

ТОМАС МАЛН

СМЕРЦЬ
У ВЕНЕЦЫ

NO
**Noblesse
Oblige**

Серья «Noblesse Oblige»

ТОМАС МАН

СМЕРЦЬ У ВЕНЕЦЫІ

Выбраныя навелы і апавяданні

Пераклад з нямецкай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2018

УДК 821.113.5-31
ББК 84(4Гер)-44
М23

Серыя заснавана ў 2017 годзе

Рэдактар серыі Сяргей Макарэвіч

Пераклад з нямецкай Уладзіміра Папковіча паводле выдання:
Thomas Mann. Die Erzählungen. Frankfurt: S. Fischer, 2005.

Ман, Т.

М23 Смерць у Венецыі : выбраныя навелы і аповяданні / Томас Ман ; пер. з ням. У. А. Папковіча. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018. — 392 с. — (Серыя «Noblesse Oblige»).
ISBN 978-985-7165-87-2.

Стваральнік «інтэлектуальнага рамана», лаўрэат Нобелеўскай прэміі 1929 года Томас Ман (1875–1955) быў бяспрэчным майстрам у навелістычным жанры. Найлепшыя яго навелы з'яўляюцца ўзорамі глыбокага псіхалагізму, бездакорнай архітэктонікі, дзівоснай гармоніі нацыянальнага і агульначалавечага, сацыяльнага і ўніверсальнага. Сярод твораў кароткай прозы Мана ёсць сапраўдныя шэдэўры; да іх адносяцца перш за ўсё «Трыстан», «Тонія Крэгер» і «Смерць у Венецыі», якія публікуюцца ў гэтай кнізе.

**УДК 821.113.5-31
ББК 84(4Гер)-44**

ISBN 978-985-7165-87-2

© Папковіч У. А., пераклад на беларускую мову, 2018
© Афармленне. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2018

ЛЕТАПІСЕЦ ЭПОХІ

Штрыхі да творчасці Томаса Мана

«Я свята веру, што мне дастаткова распавесці пра сябе, каб загаварыла эпоха, загаварыла чалавецтва, і без гэтай веры я б наогул адмовіўся пісаць»*. Гэтыя словы былі прамоўлены вялікім нямецкім пісьменнікам, лаўрэатам Нобелеўскай прэміі (1929) Томасам Манам (*Thomas Mann*, 1875–1955) у 1920 г., але яны месцяць у сабе сутнасць усёй яго творчасці. Аўтабіяграфічнае, перажытае, звезданае на ўласным вопыце займае выключна важнае месца ў яго прозе, яскрава ілюструючы ўвасобленую ў ёй нацыянальную і агульнаеўрапейскую духоўную гісторыю XX стагоддзя.

Як і многія іншыя мастакі слова, што ўвайшлі ў літаратуру на мяжы XIX–XX стст., Т. Ман успрымаў свой час як канец бюргерскай эпохі (*Bürgzeit*), як перыяд разбурэння маральных асноў, распаду гуманістычных традыцый. «Раманам канца» назаве пісьменнік свой сьлінны твор «Доктар Фаўстус», але ж і яго «нобелеўскі» раман «Будэнброкі» — гэта таксама «гісторыя гібелі адной сям’і». Выключэннем з’яўляецца хіба раман «Чароўная гара», у суадпаведнасці з адкрытым фіналам якога біяграфія галоўнага героя выходзіць за межы сюжэта; сама атмасфера кнігі, аднак, гранічна насычана ўсё тымі ж хваробай, смерцю, тленам.

Першы раман Томаса Мана «Будэнброкі» (*Buddenbrooks. Verfall einer Familie*), з якога пачнецца слава нямецкага празаіка, выйшаў з друку ў 1901 г. Яго мастацкая структура традыцыйная, выкладанне

* Манн Т. По поводу «Королевского высочества» / Пер. с нем. И. Татаринской // Манн Т. Собр. соч.: В 10 т. М., 1959–1961. Т. 9. С. 35–36.

гісторыі сям’і любекскіх купцоў у ім храналагічна паслядоўнае, сэнс твора празрысты — прынамсі, у параўнанні з наступнымі раманамі пісьменніка. Спачатку аўтар хацеў напісаць чарговую навелу, у якой збіраўся развіць толькі гісторыю апошняга прадстаўніка дынастыі ды хіба яшчэ яго бацькі Томаса Будэнброка. Аднак сюжэт запатрабаваў маштабаў раманных, эпічных.

Многія рэаліі запазычаны пісьменнікам непасрэдна з рэчаіснасці, уласных успамінаў аб дзяцінстве ў Любеку, лістоў і аповедаў сваякоў, сямейных паданняў і дакументаў (з кулінарнымі рэцэптамі ўключна). Між тым гэты твор — зусім не прыватны сямейны выпадак; пазней сам аўтар вызначыць «Будэнброкі» як «схаваны пад маскай сямейнай хронікі сацыяльна-крытычны раман»^{*}. На прыкладзе чатырох пакаленняў аднаго сямейнага клана Т. Ман паказаў скон нямецкага (і ўвогуле еўрапейскага) бюргерства, пры гэтым скразной лініяй рамана з’яўляецца гісторыя трэцяга пакалення Будэнброкаў — Томаса, Тоні, Хрысціяна і Клары. Час дзеяння — з 1835 г. да канца XIX ст. Мастак даследуе працэс памірання сям’і ў эканамічным, грамадскім і біялагічным аспектах, узаемазвязаных і ў пэўнай ступені ўзаемабумоўленых.

Найбольш відавочны дзелавы, эканамічны крах сям’і. Стары Ёган Будэнброк, прадстаўнік самага старэйшага пакалення, яшчэ можа адчуваць задавальненне ад сваёй камерцыйнай дзейнасці: паміраючы, ён пакідае квітнеючую фірму і багацце, дзеля прымнажэння якога ўсё жыццё «працаваў не шкадуючы сіл». Пасля яго смерці значная частка капіталу была страчана, і не толькі па аб’ектыўных прычынах — у якасці пасагу і іншых выплат, але і з-за нежадання новага гаспадара, консула Будэнброка, весці смелыя, рызыкаўныя аперацыі. Яго сын Томас Будэнброк, які славіўся ў горадзе як «чалавек дзейны», спачатку сапраўды паспрыяў пэўнаму ўздыму фірмы, але ў хуткім часе справы пачынаюць рухацца гэткім «панурым тэмпам», што становяцца прадметам плёткаў. «Удачы і поспехі ў мінулым», «капеечныя абарачэнні» і «мізэрная эканомія» не могуць паправіць становішча. Фірма апынулася на ўзбочыне прадпрымальніцтва, а пасля смерці Томаса Будэнброка была ліквідавана.

Эканамічны заняпад суправаджаецца, аднак, ростам грамадскага аўтарытэту, праўда, аўтарытэту не ўсёй сям’і, а толькі старэйшага ў ёй — Томаса Будэнброка. У той час як яго брат Хрысціян, гэты

^{*} Манн Т. Об одной главе из «Будденброков» / Пер. с нем. Ю. Афонькина // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 195.

«блудны сын», «вырадак, нарыў на целе сям'і», кампраметуе сваякоў, ды і Тоні, бясконца адданая традыцыям, пакідае сваімі шлюбамі «плямы» на рэпутацыі сям'і, сам Томас Будэнброк абіраецца гараджанамі ў сенат. Але і яго аўтарытэт з самага пачатку не абядае быць трывалым і працяглым, бо грунтуецца на хісткім эканамічным падмурку.

Письменнік уважліва даследуе і біялагічны аспект выраджэння Будэнброкаў. Гэты бок гісторыі з цягам раманнага часу займае ўсё большае месца. Па сутнасці, толькі першым Будэнброкам наканавана было памерці ад старасці. Смерць консула ўжо насцярожвае: надта раптоўнай яна была. Доўга, у жахлівых пакутах памірае консульша. Працэс згасання жыцця ў ёй паказаны Т. Манам ва ўсіх падрабязнасцях, амаль натуралістычна. Дэталёваму адлюстраванню тых ці іншых анамалій, хвароб і смерцяў аўтар будзе надаваць усё большае значэнне. Рана памірае сястра Томаса — рэлігійная Клара. Дзіўнай падаецца гараджанам смерць Томаса: «Ад зуба... сенатар Будэнброк памёр ад зуба... Але, чорт вазьмі, ад гэтага ж не паміраюць!»* Нарэшце, тыф забірае жыццё маленькага Ёгана, кволага і хваравітага ад нараджэння. Смерць гэтага апошняга Будэнброка нібы прадвызначана лёсам і не мае альтэрнатывы. Артыстычны, бязмежна ўлюбёны ў музыку, шчодро адораны ад прыроды, ён адчувае, як «балюча раніць хараво», як прыгажосць пазбаўляе чалавека «прыдатнасці да звычайнага існавання». Яго не пакідае думка, што «невynosны цяжар ад першых дзён жыцця гняце яго душу і аднойчы канчаткова яе прыдушыць»**. «Мне хочацца памерці... — прызнаецца хлопчык. — Пастар сказаў камусьці, што на мне трэба паставіць крыж, я са звыроднай сям'і...»*** Не па ўзросце рана ён пачынае ўсведамляць сябе не толькі сведкам «разлому, распаду і тлену», але і самай уразлівай, самай слабай часткай таго свету, які рухаецца да свайго няўмольнага і непазбежнага канца.

Менавіта вобраз маленькага Ёгана дазваляе канстатаваць не толькі страты на шляху роду да гібелі, але і пэўныя набыткі: з пакалення ў пакаленне развіваюцца вытанчанасць, культура, душэўная раздвоенасць герояў, іх нежаданне задавальняцца толькі «справай» і сямейным дабрабытам. У выніку ўсё выразней іх адчужанасць ад грамадства, несудаведнасць іх паводзін саслоўнай маралі. Ужо консул Ёган Будэнброк не адчувае ціхамірнасці і ўраўнаважанасці,

* Манн Т. Будденброки. История гибели одного семейства / Пер. с нем. Н. Ман. М., 1985. С. 613.

** Тамсама. С. 626.

*** Тамсама. С. 662.

якія былі ўласцівыя яго бацькам, мае шчырую патрэбу ў веры, культуры ў сабе «небудзённыя, некупецкія і складаныя пачуцці». Яшчэ больш супярэчлівая постаць Томаса Будэнброка. У гараджан з іх «прапыленай жыццёвай мудрасцю» выклікаюць падазрэнне яго бездакорная эlegantнасць і карэктнасць манер, не кажучы пра шлюб з Гердай — «сумнеўны» хоць бы таму, што заснаваны на духоўнай узаемнасці.

Томас Будэнброк абазнаны ў жывапісе і літаратуры, захапляецца Шапенгаўэрам (філасофія якога зрабіла моцны ўплыў на светабачанне маладога аўтара «Будэнброкаў»). Усё часцей паўстае перад ім пытанне: хто ён — «чалавек дзеяння або знямоглы ад сумненняў інтэлігент», «раслаблены летуценнік»? Надта «разумны і сумленны», Томас Будэнброк не можа не ўсведамляць, што «ў ім паяднанае і тое і іншае». Што да апошняга Будэнброка, маленькага Ёгана, той увогуле ўяўляецца «прышэльцам», цалкам бездапаможным перад людзьмі і жыццём.

Не можа не ўражваць згарманізаванасць ідэі рамана і яго паэтыкі, яго мастацкай логікі. Твор адметны на дзіва зладжанай кампазіцыяй, грунтоўнасцю і адначасова дынамізмам аповеду, структурнай цэласнасцю і завершанасцю, глыбокай псіхалагічнай распрацоўкай характараў, насычаны іроніяй, сімвалічнымі вобразамі і калізіямі.

Аб тым, што Т. Ману, які, паводле яго ўласных слоў, «напісаў кнігу, выключна нямецкую па форме і па змесце, удалося стварыць кнігу, цікавую не толькі для Германіі, але і для Еўропы, — кнігу, у якой адлюстраваны эпізод з духоўнай гісторыі еўрапейскага бюргерства наогул»*, сведчыць факт уганаравання пісьменніка Нобелеўскай прэміяй — перадусім, паводле фармулёўкі, «за вялікі раман “Будэнброкі”, які ў якасці аднаго з класічных твораў сучаснай літаратуры атрымаў прызнанне, што пастаянна працягвае расці»**.

У 1924 г. у артыкуле «Аб вучэнні Шпенглера» (*Über die Lehre Spenglers*) Т. Ман упершыню выкарыстаў паняцце «інтэлектуальны раман». Новы час, лічыў пісьменнік, патрабуе ад літаратуры значна большага філасофска-інтэлектуальнага патэнцыялу; плёнам жа спалучэння мастацкасці, пластычнасці вобразаў з публіцыстычным і эсэ-

* Манн Т. Любек как форма духовной жизни / Пер. с нем. Е. Эткинда // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 77.

** Лявонава Е. А. Прызнаныя найлепшымі: Нобелеўская прэмія, яе гісторыя і лаўрэаты // Лявонава Е. А. Агульнае і адметнае: Творы беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя ў кантэксце сусветнай літаратуры. Мінск, 2003. С. 188.

істычным складнікамі, з філасофска-навуковай думкай будзе «той тып кнігі, які... можа быць названы «інтэлектуальным раманам»»^{*}.

Менавіта ў рэчышчы «інтэлектуальнага рамана» стварае Т. Ман самыя значныя з наступных сваіх твораў, у тым ліку раман «Чароўная гара» (*Der Zauberberg*, 1924). У 1912 г. пісьменнік наведаў высакагорны швейцарскі санаторый у Давосе для хворых на сухоты, дзе знаходзілася на лячэнні яго жонка. Падчас абследавання невялікай ачаг быў знойдзены і ў лёгкіх самога Т. Мана, аднак прапанову прайсці курс тэрапіі ён рашуча адхіліў (цяжкія наступствы хваробы — абсцэс лёгкіх і звязаная з гэтым аперацыя — дадуць аб сабе знаць у 1947 г.). Затое нарадзілася ідэя новага твора, у аснову якога якраз і пакладзена гісторыя тыповага («сярэдняга») маладога немца Ганса Кастарпа, які прыехаў у швейцарскі санаторый Берггоф дзеля сустрэчы з хворым на сухоты кузэнам усяго на тры тыдні, але з-за выяўленай і ў яго самога хваробы мусіў затрымацца тут на доўгія сем гадоў.

Герметычна замкнёны ў сабе «свет шыкоўнага лёгачнага санаторыя» з яго задушлівай атмасферай фізічнага і маральнага распаду, са смяротна хворымі насельнікамі — людзьмі розных нацыянальнасцяў, прафесій, палітычных перакананняў і філасофскіх поглядаў, адукаванымі, але бяздзейнымі і эгацэнтрычнымі, — гэта, па сутнасці, своеасаблівая мадэль духоўна хворай перадаваенай Еўропы, гатовай абрынуцца ў бездань нечуванай цывілізацыйнай катастрофы. «Тут, наверсе», дзе паўнакроўнае жыццё падменена, паводле Т. Мана, яго «сурагатам», Ганс Кастарп, «нічым не прыкметны малады чалавек» з купецкага роду, і праходзіць свае сапраўдныя «ўніверсітэты». Жывое ўвасабленне «адкрытай свядомасці», *tabula rasa*, ён становіцца спакуслівай прынадай для двух «выхавальнікаў», якія змагаюцца за яго розум і душу. Першы — красамоўны «адвакат працы і прагрэсу», добра і справядлівасці, літаратар-гуманіст, італьянец Ладовіка Сэтэмбрыні, другі — «адвакат антырозуму», тэарызму і дыктатуры, «сумнеўны містык», аўстрыйскі падданы Леа Нафта. Паміж іх пазіцыямі — кранальна-наіўнай і разбуральна-агрэсіўнай адпаведна — і павінен выбіраць Кастарп. Але Ганс у рэшце рэшт робіць выбар на карысць вяртання «туды, на раўніну», дзе ўжо распаліла «грознае вогнішча» Першая сусветная вайна: у фінале рамана мы бачым яго на фронце, у непразным акупным брудзе, пад агнём снарадаў. «Усход або Захад? Гэта раўніна, гэта вайна»^{**}.

^{*} Манн Т. Об учении Шпенглера // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 612.

^{**} Манн Т. Волшебная гора / Пер. с нем. В. Станевич, В. Куреллы. М., 2010.

Ад самага пачатку раман «Чароўная гара» і быў задуманы, паводле аўтара, як «гісторыя з педагагічна-палітычнай тэндэнцыяй, дзе малады чалавек мае справу з самай спакушальнай сілай — смерцю, і камічна-жахлівым чынам праходзіць праз духоўныя супярэчнасці рамантызму і гуманнасці, прагрэсу і рэакцыі, здароўя і хваробы, але хутчэй імкнучыся да пазнання, чым дзеля прыняцця рашэнняў»^{*}. Відавочна, чытач мае справу з новым варыянтам грунтоўна распрацаванага на нямецкай літаратурнай глебе «рамана выхавання» (*Bildungsroman*). У складанай правобразнай структуры галоўнага героя распознаюцца і рыцар Тангейзер, які вымушаны быў сем гадоў правесці ў чароўным гроце Венеры, і Сімпліцій Сімпліцысімус з рамана цыкла Грымельсгаўзена, і бяскрыўны прасцяк Вальтэра, і гётэўскі нястомны шукальнік Фаўст, і князь Мышкін Дастаеўскага, і многія іншыя знакамітыя персанажы нямецкай і сусветнай літаратуры. Але, па словах Т. Мана, Ганс Кастарп — гэта перадусім «маленькі Вільгельм Мейстэр», і сама гэтая згадка гётэўскага героя сведчыць аб свядомым аўтарскім суаднясенні «Чароўнай гары» менавіта з «раманам выхавання», які ў нямецкай мастацкай традыцыі ўзыходзіць да дылогіі Гётэ пра Вільгельма Мейстэра.

Якраз на душэўна-духоўным развіцці, выхаванні і сталенні свайго героя пісьменнік акцэнтуюе ўвагу ва ўводзінах да «Чароўнай гары», падкрэсліваючы яго «актывізацыю», «прыпадыманне над першапачатковым узроўнем», над «смерцю і ўсімі цёмнымі, патаемнымі бакамі жыцця», якім ён не дае «духоўна ўзяць верх над сабою»^{**}. Так, праз універсалізацыю задумы, праз сінтэзаванне «сродкаў рэалістычнага рамана» з нечуванай сімвалізацыяй і абагульненнем персанажы Т. Мана — пры ўсёй іх канкрэтыцы — экзістэнцыяльна паглыбляюцца, становяцца, паводле аўтара, «ганцамі і пасланцамі, прадстаўнікамі духоўных сфер, прынцыпаў і светаў»^{***}, а твор у цэлым вырастае ў чарговы «дакумент эпохі», набывае выразныя якасці «інтэлектуальнага рамана», маштабы эпічнага апаведу.

У 1939 г., напярэдадні Другой сусветнай вайны, выйшаў адзін з самых значных твораў Т. Мана — раман «Лота ў Ваймары»; сюжэт

^{*} Цыт. па: Якушева Г. В. Томас Манн // Литературный процесс в Германии первой половины XX века (ключевые и знаковые фигуры) / Отв. ред. В. Д. Седельник, Т. В. Кудрявцева. М., 2015. С. 339–340.

^{**} Манн Т. Введение к "Волшебной горе". Доклад для студентов Принстонского университета / Пер. с нем. Ю. Афонькина // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 167.

^{***} Тамсама. С. 166.

яго заснаваны на сапраўдным факце сустрэчы ў 1816 г. Гётэ з Шарлотай Кестнер, у якую ён сорак чатыры гады таму быў закаханы і якую зрабіў прататыпам герані свайго ранняга рамана «Пакуты маладога Вертэра». Сэнс твора выходзіць, аднак, за межы яго зместу: Т. Ман вуснамі свайго геніяльнага героя дэкларуе ўласнае непрыманне бездухоўнасці, разбэшчанасці мас, чые «самыя нізкія інстынкты» можа паспяшацца задаволіць чарговы нягоднік ад палітыкі; дзеліцца «прадчуваннем чагосьці жудаснага, што аднойчы прывядзе немцаў да самых агідных злачынстваў»*. Раман «Лота ў Ваймары» гучаў як перасцярога, у кантэксте ўжо ўсталяванага ў Германіі фашызму прымушаў задумацца над яго непазбежнымі жахлівымі наступствамі.

Цалкам рацыяналістычнымі, антынацысцкімі мэтамі кіраваўся пісьменнік, інтэрпрэтуючы старазапаветны міф у сваёй тэатралогіі «Іосіф і яго браты» (*Joseph und seine Brüder*, 1933–1943): «...уласцівая гэтай кнізе трактоўка міфа па сваёй патаемнай сутнасці адрозная ад небезвядомых сучасных прыёмаў яго выкарыстання, прыёмаў чалавеканенавісніцкіх і антыгуманістычных... Бо слова “міф” карыстаецца ў нашы дні кепскай славай — дастаткова ўспомніць назву, якую даў свайму падручніку прысяжны “філосаф” германскага фашызму Розенберг (маецца на ўвазе кніга Альфрэда Розенберга “Міфы XX стагоддзя”. — *Е. Л.*), гэты ідэйны настаўнік Гітлера... У маёй кнізе міф быў выбіты з рук фашызму, тут ён увесць... прасякнуты ідэямі гуманізму, і калі нашчадкі знойдуць у рамане нешта значнае, то гэта будзе якраз гуманізацыя міфа»**.

Той жа, па вялікім рахунку, звышмэце — «гуманізацыі міфа» — падпарадкаваны і апошні вялікі раман Т. Мана «Доктар Фаўстус. Жыццё нямецкага кампазітара Адрыяна Леверкюна, пра якое раскажаў яго сябар» (*Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*, 1947), распачаты 23 мая 1943 г. і завершаны 29 студзеня 1947 г. «Гэтым разам я ўпершыню ведаў, чаго я жадаў і якую задачу перад сабою паставіў: я задаў сабе ўрок, які быў бы не больш і не менш, чым раман маёй эпохі ў выглядзе гісторыі пакутнага і грахоўнага жыцця мастака»***, — пісаў Т. Ман у аўтабіяграфічнай кнізе «Гісторыя “Доктара Фаўстуса”». Раман аднаго ра-

* Манн Т. Лотта в Веймаре / Пер. с нем. Н. Ман // Манн Т. Собр. соч. Т. 2. С. 496.

** Манн Т. Иосиф и его братья / Пер. с нем. Ю. Афонькина // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 177–178.

*** Манн Т. История «Доктора Фаустуса». Роман одного романа / Пер. с нем. С. Апта // Манн Т. Собр. соч. Т. 10. С. 224.

мана». У чарговы раз раманны жанр пад яго пяром прадэманстраваў свае бязмежныя магчымасці ў пашырэнні хранатопу і псіхалагізацыі аповеду, паглыбленні яго анталагічнага зместу, актуалізацыі адвечных праблем — добра і зла, боскага і д'ябальскага ў чалавеку, мастацтва і яго прызначэння, генія і зладзейства, судачынення і індывідуалізму, змены эпох, гістарычнай віны і адказнасці.

«Доктар Фаўстус» напісаны ў рэчышчы так званага «рамана пра мастака» (*Künstlerroman*); яго герой — народжаны пісьменніцкай фантазіяй геніяльны нямецкі кампазітар, аўтар дзёрзка-наватарскіх інструментальных і вакальна-інструментальных твораў, якога, аднак, не задавальняюць дасягнутыя поспехі і слава. Апантаны пошукам дасканалых форм музыкі, адпаведных часу, ён пагаджаецца на хаўрус з чортам — прадае яму ўласную душу ўзамен на нечуваны «прарыў» да творчых вярышын, ахвяруючы сапраўднымі пачуццямі і чалавечнасцю дзеля дзівосных тэхнічных знаходак: «...холад душы тваёй павінен быць такі вялікі, што не дасць табе сагрэцца і на вогнішчы натхнення»*. Невыпадкова ў яго «Апакаліпсісе» адбываецца «дзіўны абмен гукавымі функцыямі... хор інструментаваны, а аркестр вакалізаваны», мяжа «паміж чалавекам і рэччу»**, па сутнасці, знікае.

Паслядоўна і пераканаўча Т. Ман вядзе чытача да ўсведамлення сапраўдных прычын і вытокаў трагедыі мастака, што палягаюць у яго душэўным «халадзе» і адчужанасці ад «іншых», у яго падобнай да «прорвы» адзіноце, абьякавасці, няздольнасці любіць ні чалавека, ні чалавецтва, да ўразумення таго, што насамрэч «чорт» — гэта другое «я» Леверкюна, якое падмінае пад сябе свайго носьбіта, асуджае на існаванне паводле д'ябальскага «Не палюбі!», на адрачэнне ад усяго існага.

Праз увесь раман праводзіць пісьменнік выразную аналогію паміж сваім трагічным героем і Германіяй, што дазволіла заманіць сябе ў пастку нацызму з яго татальным гвалтам і смяротнай небяспекай для свайго народа і ўсяго чалавецтва. У фінальных жа радках твора лёсы Адрыяна Леверкюна і Германіі амаль цалкам зліваюцца ў распачных думках апавядальніка: «Самотны чалавек малітоўна складвае рукі: Божа, злітуйся з беднай душы друга майго, айчыны маёй!»***

* Ман Т. Доктар Фаўстус / Пер. з ням. В. Сёмухі. Мінск, 1989. С. 263.

** Тамсама. С. 389.

*** Тамсама. С. 526.

Надзвычай істотнае месца ў мастацкай парадыгме «Доктара Фаўстуса» займае разгалінаваная сістэма адсылак — да Бібліі і старажытнагрэчаскай міфалогіі, сярэднявечнай легенды пра вучонага-чарнакніжніка і твораў шматлікіх музыкантаў, пісьменнікаў, філосафаў — Бетховена і Чайкоўскага, Стравінскага і Малера, Равэля і Дэбюсі, вядома ж — Арнольда Шонберга з яго дванаццацігукавой (або серыйнай) тэхнікай, суаднесенай пісьменнікам з творчасцю яго героя-музыканта, да Дантэ і Шэкспіра, Гётэ і Брэнтана, Дастаеўскага з яго раманамі «Браты Карамазавы» і «Дяблы», К'еркегора з яго кнігай «Або — або» і многіх іншых. Што да галоўнага персанажа Т. Мана, то вобраз гэты, відавочна, збіральны, але перадусім, паводле аўтарскага сведчання, «у трагедыю Леверкюна ўплецена трагедыя Ніцшэ, чьё імя свядома ні разу не згадваецца ў рамане», бо якраз ён і заменены «натхнёна-хворым» музыкантам*. Катастрафічнымі настроямі скрозь прасякнуты і навелы Т. Мана канца XIX — пачатку XX ст. (а творы менавіта гэтага перыяду змешчаны ў дадзенай кнізе), невыпадкова іх змест у большасці выпадкаў зводзіцца да адлюстравання (калі скарыстаць назву адной з іх) «дарогі да могількаў» таго або іншага героя. Пазбаўленне ад ілюзій і душэўныя пакуты, маральная або фізічная смерць галоўнага або канцэптуальна істотнага персанажа — амаль неад'ёмны складнік навел Т. Мана, пра што нярэдка сведчаць самі іх назвы («Расчараванне», «Дарога на могількі», «Цяжкая часіна», «Смерць у Венецыі» і інш.).

Раннія навелы Т. Мана падобныя па многіх параметрах. Іх героі, як правіла, — людзі адзінокія, адчужаныя ад грамадства, у сваім імкненні гэтую адчужанасць пераадолець і знайсці асабістае шчасце яны церпяць паразу. Бессэнсоўнасцю, да прыкладу, абарочваецца жыццё героя навелы «Маленькі пан Фрыдэман» (*Der kleine Herr Friedemann*, 1895), жыццё, якое «гарбаты чалавечак» здолеў для сябе выбудаваць і песціў цягам доўгіх гадоў: ігра на скрыпцы, кнігі, наведванне канцэртаў, шпацыры ў прыгарадным садзе. Пакутлівая жарсць да Герды фон Рынлінген, прыгожай і эксцэнтрычнай асобы, якая спачатку наблізіць «няшчаснага калеку» да сябе, а пасля пасмяецца з яго і груба, пагардліва адштурхне, — разбурыць усё; у выніку Ёганэс Фрыдэман скончыць жыццё самагубствам. Трагічны фінал гісторыі дастаткова заканамерны: для слабога, «не такога, як усе», шчасце немагчымае. Марнымі аказаліся надзеі на шчасце і ўладкаваны побыт галоўнага персанажа навелы «Паяц» (*Der Bajazzo*, 1897): ён раптам адчувае

* Манн Т. История «Доктора Фаустуса»... С. 220.

поўную спустошанасць, самоту і роспач, усведамляе недарэчнасць далейшага існавання. Не менш адзінокі і няшчасны адвакат Якобі, герой навелы «Луізхен».

Адзінота манаўскіх персанажаў у вялікай ступені абумоўлена іх фізічнай выродлівасцю, немаччу, схільнасцю да псіхічных захворванняў. Агульнай для большасці персанажаў з'яўляецца і іх адасобленасць ад дзелавога жыцця: крыніца іх матэрыяльнага забеспячэння — рэнта, а калі хтосьці, як Ёганэс Фрыдэман або адвакат Якобі, мае прафесію і працуе, ён робіць гэта толькі дзеля таго, каб надаць свайму існаванню знешнюю добрапрыстойнасць. Як правіла, героі ранніх навел Т. Мана прыкладна аднаго ўзросту, яны не ў стане стварыць сям'ю, а калі ўсё ж бяруць шлюб, то нешчаслівыя ў ім і бяздзетныя. Але, бадай, галоўнае, што лучыць многіх з іх, — гэта наяўнасць духоўных зацікаўленняў, натуральнае імкненне кампенсаваць імі адсутнасць сувязей з грамадствам. Па сутнасці, цэнтральныя персанажы толькі трох ранніх навел — «Тобіяс Міндэрнікель», «Луізхен» і «Дарога на могілкі» — не маюць дачынення да мастацтва; агульная для навелістыкі тэма пададзена ў гэтых трох творах у трагікамічным ключы. Галоўныя ж постаці астатніх ранніх навел у большасці сваёй — дылетанты ад мастацтва, для якіх сапраўдны талент, непасрэднасць пачуццяў з поспехам замяніла эстэцтва.

Раннія навелы Т. Мана цікавыя яшчэ і тым, што па іх можна скласці ўяўленне пра стаўленне пісьменніка да натуралізму — адной з самых значных мастацкіх сістэм у тагачаснай літаратуры Германіі. Як вядома, нямецкі натуралізм не быў з'явай маналітнай: у той час як прадстаўнікі мюнхенскай школы зарэкамендавалі сябе амаль безагаворачнымі паслядоўнікамі мэтра французскіх натуралістаў Эміля Заля з яго імкненнем «эксперыментаваць над чалавекам, разбіраць на часткі і зноў збіраць чалавечую машыну», натуралісты берлінскай школы прымалі далёка не ўсе яго палажэнні. Высока ацэньваючы мастацкую творчасць Заля, яны ў той жа час не былі ў захапленні ад яго тэорыі. Асноўная прэтэнзія датычылася выгнання з літаратуры ўсяго ідэальнага, душэўна-духоўнага, «праўды ў вышэйшым сэнсе слова», у выніку чаго твор набываў тэндэнцыйнасць, ператвараўся ў «праатакол навуковага эксперыменту» ці «падручнік паталогіі».

У кожным выпадку, пры ўсіх крайнасцях, натуралізм нямала зрабіў, паводле яго нямецкага тэрэтыка і практыка Арна Хольца, «дзеля абнаўлення моўнай крыві» (*das Sprachblut*). З абвостранай цікавасцю натуралісты адносіліся да канкрэтна-індывідуальнага, намагаліся па-свойму высветліць вытокі, карані, прычынна-выніковыя сувязі

з'яў, пашырыць праблематыку мастацтва, дэмакратызаваць тэмы і героя. І хаця ў 1906 г. у эсэ «Більзе і я» (*Bilse und ich*), сваім, паводле аўтара, «маленькім маніфэсце», Т. Ман наконт натуралізму — з яго «замкнёнасцю на сабе» і прынцыпам «механічнага ўзнаўлення рэчаіснасці» — выказаўся негатыўна, прапанаваўшы ўласную канцэпцыю «суб'ектыўнага паглыблення»^{*} ў рэальнасць, аб'ектыўна яго раннія творы маюць нямаля перазоваў з натуралісцкай эстэтыкай. У іх сюжэтах і паэтыцы амаль нязменна паўстаюць антытэзы «жыццё — смерць», «здароўе — хвароба». Выконвае сваю ролю ў лёсах герояў і спадчыннасць («Паяц»). Нязначнасць персанажаў, перыферыйнасць іх вартага жалю існавання таксама збліжае раннія навалы Т. Мана з творчасцю натуралістаў. І ўсё ж разыходжанні значна больш істотныя. Натуралісцкія катэгорыі, да якіх звяртаецца Т. Ман, носяць характар не дакладна-навуковы, а пераважна метафізічны. Яго героі, у адрозненне ад персанажаў натуралісцкай літаратуры, — больш ці менш заможныя людзі, і іх пакуты і крах — вынік прычын не матэрыяльнага, а псіхалагічнага кшталту. Навелы Т. Мана маюць няхай і не напружаную, аднак дастаткова выразную фэбулу, і апавед у іх узняты на больш абагульнены ўзровень.

Сярод навел Т. Мана пачатку ХХ ст. ёсць сапраўдныя шэдэўры; да іх адносяцца перш за ўсё «Трыстан», «Тонія Крэгер» і «Смерць у Венецыі». Праблематыка многіх навел сведчыць пра іх агульнасць з папярэднімі творамі пісьменніка, у тым ліку з раманам «Будэнброкі». Літаратура і жыццё, мастак і бюргер — вось пытанні, агульныя для твораў Т. Мана незалежна ад іх жанру.

З чалавекам са свету літаратуры аўтар знаёміць нас у навеле «Трыстан» (1902). Пісьменнік-эстэт Дэтлеф Шпінэль, плёнам, паводле іранічнага вызначэння апавядальніка, «сумнеўнай дзейнасці» якога стаўся адзіны «рафінаваны» раман, раз-параз самахарактарызуецца (гэты прыём вельмі часта сустракаецца ў навелістыцы Т. Мана). Выказваецца ён і наконт адказнасці мастака, карысці яго твораў для грамадства, наконт мастакоўскага абавязку і сумлення, цалкам усведамляючы сваю нікчэмнасць: «...наконт сумлення! Я і падобныя да мяне, мы на працягу ўсяго нашага жыцця б'ёмся з ім і занятыя ўвесь час па горла, каб то там, то тут падмануць і каб хоць крышку хітра задаволіць яго. Мы бескарысныя істоты, я і да мяне падобныя, і, з выняткам некалькіх добрых гадзін, мы цягнемся, абдзіраючыся ў кроў

^{*} Манн Т. Бильзе и я / Пер. с нем. К. Богатырева // Манн Т. Собр. соч. Т. 9. С. 13.

аб усведамленне нашай бескарыснасці. Мы ненавідзім карыснае, мы ведаем, што яно подлае і непрыгожае, і мы баронім гэтую праўду так, як толькі і бароняць ісціны, якія нам абавязкова неабходныя. І ўсё ж такі мы здратаваныя нячыстым сумленнем цалкам, да такой ступені, што на нас не засталася ніводнай святой плямы».

Аўтар пастаянна падкрэслівае эстэцтва Шпінэля: мова гэтага «дзівакатага суб'екта» квяцістая і вычварная, а яго ўяўленне здольнае самыя звычайныя факты зрабіць да непазнавальнасці штучнымі. Шпінэль-Трыстан, захоплены Габрыэлай-Ізольдай, паскарае яе смерць. Ад згрызот сумлення ён, аднак, не пакутуе; наадварот, ён бачыць сваю заслугу ў тым, што канец Габрыэлы Клётэр'ян «пазбаўлены пошласці», і лічыць, што «прыгажосць смерці» лепей за «ўсё гэта бяздушнае, сляпое, бессэнсоўнае жыццё».

Асацыяцыі з легендай пра Трыстана і Ізольду — дакладней, з яе вагнераўскай інтэрпрэтацыяй, што гучыць у навеле, — відавочныя, але ў процілегласць Рыхарду Вагнеру Т. Ман спалучае ў сваім апаведзе трагічны план з камічна-гратэскавым, прычым апошні ў яго мастацкай парадымге яўна дамінуе. Антыпод Шпінэля — пан Клётэр'ян, увасобленае мяшчанства, «чалавек, страваванне і кашалёк якога знаходзяцца ў поўным парадку». Менавіта ён высмейвае і выкрывае Шпінэля, скідае гэтага «гнілога груднічка» з п'едэстала самаўпэўненасці. Такім чынам, мастацтва і дух, што палягаюць па-за жыццём, ад жыцця ж церпяць паразу, але ад жыцця ў самым яго банальным, прымітыўным варыянце. Дзеянне навелы адбываецца ў санаторыі для лёгачных хворых, вобраз якога будзе, як мы ўжо ведаем, разгорнуты аўтарам у магутную метафару-сімвал у рамане «Чароўная гара».

Роздумы Томаса Мана пра ўзаемадачынненні мастацтва і бюргерства, мастацтва і жыцця найбольш глыбока ўвасоблены ў навеле «Тонія Крэгер» (1903). Не без падстаў даследчыкі лічаць гэты твор шмат у чым аўтабіяграфічным, канстатуюць перазовы яго галоўнага героя з персанажамі рамана «Будэнброкі». Сапраўды, Тонія, асабліва ў падлеткавым узросце, вельмі нагадвае апошняга Будэнброка — маленькага Ёгана: Тонія таксама паходзіць з купецкай сям'і, яго бацька — гандляр збожжам; бацькі Тонія таксама пабраліся незвычайным для бюргерскага асяродку шлюбам; ён гэтаксама «адзінокі і не падобны да ўсіх астатніх людзей, добрапрыстойных і звычайных». Музыка, паэзія, развагі аб каханні і душэўныя пакуты складаюць яго «ўнутранае жыццё». Але светаўспрыманне маленькага Будэнброка было абсалютна цэласным; Тонія ж у гэтым сэнсе бліжэй да Томаса

Будэнброка з пакутлівымі роздумамі апошняга аб тым, хто ён — інтэлігент або дзялок.

Натура Тонія супярэчлівая, дваістая ў яшчэ большай ступені. Яго і Ганс Ганзэн, а пасля Інгеборг Гольм, гэтыя «бялявыя і блакітнавокія», «здаровыя» і «ясныя», вабяць не так сваёй прыгажосцю, як поўнай процілегласцю сабе. З цягам часу супярэчнасці абстраюцца і набываюць новую якасць, трапна сфармуляваную рускай мастачкай Лізаветай Іванаўнай: «Вы бюргер... Аблудны бюргер...» Гэта цалкам усведамляе і сам Тонія: «Я трапіў паміж двума светамі, ні ў адным з іх я не дома...» Паказальна, што жыхары роднага правінцыйнага горада не пазнаюць вядомага пісьменніка падчас яго візіту, прымаюць за «чужынца», а мясцовая паліцыя нават прадпрымае спробу арыштаваць «авантурыста».

Навела «Тонія Крэгер» выразна паказала эвалюцыю Т. Мана ў поглядах на мастацтва. Яго герой, прадстаўнік «духу», хаця і ўсведамляе сваю перавагу над прадстаўнікамі «жыцця», усё ж жыццём не пагарджае, бо разумее, што «калі штосьці і можа зрабіць з літаратара пісьменніка, то гэта мая... любоў да чалавечнасці, жыццёвасці і звычайнасці», бо «без любові ён толькі гулка медзь альбо кімвал, які гудзе». Гэта — своеасаблівы маніфест, і, без сумневу, маніфест не толькі героя, але і самога аўтара, невыпадкова менавіта навелу «Тонія Крэгер» згадае пісьменнік у сваёй Нобелеўскай прамове.

У абарону мастацтва, народжанага жывым пачуццём, Т. Ман выступіў і ў навеле «Смерць у Венецыі» (*Der Tod in Venedig*, 1912). Галоўны яе герой — пісьменнік Густаў Ашэнбах. Апавядальнік невыпадкова параўноўвае працэс літаратурнай працы Ашэнбаха з вытворчасцю, з дзейнасцю «механізма»: яго кнігі халодныя, яны — вынік «пастаянных высілкаў», а не натуральнае спараджэнне сапраўднага таленту, сагрэтага любоўю да людзей, увагай да іх турбот і трывог. «Унутраная спустошанасць» і «біялагічны распад», фальш і «разбуральная нуда» — вось сутнасць і асобы Ашэнбаха, і яго творчасці, глыбока дэкадэнцкай па сваім змесце. Дэкадэнцтвам адзначана і гісторыя яго фатальнага, пакутлівага захаплення польскім хлопчыкам Тадзі (Тадэвушам). Канцэптuallyна важна зразумець, што гэтае забароненае каханне стала не прычынай смерці, а толькі апошняй вяхой на шляху пісьменніка да яе. Параза ж Ашэнбаха — гэта параза не мастацтва наогул, а таго мастацтва, прадстаўніком якога з'яўляецца ён і якое пазбаўлена чалавечнасці, напоўнена «хлуснёй і камедыянцтвам», шурае «ў прадонне», у безвыходнасць; больш за тое, гэта знак крушэння

таго свету, у якім гаспадарыць эпідэмія бездухоўнасці і маральнага ўбоства і якому служыць Густаў Ашэнбах.

У шэрагу вобразаў, што складаюць сімвалічную структуру навелы, ключавымі з'яўляюцца вобразы незнаёмца, які выклікаў у пісьменніка моцнае, нібы прыступ ліхаманкі, жаданне падарожнічаць; змрочна-злавеснага гандальера з яго чорнай шлюпкай, што нагадвала труну і наводзіла на думкі пра смерць; прапахлага карболкай здзеліва-нахабнага спевака-скамароха, чые непрыстойныя крыўлянні і грывасы, дзікія скокі і песенькі сугестыўна адсылаюць да культуры бога Дьяніса (рэфлексіі пра «элінізм у асветніцтве»), вобразы і матывы старажытнагрэчаскай міфалогіі наогул з'яўляюцца важнымі складнікамі мастацкай сістэмы гэтага твора). Уражанне сімвалічнасці, нават дэманічнасці гэтых персанажаў узмацняецца дзякуючы таму, што ўсе яны надзелены апавядальнікам цалкам аднолькавай знешнасцю. Чымсьці гэтыя постаці адгукнуцца пасля ў чорце Адрыяна Леверкюна з рамана «Доктар Фаўстус».

Істотным уяўляецца пытанне пра тое, якія рэальныя асобы і чые сацыяльна-філасофскія тэорыі наклалі адбітак на мастацкі свет навелы «Смерць у Венецыі». Без сумневу, у ёй, як і ў іншых творах Т. Манна, знайшлі ўвасабленне пэўныя ідэі Артура Шапенгаўэра і Фрыдрыху Ніцшэ. Адносна ж прататыпа галоўнага героя Т. Манна адным з лістоў ад 1921 г. паведамляе, што «свайму герою, ахопленаму вакханаліяй распаду»^{*}, ён даў імя і знешнасць славутага музыканта Густава Малера, пра смерць якога даведаўся ў 1911 г. у час падарожжа ў Венецыю. Яшчэ раней, у 1920 г., Т. Ман піша, што першапачаткова ён планаваў падаць у гратэскавым выглядзе «жарсць як разгубленасць і знявагу», «пакутлівую, кранальную і вялікую гісторыю»^{**} палкага кахання амаль 74-гадовага Гётэ да 18-гадовай Ульрыкі фон Левеццау; і хаця ў канчатковым выглядзе фабула змянілася на яшчэ больш «рызыкаўную», феномен «жарсці як разгубленасці і знявагі» застаўся прадметам аповеду і ў здзейсненым варыянце. Ды і жаданне Ашэнбаха «дажыць да старасці», дасягнуць велічы і пашаны, афіцыйнага прызнання сваёй «класічнасці» выклікае асацыяцыі з асобай Гётэ, яго бясспрэчным статусам класіка. Відавочныя, такім чынам, абагульненасць, збіральнасць вобраза Густава Ашэнбаха.

^{*} Манн Т. Письмо Вольфгангу Борну от 18 марта 1921 г. / Пер. с нем. С. Апта // Манн Т. Письма. М., 1975. С. 30.

^{**} Манн Т. Письмо Карлу Марии Веберу от 4 июля 1920 г. // Манн Т. Письма. С. 27.

Не выключана таксама, што адным з матываў напісання навелы была патрэба Т. Мана «зноў паразважаць аб праблемах уласнай творчасці, уласнага стаўлення да гуманізму»^{*}; у кожным разе, многае ў апісанні твораў Ашэнбаха, ладу яго жыцця і нават метадаў працы дае падставы для аналогій з самім аўтарам. У той жа час Т. Ман, відавочна, дыстанцуецца ад свайго героя, адзначанага духам часу (*Zeitgeist*) — напружанасцю, хваравітасцю, усёабдымным крызісам, прадчуваннем хаосу і гібелі.

Стваральнік «інтэлектуальнага рамана», Томас Ман быў бяспрэчным майстрам і ў навелістычным жанры. Найлепшыя яго навелы — узоры глыбокага псіхалагізму, бездакорнай архітэктонікі, эстэтычнага сінтэзу, суадпаведнасці паэтыкі і маральна-філасофскага сэнсу, дзіўнай згарманізаванасці нацыянальнага і агульначалавечага, сацыяльнага і ўніверсальнага.

Ева Лявонава

^{*} Дирзен И. Эпическое искусство Томаса Манна: Мировоззрение и жизнь. Пер. с нем. М., 1981. С. 96.

МАЛЕНЬКІ ПАН ФРЫДЭМАН

I

Вінаватая была мамка... Якая карыць была ад таго, што пры з'яўленні першага падазрэння фрау жонка консула Фрыдэмана сур'ёзна ўнушала ёй, што трэба пазбыцца такой заганы? Якая карыць была ад таго, што яна кожны дзень налівала ёй, акрамя піва, яшчэ шклянку чырвонага віна? Раптам выявілася, што гэтая дзяўчына ўнадзілася піць яшчэ і спірт, які прызначаўся для прымуса, і перш чым ёй знайшлася замена, і перш чым яе выправілі з дому, здарылася няшчасце. Калі аднойчы маці з трыма дочкамі-падлеткамі вярнулася са шпацыру, малы Ёганэс, якому было толькі каля месяца ад нараджэння, ляжаў на зямлі, зваліўшыся са стала для спавівання, ціха папіскваючы, а мамка тупа стаяла побач.

Лекар, які з асцярожнай упэўненасцю абследаваў цельца скручанай і дрыготкай малой істоты, зрабіў вельмі, вельмі заклапочаны твар; тры сястры, румзаючы, стаялі, утварыўшы вугал, а фрау Фрыдэман, перапуджаная да глыбіні душы, гучна малілася.

Няшчаснай жанчыне яшчэ да нараджэння дзіцяці давялося перажыць гора: яе муж, галандскі консул, быў забраны ад яе раптоўнай і цяжкой хваробай, таму яна цяпер была занадта зломленай, каб увогуле мець яшчэ здольнасць спадзявацца на тое, што маленькі Ёганэс застанеца жывы. Толькі праз два

дні лекар заявіў ёй, заспакаяльна паціскаючы руку, што непасрэднай пагрозы, дзякаваць Богу, больш няма, лёгкае страшенне мозгу, найперш, ужо цалкам прайшло, і гэта ўжо можна пазнаць з позірку, у якім няма больш тупога выразу, як яно было напачатку... Праўда, трэба пачакаць, што будзе далей у іншым, і спадзявацца на найлепшае, як кажуць, спадзявацца на найлепшае...

II

Шэры дом з франтонам да вуліцы, у якім вырас Ёганэс Фрыдэман, знаходзіўся каля паўночнай брамы старога, сярэдніх памераў гандлёвага горада. Праз дзверы з двара трапляеш у прасторны, выкладзены пліткай калідор, адкуль лесвіца з пабеленымі драўлянымі парэнчамі вядзе на паверхі. Шпалеры гасцеўні на другім паверсе змяшчалі выявы выцвілых пейзажаў, а вакол цяжкага стала з чырвонага дрэва, накрытага цёмна-чырвонай плюшавай сурвэтай, стаялі крэслы з высокімі спінкамі.

Тут ён у сваім дзяцінстве часта сядзеў каля акна, перад якім заўсёды буялі цудоўныя кветкі, на маленькім услончыку ў нагах у маці і ўважліва слухаў цудоўны расповед, разглядаючы яе прабор і добры, зычлівы твар ды ўдыхаючы лёгкі водар, што заўсёды ішоў ад яе. Альбо ён прасіў яе паказаць партрэт бацькі, прызнага пана з сівымі бакенбардамі. Ён цяпер на небе, гаварыла маці, і чакае там іх усіх.

За домам быў маленькі садок, дзе летам яны праводзілі большую частку дня, нягледзячы на салаткаваты пах, які амаль заўсёды далятаў з блізкай цукраварні. Там стаяла старая, пакручастая арэшына, і ў яе цені часта на нізкім крэселку сядзеў малы Ёганэс ды лушчыў арэхі, а фрау Фрыдэман і тры, ужо тым часам дарослыя, дачкі туліліся разам пад тэнтам з шэрай парусіны. Аднак позірк маці часта адрываўся ад шытва, каб паслаць дзіцяці знак сваёй журботнай зычлівасці.

Ён быў непрыгожы, гэты малы Ёганэс, і сваім выглядам, калі ён, востра- і высакагруды, з моцна выгнутаю спінай, за-

надта доўгімі і худымі рукамі, сядзеў на ўслончыку і лушчыў арэхі, ствараў занадта ўжо дзіўную выяву. Але яго далоні і ногі былі вельмі вытанчанай формы, зграбныя; у яго былі вялікія, карыя, як у казулі, вочы, пяшчотна акрэслены рот і мяккія, русыя валасы. Хоць яго твар здаваўся так жахліва ўціснутым паміж плячыма, пра яго, тым не менш, можна было сказаць, што ён прыгожы.

III

Калі яму было сем гадоў, яго выправілі ў школу, і цяпер год за годам праходзілі аднастайна і хутка. Ён кожны дзень крочыў сваёй смешна важнай хадою, якая часта бывае ў седункоў, паміж дамоў з франтонамі ды крамамі ў напрамку да старой школы з гатычнымі скляпеннямі; а дома, выканаўшы заданні, ён ці чытаў свае кніжкі з прыгожымі, стракатымі малюнкамі на вокладках, ці знаходзіў занятак у садзе, а сёстры дапамагалі хваравітай маці ў доме. Яны наведвалі і публічныя вечары, бо Фрыдэманы належалі да першых колаў горада; але дзяўчаты, на жаль, яшчэ не выйшлі замуж, бо іх маёмасць была невялікай, ды й самі яны былі даволі непрываблівымі.

Ёганэс таксама час ад часу атрымліваў запрашэнне ад сваіх равеснікаў, але зносіны з імі не прыносілі яму вялікай радасці. Ён не мог удзельнічаць у іх гульнях, а з прычыны таго, што і яны заўсёды ставіліся да яго з нясмелай стрыманасцю, то ніякая таварыскасць узнікнуць там не магла.

У пэўны час ён часта пачаў чуць на школьным двары, як яны размаўлялі аб пэўных жыццёвых падзеях; уважліва, з вялікай цікавасцю ён прыслухоўваўся, як яны гаварылі пра свае патаемныя захапленні той ці іншай дзяўчынкай, а сам маўчаў. Такія рэчы, гаварыў ён сам сабе, якімі, як відаць, іншыя былі запоўнены без рэшты, належалі да той сферы, да якой ён быў няздатны, гэтаксама як да гімнастыкі і гульні ў мяч. Гэта час ад часу яго крыху засмучала; але, урэшце, ён даўно звывся жыць сам па сабе і не падзяляць зацікаўленасці іншых.

Аднак здарылася, што ён — тады яму было 16 гадоў — раптам адчуў прыхільнасць да дзяўчынкі-равесніцы. Гэта была сястра аднаго з аднакласнікаў, бялявая, выключна вясёлая істота. Ён пазнаёміўся з ёй у яе брата. Ён адчуў у суседстве з ёй дзіўную разгубленасць, але яе няўпэўненае і ўдавана прыязнае абыходжанне з ім напоўнілі яго глыбокім смуткам.

Калі аднаго разу летнім надвячоркам ён самотна шпацыраваў па гарадскім вале, ён пачуў за язінавым кустом шэпт і прыслухаўся, асцярожна стаіўшыся паміж голлем. На лаўцы, якая стаяла там, сядзела тая дзяўчынка побач з высокім рыжыгаловым юнаком, яму добра знаёмым; той абдымаў яе і цалаваў у вусны, і яна, хіхікаючы, адказвала ўзаемнасцю. Калі Ёганэс Фрыдэман убачыў гэта, ён павярнуўся і ціхенька падаўся прэч.

Яго галава яшчэ глыбей уціснулася ў плечы, яго рукі дрыжалі, і рэзкі пранізлівы боль з грудзей перамясціўся аж у горла. Але ён глытком вярнуў яго назад і рашуча выпрастаўся, наколькі мог. «Добра, — сказаў ён сам сабе, — з гэтым скончана. Я больш ніколі ў жыцці не буду ствараць сабе такога клопату. Іншым такое прыносіць шчасце і радасць, а мне — толькі гора ды пакуты. Паквітаюся з гэтым. Для мяне гэта — завершаны этап. Ніколі больш...»

Рашэнне прынесла яму палёжку. Ён адмовіўся, адмовіўся назаўсёды. Ён прыходзіў дамоў і браў кніжку ці пачынаў іграць на скрыпцы: гэтаму ён навучыўся, нягледзячы на свае скалечаныя грудзі.

IV

Сямнаццацігадовым юнаком ён пакінуў школу, каб заняцца гандлем; у яго колах гэтым займаліся ўсе, і ён уладкаваўся вучнем на вялікае прадпрыемства гандлю драўнінай пана Шліфогта, што мясцілася на беразе ракі. З ім абыходзіліся паблажліва, ён жа са свайго боку быў зычлівым і ветлівым, а час ішоў мірна сваім звычайным парадкам. Але калі яму пайшоў дваццаць першы год, пасля працяглай хваробы памерла маці.

Для Ёганэса Фрыдэмана гэта было вялікім болем, які доўга не пакідаў яго. Ён упіваўся гэтым болем, аддаваўся яму цалкам, як цалкам аддаюцца вялікаму шчасцю; ён песціў яго тысячамі дзіцячых успамінаў і выкарыстоўваў яго як першае моцнае жыццёвае пачуццё.

А само па сабе жыццё ці не ёсць чымсьці добрым, незалежна ад таго, ці складваецца яно для нас так, каб яго можна было назваць «шчаслівым»? Ёганэс Фрыдэман верыў, што так і ёсць: ён любіў жыццё. Ніхто не разумее, з якой душэўнай дбайнасцю ён, які адмовіўся ад самага вялікага шчасця, якое толькі можа выпасці нам, умеў карыстацца радасцямі, даступнымі яму. Прагулка вясною па зялёных прысадах за горадам, пах кветкі, спева птушкі — ці можна заставацца няўдзячным за ўсё гэта?

А тое, што асвета таксама здольная прыносіць задавальненне, нават сам працэс самаразвіцця прыносіць радасць, ён таксама разумее — і ён развіваўся. Ён любіў музыку і наведваў усе канцэрты, якія праходзілі ў горадзе. Ён сам паступова пачаў нядрэнна іграць на скрыпцы, хоць выглядаў пры гэтым надта нязвычайна, і радаваўся кожнаму прыгожаму і лагоднаму тону, які ўдаваўся яму. Дзякуючы таму, што ён вельмі шмат чытаў, з часам у яго выпрацаваўся літаратурны густ, які, праўда, ніхто ў горадзе з ім не падзяляў. Ён ведаў навінкі ў сваёй краіне і за мяжою, ён адчуваў асалоду ад рытмічнай зграбнасці верша і быў здольны перажываць інтымны настрой тонка напісанай навелы... О! Можна было нават сказаць, што ён быў эпікурэйцам.

Ён навучыўся разумець, што ўсё можа прыносіць асалоду і што амаль неразумна праводзіць розніцу паміж шчаслівымі і нешчаслівымі жыццёвымі падзеямі: ён успрымаў усе адчуванні і настроі з вялікай гатоўнасцю і песціў іх, як змрочныя, так і вясёлыя... і нават няспраўджаныя жаданні — жарсць. Ён любіў яе проста дзеля яе і гаварыў сабе, што са спраўджаннем прыходзіць канец самаму лепшаму... Ці не прыносяць салодкія, балючыя, адважныя жаданні і надзеі ў ціхіх вясновыя вечары больш асалоды, чым усе спраўджанні, якія можа прынесці лета? — Ну так, ён быў эпікурэйцам, гэты маленькі пан Фрыдэман!

Гэта, мусіць, не было вядома людзям, якія віталі яго на вуліцы з той спачувальнай зычлівасцю, да якой ён прывык з даўняга часу. Яны не ведалі, што гэты няшчасны калека, які са смешнаватай важнасцю, у светлым плашчы і бліскучым цыліндры, — ён быў дзіўным чынам крыху пыхлівым — крочыў па вуліцах, пяшчотна любіў жыццё, якое лагодна наплывала на яго, без вялікіх афектаў, але напоўненае ціхім і пяшчотным шчасцем, якое ён мог сам сабе тварыць.

V

Але галоўнай прыхільнасцю пана Фрыдэмана, яго сапраўднай жарсцю, быў тэатр. Ён валодаў незвычайна тонкім адчуваннем драматызму, і пры магутным сцэнічным дзеянні, катастрофе ў трагедыі, усё яго маленькае цела магло пачаць калаціцца. У яго было сваё месца на першым ярусе гарадскога тэатра, які ён наведваў рэгулярна, а час ад часу яго суправаджалі туды і тры ягоныя сястры. З часу смерці маці яны адны займаліся ў старым доме гаспадаркай, валоданне якой яны дзялілі з ім.

На жаль, яны ўсё яшчэ не былі замужам; але ўжо даўно дасягнулі ўзросту, калі аддаеш сябе на волю лёсу, бо Фрыдэрыка, самая старэйшая, нарадзілася на 17 гадоў раней за пана Фрыдэмана. Яна і яе сястра Генрыэта былі крышку завысокія і худыя, у той час як Пфіфі, меншанькая, нарадзілася нізкарослай і таўставатай. У яе, між іншым, была смешная манера пры кожным слове ўздрыгваць, і пры гэтым у куточках рота ў яе збіралася слінка.

Маленькі пан Фрыдэман не шмат думаў пра сяцёр; яны ж трымаліся аддана разам, і меркаванні ў іх заўсёды былі аднолькавыя. Асабліва калі сярод іх знаёмых адбываліся заручыны, яны ў адзін голас падкрэслівалі, што гэта іх вельмі радуе.

Брат надалей жыў разам з імі, нават тады, калі пакінуў гандаль драўнінай у пана Шліфогта і распачаў самастойны бізнес, прыдбаўшы маленькае прадпрыемства, агенцтва ці нешта гэтага кшталту, што патрабавала не вельмі шмат часу. У яго ў доме на ніжнім паверсе мелася некалькі памяшканняў, і не трэ-

ба было падымацца сходамі, каб падсілкавацца, бо час ад часу ў яго надараліся невялікія прыступы астмы.

На сваё трыццацігоддзе, у светлы і цёплы чэрвеньскі дзень, ён, папалуднаваўшы, сядзеў пад шэрым садовым тэнтам з новым падгалоўнікам, зробленым для яго Генрыэтай, з добрай цыгарай у зубах і добрай кніжкай у руцэ. Час ад часу ён адводзіў яе ўбок, прыслухоўваўся да задаволенага шчабятання вераб'ёў, якія атайбаваліся ў старой арэшыне, і пазіраў на чыстую сцяжыну, пасыпаную жвірам, якая вяла да дома, ды на газон з маляўнічымі градкамі.

У маленькага пана Фрыдэмана не было барады, і яго твар амаль зусім не змяніўся, толькі рысы крыху абвастрыліся. Яго мяккія русыя валасы былі гладка зачасаныя набок.

Калі ён апусціў кніжку на самыя калені і, міргаючы, зірнуў у сонечнае неба, ён сказаў самому сабе: «Вось і трыццаць гадоў мінула. Магчыма, пройдуць яшчэ дзесяць ці нават дваццаць. Толькі Бог ведае. Яны прыплывуць і праплывуць ціха і бясшумна міма, як і былыя; я чакаю іх з душэўным спакоем».

VI

У ліпені таго самага года адбылася змена ў акруговай камендатуры, якая ўстрывожыла ўсё і ўсіх. Мажны, зычлівы пан, які на працягу гадоў займаў гэтую пасаду, карыстаўся ў грамадскіх колах папулярнасцю, і людзі не адчувалі радасці праз тое, што ён сыходзіць. Толькі Бог ведае, з якой прычыны суды са сталіцы трапіў пан фон Рынлінген. Замена, зрэшты, атрымалася, здаецца, неблагая, бо новы падпалкоўнік, жанаты, але без дзяцей, арандаваў у паўднёвым прыгарадзе вельмі прасторную вілу, з чаго зрабілі выснову, што ён меў намер атабарыцца тут надоўга. Ва ўсякім разе, чуткі, што ён надзвычай багаты, пацвярджаліся і тым, што ён прывёз з сабою чатырох пасыльных, пяць верхавых ды запражных коней, ландо і лёгкую карэту.

Муж з жонкай неўзабаве пасля свайго прыезду пачалі наносіць візіты паважаным сем'ям, і іх імя было ва ўсіх на языку;

але галоўную цікавасць выклікаў зусім не сам гер фон Рынлінген, а яго жонка. Паны-мужчыны разгубіліся і спачатку не маглі нічога выказаць; а вось дамы якраз не засталіся абьякавымі наконт такой з’явы, як Герда фон Рынлінген.

«Сталічная штучка, — выказалася фрау Хагенштром, жонка адваката, у размове з Генрыэтай Фрыдэман, — ну, вядома. Яна паліць, яна ездзіць конна — згодна! Але яе паводзіны не толькі вольныя — яны бесцырымонныя, і гэта яшчэ не зусім тое слова... Паглядзіце, непрыгожай яе на назавеш, пра яе нават можна было б сказаць: мілая... І ўсё-такі ў ёй адсутнічае жаночая прывабнасць, і ў яе позірку, яе смеху, яе рухах няма ўсяго таго, што любяць мужчыны. Яна не какетка, і я, Бог за сведку, ніколі не скажу, што гэта кепска; але ці можа такая маладая жанчына — ёй дваццаць чатыры гады — абсалютна бесклапотна не ўлічваць натуральную прыцягальную сілу жаночасці? Шаноўная, я не люблю лухты, я ведаю, што кажу. Нашы мужчыны пакуль што ашаломленыя: Вы ўбачыце, што праз некалькі тыдняў яны, цалкам расчараваныя, адвернуцца ад яе».

«Што ж, — сказала фройляйн Фрыдэман, — яна выдатна забяспечаная».

«Так, яе муж! — усклікнула фрау Хагенштром. — Як яна абыходзіцца з ім? Вам варта было б убачыць! Вы ўбачыце! Я першая, хто настойвае на тым, што замужняя жанчына ў дачыненні да супрацьлеглага полу павінна ставіцца да пэўнай ступені стрымана. А як яна паводзіць сябе ў дачыненні да ўласнага мужа? У яе такая завядзёнка — холадна пазіраць на яго і звяртацца са спачувальным тонам “любы сябра”; гэта выклікае ў мяне шаленства! Але ж трэба бачыць яго — карэктны, з рыцарскай выпраўкай, саракагадовы мужчына, які выдатна збярог сябе, бліскучы афіцэр! Яны чатыры гады ўжо жанатыя... Даражэнькая...»

VII

Месцам, дзе маленькаму пану Фрыдэману пашчасціла ўпершыню ўбачыць фрау Рынлінген, была галоўная вуліца, абাপал

якой месціліся амаль выключна гандлёвыя дамы, і сустрэча здарылася апоўдні, калі ён якраз ішоў з біржы, дзе таксама прамовіў сваё важнае слова.

Ён крочыў без спеху і важна, побач з купцом Штэфэнсам, незвычайна высокім і няўклудным мужчынам з круглымі бакенбардамі і жахліва густымі бровамі. На абодвух былі цыліндры і расшпіленыя з прычыны моцнай гарачыні паліто. Яны размаўлялі пра палітыку, у такт абапіраючыся сваімі кійкамі на тратуар; але калі яны дасягнулі прыкладна сярэдзіны вуліцы, купец Штэфэнс раптам сказаў:

«Д’ябал мяне забяры, калі там не Рынлінгеніха едзе».

«Дык і вельмі добра, — сказаў пан Фрыдэман сваім высокім і некалькі рэзкім голасам і пачаў узірацца наперад чакаючы. — Я ж, праўду кажучы, ніводнага разу яе не бачыў. А вось і жоўтая карэта».

І сапраўды, гэта была жоўтая карэта, якую сёння скарыстала фрау Рынлінген, і яна ўласнай персонай кіравала двума стройнымі коньмі, у той час як слуга склаўшы рукі сядзеў у яе за спінай. Яна была апранутая ў шырокую, зусім светлую кофту, спадніца таксама была светлая. З-пад маленькага саламянага капелюша з карычневай скураной стужачкай выбіваўся пук рыжаватых валасоў, якія былі зачасаныя за вуха і вялікім вузлом спадалі ёй нізка на патыліцу. Колер скуры на авальным твары быў матава-белы, а ў куточках яе незвычайна блізка адно ад аднаго размешчаных рудых вачэй залеглі сіняватыя цені. Над яе кароткім, але тонка выразаным носам месцілася, як сядло, купка рабацинны, што ёй было вельмі да твару; пра прыгажосць яе рота меркаваць не было як, бо яна ўвесь час выцягвала наперад і забірала назад ніжнюю губу, шаруючы ёй па верхняй.

Купец Штэфэнс, калі карэта пад’ехала, павітаўся надзвычай пашанотна, маленькі пан Фрыдэман таксама прыўзняў капялюш, глянуўшы на фрау фон Рынлінген адкрыта і ўважліва. Яна апусціла свой бізун, лёгка кіўнула галавою і паволі праехала міма, разглядваючы будынкi і вітрыны злева і справа.

Праз пару крокаў купец сказаў:

«Яна зрабіла паездку-шпацыр, а цяпер накіруецца дадому».

Маленькі пан Фрыдэман не адказаў, глядзячы толькі на да-
рогу перад сабою. Потым ён раптам зірнуў на купца і спытаў:

«Што Вы казалі?»

І пан Штэфэнс паўтарыў сваю дасціпную заўвагу.

VIII

Праз тры дні а дванаццатай гадзіне Ёганэс Фрыдэман вяр-
нуўся дадому са свайго рэгулярнага шпацыру. Палуднавалі
а палове першай, таму ён вырашыў яшчэ на паўгадзінкі сха-
дзіць у свой «кабінет», які знаходзіўся адразу справа побач
з дзвярыма ў дом. У гэты момант да яго па калідоры падышла
служанка і сказала:

«Да Вас прыйшлі, пан Фрыдэман».

«Да мяне?»

«Не, там наверху, у дам».

«А хто?»

«Пан падпалкоўнік фон Рынлінген з жонкай».

«О, — сказаў пан Фрыдэман, — тады я...»

І ён пайшоў уверх па сходах. Наверху пераадолеў адлегласць
да дзвярэй і ўжо трымаўся за ручку высокіх, белых дзвярэй, якія
вялі да «пейзажнага пакоя», як раптам ён стрымаўся, адступіў
на крок, павярнуўся назад і паволі пайшоў уніз, як і прыйшоў.

І хоць ён быў зусім адзін, сказаў вельмі гучна сам сабе:

«Не. Лепш не трэба...»

Ён спусціўся ў свой «кабінет», сеў за пісьмовы стол і ўзяў
у рукі газету. Але праз хвіліну ён зноў паклаў яе і зірнуў збоку
ў акно. Так ён і праседзеў, аж пакуль не прыйшла дзяўчына і не
паведаміла, што ўсё гатова; тады ён накіраваўся наверх у ста-
ловую, дзе ўжо яго чакалі сёстры, і сеў на сваё крэсла, на якім
ляжалі тры сшыткі з запісамі нот.

Генрыэта, якая налівала суп, сказала:

«Ведаеш, Ёганэс, хто тут быў?»

«Хто ж?»

«Новы падпалкоўнік з жонкай».

«Праўда? Гэта вельмі прыязна».

«Праўда, — сказала Пфіфі, і ў куточках яе рота з'явілася вадкасць, — я лічу, што яны абое — надзвычай прыемныя людзі».

«Ва ўсякім разе, — сказала Фрыдэрыка, — нам нельга марудзіць з візітам у адказ. Я прапаную пайсці паслязаўтра, у нядзелю».

«У нядзелю», — сказалі Генрыэта і Пфіфі.

«Ты ж пойдзеш з намі, Ёганэс?» — спытала Фрыдэрыка.

«Само сабою!» — сказала Пфіфі і здрыганулася. Пан Фрыдэман не зрэагаваў на пытанне і з маўкліва баязлівым выразам твару даядаў суп. Было такое ўражанне, што ён прыслухоўваецца ў нейкім напрамку; да нейкага нядобрага шуму.

IX

Назаўтра вечарам у гарадскім тэатры ставілі «Лаэнгрына», і там прысутнічалі ўсе адукаваныя людзі. Маленькая зала была запоўнена ад верху да нізу, тут панаваў гул, пах газу ды парфумы. Але ўсе біноклі, як у партэры, так і на ярусах, былі накіраваныя на трынаццатую ложу, адразу справа ад сцэны, бо там сёння ўпершыню паказаліся пан фон Рынлінген з жонкай, і, такім чынам, з'явілася магчымасць грунтоўна разгледзець гэтую пару.

Калі маленькі пан Фрыдэман у бездакорным чорным гарнітуры з бліскуча белым стаячым падкаўнерыкам увайшоў у сваю ложу — ложу № 13, ён яшчэ ў дзвярах памкнуўся назад, прычым рукою ён зрабіў ўзмах да лба, яго ноздры на нейкі момант сутаргава расшырыліся. Але потым ён апусціўся на сваё крэсла, на месца злева ад фрау Рынлінген.

Пакуль ён садзіўся, яна на кароткі момант ўважліва зірнула на яго, выцягнуўшы ніжнюю губу, і адварнулася, каб перакінуцца з мужам, які стаяў за ёй, некалькімі словамі. Гэта быў высокі, мажны мужчына з распушанымі вусамі і смуглявым добразычлівым тварам.

Калі пачалася ўверцюра і фрау фон Рынлінген схілілася над парэнчай, пан Фрыдэман кінуў хуткі, паспешлівы бакавы позірк на яе. Яна была ў выхадным уборы і, адзіная з усіх пры-

сутных дам, дазволіла сабе нават невялічкае дэкальтэ. Рукавы ў яе былі вельмі шырокія і са шматлікімі складкамі, а белья пальчаткі даставалі аж да локцяў. Яе фігура здавалася сённа трохі пышна, што было незаўважным нядаўна, калі на ёй была шырокая кофта; яе грудзі ўздымаліся і апускаліся напоўніцу і паволі, а вузел рыжаватых валасоў спадаў нізка і цяжка на патыліцу.

Пан Фрыдэман быў бледны, нашмат больш бледны, чым звычайна, і пад гладка зачэсанымі русымі валасамі ў яго на лбе праступілі кроплі поту. Фрау фон Рынлінген сцягнула з левай рукі, якая ляжала на чырвоным аксаміце парэнчы, пальчатку, і гэтая круглая, матавая рука, як і кісьць, пранізана я блакітнымі жылкамі, а таксама пальцы без упрыгожанняў, былі ўвесь час у яго навідавоку; тут нельга было нічога змяніць.

Скрыпкі заспявалі, трубы, уступіўшы, загрымелі; заспяваў Тэльрамунд*, у аркестры запанавала ўсеагульная радасць, а маленькі пан Фрыдэман сядзеў нерухома, бледны і ціхі, уцягнуўшы галаву глыбока ў плечы, трымаючы адзін указальны палец каля рота і засунуўшы другую руку за абшлаг пінжака.

Пакуль падала заслона, фрау фон Рынлінген устала, каб разам са сваім мужам пакінуць ложу. Пан Фрыдэман бачыў гэта; не пазіраючы туды, ён лёгкім рухам правёў насоўкай па лбе, раптам устаў, дайшоў да дзвярэй, якія вялі ў фае, зноў вярнуўся, сеў на сваё месца і застыў там у той самай позе, у якой быў раней.

Калі празвінеў званок і яго суседзі зноў вярнуліся, ён адчуў, што позірк фрау Рынлінген засяродзіўся на ім, і ён міжволі падняў і павярнуў галаву да яе. Калі іх позіркі сустрэліся, яна і не памкнулася адвесці вочы ад яго, а, зусім не збянтэжыўшыся, уважліва разглядала яго, аж пакуль ён сам, зломлены і пакорлівы, не апусціў вочы. Пры гэтым ён яшчэ больш спалатнеў, і дзіўная злосць, змяшаная з салодкім болем, узнялася ў яго душы... Зайграла музыка.

* Фрыдрых фон Тэльрамунд, граф Брабанцкі, дзейная асоба оперы «Лаэнгрын».

Пад канец акта здарылася так, што фрау фон Рынлінген выпусціла з рук веер і што ён упаў на падлогу побач з панам Фрыдэманам. Яны абое схіліліся адначасова, але яна падняла яго сама і сказала з кплівай усмешкай:

«Дзякую».

Іх галовы былі апынуліся вельмі блізка побач, і на нейкі момант ён удыхнуў цёплы водар яе грудзей. Яго твар сказаўся, усё яго цела сцягнулася ў камок, а сэрца білася так страшэнна моцна і цяжка, што ў яго заняло дыханне. Ён яшчэ з паўхвіліны пасядзеў, потым адсунуў крэсла, ціха ўстаў і гэтак жа ціха выйшаў.

X

Ён пайшоў па калідоры ў суправаджэнні гукаў музыкі, у гардэробе забраў цыліндр, светлае паліто і кіёк і патупаў па сходах уніз на вуліцу.

Быў цёплы, ціхі вечар. У святле газавых ліхтароў неба моўчкі затульвалі шэрыя дамы з вялікімі франтонамі, уверсе лагодным святлом міргалі зоркі. Крокі нешматлікіх людзей, якія сустракаліся пану Фрыдэману, утваралі шоргат на тратуары. Хтосьці павітаўся з ім, але ён не ўбачыў хто; ён ішоў, схіліўшы галаву, і яго высокая вострая грудзіна калацілася, так цяжка ён дыхаў. Час ад часу ён прамаўляў сам сабе:

«Божа мой! Божа мой!»

Адчайным і пудкім позіткам ён углядаўся ў самога сябе і ўсведамляў, што яго пачуццё, з якім ён абыходзіўся заўсёды так пяшчотна, так лагодна і разумна, цяпер было разняволена, яно завіхрылася, раскалалашмацілася... І раптам, у палоне гвалту, у стане непрытомнасці, ап'янення, палу і пакутаў, ён прыхіліўся да ліхтарнага слупа і, дрыжучы ўсім целам, прашаптаў:

«Герда!»

Ціха. Нідзе не было бачна ніводнага чалавека. Маленькі пан Фрыдэман схамянуўся і пайшоў далей. Ён прайшоў уверх па вуліцы, на якой знаходзіўся тэатр і якая даволі стромка збягала

да ракі, а цяпер накіраваўся ў бок галоўнай вуліцы на поўнач, да свайго жытла.

Як яна паглядзела на яго! Як? Яна змусіла яго апусціць вочы? Яна прынізіла яго адным позіркам? Ці ж не была яна жанчынаю, а ён мужчынам? І ці не задрыжэлі яе карыя вочы пры гэтым проста ад радасці?

Ён яшчэ раз адчуў, як у сярэдзіне зноў зараджаецца гэтая бясільная пажадлівая нянавісьць, але потым згадаў той момант, калі яе галава даткнулася да ягонай, калі ён удыхнуў водар яе цела, і ён яшчэ раз спыніўся, адкінуў свой скалечаны корпус назад, уцягнуў паветра праз зубы і потым зноў прамармытаў у адчай, не памятаючы сябе:

«Божа мой! Божа мой!»

І ён зноў механічна патупаў далей, павольна, праз задушлівае вечаровае паветра, па бязлюдных, з адгалоскамі крокаў вуліцах, аж пакуль не апынуўся перад сваім жытлом. У прэдынім пакоі ён на нейкі момант запыніўся і ўцягнуў у сябе прахалодны, склепавы пах, які панаваў там; потым ён увайшоў у «кабінет».

Ён сеў за пісьмовы стол каля адчыненага акна і ўтаропіўся проста перад сабою на вялікую жоўтую ружу, якую хтосьці паставіў яму ў шкляную вазу. Ён узяў яе і, заплюшчыўшы вочы, пачаў удыхаць яе водар; але потым адсунуў яе ад сябе са зняможанай, засмучонай мінай. Не, не, гэтаму — канец! Што яму цяпер гэты водар? Што яму было цяпер да ўсяго таго, што раней азначала «шчасце»?..

Ён павярнуўся ў другі бок і зірнуў на ціхую вуліцу за акном. Сяды-тады гучалі і заціхалі крокі. Свяцілі мігатлівыя зоркі. Як смяртэльна знямогся і саслабеў ён! Яго галава была пустая, а адчай пачаў растварацца ў вялікім, лагодным смутку. Некалькі радкоў з вершаў прамільгнулі ў ягонай памяці, музыка з «Лаэнгрына» загучала зноў у яго вушах, ён яшчэ раз убачыў перад сабою вобраз фрау фон Рынлінген, яе белую руку на чырвоным аксаміце, а потым ён зваліўся ў цяжкі, ліхаманкава тупы сон.

Некалькі разоў ён ужо амаль прачынаўся, але баяўся явы і кожны раз зноў правальваўся ў непрытомнасць. Але калі ўжо зусім развіднела, ён расплюшчыў вочы і позіркам, усёабдымным і поўным болю, агледзеўся вакол сябе. Усё нерухома, як было, засталася ў яго душы, быццам сон і не перапыняў яго пакуты.

Яго галава была цяжкая, а вочы гарэлі; але калі ён памыўся і працёр лоб адэкалонам, адчуў сябе лепш і ціха прысеў зноў на сваё месца каля расчыненага акна. Яшчэ было вельмі рана, каля пятай гадзіны. Час ад часу паўз вокны праходзіў хлопчык з булачнай, больш нікога відаць не было. Насупраць усе аканіцы былі яшчэ зачыненыя. Але птушкі цвірчэлі, а неба было ярка-блакітным. Стаяла цудоўная нядзельная раніца.

Адчуванне ўтульнасці і даверу авалодала маленькім панам Фрыдэманам. Чаго ён баяўся? Ці не было ўсё, як заўсёды? Вядома, учора быў вельмі дрэнны прыпадак, што ж, але гэтаму трэба пакласці канец! Яшчэ было не запозна, ён яшчэ можа пазбегнуць навалы! Ён павінен ухіляцца ад любой нагоды, якая магла б паспрыяць новаму прыпадку; ён адчуваў сілу ў сабе. Ён адчуваў сілу пераадолець і цалкам знішчыць у сабе гэта...

Калі гадзіннік прабіў палову восьмай, увайшла Фрыдэрыка і паставіла каву на круглы столік, які стаяў перад скураною канапай каля задняй сцяны.

«Дабрыдзень, Ёганэс, — сказала яна, — вось твой сняданак».

«Дзякую», — сказаў пан Фрыдэман. А пасля дадаў: «Любая Фрыдэрыка, я вельмі шкадую, што візіт вам давядзецца рабіць без мяне. Я адчуваю сябе недастаткова добра, каб быць у змозе пайсці з вамі. Я дрэнна спаў, у мяне баліць галава, і, коротка кажучы, я прашу вас...»

Фрыдэрыка адказала:

«Шкада. Але табе не варта зусім адмаўляцца ад візіту. Бачу, ты сапраўды выглядаеш хворым. Пазычыць табе мой ментолавы аловак?»

«Дзякуй, — сказаў пан Фрыдэман. — Само неяк пройдзе».

І Фрыдэрыка пайшла.

Стоячы каля стала, ён паволі выпіў каву і з'еў адзін рагалік. Ён быў задаволены сабою і ганарыўся сваёй рашучасцю. Справіўшыся з кавай, ён узяў цыгару і зноў сеў каля акна. Сняданак паправіў яго гумор, і ён адчуў сябе шчаслівым і прасякнутым надзеяй. Ён узяўся за кніжку, пачаў чытаць, запаліў і, міргаючы, пазіраў на сонца за акном.

Цяпер вуліца ўжо ажывілася: постук колаў, размовы і пазвоньванне конкі даносіліся да яго; акрамя ўсяго, чулася шчабятанне птушак; зверху, з ярка-сіняга неба павяваў лагодны, цёплы ветрык.

Недзе а дзясятай гадзіне ён пачуў, як цераз пярэдні пакой ідуць сёстры; пачуў, як зарыпелі дзверы, і ўбачыў, як паўз акно прайшлі тры дамы, на што ён не звярнуў асаблівай увагі. Прайшла гадзіна. Адчуванне шчасця ўсё больш авалодвала ім.

Яго пачало напаўняць штосьці накшталт самазадаволенасці. Што за паветра наўкола, як шчабечуць птушкі! А ці не пайсці яму крыху пашпацыраваць? — І тады, раптам, без іншай думкі, у ім з салодкім страхам мільганула ідэя: «А калі ўзяць ды пайсці да яе?» — І заглушаючы адным толькі напружваннем цягліцаў у сабе тое, што са страхам папярэджвала, ён са шчаслівай рашучасцю дадаў: «Я пайду да яе!»

І ён апрануў свой чорны выхадны гарнітур, узяў цыліндр ды кіёк і хутка, часта дыхаючы, пашыбаваў цераз увесь горад у паўднёвы прыгарад. Не заўважаючы ніводнага чалавека, ён старанна пры кожным кроку ўздымаў і апускаў галаву, ахоплены міжвольным, экзальтаваным станам, пакуль не апынуўся за горадам у каштанавай алеі перад чырвонай вілай, над уваходам у якую можна было прачытаць: «Падпалкоўнік фон Рынлінген».

XII

Тут яго прабралі дрыжкі, а сэрца ў грудзях забілася сутаргава і цяжка. Але ён прайшоў калідорам і пазваніў. Рашэнне было прынята, і адступлення не было. Няхай будзе ўсё, як будзе, падумаў ён. У ім раптам усталяваўся смяртэльны спакой.

Дзверы штуршком адчыніліся, служка пайшоў яму насустрач цераз пярэдні пакой, узяў яго візітоўку і заспяшаўся з ёй наверх па лесвіцы, якая была засцелена чырвонай дарожкай. Пан Фрыдэман глядзеў на яе, утаропіўшыся, нерухома, увесь час, пакуль служка не вярнуўся і не абвясціў, што вяльможная пані просіць падымацца наверх.

Наверсе, побач з дзвярыма салона, дзе ён пакінуў кіёк, ён зазірнуў у люстэрка. Твар быў бледны, а над пачырванелымі вачыма да лба клеіліся валасы; рука, у якой ён трымаў цыліндр, нястрымна дрыжала.

Слуга адчыніў, і ён увайшоў. Ён убачыў сябе ў даволі вялікім, паўзмрочным памяшканні; вокны былі завешаны. Праваруч стаяў раяль, а ўсярэдзіне вакол круглага стала групаваліся крэслы з высокімі спінкамі ў карычневым шоўку. Над канапай на левай бакавой сцяне вісеў пейзаж у цяжкой пазалочанай раме. Шпалеры таксама былі цёмнымі. Ззаду ў эркеры стаялі пальмы.

Прайшла хвіліна, пакуль фрау фон Рынлінген расхінула справа парцьеры і моўчкі пайшла насустрач яму па тоўстым карычневым дыване. На ёй была проста вырабленая сукенка ў чырвоную і чорную клетку. З эркера якраз на яе цяжкія рыжыя валасы падаў пук святла, у якім кружыўся пыл, так што яны на нейкую хвілю загарэліся золатам. Яна дапытліва скірвала позірк сваіх дзіўных вачэй на яго і выставіла, як звычайна, ніжнюю губу наперад.

«Вяльможная пані, — пачаў пан Фрыдэман і глянуў на яе знізу ўверх, бо ён даставаў ёй толькі да грудзей, — я хацеў бы таксама з майго боку выказаць Вам сваю пашану. Я, на жаль, адсутнічаў, калі Вы зрабілі ласку маім сёстрам... і шкадую... шчыра...»

Ён абсалютна не ведаў, што яшчэ сказаць, але яна стаяла і глядзела няўмольна на яго, як быццам хацела прымусіць яго гаварыць яшчэ. Уся кроў раптам ударыла яму ў галаву. «Яна вырашыла памучыць і пакпіць з мяне, — падумаў ён, — і яна ж бачыць мяне наскрозь! Як дрыжаць яе вочы!» Нарэшце яна прамовіла вельмі высокім і выразным голасам:

«Гэта вельмі міла, што Вы прыйшлі. Я тады вельмі шкадавала, што Вас не было. Будзьце ласкавы, сядайце...»

Яна села побач з ім, паклала рукі на бакавыя спінкі крэсла і адкінулася. Ён сядзеў, нахіліўшыся наперад, трымаючы капляюш паміж каленямі. Яна прамовіла:

«Вы ведаеце, што яшчэ чвэрць гадзіны таму тут былі Вашы паненкі-сёстры? Яны мне казалі, што Вы захварэлі».

«Гэта праўда, — адказаў пан Фрыдэман, — сёння раніцай я адчуваў сябе нядобра. Мне здавалася, што я не змагу пайсці куды-небудзь. Я прашу прабачэння за сваё спазненне».

«Вы яшчэ і цяпер выглядаеце нездаровым», — сказала яна абсалютна спакойна і пільна глянула на яго. «Вы бледны, а Вашы вочы запаленыя, Вы ўвогуле не зусім здаровы?»

«О..., — запінаючыся, пачаў пан Фрыдэман, — увогуле я задаволены».

«І я часта хварэю, — працягвала яна, не адводзячы позірку, — але ніхто гэтага не заўважае. Я нервовая і ведаю самыя незвычайныя станы».

Яна прымоўкла, нахіліла падбароддзе на грудзі і, чакаючы адказу, пазірала на яго знізу ўверх. Але ён не адказваў. Ён ціха сядзеў і ў задуменні, шырока расплюшчанымі вачыма, глядзеў на яе. Як дзіўна яна гаварыла і як кранаў яго яе звонкі нязмушаны голас! Яго сэрца супакоілася; яму здавалася, што ён сніць... Фрау Рынлінген зноў пачала:

«Ці я не памыляюся: Вы ўчора пакінулі тэатр да канца спектакля?»

«Праўда, вяльможная пані».

«Мне было вельмі шкада. Вы былі ўважлівым суседам, хоць спектакль не быў добры, ці толькі адносна добры. Ці любіце вы музыку? Ці граеце вы на фартэпіяна?»

«Я крышку іграю на скрыпцы, — сказаў пан Фрыдэман. — Шчыра кажучы, амаль зусім не...»

«Вы іграеце на скрыпцы?» — спытала яна; потым зірнула паўз яго ў нікуды і задумалася.

«Але тады мы маглі б час ад часу пайграць разам, — раптам сказала яна. — Я магу крышку акампанаваць. Я была б рада, што знайшла тут некага... Вы прыйдзеце?»

«Я з задавальненнем аддаю сябе ў Ваша распараджэнне, вяльможная пані», — сказаў ён, як у сне. Усталявалася паўза. І тут раптам змяніўся выраз яе твару. Ён убачыў, як амаль незаўважная жорсткая насмешка сказала яго, як яе вочы зноў цвёрда і пільна скіраваліся на яго з тым жаклівым дрыжаннем, як ужо было два разы да гэтага. Ягоны твар палаў чырванню, і не ведаючы, куды павярнуцца, абсалютна бездапаможны і страціўшы кантроль над сваімі пачуццямі, ён унурыў галаву зусім нізка паміж плячыма і разгублена глядзеў уніз на дыван. Нібы кароткі прыступ жаху пранізаў яго, падобны да той беспрытомнай салодка-пакутнай злосці.

Калі ён адчайным намаганнем зноў узняў позірк, яна больш не глядзела на яго, а пазірала спакойна паўзверх яго галавы на дзверы. Ён з цяжкасцю вымавіў некалькі слоў:

«А Вы, вяльможная пані, пакуль што ўсё-такі задаволеныя сваім жыццём у нашым горадзе?»

«О, — абыхава адказала фрау фон Рынлінген, — вядома. А чаму мне быць незадаволенай? Праўда, я падаюся сабе крыху абмежаванай і ўвесь час пад назіраннем, але... у астатнім, — працягнула яна адразу, — каб не забыцца: мы думаем у бліжэйшыя дні запрасіць да нас пэўных людзей, маленькую, нязмушаную кампанію. Можна было б крыху памузіцыраваць, крышку нязмушана пагаманіць... Акрамя таго, у нас за домам ёсць даволі сімпатычны сад; ён даходзіць аж да ракі. Карацей кажучы: Вы і Вашы дамы, вядома, атрымаеце яшчэ запрашэнне, але я прашу Вас ужо цяпер, каб Вы прынялі ўдзел; Вы зробіце нам такую ласку?»

Пан Фрыдэман не паспеў выказаць падзяку і згоду, як на клямку хтосьці энергічна націснуў. Увайшоў падпалкоўнік. Абое ўсталі, і пакуль фрау Рынлінген узаемна прадстаўляла мужчын, яе муж з аднолькавай ветлівасцю адвешваў паклоны як пану Фрыдэману, так і ёй. Яго смуглявы твар свяціўся цеплынёй.

Сцягваючы з рук пальчаткі, ён гаварыў штосьці моцным і рэзкім голасам, звяртаючыся да пана Фрыдэмана, які шырока расплюшчанымі, бяздумнымі вачыма пазіраў на яго знізу ўверх і ўвесь час чакаў, што той добразычліва паляпае яго па плячы. Тым часам падпалкоўнік павярнуўся на звездзеных разам абца-

сах і лёгка схіленым наперад корпусам да сваёй жонкі і сказаў прыкметна прыглушаным голасам:

«Ты папрасіла пана Фрыдэмана наконт яго прысутнасці на нашай маленькай сходцы, каханая? Калі табе гэта будзе прыемна, то я думаю, што мы зладзім яе праз восем дзён. Я спадзяюся, што добрае надвор'е пратрымаецца і што мы зможам прабавіць час у садзе».

«Як пажадаеш», — адказала фрау фон Рынлінген і зірнула паўз яго.

Праз дзве хвіліны пан Фрыдэман развітаўся. Яшчэ раз кланяючыся каля дзвярэй, ён сустрэўся з яе вачыма; яны пазірала на яго безвыразна.

XIII

Ён пайшоў не назад у горад, а міжволі выбраў сабе шлях, які адгаліноўваўся ад прысадаў і вёў да былога вала фартэцыі каля ракі. Там меліся добра дагледжаныя прысады, заценыя сцежкі і лаўкі.

Ён ішоў хутка і без адмысловых думак, не падымаючы вачэй. Яму было невыносна гарача, і ён адчуваў, як у ім палаюць і затухаюць языкі полымя, адчуваў, які няўмольны стук панаваў у яго зморанай галаве.

Ці на ім яшчэ не заставаўся яго позірк? Але не такі, як апошні, а такі, як раней, з гэтай дрыготкай брутальнасцю, пасля таго як яна толькі што паразмаўляла з ім у той спакойнай манеры? Ах, няўжо ёй прыносіла асалоду рабіць яго бездапаможным і выводзіць з сябе? Няўжо яна, магчыма, так добра разумеючы яго, не мела хоць кроплю спачування?

Ён ішоў унізе ўздоўж ракі, побач з валам, парослым зелянінай, потым сеў на лаўку, аточаную паўкругам кустоў язіміну. Вакол усё было напоўнена салодкім задушлівым пахам. Перад ім на дрыготкай вадзе пякло сонца.

Ён адчуваў сябе дарэшты змораным і разбітым, у сярэдзіне ж усё пакутна калацілася ад хвалявання! Ці не найлепш бы-

ло б — азірнуцца яшчэ раз вакол сябе і потым кінуцца ўніз у ціхую ваду, каб пасля кароткіх пакут зрабіцца вольным і vyrатаваным для спакою? Ах, спакой, спакой — гэта было тое, чаго ён хацеў! Але не спакою ў пустым і глухім Небыцці, а ў пяшчотна раздумлівым міры, напоўненым добрымі, ціхімі думкамі.

Уся яго пяшчотная любоў да жыцця і глыбокая туга па страчаным шчасці ў гэты момант ліхаманкава працяла яго. Але потым ён азірнуўся, глянуў у маўклівы, бясконца абыякавы спакой прыроды, убачыў, як рака, асветленая сонцам, плыла сваім шляхам, як дрыготка варушылася трава, а кветкі заставаліся там, дзе яны расцвілі, каб потым завянуць, абляцець і быць развенымі ветрам, убачыў, як усё з нямой паслухмянасцю схілялася перад існасцю; ім раптам апанавала пачуццё прымірэння і паразумення з неабходнасцю, і гэтае пачуццё давала ўпэўненасць, што любы лёс — пераадольны.

Ён згадаў той надвечорак свайго трыццацігоддзя, калі яму, шчасліваму, што займеў спакой, здавалася, што ён можа без страху і надзеі азіраць рэшту свайго жыцця. Тады ён не бачыў ні святла, ні ценю, перад ім усё ляжала ў мяккім паўзроку, пакуль там, на заднім плане, амаль незаўважна, усё не растварылася ў зроку, а ён са спакойнай і пераможнай усмешкай глядзеў на будучыя гады, якія яшчэ павінны прыйсці... Як даўно ўсё гэта было?

І тады прыйшла гэтая жанчына, яна абавязкова мусіла была прыйсці, гэта быў яго лёс, яна сама была яго лёсам, толькі яна! Ці не было ў яго гэтага пачуцця ад першага моманту? Яна тады прыйшла, і ці не спрабаваў ён абараніць свой спакой... У яе ўсё ягонае павінна было выклікаць абурэнне, тое, што ён з юнацтва прыгнятаў у сабе, адчуваючы, што гэта азначала для яго пакуты і кананне; гэта захапіла яго жудаснай, непераадольнай сілай і несла яму пагібель!

Гэта знішчала яго, ён адчуваў. Але навошта яшчэ змагацца і пакутаваць? Няхай ідзе ўсё так як ідзе! А яму трэба рухацца сваім шляхам і заплюшчыць вочы перад раскрытай безданню там на заднім плане, падпарадкоўваючыся лёсу, падпарад-

коўваючыся звышмоцнай, здзекліва салодкай сіле, з-пад улады якой вырацца немагчыма.

Вада зіхацела, язмін утвараў востры, задушлівы пах, птушкі шчабяталі вакол у галінах дрэў, паміж якімі свяцілася цяжкое, аксамітна-сіняе неба. А маленькі гарбаты пан Фрыдэман яшчэ доўга сядзеў на лаўцы. Ён сядзеў, нахіліўшыся наперад, падпёршы лоб абедзвюма рукамі.

XIV

Усе пагаджаліся, што ў Рынлінгенаў забава атрымалася выдатная. Каля трыццаці чалавек месціліся за даўгім, з густам упрыгожаным сталом, які цягнуўся цераз прасторную сталовую; адзін хатні служка і два часовыя ўжо бегалі з марозівам; усюды чулася пазвоньванне шкляннага посуду, пастукванне сталовых прыбораў і адчуваўся цёплы водар страў ды парфумы. Тут сабраліся паважныя буйныя гандляры са сваімі лепшымі паловамі і дочкамі; акрамя таго, амаль усе афіцэры гарнізона, стары лекар, якога ўсе любілі, некалькі юрыстаў і ўсе тыя, хто далучае сябе да першых колаў. Тут прысутнічаў і адзін студэнт-матэматык, пляменнік падпалкоўніка, які прыехаў наведць сваякоў; ён веў глыбакадумныя размовы з паненкай Хагенштром, якая сядзела насупраць пана Фрыдэмана.

А ён сядзеў на цудоўнай аксамітнай падушцы пры другім канцы стала побач з непрыгожай жонкай дырэктара гімназіі, недалёка ад фрау Рынлінген, якую да стала праводзіў консул Штэфэнс. Проста дзіўна, якія змены адбыліся за гэтыя восем дзён у маленькім пане Фрыдэмане. Магчыма, прычына была часткова ў белым святле газавых ламп, якім была асветлена зала — і праз гэта яго твар здаваўся такім жahlіва бледным; яго шчокі былі ўпалымі, пачырванелыя вочы, з цёмнымі ценямі вакол іх, выяўлялі невыказна журботнае адценне, і было такое ўражанне, што яго цела яшчэ больш скалечана, чым звычайна... Ён піў шмат віна і прамаўляў час ад часу некалькі слоў да сваёй суседкі.

Фрау фон Рынлінген яшчэ не перакінулася за сталом ніводным словам з панам Фрыдэманам, цяпер яна крыху нахілілася і крыкнула яму:

«Я дарэмна чакала Вас у гэтыя дні, Вас і Вашу скрыпку».

Ён, перш чым адказаць, на момант зірнуў на яе зусім адсутным позіркам. На ёй быў светлы лёгкі ўбор, які адкрываў яе белую шыю, а ў бліскучых валасах месцілася ружа «маршал Ніл», якая ўжо цалкам расцвіла. Шчокі фрау фон Рынлінген сёння вечарам былі крыху падрумяненыя, але, як заўсёды, у куточках яе вачэй ляжалі сіняватыя цені.

Пан Фрыдэман апусціў вочы ўніз, гледзячы на сваю талерку, і нічога не прамовіў у адказ, пасля чаго яму трэба было рэагаваць на пытанне жонкі дырэктара гімназіі, ці любіць ён Бетховена. Але ў гэтую самую хвіліну падпалкоўнік, які сядзеў на чале стала, кінуў у бок сваёй жонкі позірк, пастукаў па шклянцы і сказаў:

«Шаноўнае спадарства, я прапаную перайсці піць каву ў іншае памяшканне; між іншым, сёння вечарам павінна быць няблага і ў садзе, і калі хто жадае крышку дыхнуць там свежым паветрам, то я падтрымаю яго». У цішыню, якая ўсталявалася, лейтэнант Дайдэсгайм з пачуцця такту ўкінуў лёгкі жарт такім чынам, што ўсе паўставалі, весела смеючыся. Пан Фрыдэман пакінуў залу сярод апошніх са сваёй дамаю, ён праводзіў яе цераз старанямецкае памяшканне, дзе ўжо пачалі паліць, у паўзмрочную і ўтульную гасцёўню і развітаўся з ёю.

Ён быў выкшталцона апрануты; яго фрак быў бездакорны, кашуля — асляпляльна белая, а маленькія і прыгожыя формаю ногі былі абутыя ў лакараваныя туфлі. Час ад часу можна было бачыць, што на ім былі панчохі з чырвонага шоўку.

Ён кінуў позірк у калідор і ўбачыў, што ладныя групы падаліся ўжо ўніз па лесвіцы ў сад. А ён сеў з цыгарай і кубкам кавы каля дзвярэй старанямецкага пакоя, у якім некалькі мужчын стаялі, гамонячы, і зазіраў у гасцёўню.

Адразу справа ад дзвярэй вакол круглага стала сядзела кола, цэнтр якога ўтвараў студэнт, які гаварыў з імпэтам. Ён сцвярджаў, што праз адну кропку можна правесці больш чым

адну паралельную лінію да прамой; фрау Хагенштром, жонка адваката, усклікнула: «Гэта немагчыма!» — і цяпер ён так упэўнена гэта даказваў, што ўсе рабілі выгляд, нібыта яны разумеюць.

На заднім жа плане пакоя, на атаманцы, каля якой стаяла нізкая, пакрытая нечым чырвоным, лямпа, сядзела, размаўляючы з юнай фройляйн Штэфэнс, Герда фон Рынлінген. Яна сядзела, крыху адкінуўшыся назад у падушку з жоўтага шоўку, ногі адна на адной, і паволі паліла цыгарэту, пускаючы дым цераз нос і выцягнуўшы наперад ніжнюю губу. Фройляйн Штэфэнс сядзела, выпрастаўшыся, перад ёй, як выразаная з дрэва, і адказвала, баязліва ўсміхаючыся.

Ніхто не звяртаў увагі на маленькага пана Фрыдэмана, і ніхто не заўважыў, што яго вялікія вочы былі неадрыўна скіраваныя на фрау Рынлінген. Ён сядзеў у расслабленай позе і глядзеў на яе. У яго позірку не было нічога жарснага і амаль ніякага болю; штосьці тупое і мёртвае ўтрымлівалася ў ім, цяжкая, бясільная і бязвольная адданасць.

Гэтак прайшло каля дзесяці хвілін; тут фрау фон Рынлінген раптам устала, і, не глядзячы на яго, як быццам яна ўвесь гэты час патаемна назірала за ім, падышла ды спынілася перад ім. Ён устаў, паглядзеў на яе знізу ўверх і пачуў:

«У Вас няма жадання правесці мяне ў сад, пан Фрыдэман?»

Ён адказаў:

«З задавальненнем, вяльможная пані».

XV

«Вы яшчэ не бачылі нашага саду? — прамовіла яна на сходах, звяртаючыся да яго. — Ён даволі вялікі. Будзем спадзявацца, што там яшчэ не шмат народу; я хацела б крышку перадыхнуць. Падчас яды ў мяне забалела галава; магчыма, чырвонае віно было для мяне занадта моцным... Нам трэба прайсці цераз гэтыя дзверы».

Гэта былі шклянныя дзверы, цераз якія яны з фае трапілі ў маленькі прахалодны калідорчык; потым некалькі прыступак вывелі іх на свежае паветра.

У гэтую цудоўна зорную, цёплую ноч водар зыходзіў з усіх газонаў. Сад увесь быў пранізаны мясячным святлом, а па белых зіхоткіх, усыпаных жвірам сцяжынах, нязмушана размаўляючы і палячы, шпацыравалі сюды-туды госці. Адна група сабралася вакол фантана, дзе стары лекар, якога любілі ўсе, пад агульны смех пускаў на ваду папяровыя карабельчыкі. Фрау фон Рынлінген, лёгка кіўнуўшы галавою, прайшла міма і паказала ў далячынь, туды, дзе зграбны і пахучы кветнік пераходзіў у цёмны парк.

«Давайце пройдзем уніз цераз цэнтральную алею», — сказала яна. Каля ўваходу стаялі два нізкія, мажныя абеліскі.

Там на заднім плане, у канцы простых, як страла, каштанавых прысадаў, яны ўбачылі раку, якая ў сонечным святле, здавалася, ззяла зеленаватым бліскучым колерам. Вакол было цёмна і халаднавата. То тут, то там ад прысадаў адыходзіла ўбок сцяжына, якая, мусіць, утвараючы дугу, таксама вяла да ракі. Тут можна было доўга стаяць і не пачуць аніводнага гуку.

«Каля вады, — сказала яна, — ёсць сімпатычнае месца, дзе я ўжо часта сядзела. Там мы маглі б хвілінку нязмушана паразмаўляць... Зірніце, час ад часу праз лістоту выглядвае зіхатлівая зорка».

Ён не адказваў, глядзячы на паверхню, якая мігацела зеленаватым колерам і да якой яны набліжаліся. Можна было ўжо распазнаць другі бераг ракі, збудаванні вала. Калі яны пакінулі прысады і апынуліся на пляцоўцы, парослай травой, якая сканчвалася каля вады, фрау фон Рынлінген сказала:

«Тут, крышку справа, ёсць месца; бачыце, яно незанята».

Лаўка, на якую яны прыселі, праз шэсць крокаў убок ад прысадаў, стаяла на самым краі парка. Тут было цяплей, чым паміж дрэвамі. Конікі цвыркалі ў траве, якая каля самай вады пераходзіла ў тонкі трыснёг. Рака пад яркім месяцам адсвечвала лагодным адценнем.

Яны абодва нейкі час маўчалі і глядзелі на ваду. Але потым ён, здрыгануўшыся ўсім целам, прыслухаўся, бо гук, які ён чуў тыдзень таму, гэты ціхі, раздумлівы і пяшчотны гук, зноў зачачпіў яго.

«Калі з Вамі здарылася гэтае няшчасце, пан Фрыдэман? — спытала яна. — Ці гэта ў Вас ад нараджэння?»

Ён каўтнуў, бо яму як адняло мову. Потым адказаў ціха і ветліва:

«Не, вяльможная пані. Мяне, маленькага, мамка ўпусціла на зямлю; вось адкуль гэта ў мяне».

«А колькі Вам цяпер?» — працягвала яна распыты.

«Трыццаць гадоў, вяльможная пані».

«Трыццаць гадоў, — паўтарыла яна. — І Вы за гэтыя трыццаць гадоў зусім не зведалі шчасця?»

Пан Фрыдэман пахітаў галавою, яго вусны дрыжалі. «Не, — прамовіў ён, — гэта былі адно самападман і трызненне».

«Вам здавалася, што Вы шчаслівы?» — пыталася яна.

«Я спрабаваў паверыць», — сказаў ён, а яна адказала:

«Гэта было адважна».

Мінула хвіліна. Толькі конікі цвыркалі, а за іх спінамі чуўся лёгкі пошум у дрэвах.

«Я крыху разбіраюся ў няшчасці, — сказала яна потым. — Такія летнія ночы каля вады — самае лепшае ў падобных выпадках».

На гэта ён не адказаў нічога, толькі лёгкім рухам паказаў на другі бераг, які мірна ляжаў у змроку.

«Нядаўна я там сядзеў», — сказаў ён.

«Калі Вы ішлі ад мяне?» — спытала яна.

Ён толькі кіўнуў.

Але потым ён раптам скалануўся, яго аж падкінула ўверх, ён усхліпнуў, выгукнуў нешта, нейкі жалобны гук, у якім адначасова мелася яшчэ і нешта збавіцельнае, і споўз паволі да яе ног на зямлю. Сваёй рукою ён дакрануўся да ейнай, якая ляжала на лаўцы каля яго, і, патрымаўшы яе і схапіўшы другую, гэты маленькі, гэты зусім карузлаваты чалавек, дрыжачы і торгаючыся, кленчачы перад ёй і прыціскаючы свой твар да яе падолу, мармытаў нечалавечым, перарывістым голасам:

«Вы ж ведаеце... Адпусціце мяне... Я больш не магу... Божа мой... Божа мой...»

Яна не адштурхоўвала яго, але і не схілілася ўніз да яго. Яна сядзела, роўна выпрастаўшыся, крышку адхіліўшыся ад яго, і яе маленькія вочкі, якія знаходзіліся амаль што побач, у якіх, здаецца, адлюстроўвалася вадкае мігценне вады, глядзелі проста перад сабою нерухома і напружана, паверх яго, удалячынь.

А потым, раптам, рыўком, з кароткай, ганарыстай, пагардлівай усмешкай яна вырвала свае далоні з яго гарачых пальцаў, ухапіла яго пад пахі і адшпурнула канчаткова на зямлю, падхапілася і знікла ў прысадах.

Ён ляжаў тварам у траву, аглушаны, беспрытомны, і яго цела непарыўна торгалася. Ён з намаганнем устаў, зрабіў два крокі і рынуўся зноў на зямлю. Ён ляжаў каля вады...

Што ж у ім адбылося пасля таго, што з ім здарылася? Магчыма, гэта была пажадлівая нянавіць, якую ён адчуваў, калі яна прыніжала яго сваім позіткам, якая цяпер, калі ён з прычыны ейнага абыходжання з ім ляжаў на зямлі, як сабака, вырадзілася ў вар'яцкае шаленства, якое ён мусіў пусціць у ход, нават калі яно скіравалася супраць яго самога... Агіда, магчыма, да самога сябе, якая напоўніла яго прагай знішчыць сябе, парваць сябе на кавалкі, растварыцца...

На жываце ён прапоўз яшчэ далей наперад, узяў тулава і зваліў яго ў ваду. Ён больш не ўздымаў галавы, нават не варушыў нагамі, якія ляжалі на беразе.

Падчас усплёску вады конікі на нейкі момант заціхлі. Але іх цвырканне ўзнавілася, парк зноў ціха зашумеў, а з прысадаў і злева, і справа сюды ўніз далятаў прыглушаны смех.

РАСПУСНАЯ

Мы зноў засталіся ўчатырох.

Малы Майзэнберг гэтым разам быў за гаспадара. Яго кабінет падыходзіў для прыёмаў як найлепш.

Гэта было незвычайнае памяшканне, абсталяванае ў адным толькі стылі: мудрагелісты мастакоўскі капрыз. Этрускія і японскія вазы, іспанскія вееры і кінжалы, кітайскія парасоны і італьянскія мандаліны, афрыканскія ракавіны і маленькія антычныя статуэткі, стракатыя ўбранні эпохі ракако і васкавыя мадоны, гравюры на медзі ды творы, выкананыя пэндзлем самога Майзэнберга, — усё гэта ў крыклівых спалучэннях было размешчана па ўсім памяшканні на сталах,этажэрках, кансолях і на сценах, якія, як і падлога, былі накрытыя тоўстымі ўсходнімі дыванамі і выцвілымі вышыванымі шоўкавымі накідкамі; яны быццам паказвалі пальцам самі на сябе.

Мы чацвёрэ, гэта значыць малы, у завітках каштанавага колеру, рухавы Майзэнберг; Ляўбэ, зусім юны, бялявы эканаміст-ідэаліст, які, куды б ні трапляў, распаўсюджваў свае тэзы пра справядлівасць жаночай эмансіпацыі; д-р медыцыны Зэльтэн і я — мы, усе чацвёрэ, згрупаваліся ў сярэдзіне атэлье, сядзячы на розных прыстасаваннях, прыдатных для гэтага, вакол цяжкага стала з чырвонага дрэва, і ўжо даволі доўга аддавалі павагу шыкоўнаму меню, якое стварыў для нас геніяльны гаспадар. А найбольш, мусіць, вінам. Майзэнберг увесь час даваў распараджэнні прынесці штосьці новае.

Доктар сядзеў у вялікім старасвецкім разным царкоўным крэсле, з якога ён увесь час у сваёй здэклівай манеры пакепліваў. Ён быў тым сярод нас, хто да ўсяго ставіўся з іроніяй. Веданне свету і пагарда да яго выяўлялі сябе ў кожным ягоным фанабэрыстым жэсце. Ён сярод нас чатырох быў найстарэйшы — недзе, пэўна, ужо каля трыццаці. І ён больш за ўсіх «жыў».

«Хвалько! — казаў Майзэнберг. — Але ён забавуны».

Здаецца, слова «хвалько» сапраўды пасавала доктару. Яго вочы мелі пэўны размыты глянец, а чорныя, коратка падстрыжаныя валасы на галаве выяўлялі на віхры маленькую плешынку. Твар, які пераходзіў у заострана падрэзаную бародку, выяўляў, у напрамку ад носа да краёчкаў рота, некалькі насмешлівых рысаў, якія часам маглі нават надаваць яму адценне горычы.

Спажываючы раффор, мы зноў «заглыбіліся ў размовы». Зэльтэн даў гэтаму такую назву з кплівай пагардай чалавека, які даўно стварыў сабе, як ён казаў, адзіную філасофію — цалкам без ваганняў і ўсялякай сціпласці атрымліваць асалоду ад зямнога жыцця-спектакля, не вельмі абачліва пастаўленага адтуль, зверху, пад адпаведнай рэжысурай, каб ён мог потым паціснуць плячыма і спытаць: «А ці нельга было лепш?»

Але Ляўбэ, кружнымі шляхамі беспамылкова трапіўшы ў сваё рэчышча, зноў страціў кантроль над сабою і з адчаем зажэстыкуляваў са свайго глыбокага фатэля ў паветра вакол сябе.

«Менавіта! Менавіта! Ганебнае сацыяльнае становішча асоба жаночага полу (ён ніколі не гаварыў “жанчына”, а толькі — “асоба жаночага полу”, бо яно гучала больш прыродазнаўча) караніцца ў забабонах, дурных забабонах грамадства!»

«Будзьце здаровы!» — вельмі лагодна і спачувальна прамовіў Зэльтэн і кульнуў у сябе шклянку чырвонага віна.

Гэта забрала ў беднага юнака апошнюю кроплю спакою.

«Ах ты! Ах ты! — падскочыў ён з крэсла. — Ты — стары цынік! З табою немагчыма размаўляць! Але вы, — з выклікам звярнуўся ён да Майзэнберга і мяне, — вы мусілі б падтрымаць мяне! Так ці не?»

Майзэнберг абіраў апельсін.

«Пяцьдзясят на пяцьдзясят, канешне!» — упэўнена сказаў ён.

«Кажы далей!» — падбадзёрыў я прамоўцу. Ён павінен быў яшчэ раз выказацца, раней ён не дасць спакою.

«У дурных забабонах і тупой несправядлівасці грамадства, кажу я вам! Усе гэтыя драбніцы — о Божа, гэта ж смешна. Тое, што яны адчыняюць дзявочыя гімназіі і бяруць на працу асоб жаночага полу тэлеграфісткамі, ці яшчэ кім, якое гэта мае значэнне... Але па вялікім рахунку, па вялікім! Якія светапогляды! Напрыклад, што датычыць эротыкі, сэксу, якая абмежаваная жорсткасць!»

«Ах во яно што, — сказаў доктар з абсалютнай палёгкай і адклаў убок сваю сурвэтку. — Зараз будзе, прынамсі, забаўна».

Ляўбэ не ўзнагародзіў яго нават позіркам.

«Глядзіце, — настойліва працягнуў ён і махнуў вялікай цукеркай, якую пасля гэтага з важнай мінай сунуў у рот, — глядзіце: калі двое кахаюцца і ён плаціць дзяўчыне, то ён застаецца сумленным чалавекам, як і раней, нават гэтакім сабе зухам, — вось жа нягоднік! А асоба жаночага полу — страчаная, адкінутая грамадствам, па-за законам, распусная. Так, рас-пус-на-я. А дзе маральнае апірышча такога светапогляду?! Ці ж мужчына не ў такой жа ступені распусны? Ці не больш ганебна ён дзейнічаў, чым асоба жаночага полу?!.. Ну, гаварыце! Скажыце цяпер што-небудзь!»

Майзэнберг задумліва цікаваў за дымам сваёй цыгарэты.

«Шчыра кажучы, ты маеш рацыю», — зычліва сказаў ён.

Твар Ляўбэ ўвесь расплыўся ў радаснай усмешцы.

«Праўда... маю рацыю? Маю рацыю? — бясконца паўтараў ён. — А дзе маральная аснова такой ацэнкі?»

Я зірнуў на доктара Зэльтэна. Ён зусім прамоўк. Лепячы ў руках шарык з хлеба, ён з выразам горычы на твары моўчкі ўзіраўся ў дол перад сабою.

«Давайце перасядзем, — спакойна сказаў ён потым. — Я хачу распавесці вам адну гісторыю».

Мы адсунулі ўбок абедзенны стол і ў далёкім кутку, з дыванамі і невялікімі фатэлямі, утульна ўладкаваліся, каб спакойна

паразмаўляць. Звісаючы ад столі, свяцільнік напаўняў памяшканне блакітным паўзмрокам. Пад плафонам ужо ўтварыўся слой цыгарэтнага дыму, які злёгка калыхаўся.

«Ну, пачынай», — сказаў Майзэнберг, напаўняючы чатыры келіхі сваім французскім бенедыкцінскім.

«Так, я з задавальненнем распавяду вам адну гісторыю, якраз таму, што мы ўжо падышлі да гэтай тэмы, — сказаў доктар, — адразу ў форме гатовай навелы. Вы ж ведаеце, што я некалі займаўся падобнай справай».

Я не мог добра бачыць яго твар. Доктар сядзеў, закінуўшы нагу на нагу, засунуўшы рукі ў бакавыя кішэні пінжака, адкінуўшыся ў крэсле назад, і спакойна глядзеў уверх на свяцільнік.

«Герой маёй гісторыі, — пачаў ён праз хвілінку, — закончыў гімназію ў родным маленькім паўночна-нямецкім гарадку. Маючы дзевятнаццаць або дваццаць гадоў, ён паступіў у ўніверсітэт у П., не надта вялікім горадзе паўднёвай Германіі.

Ён быў сапраўдным «добрым хлопцам». Ніводзін чалавек не мог жадаць яму зла. Вясёлы і дабрадушна-сяброўскі, ён адначасова быў улюбёнцам усіх сваіх таварышаў па вучобе. Гэта быў сімпатычны зграбны юнак з лагоднымі рысамі твару, жывымі піўнымі вачыма і пшчотна прыпухлымі вуснамі, над якімі ўжо прабівалася першая расліннасць. Калі ён, ссунуўшы на чорных кучаравінках светлы круглы капялюш, трымаючы рукі ў кішэнях штаноў, ішоў па вуліцах, з цікавасцю пазіраючы вакол сябе, то дзяўчаты кідалі ў яго бок закаханія позіркi.

Пры гэтым ён быў цнатлівы, чысты як плоццю, так і душой. Ён мог сказаць словамі Тылі*, што ён яшчэ не прайграў ніводнай бітвы і не дакрануўся да ніводнай асобы жаночага полу. Што тычыцца першага, дык у яго не было яшчэ такой магчымасці, ды і што датычна іншага, то таксама ў яго такога выпадку не надарылася.

* Ёган фон Тылі (1559–1632) — фельдмаршал, які атрымаў шэраг важных перамог у Трыццацігадовай вайне 1618–1648 гг.

Прайшлі толькі, магчыма, два тыдні з дня яго з'яўлення ў П., як ён, вядома ж, закахаўся. Не ў афіцыянтку, як яно звычайна бывае, а ў маладую акцёрку, фройляйн Вельтнэр, выканаўцу роляў найўных дзяўчат з гётэўскага тэатра.

Хоць і вядома, што, як трапна заўважыў паэт, калі цябе хмельіць маладосць, то ў кожнай бачыш прыгажосць — але дзяўчына была сапраўды прывабнай. Па-дзіцячаму пяшчотная фігура, русыя валасы, лагодныя, вясёлыя шэра-сінія вочы, вытанчаны носік, нявінна-салодкі рот і мяккае, круглае падбароддзе.

Ён спачатку закахаўся ў яе твар, потым у далоні, потым у рукі, якія ён аднойчы ўбачыў аголенымі ў антычнай ролі, і надышоў дзень, калі ён ужо кахаў яе ўсю цалкам. У тым ліку яе душу, яму яшчэ зусім невядомую.

Яго каханне каштавала яму процьму грошай. Самае малое на кожны другі вечар ён набываў білет у партэр тэатра Гётэ. Увесь час ён мусіў пісаць сваёй маці і прасіць у яе грошы, дзеля чаго яму даводзілася выдумляць самыя авантурныя вытлумачэнні. Але ж ён хлусіў дзеля яе. Гэта выбачала ўсё.

Калі ён зразумеў, што кахае, то найперш пачаў пісаць вершы. Вядомую нямецкую «ціхую лірыку».

За гэтым заняткам ён часта сядзеў, абклаўшыся кнігамі, да позняй ночы.

Толькі маленькі будзільнік на камодзе аднастайна цікаў, а звонку час ад часу чуліся самотныя крокі... Дзесьці ў самым версе грудзей, дзе пачынаецца шыя, сядзеў мяккі, цеплаваты, вільготны балючы камяк, які часта хацеў прасачыцца ў ацяжэлыя вочы. Але, саромеючыся сапраўды заплакаць, ён плакаў толькі на цярплівую паперу, у словах.

Ён самому сабе пачаў распавядаць у лагодных вершах, жалобных інтанацыях пра тое, якая яна, маўляў, салодкая і мілая, а ён такі хворы і знямоглы, і якая стрэмка неспакою засела ў яго души, заганяючы яго ў невядомасць, далей, далей, дзе сярод ружаў і фіялак драмала яго шчасце, але ён быў звязаны...

Вядома, гэта было смешна. Любы чалавек з такога толькі пасмяяўся б. Слова ж таксама былі такія неразумныя, бездапаможныя, якія нічога не маглі выказаць. Але ён кахаў яе!

Ён кахаў яе! Адразу ж, вядома, пасля самапрызнання, ён адчуў сорам. Гэта ж было жабрацкае каханне, на каленях, якому б ён моўчкі цалаваў бы ножкі, бо яны такія мілыя, ці яе белую руку, а потым яму захацелася памерці. Пра вусны ён не адважваўся і думаць...

Калі ён прачнуўся аднойчы ўначы, ён уявіў сабе, быццам яна ляжыць побач: каханая галоўка ў мяккіх падушках, салодкі роцік крыху прыадкрыты, і рукі, гэтыя неапісальныя рукі з пяшчотна-сінімі пражылкамі, скрыжаваныя на коўдры. Затым ён раптам рыўком перавярнуўся, уціснуў галаву ў падушку і ў змроку доўга плакаў.

Гэта была кульмінацыя. Ён дасягнуў такога стану, што ўжо не мог пісаць вершы і нават есці не мог. Ён пазбягаў знаёмых, амаль не выходзіў з дому, а пад вачамі ў яго з'явіліся глыбокія, цёмныя кругі. Пры гэтым ён амаль ужо не працаваў, і яму нічога не хацелася чытаць. Яму рупіла толькі проста так стаяць перад яе партрэтам, які ён ужо даўно купіў сабе; зморана трызніць у паўпрытомнасці, у слязах ды каханні.

Аднаго разу ён сядзеў са сваім сябрам Ролінгам, з якім быў знаёмы яшчэ са школы і які вучыўся на медыка, як і ён, але ўжо быў на вышэйшым семестры, за добрым куфлем піва ў кутку нейкай забягалаўкі.

Тут Ролінг раптам рашуча паставіў свой куфаль на стол.

«Ну, малы, скажы ты мне, што з табою?»

«Са мною?»

Але потым ён не вытрываў і выказаў усё, пра яе і пра сябе.

Ролінг незадаволена пахітаў галавою.

«Гэта кепска, малы. Нічога не зробіш. Не ты першы. Абсалютна непрыступная. Дагэтуль жыла з маці. Праўда, маці ўжо нейкі час таму памерла, але нягледзячы на гэта — абсалютна нельга нічога зрабіць. Страшэнна прыстойная дзяўчына».

«Дык ты думаў, што я...»

«Ну, я думаў, што ты спадзяваўся...»

«Ах, Ролінг!..»

«А... так. Прабач, нарэшце я пачынаю цяміць. Настолькі сентыментальна я сабе гэтага не ўяўляў. Тады пашлі ёй букет,

напішы ёй у дадатак цнатліва-пачцівы ліст, папрасі ў яе пісьмовага дазволу выказаць вусна тваё захапленне».

Ён увесь ажно спалатнеў і закалаціўся ўсім целам.

«Але... але гэта немагчыма!»

«Чаму — не? Любы пасыльны пойдзе за сорок пфенігаў».

Ён яшчэ больш закалаціўся.

«О Божа! Калі б гэта было магчыма!»

«А дзе яна цяпер жыве?»

«Я ... не ведаю».

«Як, нават гэта яшчэ не ведаеш?! Афіцыянт! Адрасную кнігу!»

Ролінг знайшоў адрас хутка.

«Ну? Дагэтуль яна жыла, дзе жывуць больш заможныя, а цяпер — на Сянной, дом ба, трэці паверх; бачыш, тут напісана: Ірма Вельтнэр, працуе ў тэатры Гётэ... Слухай, гэта, між іншым, адзін з жудасна таных раёнаў. Так аплачваецца дабрадзейнасць...»

«Калі ласка, Ролінг...»

«Добра, добра... Значыць, ты гэта зробіш. Магчыма, табе будзе дазволена пацалаваць ёй ручку — нахабнік! Тры метры на месца ў партэры ты цяпер памяняеш на букет...»

«О, Божа, што мне тыя нікчэмныя грошы!»

«Гэта ж так цудоўна — страціць розум!» — прадэкламаваў Ролінг.

Ужо назаўтра раніцай кранальна наіўны ліст разам з цудоўным букетам накіраваліся на Сянную... Толькі б атрымаць ад яе адказ... хоць які адказ! З якой бы радасцю ён цалаваў тыя радкі!..

Праз восем дзён крышка паштовай скрынкі каля ўваходных дзвярэй адламалася з прычыны частага адкрывання і закрывання. Гаспадыня лаялася.

Кругі пад яго вачыма зрабіліся яшчэ больш выразнымі; ён сапраўды выглядаў зусім змарнелым. Калі ён бачыў сябе ў люстэрку, то моцна пужаўся і пачынаў плакаць ад жалю да сябе.

«Слухай, малы, — аднойчы вельмі рашуча сказаў Ролінг, — так яно працягвацца не можа. Ты ўсё больш заглыбляешся ў дэпрэсію. Тут неабходна дзейнічаць. Заўтра ты проста пойдзеш да яе».

«Проста... да яе...»

«Ну так, да яе».

«Ды не, немагчыма; яна ж мне не дазволіла».

«Прыдумка з пісанінай увогуле была неразумнай. Мы маглі загадзя ведаць, што яна табе, незнаёмцу, адразу пісьмова нічога не паабячае. Ты проста мусіш пайсці да яе. Ты ж звар'ячеш ад шчасця нават з таго, што яна скажа табе “Добры дзень”. Дый ты, урэшце, не пудзіла нейкае. Яна проста так цябе не выпхне... Заўтра ж і выправішся».

Яму зрабілася зусім млосна.

«Я не змагу», — ціха прамовіў ён.

«Тады табе ўжо не дапамагчы, — Ролінг разлаваўся. — Тады падумай, як ты дасі рады з бядой адзін, без мяне».

Знадворку зіма спрабавала апошні раз пазмагацца з маем, таксама і для яго надышлі дні цяжкой барацьбы.

Але калі ён потым аднойчы раніцай прачнуўся з глыбокага сну, у якім убачыў яе, і адчыніў акно, то на дварэ панавала вясна.

Неба было светлае... Па-сапраўднаму светла-блакітнае, і нібыта ў пяшчотнай усмешцы, а ў паветры як бы адчувалася саладжавая прыправа.

Ён адчуваў на дотык, на смак, унюхваў, бачыў і чуў вясну. Усе пачуцці былі напоўнены вясною. Было адчуванне, нібыта шырокі сонечны прамень, што па-над домам, пранікае дрыготкімі хвалямі ў самае сэрца, праясняючы і ўмацоўваючы яго душу.

І тады ён моўчкі пацалаваў яе партрэт, апрануў чыстую кашулю і самы лепшы касцюм, пагаліў падбароддзе ды накіраваўся на Сянную...

Яго апанаваў дзіўны спакой, якога ён амаль спужаўся. Але ён нікуды не знік. Летуценны спакой, як быццам гэта не ён сам уздымаецца па сходах і ўжо стаіць перад дзвярыма ды чытае таблічку: «Ірма Вельтнэр»...

І тут раптам яго працяла думка, што гэта ж вар'яцтва, непатрэбшчына, і што неабходна хуценька вярнуцца, пакуль яго ніхто не бачыў...

Але з'явілася і адчуванне, што, са стогнам выдыхнуўшы апошні страх, ён канчаткова пазбавіўся сваёй няўпэўненасці;

і тады яго душу запаланіла вялікая, устойлівая, вясёлая упартасць: калі ён дагэтуль стаяў, нібы пад гнётам цяжару, пад вымушанай неабходнасцю, як пад гіпнозам, то цяпер ён пачаў дзейнічаць вольна, мэтанакіравана, радасна.

Была ж вясна!..

Званок прагучаў на паверсе па-бляшанаму ахрыпла. Падышла дзяўчына і адчыніла.

«Шаноўная фройляйн дома?» — бадзёра спытаў ён.

«Дома... так... але хто... дазвольце...»

«Вось».

Ён даў ёй сваю візітоўку, і калі яна панесла яе, ён проста з упэўненай усмешкай пайшоў за ёй следам. Калі дзяўчына перадавала сваёй маладой гаспадыні картку, ён таксама ўжо стаяў у пакоі, выпрастаўшыся, з капелюшом у руцэ.

Гэта было даволі вялікае памяшканне з прастай, цёмнаватай мэбляй.

Маладая дама ўстала са свайго месца каля акна; відаць, кніга на століку побач была толькі што адкладзена ёй. Ён ніколі ў ніводнай ролі не бачыў яе такой прывабнай, як у рэчаіснасці. Шэрая сукенка з больш цёмнай устаўкай на грудзях, якая абцягвала яе зграбную фігуру, была прастай, але элегантнай. У бялявых кучаравінках над ілбом дрыжэла майскае сонца.

Кроў у ім забулькатала і захвалявалася ад захаплення, і калі яна скіравала здзіўлены позірк на яго візітоўку, а потым такі ж здзіўлены на яго самога, ён, робячы хуткія крокі да яе, паспешлівымі, баязлівымі словамі пачаў выказваць сваё гарачае пацудце да яе:

«Ах не... майце ласку не злавацца на мяне!»

«Што гэта за напад такі?» — весела спытала яна.

«Але ж я мусіў, калі Вы нават не далі мне дазволу, я мусіў аднойчы сказаць вам вусна, як я вамі захоплены, шаноўная фройляйн...» Яна прыязна паказала на фатэль, і ён, перш чым сесці, крыху заікаючыся працягваў: «Разумеецца, я... так атрымалася... такі ўжо чалавек, я адразу павінны ўсё выказаць, а не насіць усё ўвесь час у сабе... і тады я папрасіў... Чаму вы не адказалі мне нічога, шаноўная фройляйн?» — шчыра перабіў ён самога сябе.

«Так... не ведаю, як Вам сказаць, — адказала яна з усмешкай, — як сапраўды мяне ўзрадавалі Вашыя словы прызнання і прыгожы букет, але... гэта ж немагчыма было... каб я так адразу... я ж не магла ведаць...»

«Не, не, я ўсё гэта магу лёгка зразумець, але, праўда?.. Вы ўжо не злудзецца на мяне, што я так, без дазволу...»

«Вядома, не, ды і чаму я павінна?!»

«Вы яшчэ нядаўна ў П.?» — хутка дадала яна, чуйна пазбягаючы сарамлівай паўзы.

«Даволі даўно, ужо каля шасці-сямі тыдняў, шаноўная фройляйн».

«Так даўно? Мне здавалася, што вы ўпершыню ўбачылі мяне на сцэне паўтара тыдня таму, калі я атрымала Вашыя прыязныя радкі?»

«Зусім не так, шаноўная фройляйн! Я ўвесь гэты час бачыў Вас амаль кожны вечар! Ва ўсіх Вашых ролях!»

«Вось яно што, дык чаму ж Вы тады раней не прыйшлі?» — спытала яна, наіўна здзіўленая.

«А трэба было?» — прамовіў ён вельмі какетліва. Ён адчуваў сябе такім невыказна шчаслівым, седзячы насупраць яе ў фатэлі, даверліва размаўляючы з ёй, і такой няўяўнай здавалася яму сітуацыя, што ён амаль забаяўся, што, як звычайна, пасля салодкага сну можа прыйсці сумнае прабуджэнне. Такое бадзёра-прыемнае адчуванне было ў яго на душы, што яму нават захацелася зусім утульна закінуць нагу на нагу, а потым зноў у такой надзвычайнай душэўнай раўнавазе кінуцца ёй з воклічамі радасці ў ногі... Усё гэта толькі неразумнае блазнаванне! Я ж цябе так кахаю... так кахаю!

Яна крыху зачырванелася, але сардэчна развесяліўшыся з яго камічнай рэплікі, засмяялася.

«Пардон... Вы не так разумееце мяне. Праўда, я выказалася крыху няёмка, але вы не павінны ўсё ўспрымаць наўпрост».

«Я пастараюся, шаноўная фройляйн, з гэтага часу зразумець Вас больш тонка...»

Ён канчаткова страціў кантроль над сабою. Гэта ён паўтарыў сабе яшчэ раз пасля свайго адказу. Вось яна сядзела! Вось яна

сяздзела! А ён каля яе! Ён увесь час напружваў сваю свядомасць, каб даказаць сабе, што гэта сапраўды ён сам, і яго неверагодна-цнатлівыя позіркi вандравалі ўвесь час па яе твары і фігуры... Напраўду, гэта былі яе матава бялавыя валасы, яе салодкія вусны, яе мяккае падбароддзе з гэтай схільнасцю да падвойнасці, гэта быў яе звонкі дзіцячы голас, яе прыемнае маўленне, якое цяпер па-за тэатрам крышку выяўляла паўднёва-нямецкі дыялект; гэта былі, калі яна, больш не звяртаючы ўвагі на ягоны апошні адказ, зноў узяла яго візітоўку са стала, каб яшчэ раз больш дакладна ўпэўніцца ў правільнасці яго імені-прозвішча, — гэта былі яе каханья рукі, якія ён так часта цалаваў у сне, гэтыя неапісальныя рукі, і яе вочы, якія зноў былі скіраваныя на яго... з выразам, зацікаўленая прыязнасць якога ўсё яшчэ бесперапынна павялічвалася! І яе мова зноў была звернутая да яго, калі яна пытаннямі і адказамі працягвала нязмушаную гаворку, якая, збіваючыся час ад часу, зноў з лёгкасцю ўзнаўлялася, закранаючы іхняе паходжанне, іх заняткі ды ролі Ірмы Вельтнэр, «трактоўку» якіх з яе боку ён, вядома, неабмежавана ўхваляў і быў ад іх у захапленні, хоць, шчыра кажучы, як яна сама са смехам заўважала, там не было і кроплі таго, што варта было «трактаваць».

У яе вясёлым смеху заўсёды заўважна гучала маленькая нота тэатральнасці, быццам таўсматы тата толькі што адрасаваў партэру чарговы мозэраўскі* жарт; але гэта зачароўвала яго, калі ён яшчэ ў дадатак з зусім непрыхаванай шчырасцю разглядваў яе твар, да такой ступені, што яму не адзін раз даводзілася душыць у сабе спакусу хуценька кінуцца ёй у ногі, каб шчыра прызнацца ў каханні...

Прайшла, мусіць, цэлая гадзіна, калі ён нарэшце ў поўнай разгубленасці зірнуў на свой гадзіннік і хуценька ўстаў.

«Ах, як доўга я Вас затрымаў, фройляйн Вельтнэр! Вам даўно ўжо варта было прагнаць мяне! Вы павінны паступова звыкнуцца з тым, што час побач з Вамі...»

* Тут маецца на ўвазе, хутчэй за ўсё, асоба знакамітага нямецкага публіцыста і літаратара Фрыдрыха Мозэра (1723–1798), які быў вядомы сваім асаблівым гумарам.

Ён зрабіў гэта ненаўмысна вельмі спрытна. Ён ужо амаль цалкам адышоў ад таго безумоўнага захаплення дзяўчынай як акцёркай; яго шчыра прамоўленыя кампліменты інстынктыўна рабіліся ўсё больш чыста асабістымі.

«А колькі часу ўжо? Чаму Вы ўжо хочаце ісці?» — спытала яна з засмучаным здзіўленнем, якое, калі яно было штучнае, падзейнічала ва ўсякім разе больш рэалістычна і пераканаўча, чым ёй гэткае ўдавалася калі-небудзь на сцэне.

«Напрамілы Божа, я даволі доўга надакучваў Вам! Цэлюю гадзіну!»

«Ды не! Час для мяне праляцеў хутка!» — усклікнула яна ўжо са шчырым уздымам. — Цэлюю гадзіну?! Тады мне сапраўды трэба паспяшацца, каб завучыць яшчэ тое-сёе з маёй ролі... на сённяшні вечар... Вы будзеце ў тэатры сёння вечарам?.. На рэпетыцыі я не ведала яшчэ нічога. Рэжысёр ледзь не адлупцаваў мяне!»

«Калі мне яго прыбіць?» — урачыста спытаў ён.

«Чым раней, тым лепей!» — засмялася яна, працягваючы яму руку на развітанне.

Тут ён схіліўся з непадробнай жарсцю да яе рукі і прыціснуў свае вусны да яе ў доўгім неспатольным пацалунку, ад якога, нягледзячы на напамін розуму, ніяк не мог адарвацца, адарвацца ад салодкага паху гэтай рукі, ад гэтага дабрадзейнага пачуццявага хмелю.

Яна хуценька забрала руку, і, калі ён зноў зірнуў на яе, яму здалося, што заўважыў на яе твары выраз разгубленасці, чаму ён, мусіць, павінен быў шчыра ўзрадавацца, але яму гэта здалося незадавальненнем яго нязграбнымі паводзінамі, за якія ён на нейкі момант засаромеўся.

«Я Вам сардэчна дзякую, фройляйн Вельтнэр», паспешліва і больш афіцыйна сказаў ён, — за вялікую прыязнасць, якую Вы праявілі да мяне...»

«Няма за што, я вельмі рада была пазнаёміцца з Вамі».

«Праўда? — зноў спытаў ён у сваёй былой шчырай манеры. — Вы ж не адмовіце мне ў маёй просьбе, шануюная фройляйн, а менавіта... каб Вы мне дазволілі прыйсці яшчэ раз!»

«Вядома!.. Гэта значыць, канешне, чаму ж не!» Яна крышку засаромелася. Яго просьба пасля цалавання рукі здалася крышку несвоечасовай.

«Я была б вельмі рада мець магчымасць зноў нязмушана паразмаўляць з Вамі», — дадала яна потым, аднак, з сяброўскай прыязнасцю і яшчэ раз падала яму руку.

«Тысячу разоў дзякую!»

Яшчэ адзін кароткі паклон, і ён выйшаў. І раптам зноў, калі ён ужо яе не бачыў, — нібы сон.

Але потым ён зноў адчуў цеплыню яе рукі ў сваёй і на вуснах, потым ён зноў усвядоміў, што гэта сапраўды была рэчаіснасць і што яго «дзёрзкія», заповітныя сны спраўдзіліся. І ён, хістаючыся, як п'яны, рушыў уніз па сходах, нахіляючыся ўбок да парэнчаў, да якіх яна, напэўна, так часта дакраналася і якія ён абцалаваў радаснымі пацалункамі ад верху да нізу.

Унізе перад домам, які адстаяў крыху ад краю вуліцы, быў маленькі палісаднік, падобны да двара ці плошчы, на левым баку якога бэзавы куст распусціў ужо першыя кветкі. Ён спыніўся тут, схваў свой палаючы твар у прахалоду куста і пад грукат свайго сэрца доўга піў малады, пшчотны пах.

О, як ён кахаў яе!..

Ролінг і яшчэ некалькі маладых людзей ужо даўнавата закончылі вячэру, калі ён увайшоў у рэстаран і, бегла павітаўшыся з імі, разгарачаны, падсеў да кампаніі. Некалькі хвілін ён сядзеў абсалютна ціха і пазіраў на іх па чарзе з паблажлівай усмешкай, як быццам таемна пасмейваючыся з іх, якія сядзелі тут, смочучы цыгарэты, і нічога не ведалі.

«Дзеці мае! — раптам закрычаў ён, нахіліўшыся над сталом. — Вы ведаеце навіну? Я шчаслівы!!!»

«Няўжо?!» — сказаў Ролінг і пільна ўгледзеўся ў яго твар. Потым урачыстым рухам працягнуў яму руку цераз стол.

«Мае самыя глыбокія душэўныя віншаванні, малы!»

«З чым жа?»

«А што здарылася?»

«То праўда, вы ж яшчэ нічога не ведаеце. У яго сёння дзень народзінаў. Ён святкуе свой дзень народзінаў. Зірніце на яго; ці ж ён не выглядае як нованароджаны?»

«Ды ну!»

«Д'ябальшчына!»

«Віншую!»

«Слухай, дык ты павінен быў бы...»

«Канешне!.. Афіцыянт!..»

«Трэба ўсё-такі прызнаць: ён як мае быць адзначае свой дзень народзінаў!»

Потым, пасля пакутліва, з гарачым нецярпеннем чаканага канца васьмідзённага тэрміну, ён паўтарыў свой візіт. Яна ж дазволіла. Усе тыя экзальтаваныя *états d'âme*^{*}, якія ў першы раз выклікалі страх закаханасці, цяпер ужо адпалі.

Ну, а потым ён бачыўся і размаўляў з ёй ужо часцей. Яна раз за разам дазваляла яму наведвацца.

Яны нязмушана размаўлялі пра адно ды пра другое, і іх адносіны можна было ўжо назваць амаль што сяброўскімі, каб час ад часу раптам не выяўлялася пэўная сарамлівасць і скаванасць, штосьці кшталту трывожнага страху, што звычайна адбывалася ў абаіх адначасова. У такія хвілі размова магла раптам перапыніцца і згубіцца ў мімалётным маўклівым позірку, які потым, як і першае цалаванне рукі, у адно імгненне змушаў працягваць зносіны ў больш скаванай форме.

Некалькі разоў пасля спектакля яму было дазволена праводзіць яе дадому. Якую паўнату шчасця дарылі яму гэтыя вясновыя вечары, калі ён ішоў па вуліцах горада побач з ёю! Потым перад дзвярыма свайго дома яна дзякавала яму за ўвагу, ён цалаваў яе ў ручку і з радаснай удзячнасцю ў сэрцы ішоў звыклым шляхам.

У адзін з такіх вечароў здарылася так, што ён пасля развітання, адышоўшыся ўжо некалькі крокаў, яшчэ раз азірнуўся. Тут ён убачыў, што яна стаяла яшчэ ў дзвярах і як быццам штосьці шукала на зямлі. Але яму чамусьці здалося, што толькі тады,

* Разумовыя станы (фр.).

калі ён хутка павярнуўся, яна раптам зрабіла выгляд, што нешта шукае...

«Учора ўвечары я бачыў вас! — сказаў Ролінг аднойчы. — Малы, дазволь мне выказаць табе глыбокую пачцінасць. Так да-лёка з ёю, мусіць, яшчэ ніхто не заходзіў. Ты — малайчына. Але, тым не менш, ты — авечка. Большых авансаў яна табе, шчыра кажучы, прапанаваць не можа. Ты — заўзяты дабрадзеі! Яна павінна закахацца ў цябе па вушы. Не падумай ісці адразу на-пралом!»

Нейкі час ён пазіраў на Ролінга не разумеючы. Потым зразу-меў і сказаў: «Ды памаўчы ты!» Але яго прабралі дрыжыкі.

Потым вясна прыйшла канчаткова. Ужо перад канцом гэта-га мая пайшлі чарадой адзін за адным гарачыя дні, на праця-гу якіх не ўпала аніводная кропля дажджу. Неба пазірала блед-на-хмурнай сінечай на сасмяглую зямлю, і нерухомая, жорсткая дзённая спёка пад вечар саступала месца тупой, гнятлівай заду-се, якая тым больш адчувальным рабіла лёгкі павеў ветру.

Аднойчы такім самым познім надвечоркам наш добры юнак самотна блукаў у пагоркавых прысадах прыгарада.

Дома яму было непамысна. Ён зноў захварэў; зноў яго гнала гэтая прагавітая жарсць, якую, як яму здавалася, даўно ўтайма-ваў шчасцем, што звалілася на яго. З думкай пра яе... Што яму яшчэ было трэба!..

Усё ішло ад Ролінга, гэтага Мефістофеля. Усё больш дабра-душна і менш натхнёна.

Тады прыходзіць інтуіцыя —

Не ведаю і сам канца...

Ён са стогнам пахітаў галавою і пачаў углядацца ў змяр-канне.

Усё ішло ад Ролінга! Ці ж ён, калі зноў убачыў яго бледнасць, якая рабілася ўсё больш прыкметнай, спачатку назваў гэта ў брутальных выразах і агаліў перад ім тое, што звычайна яшчэ было ахутана туманамі лагоднай, невыразнай меланхоліі!..

І ён працягваў ісці, зморанымі, аднак настойлівымі крокамі ў задушлівым паветры.

Ён ніяк не мог знайсці той куст язміну, водар якога бесперапынна п'яніў яго. Язмін жа яшчэ не мог цвісці, але яго ўсюды суправаджаў гэты салодкі, п'янкi пах, як толькі ён выходзіў на свежае паветра...

На адным павароце дарогі, каля самага валападобнага схілу, на якім у беспарадку раслі дрэвы, стаяла лаўка. Ён прысеў на яе і ўталопіўся перад сабою.

На другім баку дарогі сцяжынка, парослая шорсткай травой, неўзабаве пачала збягаць уніз да ракі, якая сонна рухалася міма. З таго боку — шаша, прамае, як страла, паміж двума шэрагамі таполяў. Там, з цяжкасцю, уздоўж бледна-фіялетавага гарызонту, самотна рухалася сялянская падвода.

Ён сядзеў, утаропіўшыся, і не адважваўся паварушыцца, бо ў такім становішчы нічога вакол таксама не варушылася.

І ўвесь час, безупынна, гэты задушлівы язмін!

І ва ўсім свеце гэты тупы цяжар, гэта цёплае гнятлівае цішыня, засмяглае без вільгаці. Ён адчуваў, што аднекуль павінна прыйсці нейкае вызваленне — выратаванне, бурна-асвяжальная спатоля ўсёй гэтай смагі ў ім і ў прыродзе.

А потым ён раптам зноў убачыў перад сабою дзяўчыну ў светлым антычным убранні, з тонкай, белаю рукою, якая, напэўна, была мяккай і прахалоднай...

Тады ён устаў і з неакрэсленым, напалову прынятым рашэннем усё хутчэй і хутчэй рушыў дарогаю ў горад.

Калі ён спыніўся з няясным яшчэ ўсведамленнем, што ён ужо тут, у яго ў сярэдзіне раптам усё скаланулася ад страху.

Ужо настаў позні вечар. Усё вакол яго сціхла і акунулася ў змрок. Такай парой толькі вельмі рэдка ў гэтай мясцовасці, падобнай да прыгарада, хтосьці з'яўляўся. Сярод шматлікіх зорак, зацягнутых лёгкай смугою, на небе вылучаўся месяц, амаль што поўня. А ў далечыні — флегматычнае святло газавага ліхтара.

Ён жа стаяў перад яе домам.

Не, ён не збіраўся ўваходзіць! Але ў яго ў сярэдзіне штосьці вырашыла, без яго ведама.

І вось калі ён так тут стаяў і нерухома талопіўся на месяц, то гэта, мусіць, так і трэба было, гэта было яго месца.

І аднекуль з'явіўся яшчэ большы прамень святла...

Ён ліўся зверху, з трэцяга паверха, з яе пакоя, у якім адно акно было адчынена. Значыць, яна не была занятая ў тэатры; яна была дома і яшчэ не пайшла спаць...

Ён заплакаў. Прыхінуўся да агароджы і заплакаў. Усё было такім сумным. Свет быў такі нямы і сасмяглы, а месяц такі бледны...

Ён плакаў доўга, бо адчуваў гэта цягам нейкага часу як асвяжальнае вызваленне і ўздым настрою ды разняволенне. Але потым яго вочы зрабіліся яшчэ сушэйшымі і гарачэйшымі, чым яны былі раней.

І гэтая жорсткая прыгнечанасць зноў ціснула на ўсё яго цела, выціскаючы стогн з грудзей, стогн... стогн... па...

Паддацца... паддацца...

Не! Не паддавацца, а самому!..

Ён выпрастаўся. Яго мускулы зацвярдзелі.

Але потым зноў ціхая, абыякавая нуда выпетрыла яго сілы.

Не, лепей усё-такі зморана паддацца.

Ён слаба націснуў на клямку і паволі пацягнуўся ўверх па лесвіцы.

Служанка зірнула на яго крыху здзіўлена ў такі час ды сказала, што шаноўная фройляйн дома.

Яна ўжо не дакладвала пра яго; ён адразу пасля кароткага стуку адчыніў дзверы ў гасцёўню Ірмы.

Ён не ўсведамляў, што рабіў. Ён не сам пайшоў да дзвярэй, а яго штосьці павяло. У яго было пачуццё, быццам ён ад слабасці страціў нейкую апору, быццам нейкая нямая неабходнасць з сур'эзнаю, амаль трагічнаю мінай паказвае яму шлях. Ён адчуваў, што нейкая воля, здольная самастойна разважаць, выступаючы супраць гэтага бясслоўна-магутнага загаду, прывяла б яго ўнутраны стан толькі ў журботнае супрацьстаянне. Паддацца... паддацца; тады б адбылося правільнае, неабходнае...

У адказ на яго стук пачулася лёгкае пакашліванне — гэтак, як перад размовай прачышчаюць горла; потым зморана і запытальна прагучала: «Уваходзьце!»

Калі ён увайшоў, яна сядзела ў паўзмроку каля задняй сцяны пакоя з краю канапы за круглым сталом; каля адчыненага акна на маленькім серванце гарэла прынакрытая лямпа. Яна не глянула на яго, а, падумаўшы, што гэта дзяўчына, засталася сядзець у зморанай позе, прыціснуўшыся шчакаю да абіўкі канапы.

«Добры вечар, фройляйн Вельтнэр», — ціха сказаў ён.

Тут яна рэзка падняла галаву і, вельмі спужаўшыся, нейкую хвілю глядзела на яго.

Яна была бледная, а вочы — пачырванелыя. Пакутны выраз маўклівай самаахвярнасці быў заўважны вакол яе вуснаў, і безназоўная лагодная змора выяўляла скаргу ў яе скіраваным на яго позірку і ў гучанні яе голасу, калі яна потым спытала:

«У такі позні час?»

І тут з яго выплеснулася наверх тое, чаго ён яшчэ ніводнага разу не адчуваў, бо ён яшчэ ні разу не забываў самога сябе, цёп-лая, сярэдзінная пакута бачыць боль на гэтым салодкім, салодкім твары і ў гэтых каханых вачах, якія луналі над ягоным жыццём як мілае, вясёлае шчасце; так, у той час ён дагэтуль адчуваў толькі спачуванне да самога сябе — цяпер глыбокае, бясконца самаахвярнае спачуванне да яе.

І тады ён застаўся стаяць, як стаяў, і толькі нясмела і ціха, але з пачуццём, шчыра вымавіў:

«Чаму Вы плакалі, фройляйн Ірма?»

Яна глянула моўчкі ўніз на свой падол, на белую хусцінку, якую яна камячыла ў руцэ.

Тады ён падышоў да яе і, сядячы побач з ёю, узяў яе абедзве матава-белыя рукі, халодныя і вільготныя, і пачаў пяшчотна цалаваць абедзве, і калі з глыбіні грудзей гарачыя слёзы падступілі да самых вачэй, ён яшчэ раз дрыготкім голасам паўтарыў: «Вы ж... плакалі?»

Але яна схіліла галаву яшчэ ніжэй на грудзі, так што лёгкі водар яе валасоў патыхнуў у яго бок, і пакуль яе грудзі змагаліся з цяжкімі, напоўненымі страхам, бязгучнымі пакутамі, а яе пяшчотныя пальцы ўздрыгвалі ў ягоных, ён убачыў, як з яе доўгіх шаўкавістых веек цяжка і павольна капнулі дзве слязіны.

Тады ён спалохана прыціснуў яе рукі да сваіх грудзей і жалобна, гучна, голасам, быццам яго прыдушылі, выгукнуў свой душэўны боль:

«Я гэтага не вытрываю... не магу бачыць, што ты плачаш!»

І яна ўзняла свой бледны тварык да яго, так што яны змаглі сустрэцца позіркамі, зазірнуўшы адно аднаму глыбока, аж да самай душы, і гэтымі позіркамі прызнацца, што кахалі. А потым радасна-збавіцельны, адчайна-нявінны ўскрык жарсці прарваўся праз апошні страх, і ў той час, калі іх маладыя целы спляліся ў сутаргавай напрузе, не падпарадкаванай уласнай волі, дрыготкія вусны прыціснуліся і з'ядналіся ў першым доўгім пацалунку, ад якога рушыўся ўвесь свет, праз адчыненае вакно ўварвалася плынь бэзавага водару, якая зрабілася задушлівай і нараджала ўсё больш нястрымную пажадлівасць.

І ён падняў яе лёгкае, амаль бясплоцевае цела з крэсла, і яны мармыталі адно аднаму ў растуленыя вусны, як яны кахаюць адно аднаго.

І тады раптам яго ахапіў незразумелы жах, калі яна, якая ў яго закаханай няўпэўненасці была для яго багіняй, у прысутнасці якой ён заўсёды адчуваў сябе слабым, і нязграбным, і малым, пад яго пацалункамі пачала калыхацца.

Ноччу ён прагнуўся.

Месячнае святло мігцела ў яе валасах, а рука яе ляжала спакойна ў яго на грудзях.

Ён зірнуў уверх, дзе быў Бог, і пацалаваў яе сонныя вочы і быў яшчэ лепшым хлапцом, чым калі-небудзь у ранейшым жыцці.

Моцны навальнічны лівень за ноч прайшоў. Прырода вызвалілася ад сваёй соннай ліхаманкі. Увесь свет удыхнуў павсяжэлы пах.

Пад халаднаватым ранішнім сонцам праз горад рухаліся ўланы, і народ стаяў перад дзвярыма, убіраючы ў сябе добрае паветра, і радаваўся.

І калі ён, накіроўваючыся да свайго жытла, шыбаваў праз памаладзелую вясну, з летуценна-нявіннай расслабленасцю ў це-

ле, яму хацелася гукаць у светла-блакітнае неба толькі радасныя воклічы — о мая салодкая!.. салодкая!.. салодкая!!!

Потым, дома, за пісьмовым сталом, перад яе партрэтам, ён задумаўся і зладзіў сумленны іспыт свайму душэўнаму зместу: што ён, папраўдзе, зрабіў і ці не ёсць ён пры ўсім сваім шчасці нягоднікам. Гэта прынесла б яму надзвычайны боль.

Але ўсё было добра і прыгожа.

У яго на душы была такая звонкая радасць, як калісьці на канфірмацыі, і калі ён выглянуў у вясновы дзень, які спяваў і шчабятаяў, ды зірнуў на пяшчотна ўсмешлівае неба, то ў яго зноў з'явілася пачуццё, як у тую ноч, быццам ён глядзіць у твар Богу з сур'ёзнай, маўклівай удзячнасцю, а яго рукі спляліся, і ён са шчырай пяшчотай прашаптаяў вясне яе імя, быццам святую ранішнюю малітву...

Ролінг... Не, яму гэта не трэба ведаць. Ён цудоўны хлопец, але зноў палезе са сваімі выказваннямі наконт усяго і выста-віць справу ў камічным святле. А вось калі ён прыедзе дадому, то тады, аднойчы вечарам, пад гудзенне лямпы, распавядзе ма-ме... пра ўсё... усё шчасце.

І ён зноў заглыбіўся ва ўспаміны пра тое.

Праз восем дзён Ролінг, натуральна, пра ўсё даведаўся.

«Малы! — сказаў ён, — няўжо ты думаеш, што я дурны? Я ўсё ведаю. Ты мог бы распавесці мне пра ўсё трохі больш пад-рабязна».

«Не ведаю, пра што ты гаворыш. Калі б я нават ведаў, пра што ты гаворыш, я б не размаўляў пра тое, што ты ведаеш», — адказаў ён сур'ёзна, прычым з павучальнай мінай, і жэстамі ўказальнага пальца ён дасціпна забытаў свайго суразмоўцу ў лабірынце складанага сказа.

«Ну толькі паглядзіце! Малы робіцца па-сапраўднаму дасціп-ным! Чысты сапфір! Што ж, будзь сапраўды шчаслівым, шаноў-ны малады чалавек!»

«А я і ёсць такі, Ролінг!» — сказаў ён сур'ёзна і цвёрда і шчы-ра паціснуў руку сябру.

Але апошняму гэта зноў падалося занадта сентыменталь-ным.

«Слухай, — спытаў ён, — ці не пачне Ірмачка неўзабаве выконваць ролю маладых замужніх кабет? Каптурыкі, здаецца, пасавалі б ёй цудоўна!.. Між іншым, ці не было б мне дарэчы стаць у вас сябрам дому?»

«Ролінг, ты невыносны!»

Магчыма, Ролінг толькі балбатаў. А магчыма, варункі нашага героя, які праз іх цалкам адчуваўся ад сваіх знаёмых і колішніх звычак, увогуле не маглі доўга заставацца невядомымі. У горадзе неўзабаве пайшлі размовы, што «Вельтнэр з гётэўскага тэатра» мае «стасункі з маладзёнам-студэнтам» і што яны ніколі асабліва не верылі ў прыстойнасць гэтай «асобы».

Напраўду, ён быў адчужаны ад усяго. Свет вакол яго праваліўся ў бяздонне, а сярод незлічоных ружовых воблачкаў і барочных амурчыкаў, якія гралі на скрыпачках, ён лунаў праз тыдні — лёгка, светла, душэўна! Калі б яму толькі можна было ў той час, калі гадзіны незаўважна знікалі, ляжаць каля яе ног і, закінуўшы галаву, піць водар яе дыхання... А ў іншым жыццё ўжо для яго не існавала, прайшло канчаткова. Цяпер заставалася толькі адно гэта... Тое, у дачыненні да чаго ў кніжках ўжывалася толькі вартае жалю слова «каханне»...

Згаданае знаходжанне каля яе ног было, дарэчы, характэрным у стасунках дзвюх маладых асоб. У гэтым вельмі хутка выявілася ўся вонкавая перавага дваццацігадовае жанчыны перад равеснікам-мужчынам. Ён заўсёды быў тым, хто ў інстыктыўным імкненні падабацца ёй меўся быць як мага больш уважлівым у словах і рухах, каб сапраўды дагадзіць ёй. За выключэннем поўнай самаадданасці падчас саміх любоўных сцэн, ён пры іх публічных зносінах не заўсёды мог паводзіць сябе нязмушана: яму дрэнна давалася поўная раскаванасць. Ён, вядома, часткова з прычыны свайго самаадданага кахання, але ў большай ступені, мусіць, таму, што ў грамадстве стаяў ніжэй, быў слабейшы, дазваляў ёй, як дзіця, ляць сябе, каб потым пакорліва і маркотна прасіць выбачыць, пакуль яму зноў не дазвалялася прыціснуцца галавою да яе каленяў, а яна не пачынала пяшчотна гладзіць яму валасы з мацярынскай, амаль спачувальнай пяшчотаю. А ён пазіраў, лежачы каля яе

ног, на яе знізу ўверх, ён прыходзіў і адыходзіў толькі паводле яе жадання, ён быў паслухмяны адносна кожнага яе капрызу, а капрызы ў яе былі.

«Малы, — казаў Ролінг, — я думаю, што ты трапіў пад абцас. Мне здаецца, што ты занадта свойскі для дзікага шлюбу!»

«Ролінг, ты — асёл. Ты гэтага не разумееш. Табе гэта незнаёма. Я кахаю яе. Гэта — усё. Я кахаю яе не проста так... так, а кахаю яе якраз... я... ах... гэта ніяк немагчыма выказаць...»

«Ты проста казачна цудоўны хлопец», — казаў Ролінг.

«Ды кінь ты, лухта!»

Лухта! Гэтыя неразумныя выразы пра «абцас» ды «занадта свойскі» зноў-такі мог выказваць толькі Ролінг. Ён сапраўды нічога не цяміў у гэтым? А што ён сапраўды ўяўляў сабою?! Стасункі ж былі такімі простымі і правільнымі. Ён жа ў любы момант мог узяць яе рукі ў свае і ўвесь час паўтараць ёй: «Ах, няўжо ты мяне кахаеш, няўжо хоць кропельку кахаеш... Як я ўдзячны табе за гэта!»

Аднойчы цудоўным, лагодным вечарам, калі ён самотна блукаў па вуліцах, ён зноў прыдумаў верш, які вельмі крануў яго. Вось такое нешта:

Калі ўжо дагарэў прамень
І дзень памёр у цішыні,
З'яднайся з ноччу, нібы цень,
Ды ўслаў таго, хто ў вышыні.

Адчуй душой, з якой журбой
Наш лёс вартуе ён.
Як быццам кажа: «Позірк мой
І шчасце бачыць, і праклён».

Аднойчы праміне вясна
Ды прыйдзе зноў зіма...
На свеце вечнага здаўна,
Як ні шукай — няма.

Пакуль жа смела тварык твой
Прыцісні да маёй шчакі,
Усё яшчэ жыве вясной —
Дзень сонечны такі!

Не плач, не плач! Няма бяды,
Прыйдзі, усцеш мяне.
Якія нашыя гады!
Каханне нас не падмане!

Але верш натхніў яго не таму, што ён сапраўды і па-сур'ёзнаму ўявіў сабе мажлівасць канца. Гэта была б абсалютна вар'яцкая думка. Ад шчырага сэрца з'явіліся толькі апошнія радкі, дзе сумная манатоннасць інтанацыі хвалявання ад цяперашняга шчасця была парушана хуткімі, вольнымі рытмамі. Астатняе было толькі музычным настроем, з якога ён выціскаў з вачэй незразумелыя слёзы.

Потым ён зноў напісаў сваім родным дадому некалькі лістоў, якіх, напэўна, не зразумеў бы ніводзін чалавек. Там, шчыра кажучы, нічога не было напісана; наадварот, у іх самым хвалюючым чынам былі расстаўленыя знакі прыпынку, і яшчэ яны кішэлі мноствам зусім неабгрунтавана скарыстаных клічнікаў. Але ж нейкім чынам яму патрэбна было выказаць усё сваё шчасце і даць знаць пра сябе, а з той прычыны, што, добра падумаўшы, ён не мог быць зусім шчырым у гэтых варунках, то ён і трымаўся за шматзначныя клічнікі. Ён мог часта моўчы і шчыра сам сабе пасмейвацца, уяўляючы, што нават яго вучоны тата не зможа расшыфраваць гэтыя іерогліфы, якія абсалютна больш нічога не азначалі, як прыблізна: «Я бяз-меж-на шчаслівы!»

Так праходзіў час да сярэдзіны ліпеня — у гэтым мілым, бяздумным, салодкім, бурлівым шчасці, і ўся гэтая гісторыя зрабілася сумнай, калі б потым не здарылася б вясёлая, смешная раница.

Раница сапраўды была цудоўная. Было яшчэ даволі рана, калі дзевяці гадзін. Сонца толькі пшчотна гладзіла скуру, а ў па-

ветры стаяў такі прыемны пах — менавіта такі, здавалася, як тады, той раніцай пасля першай чароўнай ночы.

Ён быў вельмі задаволены і стукаў увесь час сваім кійком па беласнежным тратуары. Ён захацеў пайсці да яе.

Яна яго зусім не чакала. Гэта было якраз вельмі міла. У яго напачатку быў намер пайсці гэтай раніцай на лекцыі, але з гэтага, вядома, нічога не атрымалася... сёння. Гэтага яшчэ не хапала! У такое надвор'е сядзець у аўдыторыі! Калі б ішоў дождж — іншая рэч! Але ў гэтых варунках, пад такім небам з яго светлай, лагоднай усмешкай... да яе! да яе! Рашэнне прывяло яго ў самы ружовы настрой. Ён, ідучы ўжо ўніз Сянною вуліцай, насвістаў сабе самыя моцныя рытмы застольнай песні з «Cavalleria rusticana».

Перад яе домам ён спыніўся і пэўны час паўдыхаў водар бэзу. З кустом ён паступова наладзіў самае шчырае сяброўства: заўсёды, прыходзячы сюды, ён спыняўся перад ім і вёў з ім невялічкі, бясслоўны, вельмі шчыры дыялог. Тады бэз распавядаў яму ціхімі пяшчотнымі прарочымі словамі пра ўсё тое салодкае, што яго зноў чакала і ён разглядаў так, як бывае, адчуваючы вялікае шчасце ці боль, пры расповедзе пра якія нейкаму чалавеку цябе ахоплівае адчай, і, перапоўнены пачуццямі, ты звяртаешся да велічнай ціхай прыроды, як быццам яна штосьці ў гэтым разумее... Ён даўно разглядаў яго як нешта належнае да справы, спачувальнае, блізкае і бачыў у ім з прычыны сваёй перманентнай паэтычнай аддаленасці ад рэальнага жыцця нашмат больш, чым дэкаратыўны дадатак у сваім рамане.

Калі ён дастаткова наслухаўся ад бэзавага паху аповедаў і абяцанняў, то пайшоў па лесвіцы наверх і, паставіўшы свой кіёк у калідоры, без стуку ўвайшоў у пакой, у дзёрзкай радасці засунуўшы рукі ў кішэні штаноў свайго светлага летняга касцюма ды збіўшы капялюш на патыліцу, бо ведаў, што ў такім выглядзе ёй ён падабаецца найбольш.

«Добрай раніцы, Ірма! А-а... ты, мусіць... ашаломленая» — хацеў ён сказаць, але сам быў ашаломлены. Уваходзячы ў пакой, ён убачыў, што яна рыўком узнялася ад стала, быццам хацела хуценька нешта забраць, але не ведала што. Яна толькі

бездапаможна правяла сурвэткай па вуснах, стоячы на месцы і дзіўнавата паглядаючы на яго вялікімі вачыма. На стале былі кава і печыва. З аднаго боку сядзеў стары, пачцівы пан з беласнежнай вострай бародкай, апрануты вельмі прыстойна, і жаваў; ён зірнуў на яго з вялікім здзіўленнем.

Студэнт хуценька сцягнуў з галавы свой капялюш і пачаў сарамліва круціць яго ў руках.

«О, пардон, — сказаў ён, — я не ведаў, што ў цябе госці».

Пачуўшы «цябе», пан перастаў жаваць і ўтаропіўся ў твар дзяўчыны.

Наш небарака не на жарт спужаўся, бо яна проста спалатнела і ўсё яшчэ стаяла нерухома. А стары выглядаў яшчэ горш! Як нябожчык! Валасы, якія яшчэ засталіся ў яго, здавалася, былі непрычасаныя. Хто ж гэта мог быць? Ён паспешліва ламаў сабе галаву. Яе сваяк? Але ж яна яму нічога не казала?.. Ва ўсякім разе, ён з'явіўся тут не ў час... Як шкада! А ён так радаваўся! Цяпер нічога не заставалася, як пайсці! Гэта было агідна! І ніхто яму нічога не сказаў! І як цяпер паводзіць сябе з ёю?

«Што гэта?» — раптам прамовіў стары і азірнуўся вакол сябе сваімі маленькімі, заглыбленымі шэрымі вачыма, нібы чакаючы адказу на гэтае загадкавае пытанне. У яго галаве, відаць, усё пераблыталася. Грымаса, якая з'явілася на яго твары, выглядала досыць недарэчнай. Ніжня губа бязвольна і недарэчна адтапырылася.

Нашаму герою раптам прыйшло ў галаву назваць сябе. Ён зрабіў гэта даволі няўпэўнена.

«Мяне завуць ***. Я толькі хацеў... я хацеў толькі выказаць маё шанаванне...»

«Якое дачыненне гэта мае да мяне?! — разлаваўся раптам ганарысты стары. — Што Вам увогуле трэба?»

«Прабачце, я...»

«Ах, што там! Зрабіце ласку пайсці адсюль. Вы ж тут абсалютна лішні. Што, Маўзі?» — пры гэтым ён ласкава падміргнуў Ірме.

Ну вось, хоць наш герой, відавочна, не быў героем, але тон старога быў несумненна крыўдным... Нават не кажучы пра

тое, што расчараванне, якое апанавала яго, зусім папсавала яму добры настрой у такой ступені, што ён адразу змяніў свае паводзіны.

«Дазвольце мне, шаноўны пане, — прамовіў ён спакойна і ўпэўнена, — я сапраўды не разумею, што дае Вам права размаўляць са мной такім чынам. Асабліва таму, што я знаходжуся ў гэтым пакоі, мне здаецца, з гэтым самым правам, як і Вы».

Старому гэта ўжо было занадта. Да такога абыходжання ён не прывык. Ніжняя губа ў вялікім хваляванні захадзіла сюды-туды; ён тройчы пляснуў сурвэткай па каленях і, скарыстаўшы ўсе дапаможныя магчымасці сваіх сціпрых галасавых сродкаў, выгукнуў:

«Вы — бязглузды юнак... Вы! Вы — бязглузды юнак... Вы!»

Калі зняважаны такім чынам прытрымаў сваю злосць і дапускаў яшчэ магчымасць, што стары можа быць сваяком Ірмы, то цяпер яго цяргпенню надышоў канец. Усведамленне свайго становішча ў дачыненні да дзяўчыны ганарліва ўстала ў ім ва ўвесь рост. Яму было ўжо абыякава, кім быў гэты, іншы. Ён быў зганьбаваны самым грубым чынам і яму падалося, што ён дзейнічае паводле добрых звычаяў свайго «права гаспадара дома», калі ён крута павярнуўся да дзвярэй і з вар'яцкай рэзкасцю запатрабаваў ад шаноўнага старога пана зараз жа пакінуць жыллё.

Стары на нейкі момант знямеў. Потым ён залапатаў то са смехам, то са слязьмі, а яго позірк між тым блукаў па пакоі.

«Не... каб... такое... але, не... каб такое! Божа міласэрны, што... скажаш Ты на гэты конт?» — пры гэтым ён, у пошуках дапамогі, пазіраў наверх у кірунку Ірмы, якая адварнулася і не адклікалася ніводным гукам.

Калі няшчасны стары зразумеў, што ад яе не варта чакаць ніякай падтрымкі, а, акрамя таго, з-пад яго ўвагі не выслізнула пагрозлівая нецярглівасць, з якой яго праціўнік паўтарыў свой жэст у бок дзвярэй, ён прызнаў сваю паразу.

«Я пайду, — сказаў ён з высакароднай пакораю, — я зараз жа пайду. Але мы яшчэ пагаворым, Вы — хлапчук! Вы!»

«Вядома, мы пагаворым! — закрычаў наш герой. — Абавязкова! Ці Вы думаеце... шаноўны, што Вы так дарма зрушылі мне на галаву Вашу лаянку! А пакуль што — прэч!»

Калоцячыся і стогнучы, стары з цяжкасцю ўстаў з крэсла. Шырокія калашыны штаноў матляліся вакол яго худых ног. Ён трымаўся за паясніцу і ледзьве не ссунуўся зноў на крэсла. Гэта выклікала ў ім сентыментальны настрой.

«Я — няшчасны стары чалавек, — замармытаў ён. — Я — няшчасны стары чалавек! Гэтая подлая грубасць!.. Ох... Ах...» І зноў у ім прачнулася шляхетная злосць: «Але мы яшчэ пагаворым! Мы яшчэ сустрэнемся! Абавязкова!»

«Няўжо ж не!» — запэўніў яго павесялелы мучыцель, зазіраючы ў калідор, дзе ў той час стары пан дрыготкімі рукамі надзяваў цыліндр, накідваў на сябе грубы плашч і потым няўпэўненымі крокамі ступіў на сходы. «Вядома ж, мы пагаворым», — паўтарыў добры хлопец зусім лагодна, бо варты жалю выгляд старога пана паступова выклікаў у яго спачуванне. «Я ў любы час буду ў Вашым распараджэнні, — працягваў ён ветліва, — але пасля Вашых паводзін у дачыненні да мяне Вы не павінны здзіўляцца, што я дзейнічаў менавіта так». Ён карэктна пакланіўся і пакінуў на волю лёсу старога, які, як ён чуў, на двары вісклівым голасам замаўляў карэту.

Толькі цяпер ён зноў спахапіўся: а хто ж гэта мог быць, гэты стары вар'ят? Урэшце, можа, сапраўды нейкі яе сваяк?! Дзядзька або дзед ці яшчэ хтосьці гэткага кшталту? О Божа, тады ён, магчыма, усё ж занадта пагарачыўся ў дачыненні да яго? Стары, магчыма, увогуле па сваёй натуре быў такім, менавіта такім!.. Але ж яна павінна была б нешта заўважыць, калі гэта было так! Яна, як здалося, увогуле не выявіла ніякай зацікаўленасці да гэтай справы. Толькі цяпер яму гэта падалося здзіўным. Раней усю яго ўвагу паглынулі бессаромныя паводзіны старога пана... Дык хто ж гэта быў? На душы ў яго сапраўды зрабілася зусім няўтульна, і ён нейкі час памарудзіў, перш чым увайсці зноў да яе, з думкай, што ён, магчыма, паводзіў сябе непрыстойна.

Калі ён зачыніў за сабою дзверы пакоя, Ірма сядзела, адварнуўшыся, з краю канапы, трымала ў зубах махор батыставай

хустачкі і нерухома талопілася ў прастору перад сабою, не парочваючыся да яго.

Ён хвілінку пастаяў зусім нерухома, потым сплёў рукі ў сябе на жываце і амаль з плачам ад бездапаможнасці ўсклікнуў:

«Ты ж толькі скажы мне, хто гэта быў, Божа літасцівы!»

Ніякага руху. Ніводнага слова.

Яму рабілася то холадна, то гарача.

Незразумелы жах уздымаўся ў яго ў сярэдзіне. Але потым ён настойліва пачаў унушаць сабе, што гэта ўсё проста смешна, сеў каля яе і па-бацькоўску ўзяў яе за руку.

«Добра, Ірмачка, будзь нарэшце разумнай. Ты ж, пэўна, не злуеш на мяне? Ён жа пачаў... стары пан... А хто ж гэта быў?»

Мёртвая цішыня.

Ён устаў і ў разгубленасці на некалькі крокаў адышоўся ад яе.

Дзверы каля канапы, якія вялі ў яе спальню, былі прыдчыненыя. Ён раптам увайшоў туды. На начным століку каля галавы незасцеленага ложка ён убачыў нешта, што прыцягвала ўвагу. Калі ён вярнуўся, у яго руцэ было некалькі сініх паперак, банкнотаў.

Ён узрадаваўся, што адразу мог сказаць штосьці іншае. Ён паклаў паперкі на стол са словамі:

«Лепш схавай гэта пад замок; яны ляжалі там».

Але раптам ён збялеў, як воск, яго вочы пашырыліся, а разяўленыя вусны задрыжэлі.

Яна, калі ён з'явіўся з банкнотамі, звярнула расплюшчаныя вочы ў яго бок, і ён убачыў яе позірк.

Штосьці агіднае пацягнулася ў ім кашчавымі, шэрымі пальцамі ўверх і з сярэдзіны ўчарэпілася яму ў горла.

Ва ўсякім разе, было сумна глядзець, як бедны юнак выцягнуў перад сабою рукі і жалобным тонам дзіцяці, паламаная цацка якога ляжыць на падлозе, толькі вымаўляў:

«Не, не! Ах, не... не!»

Потым з ліхаманкавым страхам ён памкнуўся да яе, шалёна хапаючы за рукі, як быццам затульваючы яе сабою, і звярнуўся поўным адчаю жалобным голасам:

«Толькі не... прашу!.. Толькі, толькі — не!!! Ты ж не ведаеш, як я... як я... не!!! Толькі скажы, што не!!!»

Потым зноў назад, з гучным вісклявым воклічам ён кінуўся паўз акно ў кухню, моцна ўдарыўшыся галавою аб сцяну.

Дзяўчына здранцвела пасунулуся глыбей, у самы куток канапы.

«Урэшце, я ж працую ў тэатры. Я не разумею, што за сцэны ты тут учыняеш... Гэтым жа займаюцца ўсе. Мне абрыдла быць святою. Я ўбачыла, куды гэта прыводзіць. Так не атрымаецца. У нас так не атрымаецца. Мы павінны ўсё гэта пакінуць багатым. Мы мусім самі думаць, як уладкоўвацца. Гэта туалеты і... і ўсё». Нарэшце, яе нібы прарвала: «Усе ж і так ведалі, што я ўсё роўна!..»

Тут ён кінуўся да яе і пачаў пакрываць шалёнымі, жорсткімі, пякучымі пацалункамі, і стваралася ўражанне, быццам у яго лапатанні: «О, ты.. ты...» — усё яго каханне ў неверагодным адчаі змагалася з жудаснымі, пратэстуючымі пачуццямі.

Магчыма, цалуючы так, ён ужо пачынаў разумець, што для яго з гэтага моманту каханне ператвараецца ў нянавіць, а жарсць — у дзікую помсту; магчыма, што пазней гэта ўсё змяшалася. Ён сам гэтага не ведае.

Апотым ён стаяў унізе, перад домам, пад пяшчотным, усмешлівым небам, каля бэзавага куста.

Як здранцвелы, ён стаяў, доўга, нерухома, апусціўшы рукі ўздоўж цела. Але раптам ён заўважыў, як на яго зноў дыхнула любоўнай асалодаю бэзавага куста, так пяшчотна, так чыста і міла.

І тут парывістым рухам ён, няшчасны і раз'юшаны, затрос кулаком уверх усмешліваму небу і паспрабаваў жорстка злавіць рукою гэтую хлусліваю асалоду, ударыў туды ў сярэдзіну, так што куст аж затрашчаў, ламаючыся і рассыпаючы пяшчотныя пялёсткі.

Потым ён сядзеў дома за сталом, маўклівы і аслаблы.

Знадворку, у яркай велічы, панаваў прыязны летні дзень.

А ён узіраўся ў яе партрэт, дзе яна, як і раней, стаяла такая салодкая і чыстая.

Над ім у суправаджэнні раскацістых фартэпійных пасажаў скардзілася віяланчэль, так незвычайна, як быццам нізкія, лагодныя гукі бурліва і ўзвышана ўкладваліся вакол яго душы,

абуджаючы ў ім як старыя, маўклівыя, даўно забытыя пакуты некалькі вольных лагодна-журботных рытмаў.

Аднойчы развітаемся з вясной,
Надоўга прыйдзе сумная зіма,
Так дзве рукі жыцця адна адной
На развітанне кажуць:
«Што ж, пакуль, кума!»

І гэта найбольш міралюбны канец, якім я магу завяршыць, — што неразумны юнак тады яшчэ быў здольны плакаць...»

На хвілінку ў нашым кутку ўсе прыціхлі. Здавалася, што і абодва сябры каля мяне не былі вольныя ад журботнага настрою, які быў пароджаны ўва мне аповедам Доктара.

«Усё?» — нарэшце спытаўся малы Майзэнберг.

«Дзякаваць Богу!» — сказаў Зэльтэн з крыху, як мне здалося, штучнай жорсткасцю і ўстаў, каб пайсці бліжэй да вазы са свежым бэзам, якая стаяла ў самым дальнім кутку на маленькай разной этажэрцы.

Цяпер я раптам зразумеў, адкуль паходзіла надзвычай моцнае ўражанне, зробленае на мяне яго аповедам, — ад гэтага бэзу, пах якога адыгрываў у ім такую значную ролю і які стаяў над усёй гісторыяй. Гэты пах быў, несумненна, тым, што з'явілася для Доктара асноўнай прычынай паведаміць нам пра тую падзею, а датычна мяне ён зрабіўся крыніцай сугестыўнага ўздзеяння.

«Кранальна! — сказаў Майзэнберг і, глыбака ўздыхнуўшы, прыпаліў сабе новую цыгарэту. — Сапраўды кранальная гісторыя. І такая надзвычай простая!»

«Так, — падтрымаў я, — і якраз гэтая прастата гаворыць на карысць яе праўдзівасці».

Доктар коратка засмяяўся, наблізіўшы свой твар яшчэ больш да бэзу.

Юны бялявы ідэаліст нічога яшчэ не сказаў. Ён не спыняў руху свайго крэсла-каталкі, у якім сядзеў і ўсё яшчэ смактаў цукеркі.

«Ляўбэ, здаецца, жудасна ўзрушаны», — заўважыў Майзэнберг.

«Вядома, гісторыя кранальная! — жарсна адказаў той, перастаўшы гойдацца і ўстаючы з месца. — Але ж Зэльтэн хацеў абвергнуць мяне. Толькі ж я нідзе не заўважыў, каб яму гэта ўдалося. Адзе ж, разглядаючы гэтую гісторыю, убачыць маральнае апраўданне ў дачыненні да жаночай асобы?..»

«Ай, кінь ты свае пратухлыя ўжо выказванні! — бесцырымона і з невытлумачальнай раздражнёнасцю ў голасе перабіў яго Доктар. — Калі ты мяне яшчэ не зразумеў, то я магу цябе толькі пашкадаваць. Калі сёння жанчына падае праз каханне, то заўтра яна падзе за грошы. Гэта я хацеў табе распавесці. Абсалютна нічога болей. Магчыма, гэта ўтрымлівае маральнае апраўданне, за якое ты так гарача выступаеш».

«Добра, а скажы, — раптам спытаў Майзэнберг, — калі гэта праўда, адкуль ты тады ведаеш усю гэтую гісторыю так дакладна, аж да асобных дэталяў, і чаму ты так увогуле раздражняешся з гэтай нагоды?»

Доктар хвілінку памаўчаў. Потым раптам яго правая рука кароткім, нязграбным, амаль сутаргавым рухам ударыла ў сярэдзіну бэзавага букета, пах якога ён толькі што глыбока і павольна ўдыхаў.

«О мой Бог, — сказаў ён, — ды таму што гэта быў я сам, “добры хлопец”... Інакш мне было б усё роўна!»

Сапраўды, тон, якім ён гэта прамовіў ды яшчэ ўдарыў з гэтай адчайнай журботнай жорсткасцю па бэзе дакладна, як тады... Сапраўды, у ім ужо ніяк нельга было пазнаць таго былога «добрага хлопца».

РАСЧАРАВАННЕ

Мне здаецца, што выказванні гэтага дзіўнага пана зусім зблі мяне з тропу, і я баюся, што яшчэ і цяпер не здолею паўтарыць іх такім чынам, каб яны гэтаксама закрунулі іншых, як у той вечар мяне. Магчыма, іх уздзеянне грунтавалася толькі на непрыемнай адкрытасці, з якой зусім незнаёмы мне чалавек выяўляў іх перада мною.

З восеньскага надвячорка, у які той незнаёмец звярнуў на сябе маю ўвагу на плошчы Святога Марка*, прайшло ўжо каля двух месяцаў. На вялікай плошчы не было істотнага руху людзей, але перад стракатым дзіўным збудаваннем, пышныя і казачныя абрысы ды залатыя ўпрыгожанні якога ў чароўнай выразнасці вылучаліся на пяшчотным светла-блакітным небе, пад лагодным марскім ветрам трапяталі сцягі; якраз перад галоўным парталам вакол маладой дзяўчыны, якая рассыпала зярняткі кукурузы, ужо сабраўся досыць вялікі гурт галубоў, і іх налягала з усіх бакоў усё больш і больш... Відовішча непараўнальна светлай і святочнай прыгажосці.

Тут я сустрэў яго, і цяпер, калі пішу, ён надзвычайна выразна стаіць у мяне перад вачамі. Ён быў ніжэйшы ад сярэдняга росту, ішоў хутка, прыгорбіўшыся і трымаючы сваю гачку абедзвюма рукамі за спінаю. На ім быў чорны жорсткі капялюш,

* Плошча Святога Марка — гістарычны цэнтр Венецыі: сабор Святога Марка, Палац дожаў і Каралеўскі палац.

светлы летні плашч і штаны ў цёмную палоску. Невядома чаму я палічыў яго за англічаніна. Яму магло быць трыццаць гадоў, а магчыма, і пяцьдзясят. Яго твар з таўставатым носам і шэрымі вачыма, якія пазіралі зморана, быў гладка выгалены, а на яго вуснах увесь час гуляла незразумелая і дурнаватая ўсмешка. Толькі час ад часу ён дапытліва азіраўся, уздымаючы бровы, потым зноў утаропліваўся ў зямлю перад сабою, прамаўляў самому сабе колькі слоў, матляў галавою і ўсміхаўся. Так ён упарта ўверх-уніз перасякаў плошчу.

З гэтага часу я назіраў за ім штодня, бо ён, здавалася, не меў іншага занятку, як у добрае, так і ў дрэннае надвор'е, з раніцы і папаўдні трыццаць-пяцьдзясят разоў паласаваць крокам плошчу, заўсёды адзін і заўсёды з аднолькавым дзіўным выразам твару.

У той вечар, пра які вядзецца гаворка, адбываўся канцэрт вайсковага аркестра. Я сядзеў за адным са столікаў, якія кавярня «Фларыян» вольна расстаяе на плошчы, і калі пасля заканчэння канцэрта натоўп, што да гэтага ў густых плынях хвалямі калыхаўся сюды-туды, пачаў рассыпацца, незнаёмец з заўсёднай невытлумачальнай усмешкай заняў месца за суседнім вольным сталом.

Час праходзіў, вакол рабілася ўсё цішэй, сталы ўжо паўсюдна апусцелі. Цяпер толькі зрэдку міма праходзіў чалавек; велічны спакой усталяваўся над плошчай, неба ўжо было ўсыпана зоркамі, і над маляўніча тэатральным фасадам сабора Святога Марка з'явіўся паўмесяц.

Я пачаў чытаць газету, адварнуўшыся ад суседа, і ўжо меркаваў пакінуць яго аднаго, як раптам быў вымушаны павярнуцца напалову ў ягоны бок; дагэтуль я не чуў ад яго ніводнага гуку або руху, а цяпер ён раптам загаварыў.

«Вы, шануюны, першы раз у Венецыі?» — спытаў ён на дрэннай французскай мове, і калі я паспрабаваў адказаць яму па-ангельску, ён працягнуў размову на чыстай, без дыялектызмаў, нямецкай мове ціхім і хрыпатым голасам, спрабуючы адкашыляцца.

«Вы ўсё бачыце ўпершыню? Ці задавальнае гэта Вашыя чаканні? Можна, нават пераўзыходзіць іх? Ах! Нічога больш цудоў-

нага Вы не чакалі? Няўжо праўда? Вы кажаце гэта не толькі, каб падавацца шчаслівым і вартым зайздрасці? Ах!» Ён адкінуўся тулавам назад і пачаў разглядаць мяне, хутка міргаючы, з абсалютна незразумелым выразам твару.

Паўза, якая настала, цягнулася доўга, і, не ведаючы, як працягваць гэтую дзіўную размову, я зноў быў сабраўся ўстаць, як у той момант ён паспешліва нахіліўся.

«Вы, шаноўны, ведаеце, што такое расчараванне? — спытаў ён ціха і настойліва, абапіраючыся абедзвюма рукамі на гачку. — Не маленькая няўдача ў дробязі, не памылка, а вялікае ўсёабдымнае расчараванне, якое рыхтуецца табе ўсім-усім жыццём? Натуральна, Вам яно невядома. А я з часоў юнацтва ні на крок не разлучаўся з ім, і яно зрабіла мяне самотным, няшчасным і дзівакаватым, я гэтага не адмаўляю.

Ды і як Вы, шаноўны, маглі б мяне зразумець? Але, магчыма, Вам гэта ўдасца, калі я папрашу Вас выслухаць мяне на працягу дзвюх хвілін. Бо калі штосьці можа быць выказана, то гэта зазвычай робіцца хутка...

Дазвольце Вам нагадаць, што я вырас у вельмі маленькім гарадку ў пастарскім доме, дзе ў празмерна ахайных памяшканнях панавалі старасвецка-патэтычны аптымізм вучонасці, у якім ты ўдыхаў своеасаблівую атмасферу прапаведніцкай рыторыкі — гэтых высокіх слоў пра дабро і зло, прыгожае і агіднае, якія я так моцна зненавідзеў, бо, магчыма, яны, толькі яны вінаватыя ў маіх пакутах.

Жыццё для мяне, несумненна, складалася з высокіх слоў, бо я нічога пра яго не ведаў, акрамя небудзённых і ілюзорных уяўленняў, якія ствараліся ўва мне гэтымі словамі. Я чакаў ад людзей боскай дабрыні і д'ябальшчыны, ад якой валасы ўстаюць дыбарам; я чакаў ад жыцця неверагодна прыгожага і агіднага, і палкае жаданне ўсяго гэтага паланіла мяне: глыбокая, баязлівая жарсць спазнаць шырокую рэчаіснасць, зведаць прыгоду — усё роўна, якую; перажыць хмельна-цудоўнае шчасце ды невыказна-незвычайныя, якія і ўявіць сабе немагчыма, пакуты.

Я з сумнай выразнасцю прыпамінаю, шаноўны пане, першае расчараванне ў маім жыцці, і я прашу Вас заўважыць, што яно

не было вынікама маёй няздзейснай прыгожай надзеі, а ўзнікла з выпадку няшчаснага здарэння. Я быў яшчэ падлеткам, калі ў бацькоўскім доме ноччу здарыўся пажар. Агонь непрыкметна і вераломна распаўсюдзіўся; загарэўся ўвесь паверх, аж да дзвярэй майго пакойчыка, лесвіца таксама была недалёка ад таго, каб вось-вось успыхнуць. Я першы заўважыў гэта, і памятаю, што кінуўся наўцёкі цераз дом, увесь час выкрыкваючы: «Гарыць! Гарыць!» Я згадаваю гэта слова з вялікай дакладнасцю, і я прыпамінаю таксама, якое пачуццё ляжала ў яго аснове, хоць у той час я, пэўна, гэтага не ўсведамляў. Вось ён, адчуў я, пажар; вось я бачу яго ў жыцці! Горшага нічога няма? Гэта ўсё?..

Далібог, гэта не было дробяззю. Увесь дом згарэў, мы з вялікай цяжкасцю vyrатаваліся з надзвычайнай небяспекі, я сам атрымаў значныя цялесныя пашкодванні. Было б таксама няправільным сказаць, што мая фантазія апярэджвала падзеі, малявала пажар бацькоўскага дома больш жахліва. Але неакрэсленае прадчуванне, бясформеннае ўяўленне чагосьці яшчэ больш жудаснага жыло ўва мне, і ў параўнанні з ім рэчаіснасць падалася мне бяклвай. Пажар быў маёю першай вялікай жыццёвай падзеяй: жудасная надзея сталася пры гэтым расчараваннем.

Не бойцеся, што я буду і далей падрабязна паведамляць вам пра свае расчараванні. Я задаволюся тым, што скажу, што я са злашчаснай рупнасцю сілкаваў свае цудоўныя спадзяванні ад жыцця тысячамі кніг — творамі пісьменнікаў. Ах, я навучыўся ненавідзець іх, гэтых твораў, якія пішуць свае высокія словы дзе толькі могуць і з радасцю намалявалі б іх на нябеснай столі кедром, акунуўшы яго ў Везувій* ; а я ў той самы час не магу не ўспрымаць кожнае высокае слова як хлусню ці як здзек!

Натхнёныя паэты напявалі мне, што мова бедная, ах! яна бедная... О, не, шануюны! Мова, здаецца мне, багатая, бязмерна багатая ў параўнанні з беднасцю і абмежаванасцю жыцця. У болю ёсць свае межы: фізічны боль абмежаваны беспрытом-

* «І з радасцю намалявалі б іх на нябеснай столі кедром, акунуўшы яго ў Везувій...» — паводле верша Генрыха Гайнэ «Прызнанне».

насцю, душэўны — атупеннем. Наконт шчасця — тое самае!
Але патрэба людзей у зносінах вынайшла гукі, якія, аднак,
перахітрылі гэтыя межы.

Ці прычына ўва мне? Няўжо толькі ў мяне ўздзеянне пэўных
слоў такім чынам пранізвае спінны мозг, што выклікае прад-
чуванні падзей, якія ўвогуле ніколі не здараюцца?

Я выйшаў у знакамітае жыццё, поўны гэтага палкага жадан-
ня адной-адзінай жыццёвай падзеі, якая б адпавядала маім вы-
сокім прадчуванням. Літасцівы Божа, гэтага са мной не адбы-
лося! Я паўсюдна блукаў, каб наведаць самыя хвалёныя месцы
на зямлі, каб наблізіцца да мастацкіх твораў, вакол якіх, выка-
зваючы самыя высокія словы, танчыць чалавецтва; я спыняўся,
стаяў перад імі і казаў сабе: прыгожа. А што — прыгажэйшага
нічога няма? Гэта ўсё?

Я не разбіраюся ў фактычнасцях; гэтым, магчыма, тлума-
чыцца ўсё. Дзесьці ў свеце я аднойчы стаяў у гарах над глы-
бокiм, вузкім прадоннем. Скалістыя сцены былі голыя і стро-
мыя, а ўнізе булькатала па выступах вада. Я зазірнуў уніз
і падумаў: «Што, калі я ўпаду?» Але ў мяне было дастаткова
досведу, каб адказаць сабе: калі б гэта здарылася, то я, падаю-
чы, сказаў бы сабе: «Вось ты падаеш уніз, і гэта — факт! Што
гэта, шчыра кажучы?..»

Ці паверыце вы мне, што я дастаткова перажыў, каб мець
крыху права на слова? Колькі гадоў таму я кахаў дзяўчыну, мі-
лае і прывабнае стварэнне, якое б я ахвотна павёў за руку пад
маёй аховай; але яна мяне не кахала, і гэта было не дзіўна:
хтосьці іншы меў права яе ахоўваць... Ці бывае больш пакут-
лівая жыццёвая падзея? Ці бывае штосьці больш балючае, чым
гэтая жорсткая бяда, змяшаная з пажадлівасцю? Не адну ноч я
праляжаў з расплюшчанымі вачыма, і больш сумнай, больш па-
кутлівай, чым усё астатняе, увесь час была думка: «Гэта вялікі
боль! Вось я яго трываю!..» Дык што гэта, папраўдзе?

Ці варта распавядаць Вам і пра мае шчаслівыя здарэнні?
Бо і шчасце здаралася ў маім жыцці, але і шчасце расчароўва-
ла мяне... Музіць, не варта, бо ўсё гэта грубыя прыклады, якія
не растлумачаць Вам, што гэта ёсць жыццём у сваёй сутнасці,

жыццём у сваёй пасрэднай, нецікавай і шэрай хадзе, якое мяне расчароўвала, расчароўвала, расчароўвала.

«Што гэта такое, — піша аднойчы юны Вертэр*, — чалавек, праслаўлены паўбог? Ці няма ў яго недахопу сілы, якая яму больш за ўсё патрэбная? І калі ён узятая ад радасці або нікне ў пакутах, ці не ўтрымліваецца ён у абодвух становішчах, ці не даводзіцца там зноў назад да тупой, халоднай свядомасці, бо ці не жадаў ён згубіцца ў паўнаце бясконцага?»

Я часта згадаваў дзень, калі ўпершыню ўбачыў мора. Мора вялікае, мора шырокае, мой позірк сягаў удалячынь ад берага і спадзяваўся зрабіцца вольным, але там, за морам, быў гарызонт... Навошта ў мяне ёсць гарызонт? Ад жыцця я чакаў бясконцасці.

Магчыма, ён вузейшы, мой гарызонт, чым у іншых людзей? Я сказаў, што мне не хапае адчування фактычнасці, а, магчыма, у мяне зашмат такога адчування? Ці не зарана я ўжо не магу больш? Ці не зарана я здаюся? Няўжо боль і шчасце знаёмыя мне толькі ў самай нізкай ступені, толькі ў разбаўленым стане?

Я так не думаю; і я не веру людзям, я веру найменш тым з іх, якія перад абліччам жыцця паўтараюць высокія словы творцаў, — гэта баязлівасць і хлусня! Між іншым, ці заўважылі вы, шаноўны, што ёсць людзі, якія настолькі пыхлівыя і такія пажадлівыя на пашану і таемную зайдрасць іншых, што яны сцвярджаюць, нібыта ім вядомыя толькі высокія словы шчасця, і ніводнага — пакут?

Ужо цёмна, і Вы амаль не слухаеце, таму сёння я хачу яшчэ раз прызнацца, што і я, я сам, аднойчы паспрабаваў уключыцца ў хлусню гэтых людзей, каб выставіць сябе шчаслівым перад самім сабою ды іншымі. Але прайшоў ужо, можа, з год, як гэтая пыха рассыпалася, і я цяпер зрабіўся самотным, няшчасным і дзіўнаватым, я гэтага не адмаўляю.

Мой улюбёны занятак — разглядаць ноччу зорнае неба; ці ж гэта не найлепшы сродак абстрагавацца ад зямлі і ад жыцця? І, магчыма, мне можна дараваць, што я пры гэтым яшчэ й імк-

* Словы з рамана Ё. В. Гётэ «Пакуты юнага Вертэра».

нуся, наколькі магчыма, захаваць свае прадчуванні? Марыць пра вызваленае жыццё, у якім рэчаіснасць раствараецца без рэштак расчаравання ў маіх высокіх прадчуваннях? Пра маё жыццё, у якім няма больш ніякага гарызонту?

Я мару пра гэта і чакаю смерці. Ах, яна вядомая мне ўжо так дакладна, гэтая смерць, гэтае апошняе расчараванне! А вось і смерць, скажу я сам сабе ў апошні момант. Я пазнаю яе на ўласным досведзе... Дык што ж гэта такое?

Але на плошчы пахаладала ўжо, шаноўны; я здольны гэта адчуваць, хе-хе! Дазвольце развітацца з Вамі і выказаць Вам найлепшыя пажаданні... Адзье».

ПАЯЦ

Пасля ўсяго, як вынік і як вартае выйсце, сапраўды, з усяго — толькі агіда, якую ўнушае мне жыццё — маё жыццё — агіда, якую мне ўнушае «ўсё гэта» і «сукупнасць»; гэтая агіда душыць мяне, не дае спакою, калоціць і валіць на дол, і яна, магчыма, рана ці позна аднойчы надасць мне імпэту, каб паламаць цераз калена смешныя і нікчэмныя варункі і знікнуць.

Праўда, магчыма, што я пратрымаюся яшчэ адзін-другі месяц, што я яшчэ чвэрць або палову года буду працягваць есці, спаць і працаваць — гэтаксама механічна, упарадкавана і спакойна, як праходзіла гэтай зімою маё знешняе жыццё, што знаходзілася ў жудаснай супярэчнасці з пустэльным працэсам распаду майго ўнутранага жыцця. Ці не праўда, што ўнутраныя перажыванні чалавека тым больш моцныя і дзейсныя, чым больш вольна ад абавязкаў, непрактычна і спакойна ён жыве вонкава? Нічога не зробіш: трэба жыць; нават калі ты не пагаджаешся быць чалавекам дзеяння і адыходзіш у самую спакойную пустэльную, то нечаканыя павароты жыцця заспеюць цябе ў душы, і ты павінен будзеш выяўляць свой стрыжань, хто б ты ні быў — герой ці дурань.

Я завёў сабе гэты акуратны сшытак, каб распавесці ў ім маю «гісторыю», а навошта? Магчыма, увогуле, каб толькі было што рабіць? Магчыма, з прычыны цікавасці да псіхалогіі і дзеля таго, каб цешыцца, што гэта неабходна? Неабходнасць так суцшае! А, магчыма, і для таго, каб на нейкія кароткія моманты

пацешыцца перавагай над самім сабою і нечым накшталт абыякавасці?.. Бо абыякавасць, я ўпэўнены, — гэта свайго кшталту шчасце...

I

Ён застаўся так далёка, гэты маленькі стары гарадок са сваімі вузкімі вуглаватымі вуліцамі, з франтонамі, са сваімі гатычнымі цэрквамі і фантанамі, сваімі прадпрымальнымі, саліднымі і простымі людзьмі ды вялікім сівым ад старасці домам патрыцыяў, у якім я вырас.

Ён знаходзіўся ў цэнтры горада і перажыў чатыры пакаленні заможных і паважаных прадпрымальнікаў. «Ora et labora»* было напісана над уваходнымі дзвярыма, і калі з прасторнай цаглянай прыхожай, якую зверху аблямоўвала галерэя з пакрытага белым лакам дрэва, па шырокай лесвіцы, то трэба было перасекчы прасторнае фае і маленькую цёмную залу з калонамі, каб цераз адны з высокіх белых дзвярэй трапіць у гасцёўню, дзе сядзела за раялем і грала мая маці.

Яна сядзела ў паўзмроку, бо на вокнах віселі цяжкія, цёмна-чырвоныя гардзіны; а белыя фігуркі багоў на шпалерах, здавалася, пластычна выступаюць з блакітнага задняга плану і прыслухоўваюцца да гэтых цяжкіх, нізкіх пачатковых гукаў шапэнаўскага накцюрна, які яна найбольш любіла і заўсёды выконвала вельмі павольна, каб атрымаць усю асалоду ад меланхоліі кожнага акорда. Раяль быў стары і страціў паўнату гучання, але пры дапамозе педалі «піяна», якая так прыглушала высокія гукі, што яны нагадвалі матавае срэбра, можна было дасягнуць незвычайнага эфекту.

Я сядзеў на масіўнай дамаставай канапе з вертыкальнай спінкай, слухаў музыку і назіраў за маці. Яна была маленькай і зграбнай, найчасцей у сукенцы з мяккай, светла-шэрай ткані-

* «Ora et labora» (лац.) — «Маліся і працуй», адно з правілаў Ордэна бенедыкцінцаў.

ны. Яе вузкі твар не быў прыгожым, але пад укладзенымі, хвалістымі бялявымі валасамі ён ствараў уражанне ціхага, пяшчотнага, летуценнага дзіцячага тварыка, і калі яна, схіліўшы галаву крышку набок, сядзела за раялем, то была падобная да маленькіх кранальных анёлаў, якія на старых карцінах ігралі на гітары каля ног мадонны.

Калі я быў малы, яна мне сваім ціхім і стрыманым голасам часта распавядала казкі, якіх больш ніхто не ведаў; або проста клала рукі мне на галаву ў сябе на каленях і сядзела моўчкі і нерухома. Мне здаецца, што гэта былі самыя шчаслівыя і самыя спакойныя гадзіны майго жыцця... Яе валасы не сівелі, і мне здавалася, што яна не старэе; толькі яе постаць рабілася ўсё больш пяшчотна зграбнай, а яе твар усё худнеў, рабіўся больш спакойным і летуценным...

А мой бацька быў высокім і мажным мужчынам у эlegantным чорным суконным сурдуце і белай камізэльцы, паўзверх якой звісаў залаты бінокль. Паміж яго кароткімі сівымі бакенбардамі выступаў круглы і моцны падбародак, які, як і верхняя губа, быў чыста паголены, а паміж бровамі ляжалі дзве глыбокія вертыкальныя складкі. Гэта быў магутны мужчына з вялікім уплывам на грамадскія справы; я бачыў, як яго пакідалі людзі, усхваляваныя і з полымнымі вачыма, але бачыў і іншых, якія былі зломленыя і ў поўным адчаі. Бо часам здаралася, што я, а магчыма, і мая маці, дый мае абедзве старэйшыя сястры прысутнічалі пры такіх сцэнах; магчыма, таму, што мой бацька хацеў унушыць мне славалюбнае імкненне дамагчыся ў жыцці таго ж самага, што і ён; а магчыма, і таму, як я падазраю, што яму патрэбная была публіка. У яго была звычка, адкінуўшыся ў крэсле і трымаючы адну руку за абшлагам сурдута, глядзець услед ашчасліўленаму ці знішчанаму чалавеку, што выклікала ў мяне, яшчэ дзіцяці, гэтае падазрэнне.

Я сядзеў у кутку і назіраў за сваімі бацькам і маці, быццам выбіраючы паміж імі, і мяне турбавала думка, як лепш жыць — у летуценнях ці ўладна займаючыся справай. І мой позірк урэшце запяняўся на спакойным твары маёй маці.

Не тое, каб я быў у сваёй вонкавай сутнасці такім самым, як яна, бо мае заняткі ў бальшыні былі абсалютна не ціхімі і не бясшумнымі. Я згадваю адзін з іх, якому я аддаваў перавагу перад забавамі з маімі аднагодкамі ды іх азартнымі гульнямі і які і цяпер мяне, каму ўжо тым часам споўнілася трыццаць гадоў, напаўняе весялосцю і задавальненнем.

Справа датычыла вялікага і добра абсталяванага ляльнага тэатра, з якім я зачыняўся зусім адзін у сваім пакоі, каб ставіць самыя неверагодныя музычныя драмы. Мой пакой, які месціўся на трэцім паверсе і ў якім віселі два змрочныя партрэты продкаў з валенштэйнаўскімі* бародамі, зацямяўся, а адна лямпа ставілася каля тэатра; штучнае асвятленне ўяўлялася неабходным дзеля ўзмацнення настрою. Я займаў месца непасрэдна перад сцэнаю, бо я быў капельмайстрам, а мая левая рука ляжала на вялікім круглым кардонным карабку, які быў адзіным бачным аркестравым інструментам.

І вось з'яўляліся дзейныя акцёры, якіх я сам маляваў чарнілам і пяром, выказаў і забяспечваў драўлянымі дошчачкамі, каб яны маглі стаяць. Гэта былі паны ў плашчах ды цыліндрах і дамы неверагоднай прыгажосці.

«Добры вечар, — казаў я, — шаноўныя панове! Усё ў парадку? Я ўжо загадзя на месцы, бо трэба было даць яшчэ сякія-такія распараджэнні. Але, мусіць, ужо час накіравацца ў гардэроб».

Усе накіроўваліся ў гардэробы, якія месціліся за сцэнай, і адтуль вярталіся неўзабаве цалкам змененымі, у выглядзе стракатых тэатральных герояў, і праз дзірку, якую я выказаў у заслоне, яны пазіралі, як запоўнена зала. Зала была сапраўды запоўненая някепска, і я званіў сам сабе пра пачатак паказу, пасля чаго ўздымаў дырыжорскую палачку і нейкі час цешыўся абсалют-

* З валенштэйнаўскімі бародамі... — падобнымі да той, якую насіў Альбрэхт Валенштэйн (1583–1634), германскі палкаводзец часоў Трыццацігадовай вайны.

най цішынёю, якую ствараў гэты ўзмах. Але як толькі па маім новым узмаху раздаваўся самы, магчыма, глухі барабанны пошчак, які ўяўляў сабою пачатак уверцюры і які я выконваў левай рукою па кардонным карабку, — уступалі трубы, кларнеты і флейты, чыё гучанне я непараўнальным чынам пераймаў, і музыка гучала, аж пакуль пры магутным крэшчэнда заслона не скручвалася ўверх і ў цёмным лесе ці ў прыгожа дэкараванай зале не пачыналася драма.

Спачатку гэта нараджалася ў думках, але потым павінна было імправізавацца дэталёва, і асновай жарсных і пяшчотных напеваў, для суправаджэння якіх кларнеты выводзілі трэлі і грымеў кардонны карабок, былі незвычайныя паўнавартачныя вершы, напоўненыя высокімі і адважнымі словамі, якія часам рыфмаваліся, але рэдка ўяўлялі сабою нейкі разумны змест. Опера ж працягвалася, пакуль я левай рукою стукаў у барабан, ротам спяваў і ствараў музыку, а правай не толькі самым старанным чынам дырыжыраваў дзейнымі акцёрамі, але і ўсім астатнім, так што пасля заканчэння актаў раздаваліся захопленыя зычлівыя воплескі, заслона павінна была ўздымацца раз за разам, а часам нават з'яўлялася неабходнасць, каб капельмайстар паварочваўся на сваім месцы, з гонарам і адначасова лісліва слаў падзякі ў залу.

Сапраўды, калі пасля такога напружанага спектакля я, разгарацаны, упакоўваў свой тэатр, мяне напаўняла шчаслівая змора, такая, якую, мусіць, адчувае ў сабе добры мастак, які пераможна закончыў свой твор, уклаўшы ў яго увесь талент... Гэтая гульня заставалася маім любёным заняткам да трынаццаці-чатырнаццаці гадоў.

III

Як жа праходзіла маё маленства ў вялікім доме, у ніжніх памяшканнях якога займаўся сваёй справай бацька, у той час як мая маці марыла, седзячы ў крэсле, або ціха і задуменна грала на раялі, а мае дзве сястры, старэйшыя за мяне на два і тры га-

ды, уходжваліся на кухні ці каля шаф для бялізны? Я мала што памятаю з гэтага часу.

Дакладна вядома, што я быў надзвычай жывым хлопчыкам, што я сумеў заслужыць павагу і любоў сваіх таварышаў па вучобе: дзякуючы прывілеяванаму паходжанню, узорнаму перадражніванню настаўнікаў, дзякуючы тысячы п'ес і выдатнаму ўменню выказвацца. Але з вучобай справы ў мяне ішлі кепска, бо я занадта быў заглыблены ў пошуках смешнага ў жэстах і рухах настаўнікаў, каб у мяне яшчэ заставалася ўвага на ўсё астатняе, а дома ў мяне галава была напоўніцу напханая матэрыяламі для опер, вершамі і ўсялякаю лухтой, і ў выніку не заставалася магчымасці заняцца чымсьці сур'ёзным.

«Фу, — гаварыў мой бацька, і складкі паміж яго бровамі палыбляліся яшчэ больш, калі я пасля полудня прыносіў яму ў гасціную пасведчанне з адзнакамі, і ён, трымаючы руку за абшлагам сюртука, прачытваў гэтую паперыну. — Ты прыносіш мала радасці, гэта праўда. Што з цябе будзе, калі ты маеш ласку сказаць мне гэта? У жыцці ты аніколі не выкараскаешся на паверхню...»

Гэта ўсё засмучала; але і не перашкаджала таму, што я пасля вярчэры чытаў ужо бацькам і сёстрам верш, які я напісаў апоўдні. Бацька пры гэтым смяяўся так, што аж падскоквала пенснэ на яго камізэльцы... «Што за дурноты!» — усклікваў ён разпораз. А мама прытульвала мяне да сябе, адкідвала мне з ілба валасы і казалася: «Зусім нядрэнна, мой хлопчык, я лічу што ў вершы ёсць парачка сімпатычных месцаў».

Пазней, калі я крыху падрос, то самастойна навучыўся трохі граць на піяніна. Я пачаў з акордаў у фа-дыез мажор, бо чорныя клавішы мяне вабілі асабліва; пазнаходзіў пераходы да іншых танальнасцей і паступова набыў, праводзячы гадзіны за раялем, пэўныя навыкі ў змене гармоній без такту і мелодыі — прычым я ўкладваў у гэта містычнае гайданне так шмат экспрэсіі, колькі было ў маіх здольнасцях.

Маці казалася: «Ён валодае піянізмам, у яго відавочны густ». І яна дамаглася, каб я атрымаў музычную падрыхтоўку, якая доўжылася, што праўда, толькі паўгода, бо, папраўдзе, я не быў здольны вывучыць адпаведную працу пальцамі і такт.

І вось, гады праходзілі, і я рос насуперак турботам, якія мне прыносіла школа, надзвычай весела. Я ладна бавіўся ў коле маіх знаёмых і сваякоў; мяне любілі, і я быў вясёлы, спрытны і добрачылівы, бо мне падабалася ўдаваць з сябе добрачылівага хлапца, хоць усімі гэтымі людзьмі, чэрствамі і абдзеленымі фантазіяй, я пачаў інстыктыўна пагарджаць.

IV

Аднойчы папаўдні, калі мне было васьмнаццаць гадоў і я стаяў на парозе старэйшых класаў школы, я падслухаў кароткі дыялог паміж маімі бацькамі, якія ў гасцёўні елі разам за круглым сталом каля канапы і не ведалі, што я ў суседняй сталовай бяздзейна стаяў, звесіўшыся цераз падаконне, ды разглядаў бляклае неба па-над дамамі. Калі я пачуў сваё імя, то паціху падышоў да белых двухстворкавых дзвярэй, якія былі прычыненыя.

Тата сядзеў на сваім крэсле, адкінуўшыся да спінкі, скрыжаваўшы ногі, і адною рукою трымаў на каленях біржавы лісток, ціха гладзячы другою сваё падбароддзе паміж бакенбардамі. Маці сядзела на канапе, схіліўшы спакойны твар над вязаннем. Паміж імі стаяла лямпа.

Бацька сказаў: «Я мяркую, што нам трэба ў першую чаргу забраць яго са школы і ўладкаваць на буйное прадпрыемства вучнем».

«Ах, — сказала зусім засмучона маці і падняла вочы. — Гэта ж такое таленавітае дзіця!»

Бацька нейкі час памаўчаў, старанна здзімаючы парушынкi са свайго сурдута. Потым ён узняў плечы, развёў рукі, трымаючы перад маці абедзве далоні, і прамовіў:

«Калі ты мяркуеш, мая любая, што для дзейнасці прадпрымальніка не патрабуецца таленту, пра які ты гаворыш, то тваё меркаванне памылковае. З іншага боку, юнаку, на жаль, як я ўсё больш і больш упэўніваюся, школа нічога не дае. Яго талент, пра які ты кажаш, — гэта свайго кшталту талент паяца, прычым спяшаюся дадаць, што я яго не прымяншаю. Ён умее

быць ветлівым, калі пажадае, ён умее абыходзіцца з людзьмі, забаўляць іх, ліслівіць перад імі, у яго ёсць жаданне падабацца ім і дамагацца поспеху; дзякуючы такім талентам сёй-той ужо здабыў сваё шчасце, і, валодаючы гэтымі якасцямі, ён, з наяўнасцю індывідуальнасці да іншага, здольны стаць гандляром адносна высокага рангу».

Тут бацька задаволена адкінуўся, узяў цыгарэту з партсігара і паволі запаліў.

«Вядома, твая праўда, — сказала маці і са смуткам азірнула-ся ў пакоі. — Але я часта думала і ў нейкай ступені спадзявалася, што з яго мог бы з часам атрымацца мастак... Гэта слушна, што ягонаму музычнаму таленту, адукацыя ў якім засталася незавершанай, пэўна, нельга надаваць значэння. Але ты заўважыў, што ён апошнім часам, пасля таго як наведаў мастацкую выставу, пачаў крыху займацца маляваннем? Зусім някепска, мне здаецца...»

Бацька ададзьмуў ад сябе дым, уладкаваўся як след у крэсле і коротка прамовіў:

«Усё гэта клаўнада і падман. Між іншым, яго можна вельмі проста запытаць самога пра яго жаданні».

Ну а якія ў мяне жаданні? Перспектыва змяніць сваё вонкавае жыццё вельмі падбздзёрыла мяне, я з сур'ёзным тварам выказаў сваю гатоўнасць пакінуць школу, каб стаць прадпрымальнікам, і паступіў вучнем на вялікае прадпрыемства гандлю драўнінай пана Шліфогта, размешчанае ўнізе каля ракі.

V

Змена была абсалютна знешняя, гэта зразумела само сабою. Мая зацікаўленасць вялікім прадпрыемствам па гандлі драўнінай пана Шліфогта была зусім нязначнай, і я сядзеў на крэсле-круцёлцы пад газавай лямпай у цесным і змрочным кабінце гэтаксама адчужана і абыякава, як і раней на школьнай лаве. Цяпер, праўда, у мяне было менш клопату; у гэтым палягала розніца.

Пан Шліфогт, мужчына ў целе з чырвоным тварам і сівой шорсткай шкіперскай бародкаю, мала цікавіўся мною, бо ён найчасцей бавіўся на лесапільні, якая знаходзілася даволі далёка ад канторы і склада, а службоўцы прадпрыемства ставіліся да мяне з пашанаю. У сяброўскіх дачыненнях я быў толькі з адным з іх — здольным і задаволеным маладым чалавекам з добрай сям’і, з якім я быў знаёмы яшчэ са школы і якога, між іншым, звалі Шылінг. Ён, як і я, пакепліваў з усяго на свеце, але адначасова выяўляў і вялікую цікавасць да гандлю драўнінай, і не было такога дня, калі б ён не выказаў пэўнага намеру разбагацець.

Што да мяне, то я механічна выконваў свае службовыя абавязкі, каб, сярод іншага, пабадзяцца на складзе паміж штабеляў дошак ды рабочых, паглядзець на раку цераз высокую драўляную агароджу, паўз якую час ад часу праходзіў таварны цягнік, і пры гэтым згадаць які-небудзь спектакль ці канцэрт, на якім я прысутнічаў, або кнігу, якую чытаў.

Я чытаў шмат, чытаў усё, што трапляла пад руку, і мая ўражлівасць была вялікай. Кожны паэтычны вобраз я разумеў пачуццёва, мне здавалася, што ў ім я пазнаю самога сябе, і я ўяўляў і адчуваў сябе так доўга ў палоне стылю кнігі, аж пакуль новая не пачынала рабіць на мяне сваё ўздзеянне. У пакоі, у якім я калісьці ладзіў спектаклі ляльнага тэатра, я цяпер сядзеў з кнігаю на каленях і пазіраў на партрэты маіх дваіх продкаў, каб яшчэ ўтрымаць на нейкі час асалоду ад меладычнасці мовы, што брала мяне ў палон, у той час як ува мне тоўпіўся бясплёны хаос невыразных думак і фантастычных вобразаў...

Мае сёстры хутка адна за адною павыходзілі замуж, і я часцяком — калі быў не на прадпрыемстве — спускаўся ўніз у гасцёўню, дзе маці, якая раз-пораз прыхворвала і твар якой рабіўся ўсё больш дзіцячым і ціхім, сядзела часцей за ўсё ў адзіноце. Пасля таго, як яна грала мне нешта з Шапэна, а я паказваў ёй новую ідэю гарманічнай сувязі, яна часам пыталася ў мяне, ці задаволены я сваёй прафесіяй і ці шчаслівы... Несумненна, я быў шчаслівы.

Мне было крыху за дваццаць, маё жыццёвае становішча было толькі часовым, і для мяне не чужою была думка, што я зусім

не абавязаны праводзіць усё сваё жыццё ў пана Шліфогта ці на якім яшчэ больш значным прадпрыемстве па гандлі драўнінай; што некалі можна і звольніцца, каб пакінуць гэты горад з яго франтонамі і дзе-небудзь у свеце аддацца сваім схільнасцям: чытаць добрыя і вытанчана напісаныя раманы, хадзіць у тэатр, крышку займацца музыкай... Шчаслівы? Але я выдатна харчаваўся, быў элегантна апрануты, і даволі рана, калі я яшчэ ў школьныя гады бачыў, як бедныя і дрэнна апранутыя таварышы па звычцы ўцягвалі галаву ў плечы і з нейкім ліслівым страхам ахвотна прызнавалі мяне і да мяне падобных вяльможнымі панамі і правадырамі, мне са свядомай весялосцю зрабілася зразумела, што я належу да вышэйшых, да багатых, да тых, каму зайздросцяць, да тых, хто мае права з зычлівай пагардай пазіраць зверху ўніз на бедных, няшчасных і зайздроснікаў. Як я мог не быць шчаслівым? Няхай усё ідзе як ідзе. Спачатку мяне цешыла, што я магу існаваць з пачуццём адчужанасці, перавагі і радасці сярод гэтых сваякоў і знаёмых, з абмежаванасці якіх я пакепліваў, у той час як сам, адчуваючы задавальненне ад таго, што падабаюся, абыходзіўся з імі з далікатнай зычлівасцю і з прыемнасцю, купаўся ў невыразнай павазе, якую выяўлялі ўсе гэтыя людзі да маёй сутнасці, бо яны ў гэтым падазравалі штосьці апазіцыйнае і экстравагантнае.

VI

З бацькам пачалі адбывацца нейкія перамены. Калі ён а чацвёртай гадзіне падыходзіў да стала, то складкі паміж яго бровамі, здавалася, кожнага дня паглыбляліся, і ён ужо не закладваў з выразам велічнасці на твары руку за абшлаг сурдута, а ўяўляў сабою прыгнечаную, нервовую, баязлівую істоту.

Аднаго разу ён сказаў мне:

«Ты дастаткова дарослы, каб узяць на сябе частку клопатаў, якія руйнуюць маё здароўе. Між іншым, пазнаёміць цябе з імі — мой абавязак, каб ты не жыў у падманным спадзяванні адносна свайго будучага жыццёвага становішча. Ты ведаеш, што шлюбы

тваіх сяцёр запатрабавалі значных ахвяр. Нядаўна фірма панесла страты, якія прывялі да значнага змяншэння яе маёмасці. Я — стары чалавек, адчуваю сябе знявераным і не думаю, што яшчэ адбудуцца нейкія істотныя змены. Я прашу цябе заўважыць, што ты павінен будзеш разлічваць толькі на сябе...»

Ён сказаў гэта недзе за два месяцы да сваёй смерці. Адночы яго знайшлі пажаўцелым, паралізаваным у крэсле яго прыватнай канторы; ён адно нешта невыразна мармытаў, а праз тыдзень у яго пахаванні браў удзел увесь горад.

Маці сядзела, кволая і ціхая, на канапе каля круглага стала ў гасцёўні, і амаль увесь час яе вочы былі заплюшчаныя. Калі сёстры і я завіхаліся каля яе, то яна часам ківала галавою ды ўсміхалася, пасля чаго зноў маўчала і нерухома, склаўшы рукі на падоле, разглядала шырока расплюшчанымі, адчужанымі і сумнымі вачыма выяву багоў на шпалерах. Калі прыходзілі паны ў сурдутах са справаздачамі аб ходзе ліквідацыі, то яна таксама ківала галавою і зноў заплюшчвала вочы.

Яна больш не грала Шапэна, і калі час ад часу праводзіла па галаве рукою, то тая, бледная, кволая і зняможаная, дрыжала. Амаль праз паўгода пасля смерці бацькі яна прылегла і памерла, без адзінага гуку скаргі на боль, без змагання за жыццё...

Вось і закончылася ўсё. Што яшчэ мяне ўтрымлівала тут? З прадпрыемствамі, добра ці дрэнна, расквіталіся; выявілася, што на маю долю спадчыны выпала каля ста тысяч марак, і гэтага было дастаткова, каб зрабіць мяне незалежным — ад усяго свету, пагатоў мяне, няважна з якой прычыны, прызналі непрыдатным да вайскавай службы.

Больш нічога не звязвала мяне з людзьмі, сярод якіх я гадаваўся, вочы якіх разглядалі мяне ўсё больш адчужана і здзіўлена, а светапогляды якіх былі занадта аднабаковымі, каб я быў схільны іх падзяляць. Варта прызнацца, што яны мяне разумелі правільна, менавіта як закончана бескарыснага чалавека; так разумеў сябе і я. Але скептычна і даволі фатальна, каб — як казаў мой бацька — належна ставіцца да сваіх «талентаў паяца». Весела і радасна згадзіўшыся атрымліваць асалоду ад жыцця па-свойму, я не пакутаваў ад недахопу самазадаваленасці.

Я атрымаў сваю невялічкую долю маёмасці і, амаль не развітваючыся, пакінуў горад, каб у першую чаргу павандраваць па свеце.

VI

Гэтыя наступныя тры гады, калі я з прагавітай жарсцю аддаўся тысячам новых, зменлівых, багатых уражанняў, я прыпамінаю цяпер як цудоўны, даўні сон. Як даўно гэта было, калі я адзначаў Новы год з манахамі на Сімплоне паміж снегам і лёдам; калі я ў Вероне шпацыраваў па П'яца Эрбэ*; калі я з Борга Сан Спірыта** ўпершыню зайшоў пад каланады сабора Святога Пятра, а мае запалоханыя вочы разбягаліся па велізарнай плошчы; калі я глядзеў уніз з Корса Віторыа Эмануэле*** на зіхоткі белы Неапаль і бачыў, як далёка ў моры ў блакітным мроіве распываецца грацыёзны сілуэт Капры... У сапраўднасці прайшло з таго часу шэсць гадоў, не больш.

О, я жыву зусім асцярожна і адпаведна сваім магчымасцям: у простых прыватных памяшканнях, у танных пансіёнах — але пры частай змене месца, і паколькі мне спачатку давалася цяжка адвыкаць ад сваіх буржуазных звычак, было немагчыма пазбегнуць і буйных выдаткаў. Я разрахаваў на час маіх вандровак 15 тысяч марак свайго капіталу, але ў стратах гэтая сума была перавышаная.

Між іншым, я кантактаваў з рознымі людзьмі, якія трапляліся на маім шляху: і абыякавымі для мяне, і часта вельмі цікавымі, для якіх я, што праўда, не быў, як для майго былога атачэння, аб'ектам павагі, але і з боку якіх я мог не асцерагацца недобразыхлівых позіркаў і пытанняў.

Дзякуючы свайму ўменню паводзіць сябе ў грамадстве, я часам у пансіянатах карыстаўся сапраўднай прыхільнасцю

* П'яца Эрбэ — плошча ў Вероне.

** Борга Сан Спірыта — адна з рымскіх вуліц.

*** Корса Віторыа Эмануэле — праспект у Неапалі.

з боку астатніх вандроўнікаў — прычым я згадваю адну сцэну ў салоне пансіяната Мінэлі ў Палерма. У кампаніі французаў рознага ўзросту я пачаў здалёку імправізаваць на піяніна музычную драму «Рыхарда Вагнера», шчодро выкарыстоўваючы трагічную міміку, гучны спеў, раскацістыя гармоніі, і як толькі я пад бурныя воплескі закончыў, да мяне заспяшаўся нейкі пажылы пан, у якога на галаве ўжо не было амаль ніводнай валасіны, а белыя рэдкія бакенбарды разляталіся па яго дарожнай куртцы. Ён схапіў мае абедзве рукі і ўсклікнуў са слязьмі на вачах:

«Дык гэта ж дзіўна! Гэта дзіўна, мой шаноўны пане! Я Вас запэўніваю, што я ўжо трыццаць гадоў не адчуваў такой радасці! Ах, дазвольце падзякаваць Вам ад шчырага сэрца, праўда! Але Вы мусіце абавязкова стаць акцёрам або музыкам!»

І сапраўды, пры такіх выпадках я адчуваў у сабе штосьці ад пыхі вялікага мастака, які ў коле сяброў паблажліва дазваляў сабе намаляваць на стале смешную, дасціпную карыкатуру. Пасля абеду я, аднак, вярнуўся ў салон адзін і правёў самотную і сумную гадзіну за тым, што спрабаваў выцягнуць з інструмента ўрачыстыя акорды, у якія я жадаў укласці настрой, выкліканы выглядам Палерма.

З Сіцыліі я вельмі бегла судакрануўся з Афрыкай, потым накіраваўся ў Іспанію, і акурат там, недалёка ад Мадрыда, у сельскай мясцовасці, зімою, у змрочны дажджлівы дзень папаўдні здарылася гэта: я ўпершыню адчуў жаданне вярнуцца ў Германію — і яшчэ неабходнасць. Бо, акрамя таго, што я пачаў сумаваць па спакойным, упарадкаваным і асэлым жыцці, мне было няцяжка падлічыць, што да свайго прыезду ў Германію пры ўсёй ашчаднасці я выдаткую 20 тысяч марак.

Я не доўга марудзіў, а неўзабаве пачаў павольна вяртацца праз Францыю, на што я пры працяглых прыпынках у асобных гарадах патраціў каля паўгода; і я з журботнай выразнасцю згадваю летні вечар, калі я прыбыў на вакзал горада-рэзідэнцыі ў Цэнтральнай Германіі, які я выбраў сабе яшчэ ў пачатку сваёй вандроўкі, — ужо з крышку большымі ведамі, з такім-сякім досведам і навыкамі, напоўнены дзіцячай радасцю ад таго, што

змагу наладзіць тут бесклапотна незалежнае і, зусім адпаведна сваім сціплым сродкам, спакойнае сузіральнае існаванне.

Мне было тады дваццаць пяць гадоў.

VIII

Месца было выбрана някепска: рэспектабельнае, яшчэ без шумнай мітусні вялікага горада і занадта вольнага прадпрымальніцкага духу, з некалькімі даволі значнымі старымі плошчамі і вулічным жыццём, якому не бракуе ні ажыўленасці, ні элігантнасці. Мясцовасць можа пахваліцца і пэўнымі прыемнымі кропкамі; але я заўсёды аддаваў перавагу з густам аздобленаму бульвару, які працягваецца ўздоўж «Жаваранкавай гары» — вузкага і доўгага ўзгорка, з якім мяжуе вялікая частка горада і з якога можна атрымліваць асалоду, разглядаючы панад дамамі, кірхамі і лёгка пакручастай ракою далёкія абшары. У паасобных месцах, асабліва калі ў цудоўныя летнія надвечоркі грае вайсковы аркестр і сюды-туды рухаюцца экіпажы, там прыходзіць на памяць Пінча... * Але ў мяне будзе яшчэ выпадак згадаць гэты бульвар...

Ніхто не паверыць, з якім грунтоўным задавальненнем я абжываў прасторны пакой, які я разам са спальняй зняў амаль што ў цэнтры горада, у ажыўленым месцы. Бацькоўская мэбля, што праўда, большай часткаю перайшла ва ўласнасць маіх сясцёр, а мне ўсё-такі дасталася тое, што трэба было: салідныя і якасныя рэчы, якія прыбылі разам з маімі кнігамі, двума партрэтамі маіх продкаў; але, галоўнае, тут быў стары раяль, які маці завяшчала мне.

Сапраўды, калі ўсё было расстаўлена і ўпарадкавана, калі фотакарткі, якія я сабраў у час вандровак, упрыгожылі ўсе сцены, а таксама пісьмовы стол з чырвонага дрэва ды бухматую камоду, і калі я задаволена і ўтульна апусціўся ў крэсла з высокай спінкаю каля акна, каб па чарзе разглядаць то вуліцы за ім,

* Пінча — паўночны ўзгорак у Рыме.

то сваю новую кватэру, мая задаволенасць не мела меж. І ўсё-такі — я гэтага моманту не забыў — усё-такі, побач з задавальненнем і даверам ува мне лагодна варушылася нешта іншае, нейкае слабае пачуццё страху і неспакою, ціхае ўсведамленне свайго кшталту злосці і супраціву сіле, якая пагражае... Лёгка прыгнятальная думка, што маё становішча, якое дагэтуль не было нічым іншым, як тым, што мінае, цяпер упершыню падалося пэўным і нязменным.

Я не ўтойваю, што гэтае і падобныя адчуванні сяды-тады паўтараліся. Але ж ці можна пазбегнуць пэўных надвяхоркавых гадзін, калі глядзіш за акно ў набіраючы сілу змрок ды яшчэ, магчыма, у няспешны дождж і робішся ахвярай журботных прыступаў? Ва ўсякім разе, было зразумела, што мая будучыня цалкам забяспечана. Я даверыў круглую суму ў 80 тысяч марак гарадскому банку, працэнты складалі — о, Бог, нядобрыя часы! — шэсцьсот марак за чвэрць года і дазвалялі мне, такім чынам, жыць прыстойна, забяспечваць сябе чытанкай, час ад часу хадзіць у тэатр — не выключаючы кроплі больш лёгкага правядзення часу.

Мае дні праходзілі і надалей сапраўды адпаведна ідэалу, які даўно ўжо быў маёй мэтай. Я ўставаў каля дзясятай гадзіны, снедаў і да паўдня бавіў час пры фартэпіяна ды за чытаннем літаратурнага часопіса або кнігі. Потым я шпацыраваў па вуліцы ўверх да рэстарана, у якім я бываў рэгулярна, палуднаваў і затым рабіў больш працяглы шпацыр па вуліцах, цераз галерэю, у наваколле, на Жаваранкаву гару. Я вяртаўся дадому і зноў працягваў ранейшы, як да паўдня, занятак: я чытаў, займаўся музыкай, бавіўся нават часам нечым падобным да жывапісу ці акуратна пісаў ліст. Калі пасля вячэры я не выпраўляўся ў тэатр ці на канцэрт, то бавіў нейкі час у кавярні, а перад сном чытаў газеты. Я лічыў, што дзень атрымаўся ўдалым і цудоўным, быў напоўнены зместам з дамешкам шчасця, калі мне за фартэпіяна ўдаваўся фрагмент, які здаваўся новым і прыгожым, калі я з чытання навелы, з разглядання карціны атрымліваў пяшчотны і ўстойлівы настрой.

Між іншым, я не праміну сказаць, што ў сваіх схільнасцях я браўся за справу з пэўным ідэалізмам і цалкам сур'ёзна імкнуў-

ся надаць сваім дням па магчымасці найбольш «зместу». Я харчаваўся сціпла, меў, як правіла, толькі адзін касцюм; карацей кажучы, абмяжоўваў свае матэрыяльныя патрэбы асцярожна, каб яшчэ й быць здольным заплаціць высокую цану за добрае месца ў оперы ці на канцэрце, набыць літаратурныя выданні, наведаць тую ці іншую мастацкую выставу.

Але дні праходзілі, з іх складваліся тыдні і месяцы — сум? Я прызнаюся: не толькі кніга ў руцэ можа надаць сэнс шэрагу гадзін; між іншым, ты спрабаваў без усялякага поспеху імправізаваць на піяніна, ты сядзіш каля акна, паліш цыгарэты, і неадольна ў цябе закрадваецца пачуццё непрымання ўсяго свету і самога сябе; страх зноў апаноўвае цябе, агідны страх, і ты падхопліваешся і кідаешся наўцёкі, каб на вуліцы, з вясёлым торганнем плячыма шчасліўца, разглядваць прафесіяналаў і рабочых, якія духоўна і матэрыяльна для вольнага часу і ўцех папросту непрыдатныя.

IX

А ці здольны ўвогуле дваццацісямігадовы чалавек сур'ёзна верыць у канчатковую нязменнасць свайго становішча, нават калі гэтая нязменнасць толькі занадта верагодная? Шчабятанне птушкі, маленькі кавалачак блакіту неба, якая-небудзь палавінчатая і выцёртая з памяці мара ноччу — усё гэта прыдатна, каб раптам нізрынуць у яго сэрца раптоўныя плыні адважных надзей і напоўніць яго ўрачыстым чаканнем вялікага, непрадугледжанага шчасця... Я бяздумна пераходзіў з аднаго дня ў наступны — сузіральна, бязмэтна, заняты той ці іншай малой надзеяй, калі справа была нават толькі ў дні выдання забаўляльнага часопіса, з энергічным перакананнем, што ты шчаслівы, а час ад часу зноў крышку змораны ад адзіноцтва.

Сапраўды, нярэдкамі былі і гадзіны, калі мяне ахоплівала незадавальненне з прычыны адсутнасці зносін і публічнасці, — а ці ёсць неабходнасць тлумачыць гэтую адсутнасць? Мне неставала хоць якой сувязі з добрым атачэннем і з першымі ці

другімі коламі горада; каб зрабіць уражанне на залатую моладзь, што я гэтакі сабе марнатравец жыцця, у мяне — далібог! — не хапала сродкаў, а з іншага боку — багема? Але ж я добра выхаваны чалавек, на мне чыстая бялізна і цэлы касцюм, і, ва ўсякім разе, у мяне не было жадання весці анархісцкія размовы з неахайнымі людзьмі за бруднымі ад выпівак сталамі. Коротка кажучы, не было пэўнага грамадскага кола, да якога я належаў бы несумненна, а знаёмствы, якія ўтвараліся тым ці іншым чынам самі сабою, былі рэдкімі, павярхоўнымі і прахалоднымі — я сам быў вінаваты, гэта я мушу прызнаць, бо і ў такіх выпадках трымаўся з пачуццём няўпэўненасці недзе на заднім плане і з непрыемным усведамленнем, што я нават бадзяжнаму мастаку не магу коротка, ясна і даверліва сказаць, хто я і што я.

Між іншым, я парваў нават з «грамадствам» і адмовіўся ад яго, ніякім чынам не служачы яму, калі выбраў сабе волю ісці сваім уласным шляхам, і калі я, каб быць шчаслівым, адчуваў бы патрэбу ў «людзях», то павінен быў адважыцца спытаць сябе, ці быў бы я ў гэтым выпадку гатовым зараз жа заняцца тым, каб дабрачынна ўзбагачацца ў якасці «буйнога прадпрымальніка» і набываць сабе ўсеагульную зайздрасць і аўтарытэт.

Між тым — між тым! Факт, што маё філасофскае адзіноцтва настолькі моцна засмуціла мяне і што яно ўрэшце ўвогуле не хацела стасавацца з маім уяўленнем пра «шчасце», з маёй свядомасцю, з маім перакананнем, што я шчаслівы, пазбаўленне ад якога, аднак, — не было ніякага сумнення! — было абсалютна немагчымым. Не быць шчаслівым, быць няшчасным — але ж ці магчыма гэта ўвогуле? Гэта было немагчыма, і з гэтым рашэннем пытанне было канчаткова закрытае, пакуль не прыйшлі новыя часіны, у якія гэтае сядзенне з самім сабою, гэтае адзіноцтва і пазіцыя «па-за» пачалі здавацца мне не ў парадку, зусім не ў парадку, і зрабілі мяне да жаху змрочным.

«Змрочнасць» — няўжо гэта было ўласцівасцю шчаслівага? Я прыпамінаю сваё жыццё дома ў абмежаваным коле, у якім я знаходзіўся з задаволеным усведамленнем сваёй геніяльна-артыстычнай прыроды — таварыскі, зычлівы, з вясёлымі вачы-

ма, з насмешкай з усяго на свеце і з пачуццём пераважнай добразычлівасці да ўсяго, у меркаваннях пра людзей крышку дзіўнаваты, і, тым не менш, той, каго любяць. Тады я быў шчаслівым, хоць і мусіў працаваць на вялікім прадпрыемстве па гандлі драўнінай пана Шліфогта; а цяпер? А цяпер?

Але з'явілася надзвычай цікавая кніга, новы французскі роман, які я дазволіў сабе набыць і ад якога я, утульна седзячы ў крэсле, буду атрымліваць асалоду. Трыста старонак: нарэшце, сапраўдны густ, досціп і тонкае мастацтва! Ах, я наладзіў сваё жыццё, як мне хацелася! Няўжо я не шчаслівы? Смеху вартае гэтае пытанне, і больш нічога...

X

І яшчэ адзін дзень закончыўся, дзень, пра які, дзякаваць Богу, не скажаш, што ён не быў напоўнены зместам; надышоў вечар, фіранкі на вокнах зацягнутыя, на пісьмовым стале гарыць лямпа, ужо амаль што поўнач. Можна было б ужо ісці спаць, але ты яшчэ напалову ляжыш у крэсле і, склаўшы рукі, глядзіш у столь, каб з пакорай сачыць, як няпэўны боль ціха праточваецца і грызе ў табе, боль, які немагчыма прагнаць.

Яшчэ некалькі гадзін таму я быў дарэшты пад уздзеяннем вялікага мастацкага твора, аднаго з гэтых жажлівых і жорсткіх прадуктаў, якія з разбэшчанай пыхай гнюсна геніяльнага дэльтантызму баламуцяць, аглушаюць, здзекуюцца, прыводзяць у экстаз, знішчаюць... Мае нервы ўсё яшчэ торгаюцца, мая фантазія ўзбуджана, ува мне сюды-туды калыхаюцца настроі тугі, рэлігійнай жарсці, радасці, містычнага спакою, і пры гэтым ёсць патрэба, якая зноў і зноў выганяе іх наверх, якая хацела б выгнаць іх прэч, патрэба паказаць іх навідавоку, паведаміць пра іх, прадэманстраваць, «ператварыць іх у нешта»...

А што, калі б я папраўдзе быў мастаком, здольным выказацца ў гуках, словах ці карцінах — найлепш, шчыра кажучы, ва ўсім адначасова?.. Але ж сапраўды: я шмат што магу! Я магу, напрыклад, сесці за раэль, каб у ціхай каморцы цалкам выявіць

свае прыгожыя пачуцці, і гэтага мне было б наўрад ці дастаткова; бо мне, каб быць шчаслівым, патрэбныя «людзі» — прызнаемса ў гэтым! Толькі з агаворкай, што я надаваў яшчэ нейкае значэнне поспеху, славе, прызнанню, пахвале, зайздрасці, любові! О Божа! Ужо калі я толькі прыпамінаю эпізод у тым салоне ў Палерма, то мушу прызнацца, што падобны выпадак у гэтай хвілі для мяне стаўся б непараўнальна дабратворным заахвочваннем.

Добра падумаўшы, я не магу не прызнацца ў сафістычным і смешным тэрміналагічным адрозненні — адрозненні паміж унутраным і вонкавым шчасцем!.. «Вонкавае шчасце» — а што гэта такое? Ёсць катэгорыя людзей, пестуноў Бога, шчасце якіх, як здаецца, — геніяльнасць, а геніяльнасць — шчасце; геніі — людзі святла, якія лёгка, прывабна і зычліва забаўляюцца ў жыцці, з водсветамі і водбліскамі сонца ў сваіх вачах, а ўвесь свет тоўпіцца вакол іх, захапляючыся, ухваляючы, зайздросцячы і любячы, бо нават зайздрасць не здольная ненавідзець іх. А ны пазіраюць на ўсё, як дзеці, кпліва, распушчана, капрызліва, пыхліва, з сонечнай прыязнасцю, упэўненыя ў сваім шчасці і геніяльнасці, і як быццам усё гэта абсалютна не можа быць іншым.

Што да мяне, то я не адмаўляюся ад слабасці, што хацеў бы належаць да такіх людзей, і мне ўвесь час — усё адно, справядліва ці не — здаецца, што я калісьці быццам належаў да іх, абсалютна «ўсё адно», бо давайце будзем шчырымі: уся рэч у тым, чым ты сябе лічыш, кім ты сябе выдаеш, якая ў цябе ўпэўненасць выдаваць сябе за...

Магчыма, у рэчаіснасці бывае таксама, як у мяне, калі я адмовіўся ад гэтага «вонкавага шчасця», адышоўшы ад служэння «грамадству» і наладзіўшы сваё жыццё «без людзей». Але такім чынам, зразумела, у маім задавальненні ні на хвілю нельга сумнявацца, немагчыма сумнявацца, не дазволена сумнявацца... Бо, каб паўтарыць гэта, і менавіта, каб паўтарыць з адчайнай настойлівасцю: я хачу і мушу быць шчаслівым! Разуменне «шчасця» як свайго кшталту заслугі, геніяльнасці, шляхетнасці, прыязнасці, разуменне «няшчасця» як чагосьці агіднага, таго,

што баіцца святла, пагарджанага і, адным словам, смешнага, занадта глыбока ўласцівы мне, каб я яшчэ мог паважаць сябе ў выпадку няшчасця.

Як я мог дазволіць сабе быць няшчасным? Якую ролю я тады адыгрываў бы перад самім сабою? Няўжо тады я мусіў бы, як кажан ці сава, хавацца ў змроку і з зайздасцю падміргваць «людзям святла», добразычлівым шчасліўцам? Я мусіў бы іх ненавідзець той нянавісцю, якая ёсць нечым іншым, як атручанай любоўю... І пагарджаць сабою!

«Хавацца ў змроку!» А-а, мне прыходзіць на памяць, што я ўжо на працягу некалькіх месяцаў час ад часу думаў і адчуваў наконт майго становішча «па-за» і «філасофскага адзіноцтва!» І зноў заяўляе пра сябе страх, дрэнна зразумелы страх! І ўсведамленне свайго роду злосці на сілу, якая пагражае... Няма сумнення, што знайшлося на гэты раз сучышэнне, адцягненне ўвагі, несвядомасць і нешта іншае, і яшчэ нешта... Але яно вярталася зноў, усё гэта, яно тысячы разоў вярталася назад на працягу месяцаў і гадоў...

XI

Здараюцца восеньскія дні, як чуд. Лета прайшло, лісце на дрэвах даўно пачало жаўцець, а ў горадзе ўжо ва ўсіх кутках завістаў вецер, а ў раўках забурлілі брудныя раўчкі. Ты звываеш з гэтым, ты, так бы мовіць, сеў ужо да печы, каб ператрываць зіму; але аднойчы раніцай, прачнуўшыся, ты заўважаеш, не верачы сваім вачам, што ў твой пакой паміж фіранкамі на акне ззяе вузкая палоска яркага блакіту. У поўным здзіўленні ты выскакваеш з пасцелі, ты адчыняеш акно, хваля дрыготкага сонечнага святла сустракае цябе, і адначасова ты праз вулічны шум чуеш балбатлівае і вяселае птушынае шчабятанне, і табе ў гэты час здаецца, што ты ўдыхаеш разам са свежым і лёгкім паветрам першага дня кастрычніка непараўнальна салодкі і шматабяцальны водар вострай прыправы, які звычайна бывае толькі ў майскім ветры. Вясна, відавочна, вясна, насуперак

календару, і ты пераапранаешся, каб пад мігатлівым небам за-спяшацца па вуліцах на свежае паветра...

Такі неспадзяваны і дзіўны дзень здарыўся аднойчы каля ча-тырох месяцаў таму — цяпер у нас пачатак лютага — і ў гэты дзень я ўбачыў штосьці надзвычай мілае. Не было дзевяці гадзін раніцы, калі я выправіўся з дому і, поўны невыразнай надзеі на перамены, нечаканасці і шчасце, пайшоў па дарозе да Жаваранкавай гары. З правага краю я пачаў уздымацца на ўзгорак (у мяне навідавоку быў увесь яго хрыбет па даўжыні), непарыўна трымаючыся галоўнай алеі збоку і ніжняга брукаванага ад-хону, каб падчас усяго шляху, які павінны быў заняць каля паў-гадзіны, мець вольны від на горад, які лёгкімі тэрасамі збягаў уніз, і на раку, выгіны якой мільгацелі на сонцы, а краявід за ёю, з пагоркамі і зеленню, расплываўся ў сонечнай смузе.

Тут наверсе было амаль бязлюдна. Лаўкі па той бок дарогі стаялі пустыя, а сям-там з-за дрэваў выглядвала скульптура, ззяючы на сонцы белым колерам; часам жа на яе паволі злятаў вялы лісток. Спакой, да якога я прыслухоўваўся падчас хады, не адрываючы вачэй ад светлай панарамы збоку, не парушаўся, аж пакуль я не апынуўся на другім канцы пагорка, а дарога пабегла паміж каштанамі долу. Але тут за маёй спінай пачуўся тупат конскіх ног і стук колаў, які набліжаўся хуткай рыссю, і я павінен быў на сярэдзіне спуску саступіць дарогу карэце. Я адышоўся ўбок і спыніўся.

Гэта была невялічкая, зусім лёгкая двухколавая брычка, у якую былі запрэжаныя два вялікія, гладкія кані рыжай мас-ці, якія энергічна саплі. Лейцы трымала паненка гадоў дзевят-наццаці-дваццаці, побач з якой сядзеў стары пан унушальнай і шляхетнай знешнасці з белымі распушанымі *à la russe* вусамі і густымі белымі бровамі. Служка ў простаі чорна-серабрыстай ліўрэі ўпрыгожваў задняе сядзенне.

Тэмп бегу коней у пачатку спуску быў зменшаны, яны перайшлі на крок, бо адзін з іх, здавалася, быў нервовым і неспакойным. Ён моцна аддаліўся ад дышля, прыціснуў галаву да грудзей і ставіў свае зграбныя ногі з такім дрыготкім напружан-нем, што стары пан, трохі заклапочаны, нахіліўся наперад, каб

сваёй леваю рукою ў элегантнай пальчатцы дапамагчы паненцы справіцца з лейцамі. Кіраванне, здавалася, было даверана ёй толькі часова і напалову жартам, ва ўсякім разе, стваралася ўражанне, што яна выконвае рамізініцкія функцыі, як дзіця, з важнасцю і адначасова — без належнага досведу. Яна зрабіла слабы, сур’ёзны і незадаволены рух галавою, спрабуючы супакоіць спалоханую жывёліну, якая пачала спатыкацца.

Гэта была стройная брунетка. На яе валасах, якія на патыліцы былі скручаныя ў моцны вузел і зусім лёгка і вольна аблямоўвалі лоб і скроні, так што можна было адрозніць асобныя светла-русыя валасінкі, сядзеў круглы цёмны саламяны капялюш, упрыгожаны толькі адным маленькім элементам — стужачкай. А яшчэ на ёй была кароткая цёмна-сіняя кофточка і простая спадніца са светла-шэрай тканіны.

На яе авальным і зграбным твары, лагодны цёмны колер якога быў свежа падрумянены ранішнім паветрам, самым прыцягальным былі, вядома ж, вочы: пара вузкіх і прадаўгавата прарэзаных вачэй, зрэнкі якіх можна было бачыць толькі напалову, была зіхатліва-чорнай, а над імі гнутка ўзвышаліся надзвычай сіметрычныя і нібы пяром накрэсленыя бровы. Нос быў, магчыма, даўгаваты, а рот, лініі губ якога былі выразнымі і зграбнымі, мог бы быць вузейшым. Але ў гэты момант прывабнасць яму надавалі бліскуча белыя і крышку рэдкаватыя зубы, якімі дзяўчына, намагаючыся ўтаймаваць каня, энергічна прыкусвала ніжнюю губу, падцягваючы ўверх па-дзіцячаму круглы падбародак.

Было б зусім няслушна казаць, што гэты твар вылучаўся прыгажосцю, якая кідалася ў вочы і была вартай захаплення. У ім была вабнасць маладосці і радаснай свежасці, і гэтая вабнасць была як быццам прыгладжана, супакоена і аздоблена шляхетнасцю, заможнай бесклапотнасцю, арыстакратычным выхаваннем і далікатным доглядам; не было сумнення, што гэтыя зіхоткія вочы, якія цяпер з капрызлівай раззлаванасцю пазіраюць на ўпартага каня, у наступную хвіліну зноў набудуць выраз упэўненнага і несумненнага шчасця... Рукавы кофты, на плячах шырокія і пышныя, вельмі цесна сыходзіліся на стройным прыда-

лонні, і ніколі ў мяне не было такога захапляльнага ўражання ад выкшталцонай элегантнасці, як ад гэтых маленькіх, голых, матава-белых далоней, што трымалі лейцы!..

Я стаяў каля дарогі, не ўганараваны аніводным позіткам у мой бок, калі брычка праязджала міма, і паволі пайшоў, калі коні зноў пабеглі рысцю і брычка хутка знікла. Што я адчуваў? Гэта былі радасць і захапленне; але і якісьці дзіўны і калючы боль аб'явіўся адначасова, даўкае і надакучлівае пачуццё... зайздрасці? Кахання? Я не адважваўся прыдумаць... пагарды да сябе?

Пакуль я пішу, мне ўяўляецца вобраз беднага жабрака, які перад вітрынаю ювеліра ўтаропіўся на каштоўны бляск высакароднага каменя. Гэты чалавек у сябе ў сярэдзіне не адчуе яснага жадання авалодаць каштоўнасцю; бо ўжо нават думка пра такое жаданне была б смешнай неверагоднасцю, якая б выклікала ў яго кпіны з самога сябе.

XII

Я хачу распавесці, як я выпадкова зноў убачыў гэтую паненку праз восем дзён, а менавіта ў оперным тэатры. Выконвалася «Маргарыта» Гуно*, і як толькі я ўвайшоў у ярка асветленую залу, каб накіравацца да свайго месца ў партэры, я ўбачыў яе злева ад старога пана, у авансцэне з другога боку. Акрамя таго, я адчуў, што мяне апанаваў, як гэта ні смешна, нейкі страх, нешта падобнае да разгубленасці, і што з незразумелай прычыны я адразу ж адвёў ад іх свой позірк і слізгануў ім па іншых ярусах і ложах. Толькі з пачаткам уверцюры я наважыўся разгледзець гэтую пару некалькі больш дэталёва.

Стары пан, у строга зашпіленым сурдуце з чорным гальштукам-матыльком, сядзеў, адкінуўшыся ў крэсле, са спакойнай годнасцю, лёгка паклаўшы адну руку ў рудой пальчатцы на аксаміт парэнчы ложы, у той час як другая раз-пораз павольна

* Опера Гуно «Фаўст», арыя Маргарыты.

пагладжвала бараду або коратка пастрыжаныя пасівелья валасы на галаве. Маладая дзяўчына — ягоная дачка, хіба так? — наадварот, сядзела, зацікаўлена і жыва нахліўшыся наперад, паклаўшы абедзве рукі, у якіх яна трымала веер, на аксамітную абіўку. Час ад часу яна рабіла кароткі рух галавою, каб крышку адкінуць распушчаныя светла-каштанавыя валасы з ілба і скроняў.

Яна мела на сабе вельмі лёгкую блузку са светлага шоўку, за паяском якой тырчаў букецік фіялак, а яе вузкія вочкі ззялі ў рэзкім асвятленні і здаваліся яшчэ чарнейшымі, чым восем дзён таму. Між іншым, назіраючы за ёй, я зрабіў выснову, што форма яе рота, якую я тады заўважыў, увогуле была своеасаблівай: кожны момант яна закусвала ніжнюю губу белымі зубамі, якія раз-пораз паблісквалі, а падбароддзе выцягвалася крыху ўверх. Гэта нявінная міна, якая зусім не сведчыла пра какецтва, спакойны і адначасова вясёла блукаючы позірк яе вачэй, яе шыя, голая, абцягнутая вузкай шаўковай стужачкай пад колер паяска, рух, робячы які яна час ад часу звярталася да старога пана, каб звярнуць яго ўвагу на дэталі у аркестры, на заслоне, у ложы — усё гэта падкрэслівала ўражанне невыказна вытанчанай і пяшчотнай дзяцінасці, якая, аднак, не выклікала пачуцця кранальнасці ці «спачування». Гэта была шляхетная, ураўнаважаная дзяцінасць, дзякуючы элегантнаму заможнаму жыццю — упэўненая і з пачуццём перавагі, і яна дэманстравала наяўнасць шчасця, без ніводнай кроплі пыхлівасці, бо яно разумелася само сабою.

Натхнёная і пяшчотная музыка Гуно, як мне здавалася, была добрым суправаджэннем гэтага відовішча, і я ўважліва слухаў яе, не звяртаючы ўвагі на сцэну, а, наадварот, цалкам аддаўшыся лагоднаму, разважліваму настрою, смутак якога без гэтай музыкі прыносіў бы, магчыма, яшчэ мацнейшы боль. Але ўжо ў антракце пасля першага акта са свайго месца ўстаў мужчына, прыкладна дваццаці сямі-трыццаці гадоў, які знік і адразу ж з'явіўся з ветлівым паклонам у ложы, да якой была прыкаваная мая ўвага. Стары пан адразу падаў яму руку, а паненка таксама, з прыязным кіўком галавы, працягнула яму сваю, якую ён

прыстойна паднёс да сваіх вуснаў, пасля чаго па настойлівым запрашэнні сеў.

Я гатовы прызнаць, што ў гэтага пана была самая непараўнальная манішка, якую я толькі бачыў у сваім жыцці. Гэтая манішка была цалкам выстаўленая на паказ, бо камізэлька не была нічым іншым, як вузкай, чорнай палоскай, а пінжак, які зашпіляўся на адзін гузік нізка пад жыватом, меў, пачынаючы ад плячэй, выраз у форме надзвычай шырокай дугі. Манішка ж заканчвалася высокім і востра адведзеным назад цвёрдым каўнерыкам з шырокім чорным матыльком; на ёй на аднолькавай адлегласці меліся два чатырохвугольныя і таксама чорныя гузікі; яна была асляпляльнай белізны і дзівосна накрухмаленая, не страціўшы пры гэтым сваёй гнуткасці, бо каля жывата яна прыемным чынам утварала заглыбленне, каб потым зноў перайсці ў прывабную і бліскучую пукатасць.

Зразумела, што гэтая манішка патрабавала найбольшай долі ўвагі да сябе; са свайго боку, галава, якая была абсалютна круглаю і па цемі якой пралягала покрыва коратка пастрыжаных ярка-белых валасоў, была ўпрыгожана на носе пенснэ, без шнурка і аправы, не вельмі вялікімі, светлымі і лёгка пакручастымі вусамі і на адной шчацэ процьмай маленькіх шрамаў ад дуэлей, якая цягнулася да скроні. Між іншым, гэты пан быў скроены бездакорна і рухаўся з упэўненасцю.

Я за ўвесь вечар (пан заставаўся ў ложы) заўважыў у ім дзве позы, якія, здавалася, былі яму асабліва ўласцівымі. Калі, напрыклад, размова з панствам у ложы перапынялася, то ён сядзеў, закінуўшы нагу за нагу і паклаўшы бінокль на калені, утульна адкінуўшыся, апускаў галаву ды выстаўляў губу далёка наперад, каб заглыбіцца ў разгляданне абодвух кончыкаў вусаў, і, як здавалася, цалкам загіпнатызаваны гэтым, паволі і спакойна круціў галавою з аднаго боку ў другі. Калі ж пачыналася размова з паненкаю, ён з пачцівасці мяняў пазіцыю сваіх ног, аднак адкідваўся яшчэ глыбей назад, прычым трымаўся за крэсла абедзвюма рукамі, уздымаў галаву, наколькі гэта магчыма, і ўсміхаўся з даволі шырока разяўленым ротам, пазіраючы на маладую суседку зверху ўніз зычліва і ў пэўнай ступені з па-

чуццём перавагі. Гэтага пана, мусіць, напаўняла неверагодна шчаслівая самаўпэўненасць...

Калі казаць сур'ёзна, то я такіх асоб паважаю. Ні за адным з яго рухаў — і няхай для іх нядбайнасці патрабавалася адвага — не надыходзіла пакутная засаромленасць; яго натхняла пачуццё ўласнай годнасці. А чаму павінна было адбывацца іначай? Было зразумела: ён, асабліва сябе не вылучаючы, пайшоў па сваім канкрэтным шляху, ён пройдзе яго аж да пэўных і карысных мэт, ён жыў у цені ўзаемаразумення са ўсім светам і пад сонцам агульнай павагі. Час ад часу ён, седзячы там у ложы, нязмушана размаўляў з дзяўчынаю, чыя чыстая і вытанчаная прыцягальнасць для яго, магчыма, не была недаступнаю і чыёй рукі ў гэтым выпадку ён мог спакойна прасіць. Сапраўды, у мяне не было жадання гаварыць паблажлівыя словы пра гэтага пана.

А як жа я, сам я? Я сядзеў тут унізе і на адлегласці, са змроку спахмурнела назіраў, як тая неацэнная і недасягальная істота нязмушана размаўляла і смяялася з гэтым нікчэмным тыпусам! Ізаляваны, незаўважны, бяспраўны, чужы, лішні, дэкласаваны, парыя, варты жалю перад самім сабою.

Я застаўся да канца і зноў сустрэў панства ў гардэробе, дзе, пакуль дамы апраналі футры, крыху затрымаўся і з сім-тым перакінуўся некалькімі словамі, ці то з паненкай, ці то з афіцэрам... Малады пан праводзіў бацьку з дачкою, калі яны выходзілі з тэатра, і я на невялікай адлегласці выйшаў услед за імі з вестыбюля.

Дажджу не было, на небе сям-там свяцілі зоркі, і яны не скарысталіся экіпажам. Няспешна, нязмушана размаўляючы, яны ўтраіх крочылі перада мною, а я ішоў за імі на асцярожнай адлегласці, прыгнечаны, церпячы пакуты ад востра балючага, здзеклівага, тужлівага пачуцця... Ісці трэба было недалёка; як толькі яны прайшлі вуліцу да канца ды спыніліся перад салідным домам з простым фасадам, адразу ж бацька з дачкою пасля кароткага развітання са сваім спадарожнікам зніклі ў доме, а ён таксама паспяшаўся адтуль.

На цяжкіх розных дзвярах дома можна было прачытаць імя: «Радца юстыцыі Райнэр».

Я цвёрда вырашыў давесці гэтыя нататкі да канца, хоць, адчуваючы ўнутранае супраціўленне, мне хацелася б у любы момант падскочыць і ўцячы прэч. У гэтай справе я выпетраны і вычарпаны да знямогі! Мне ўсё гэта абрыдла да агіднасці!..

Не прайшлі і тры месяцы, як газеты праінфармавалі мяне пра «кірмаш», які ў дабрачынных мэтах ладзіўся ў ратушы горада, і менавіта з удзелам шляхетнага свету. Я ўважліва прачытаў гэтую аб'яву і адразу ж вырашыў наведаць той «кірмаш». Яна, напэўна, будзе там, падумаў я, магчыма як прадавачка, і ў такім выпадку нічога не перашкодзіць мне наблізіцца да яе. Спакойна разважыўшы, што я ўсё-такі чалавек адукаваны і з добрай сям'і і што, калі мне спадабаецца гэтая фройляйн Райнэр, то мне ў такім выпадку будзе не ў меншай меры, чым таму пану з дзіўнаю манішкай, дазволена загаварыць з ёй, перакінуцца параю жартаўлівых слоў...

Быў ветраны і дажджлівы надвячорак, калі я накіраваўся да ратушы, перад брамай якой віраваў натоўп людзей і экіпажаў. Я прабіўся ў будынак, заплаціў уваходныя грошы, здаў плашч і капялюш у гардэроб і з пэўным намаганнем трапіў шырокімі, запоўненымі людзьмі сходамі на другі паверх і ў святочную залу, якая сустрэла мяне ўстойлівымі пахамі віна, страў, парфумы і яловых галінак, бязладным шумам рогату, размоў, музыкі, выкрыкаў і ўдараў гонга.

Надзвычай прасторнае шырокае памяшканне было страката ўпрыгожана сцяжкамі і гірляндамі, а каля сцен, як і пасярэдзіне, цягнуліся павільёны, адкрытыя лаўкі і закрытыя кіёскі, наведальнікі на поўныя грудзі запрашалі паны ў фантастычных масках. Жанчыны, якія навокал прадавалі кветкі, самаробныя рэчы, тытунь і ўсялякія напоі, таксама былі касцюміраваныя самым розным чынам. У верхнім канцы залы на эстрадзе, абсаджанай раслінамі, граў аркестрык, у той час як у шырокім праходзе, які гандляры пакінулі вольным, паволі рухалася кампактнае шэсце людзей.

Крыху агаломшаны гукамі музыкі, выклікамі шчаслівых нумароў латарэі, вясёлай рэкламы, я ўключыўся ў людскую плынь, і не прайшла хвіліна, як на адлегласці чатырох крокаў ад увахода я ўбачыў тую паненку, якую шукаў. Яна гандлявала віном і ліманадам у маленькім кіёску, упрыгожаным вянком з яловых галінак, і была апранутая пад італьянку: у стракатай спадніцы, белым чатырохкантовым галаўным уборы і ў кароткай камізэльцы албанак, малыя рукавы якой агалялі яе прывабныя рукі да локцяў. Крыху разгарачаная, яна прыхілілася да прылаўка, гуляючы са сваім стракатым веерам, і вяла нязмушаныя размовы з групай мужчын, якія, палячы, абступілі яе кіёск і сярод якіх я адразу ж заўважыў добра знаёмага; ён стаяў каля прылаўка найбліжэй да яе, схаваўшы па чатыры пальцы кожнай рукі ў бакавыя кішэні свайго пінжака.

Я паволі праціскаўся наперад, поўны рашучасці падысці да яе, як толькі надарыцца такая мажлівасць, калі яна не будзе такая занятая... Ах! Цяпер жа павінна было выявіцца, ці валодаю я яшчэ рэшткамі вясёлай упэўненасці і саманадзейнага спрыту, або змрочнасць і паўадчай маіх апошніх тыдняў былі апраўданымі? Што мяне так заводзіла? Адкуль бярэцца, калі я бачу гэтую дзяўчыну, гэтае пакутнае і мярзотнае змешанае пачуццё зайздрасці, каханьня, сораму і раздражнёнай горычы, якое зноў, прызнаюся, распаліла мой твар? Шчырасць! Прызнасць! Вясёлая і прывабная самазадаволенасць, да д'ябла, ці да твару яны таленавітаму і шчасліваму чалавеку! І я, нервова ўзбуджаны, прыгадаў жартаўлівы зварот, добрае слова, італьянскае вітанне, з якім я меў намер наблізіцца да яе...

Прайшло не так шмат часу, пакуль я, павольна рухаючыся ў натоўпе, пераадолеў шлях вакол залы; і сапраўды: калі я зноў падышоў да віннага кіёска, паўкола мужчын знікла, і толькі добра знаёмы стаяў, абапёршыся на стойку, і самым ажыўленым чынам размаўляў з маладой прадавачкай. Нічога не зробіш, я мусіў сабе дазволіць перарваць гэтую размову... І рэзкім паротам я пакінуў тую плынь ды трапіў да прылаўка.

Што здарылася? Ах, нічога! Амаль нічога! Размова перапынілася, знаёмы пан адступіў на крок убок, прычым ён усімі

пяццю пальцамі згроб сваё незвычайнае пенснэ і пачаў разглядваць мяне праз гэтыя пяць пальцаў, а паненка мімаходзь зірнула на мяне запытальным позіркам — зверху ад касцюма ўніз да ботаў. Гэты касцюм быў зусім не новы, і гэтыя боты былі запэцканяны дарожным брудам, я гэта ведаў. Акрамя таго, я быў распалены, і мая прычоска, зусім магчыма, была не ў парадку. Я быў нястрыманы, несвабодны, не на вышыні сітуацыі. Адчуванне, што я, чужы, непаўнапраўны, старонні, перашкаджаў тут і выстаўляў сябе ў смешным выглядзе, апанавала мяне. Няўпэўненасць, бездапаможнасць, нянавісць і адчуванне сваёй нікчэмнасці азмрочылі мой позірк; адным словам, я выканаў свае адважныя намеры, з пагрозліва звездзенымі бровамі прамовіўшы хрыпатым голасам і коратка, амаль груба:

«Прашу келіх віна».

Цяпер абсалютна ўсё роўна, ці памыліўся я, калі мне здалося, што я заўважыў, як дзяўчына кінула хуткі, насмешлівы, быццам гуллівы, позірк у бок свайго сябра. Ні слова не кажучы, як і мы абодва, яна падала мне віно, і, не падымаючы вачэй, пачырванелы і збянтэжаны ад злосці і болю, я, няшчасная і смешная постаць, стаяў паміж гэтымі дваімі, зрабіў пару глыткуў, паклаў грошы на прылавак, разгублена пакланіўся, пакінуў залу і выскачыў на волю.

З гэтага моманту са мной усё скончана, і я нічога значнага не скажу, калі дадам, што праз пару дзён знайшоў у часопісах аб'яву:

«Маю гонар шчыра паведаміць пра заручэнне маёй дачкі Ганны з панам асэсарам д-рам Альфрэдам Віцнагелем. Радца юстыцыі Райнэр».

XIV

З гэтага моманту са мной усё скончана. Мае апошнія рэшткі ўсведамлення шчасця і самазадаволенасці загнаняны да смерці, зламаная; я больш не магу, так, я няшчасны, я прызнаюся ў гэтым, у сабе я бачу вартую жалю і смешную фігуру!.. Але я гэтага не вырываю! Я гіну! Я застрэлюся, сёння ці заўтра!

Маім першым памкненнем, маім інстынктам была хітрая спроба здабыць з гэтай справы літаратурнае зерне, каб перайначыць сваё нікчэмнае самаадчуванне ў «няшчаснае каханне»: дурасць, як ужо відаць само па сабе. Ад няшчаснага кахання ніхто не гіне. Няшчаснае каханне — гэта становішча, але не кепскае. У няшчасным каханні ты падабаешся сам сабе. А я гіну ад таго, што з усёй прыязнасцю да самога сябе безнадзейна скончана!

А ці кахаў я, калі, урэшце, гэтае пытанне дазволена, ці кахаў я гэтую дзяўчыну?.. Магчыма... Але як і за што? Ці не было гэтае каханне плёнам майго даўняга раздражнёнага і хваравітага самалюбства, якое пры першым позірку на гэтую недасягальную каштоўнасць было пакутна ўзбурана і выклікала такія пачуцці, як зайздрасць, нянавісць, самапагарду, для якіх каханне было толькі нагодай, выйцем і ўратаваннем?

Сапраўды, усё гэта было толькі славалюбствам! І ці не назваў мой бацька мяне ўжо аднойчы паяцам?

Не, я не меў права, пагатоў — я, выводзіць сябе з гульні і ігнараваць «грамадства»; я, занадта славалюбны, каб трываць іхнюю непавагу і пагарду; я, які не можа абысціся без іх саміх і іхніх воплескаў!.. Але сутнасць не ў праве? А ў неабходнасці? І маё непатрэбнае блазнаванне было б непрыдатным для любога сацыяльнага становішча? Значыць, якраз з прычыны гэтага блазнавання я ва ўсякім выпадку павінен быў загінуць.

Абыякаваць, я ўпэўнены, была б свайго кшталту шчасцем... Але я не ў змозе быць абыякавым у дачыненні да сябе, я не ў стане глядзець на сябе іншымі вачыма, чым вачыма «людзей», і я загіну ад нячыстага сумлення... цалкам нявінны... Няўжо нячыстае сумленне ніколі не можа быць нічым іншым, як толькі гнілым самалюбствам?..

Існуе толькі адно няшчасце: усведамленне таго, што ты сам сабе не падабаешся. Не падабацца самому сабе — гэта няшчасце... а-а, а я заўсёды адчуваў гэта вельмі выразна! Усё астатняе — гульня і ўзбагачэнне жыцця, ва ўсякіх іншых пакутах можна быць так надзвычайна задаволеным сабою, так выдатна адчуваць сябе выняткам! Толькі разлад з самім сабою, нячы-

стае сумленне ў пакутах, агрэсія самалюбства ў першую чаргу надаюць табе выгляд, варты жалю і агіды...

Раптам аднекуль з'явіўся стары знаёмы, пан Шылінг, з якім я калісьці служыў на карысьць грамадству на вялікім прадпрыемстве пана Шліфогта. Ён па сваіх гандлёвых справах прыехаў у горад і вырашыў наведаць мяне — «скептычны індывід», рукі ў кішэнях штаноў, у пенснэ з чорнымі кантамі і рэалістычна цярплівым пацісканнем плячыма. Ён з'явіўся вечарам і сказаў:

«Я прабуду тут некалькі дзён».

Мы пайшлі ў шынок.

Ён павёў сябе са мною, як быццам я ўсё яшчэ той шчаслівы сябелюб, якім ён ведаў мяне, і ў добрай надзеі, што гэта супадае з маім вясёлым меркаваннем, ён сказаў:

«Божа мой, ты як след наладзіў сваё жыццё, малады чалавек! Самастойны, так? Вольны! У прынцыпе, твая праўда, д'ябал цябе забяры! Жывём толькі адзін раз, ці не так? А якая ўвогуле нам справа да ўсяго астатняга? Ты разумнейшы, чым я, тут я павінен прызнацца. Між іншым, ты заўсёды быў геніем...» І, як і калісьці, ён працягваў з ахвотай выказваць мне словы прызнання, быць прыемным мне, не здагадваючыся, што я, у сваю чаргу, быў перапоўнены страхам, што не спадабаюся яму.

З адчайнымі намаганнямі я імкнуўся зацвердзіць за сабою месца, якое я заняў у яго ўяўленні, што я ўсё яшчэ на вышыні, што я шчаслівы і самазадаволены — дарма! У мяне не было ні цвёрдасці характару, ні бадзёрага настрою, ні вытрымкі; я адказваў яму слабай засаромленасцю, змрочнай няўпэўненасцю — і ён зразумеў гэта з неверагоднай хуткасцю! Жахліва было бачыць, як ён, які быў цалкам гатовы прызнаць, што я шчаслівы і вышэйшы за яго чалавек, пачаў разумець маю сутнасць, пазіраць на мяне са здзіўленнем, рабіцца адчужаным, набываць пачуццё перавагі, рабіцца нецярплівым і незычлівым і, нарэшце, кожнаю грымасай выяўляць сваю пагарду да мяне. Ён рана пайшоў, а назаўтра некалькі беглых радкоў паведамілі мне, што ён усё-такі вымушаны ад'ехаць.

Гэта факт, што людзі, занадта ўжо энергічна занятыя самімі сабою, не могуць сур'ёзным чынам сфарміраваць сваё мерка-

ванне пра іншага; яны з інертнай гатоўнасцю ставяцца да цябе з той ступенню павагі, з якой ты ўпэўнена ставішся да сябе. Будзь якім хочаш, жыві як хочаш, але дэманструй дзёрзкую ўпэўненасць, а не нячыстае сумленне, і ні ў кога не хопіць станоўчых маральных якасцей, каб пагарджаць табою. З другога боку, паспытай на сабе страту адзінства з самім сабою, адсутнасць самалюбства, пакажы, што ты пагарджаеш сабою, і табе слепа павераць... Што да мяне, то я зусім прапаў...

* * *

Я пакідаю сваю пісаніну, я адкідваю пяро — поўны агіды, поўны агіды!.. Канчаць — але для такога «паяца» ці не было б гэта амаль што гераічным учынкам? Баюся, потым выявіцца, што я зноў буду есці, спаць і крышку нечым займацца і паступова тупа звыкнуся з тым, што я «няшчасны і смешны» тыпус.

Божа мой, хто б падумаў, хто б мог падумаць, што надараяцца такі лёс і няшчасце нарадзіцца «паяцам»!

ТОБІЯС МІНДЭРНІКЕЛЬ

I

Адна з вуліц, якія даволі стромка вялі ад набярэжнай у цэнтр горада, называлася Шэры тракт. Амаль што пасярэдзіне гэтай вуліцы з правага боку, калі ісці ад ракі, стаіць дом № 47, вузкі змрочны будынак, які нічым не адрозніваецца ад суседніх. На яго першым паверсе знаходзіцца крама дробных тавараў, у якой можна набыць гумовы абутак і рыцыну. Калі ісці, зазіраючы ў двор, у якім гойсаюць каткі, цераз яго калідор, то цесная і выцёртая нагамі драўляная лесвіца, на якой увесь час адчуваюцца невыносна цяжкія і кепскія пахі, выведзе вас на верхнія паверхі. На другім паверсе злева жыве сталяр, справа — акушэрка. На трэцім паверсе злева жыве шавец, справа — дама, якая, як толькі на лесвіцы пачуюцца крокі, пачынае гучна спяваць. На чацвёртым паверсе злева кватэра пустуе, справа жыве мужчына з прозвішчам Міндэрнікель, які, акрамя таго, мае імя Тобіяс. Пра гэтага чалавека маецца гісторыя, якую варта распавесці, бо яна загадкавая і надзвычай ганебная.

Знешнасць Міндэрнікеля адмысловая, дзіўная і смешная. Калі, напрыклад, назіраць за ім на шпацыры — як яго хударлявая фігура, абапіраючыся на кіёк, рухаецца ўгару па вуліцы — то можна ўбачыць, што ён апрануты ў чорнае з галавы да ног. На ім старамодны, пагнуты і лінялы цыліндр, цесны і выцёрты

пінжак і такія ж зношаныя штаны, унізе растрапаня і такія кароткія, што відаць гумкі паўбоцікаў. Але трэба адзначыць, што гэтае адзенне вельмі дбайна вычышчана. Яго хударлявая шыя здаецца яшчэ даўжэйшай, бо яна вытыркаецца з нізкага адкладнога каўняра. Пасівелыя валасы зачасаныя роўна і нізка на скроні, а шырокае поле капелюша зацямяе выгалены бледны твар з упалымі шчокамі і запаленымі вачыма, позірк якіх рэдка адрываецца ад долу, і дзве глыбокія зморшчыны, якія жудасна цягнуцца ад носа да апушчаных уніз куточкаў рота.

Міндэрнікель рэдка выходзіць з дому, і на гэта ёсць прычына. Бо як толькі ён з'яўляецца на вуліцы, збягаецца гурма дзяцей, якія даволі ладны кавалак шляху бягуць за ім, смяюцца, здэкуюцца, спяваюць: «Го, го, Тобіяс!» і тузаюць яго за пінжак, а людзі выходзяць за парог і забаўляюцца відовішчам. А ён ідзе, ніяк не баронячыся, а толькі спалохана азіраючыся, з высока паднятымі плячыма і выцягнутай галавою, як чалавек, які без парасона спяшаецца праз лівень; і хоць яму смяюцца ў твар, ён сям-там вітаецца з пакорлівай ветлівасцю з тымі людзьмі, якія стаяць перад дзвярыма. Потым, калі дзеці адстаюць, калі яго ўжо ніхто не ведае і толькі сёй-той азіраецца на яго, яго паводзіны істотна не мяняюцца. Ён раз за разам баязліва азіраецца і прыгорблена рухаецца, як быццам адчувае на сабе тысячы здэклівых позіркаў, і калі ён нерашуча і баязліва ўздымае вочы ўгару, то можна заўважыць асаблівасць: ён не ў змозе ўпэўнена і спакойна затрымаць свой позірк на чалавеку, нават на нейкай рэчы. Здаецца, хоць гэта можа гучаць і дзіўна, яму не хапае натуральнай, пачуццёва ўспрымальнай перавагі, з якой асобны індывід глядзіць на свет з'яў, здаецца, што ён адчувае сябе залежным ад любой з'явы, і яго вочы, якія не маюць апірышча, вымушаны спаўзаць з чалавека і рэчы долу...

Што здарылася з чалавекам, які заўсёды адзін і які, здаецца, надзвычай няшчасны? Яго падкрэслена абывацельскае адзенне і пэўнае стараннае пагладжванне рукою па падбароддзі быццам бы выдае намёк, што ён ні ў якім разе не хоча, каб яго залічвалі да той катэгорыі насельніцтва, у атачэнні якой ён жыве. Бог ведае, наколькі яму падыгрываюць. Яго твар мае такі вы-

гляд, як быццам жыццё, пагардліва смеючыся, ударыла па ім з усёй сілы кулаком... Між іншым, цалкам магчыма, што ён, не зведаўшы ўдараў лёсу, проста сам не спраўляецца з рэальнасцю, і пакутная падпарадкаванасць ды сарамлівасць яго паводзін ствараюць цяжкае ўражанне, што прырода абдзяліла яго той мерай раўнавагі, моцы і ўстойлівасці, якой было б дастаткова, каб існаваць з узнятаю галавою.

Калі ён, абапіраючыся на чорны кіёк, даходзіць да канца вуліцы, то зноў вяртаецца назад у сваё жыллё, і на Шэрым тракце яго сустракае дзіцячы вэрхал; ён накіроўваецца па смуроднай лесвіцы ў свой бедны, нічым не ўпрыгожаны пакой. Каштоўная і прыгожая тут толькі камода, салідная рэч у стылі ампір з металёвымі ручкамі. Перад акном, від з якога безнадзейна загароджаны шэрым мурам суседняга дома, стаіць вазон, напоўнены зямлёю, у якім, аднак, нічога не расце; што праўда, Тобіяс Міндэрнікель часам падыходзіць туды: паглядзіць на вазон ды панюхае пустую зямлю... Побач з гэтым пакоем знаходзіцца маленькая цёмная спальня... Дома Тобіяс кладзе цыліндр і кій на стол, сядзе на абцягнутую злёным канапу, якая пахне пылам, падпірае падбароддзе рукамі і з узнятымі бровамі ўтаропліваецца перад сабою ў падлогу. Здаецца, што іншага занятку для яго на зямлі няма.

Што да характару Міндэрнікеля, то меркаваць пра яго вельмі цяжка; на яго карысць, магчыма, можа сведчыць наступны выпадак. Калі гэты дзіўны чалавек аднойчы выйшаў з дому і, як звычайна, тут жа зляцелася чарада дзяцей, якія суправаджалі яго насмешлівымі выкрыкамі і рогатам, адзін хлопчык гадоў дзесяці спатыкнуўся аб нагу іншага ды так моцна ўдарыўся аб брук, што ў яго з носа і з ілба пайшла кроў; ён заплакаў і застаўся ляжаць на брукаванцы. Тобіяс адразу ж павярнуўся, заспяшаўся да хлопчыка, нахіліўся над ім і пачаў лагодным і дрыготкім голасам суцяшаць яго. «Ах ты, беднае дзіцятка, — гаварыў ён, — табе баліць? У цябе ідзе кроў! Паглядзіце, у яго з ілба цячэ кроў! Але, але, як няёмка ты тут ляжыш! Напэўна ж, яму так баліць, ён плача, бедны дзіцёнак! Як я спачуваю табе! Сам вінаваты, і ўсё ж я забінтую табе га-

лаву сваёй насоўкай... Вось, вось! Ну, збяры сілы ў кулачок, ну, падыміся...» І з гэтымі словамі, сапраўды абвязаўшы сваёй насоўкаю хлопчыку галаву, ён асцярожна паставіў яго на ногі і сам пайшоў.

Ягонья пастава і твар набылі ў гэты момант абсалютна іншы выраз, чым звычайна. Ён крочыў упэўнена, роўна, а грудзі пад цесным пінжаком дыхалі глыбока; яго вочы павялічыліся, яны набылі бляск і з упэўненасцю ўспрымалі людзей і рэчы, а вакол яго рота з'явілася рыса балючага шчасця...

Вынікам гэтага выпадку было тое, што колькасць дзяцей з Шэрага тракту, якія жадалі паздекавацца з яго, спачатку крыху зменшылася. Але праз пэўны час яго нечаканя паводзіны забыліся, і процьма здаровых, бадзёрых і жорсткіх горлаў зноў спявала ўслед прыгорбленаму і бездапаможнаму чалавеку: «Го, го, Тобіяс!»

II

Аднойчы сонечнай раніцай аб адзінаццатай гадзіне Міндэрнікель выйшаў з дому і накіраваўся цераз увесь горад наверх да Жаваранкавай гары — таго прадаўгаватага ўзгорка, які ў гадзіны папаўдні ўяўляе сабою найлепшае месца для шпацыру, але пры цяперашнім выдатным вясновым надвор'і яго і ў гэты час не абміналі некаторыя пешаходы і каляскі. Пад дрэвам вялікай галоўнай алеі стаяў мужчына з маладым паляўнічым сабакам на павадку, якога ён дэманстраваў мінакам з відавочным намерам прадаць яго; гэта была маленькая жоўтая мускулістая, прыкладна чатырохмесячная, істота з чорнымі колцамі вакол вачэй і чорным вухам.

Калі Тобіяс заўважыў іх з адлегласці дзесяці крокаў, ён спыніўся, некалькі разоў пагладзіў падбароддзе і задумліва спыніў свой позірк на прадаўцу і на бадзёрым сабачку, які весела віхляў хвостом. Пасля гэтага ён зноў рушыў наперад, абышоў, прыціснуўшы крук свайго кійка да рота, тры разы вакол дрэва, да якога прыхінуўся мужчына, потым падышоў да яго і сказаў,

не спускаючы пільнага позірку з сабачкі, ціхім і паспешлівым голасам:

«Колькі каштуе гэты сабака?»

«Дзесяць марак», — адказаў мужчына.

Тобіяс памаўчаў нейкі час і потым нерашуча паўтарыў:

«Дзесяць марак?»

«Але», — адказаў мужчына.

Тады Тобіяс дастаў з кішэні свой чорны кашалёк, выцягнуў з яго купюру на пяць марак, потым яшчэ купюры па тры і дзве маркі, хуценька аддаў гэтыя грошы прадаўцу, забраў павадок і пацягнуў паспешліва, прыгнуўшыся і баязліва азіраючыся, — бо сёй-той назіраў за пакупкай і пасмейваўся — за сабою сабачку, які папіскваў і супраціўляўся. Ён супраціўляўся ўсю дарогу, упіраючыся пярэднімі лапамі ў зямлю, і пазіраў угару на свайго новага гаспадара з палахлівым запытаннем; а той цягнуў яго моўчкі, урэшце энергічна і ўдала трапіўшы цераз увесь горад на сваю вуліцу.

Сярод вулічнай дзятвы Шэрага тракту ўтварыўся жажлівы шум, калі з сабакам з'явіўся Тобіяс; ён жа ўзяў яго на рукі, нахіліўся над ім і пад кпіны й тузанне за пінжак, праз здзеклівыя выкрыкі і рогат, дасягнуў сваёй лесвіцы і па ёй — свайго пакоя. Тут ён пасадзіў сабачку, які бесперапынна павіскваў, на падлогу, добрачыліва паглядзіў яго і сказаў паблажліва:

«Ну, ну, не трэба мяне баяцца, ты, істота, няма чаго...».

Пасля гэтага ён дастаў з шуфляды камоды талерку з вареным мясам і бульбаю і кінуў частку гэтага харчу сабаку, пасля чаго той перастаў віскатаць і, чмякаючы ды віхляючы хвостом, праглынуў яду.

«Між іншым, ты будзеш звацца Ісаў*, — сказаў Тобіяс, — ты мяне разумееш? Ісаў. Табе будзе вельмі лёгка запомніць гучанне...» І паказваючы перад сабою на падлогу, ён загадным тонам крыкнуў:

«Ісаў!»

* Ісаў (іўр.: יִשָּׂא) — паводле Бібліі, першы сын Ісака і Рэбекі, брат-блізнюк Якава, родапачынальнік ідумеяў.

Сабака, магчыма, чакаючы дабаўкі, сапраўды наблізіўся да Тобіаса, а той ухвальна паляпаў яго па боку, прамаўляючы:

«Вось і правільна, мой сябра; можна і падхваліць».

Потым ён крыху адступіўся назад, паказаў долу і зноў загадаў:

«Ісаў!»

І сабака, зусім ажывіўшыся, зноў падскочыў сюды і пачаў лізаць боты свайго гаспадара.

Гэтае практыкаванне Тобіас з нязменнай радасцю ад каманды іх выканання паўтарыў, магчыма, дванаццаць-чатырнаццаць разоў; нарэшце сабака, здаецца, змарыўся; відаць, яму захацелася адпачыць і ператравіць з'едзенае, ён лёг у прывабнай і разумнай позе, уласцівай паляўнічым сабакам, на падлогу, выцягнуў абедзве доўгія і прыгожыя пярэднія лапы, прыціснуўшы іх адна да адной.

«Ну, яшчэ раз! — выгукнуў Тобіас. — Ісаў!»

Але Ісаў адварнуў галаву ўбок і застаўся на месцы.

«Ісаў! — крыкнуў Тобіас уладна, павышаным голасам, — ты мусіш падысці, нават калі змарыўся!»

Але Ісаў, паклаўшы галаву на лапы, так і не падышоў.

«Вось што, — сказаў Тобіас, і яго тон быў напоўнены ціхай і жудаснай пагрозаю. — Слухайся мяне або ты ўведаеш, што раздражняць мяне неразумна!»

Але жывёліна нават слаба не павяла хвостом.

Тут Міндэрнікеля ахапіла невымерная, нястрымная і шалёная злосць. Ён схпіў свой чорны кій, падняў Ісава за шкірку ўверх і ўдарыў па сабачку, які гучна зароў, у той час як гаспадар у раз'юшаным шаленстве і жахліва шыпячым голасам раз за разам паўтараў:

«Што, ты не слухаешся? Ты наважыўся не слухацца мяне?»

Нарэшце ён адкінуў кій ад сябе, пасадзіў сабаку, які віскатаў, на падлогу і, цяжка дыхаючы, завёўшы рукі за спіну, вялікімі крокамі заходзіў перад ім сюды-туды, час ад часу кідаючы на Ісава ганарыстыя і злосныя позіркы. Паходзіўшы так нейкі час, ён спыніўся каля жывёліны, якая ляжала на спіне і ўмольна махала пярэднімі лапамі, скрыжываў рукі на грудзях і прамовіў з жудас-

на халодным ды жорсткім позіркам і тонам, якім Напалеон прамаўляў перад ротаю, што ў бітве страціла свой штандар:

«Як ты паводзіў сябе, дазволь мне спытаць у цябе?»

І сабака, шчаслівы ўжо ад гэтага набліжэння, падпоўз яшчэ бліжэй, прыціснуўся да нагі гаспадара і паглядзеў на яго знізу ўгору сваімі яснымі вачыма, у якіх чыталася просьба.

На працягу ладнага адрэзка часу Тобіяс разглядаў прыніжаную істоту моўчкі і зверху ўніз; аднак потым, адчуўшы кранальную цеплыню цела каля сваёй нагі, ён падняў Ісава да сябе.

«Добра, я злітуюся над табою», — сказаў ён; але калі бедная істота пачала лізаць яму твар, яго настрой раптам цалкам перайшоў у хваляванне і смутак. Ён з пакутнаю любоўю прыціснуў сабаку да сябе, яго вочы напоўніліся слязьмі, і, не дагаварыўшы, ён некалькі разоў прыціхлым голасам паўтарыў:

«Бачыш, ты ж мой адзіны... мой адзіны...» Потым ён пшчотна паклаў Ісава на канапу, сеў побач з ім, падпёр падбароддзе далонню і пачаў глядзець на яго пшчотнымі і ціхімі вачыма.

III

Цяпер Тобіяс Міндэрнікель выходзіў з дому яшчэ радзей, чым раней, бо ў яго не было ахвоты паказвацца з Ісавам на людзях. Усю ж сваю ўвагу ён аддаваў сабаку — зранку да вечара не займаўся нічым іншым, як толькі тым, што карміў яго, прамываў яму вочы, даваў яму загады, бэсціў яго і размаўляў з ім самым гуманным чынам. Заставалася толькі праблема, што Ісаў не заўсёды паводзіў сябе так, як бы яму хацелася. Калі сабака ляжаў побач з ім на канапе і сонна глядзеў на яго меланхалічным позіркам, бо яму не хапала паветра і волі, тады задавальненне Тобіяса было поўным: ён сядзеў у спакойнай і самазадаволенай позе і спачувальна гладзіў спінку Ісаву гаворачы:

«Ты пазіраеш на мяне пакутліва, бедалажка? Але, але, свет варты жалю, гэта адчуваеш і ты, хоць і маладзенькі яшчэ...»

Але калі сабака, аслеплены і ашалелы ад гульні й інстынкту палявання, ганяўся па пакоі, забавляўся з чаравікам, ускокваў

на крэслы і з незвычайным спрытам куляўся праз галаву, Тобіяс на адлегасці назіраў за яго рухамі разгубленым, няўхвальным і няўпэўненым поглядам і ўсмешкаю, агіднай і незадаволенай, аж пакуль не падзываў яго да сябе і не акрыкваў грубым тонам:

«Кінь гэта свавольства! Няма прычыны наладжваць скокі!»

Аднойчы нават здарылася, што Ісаў выбег з пакоя і выскачыў па сходах на волю, дзе ён адразу пачаў ганяцца за катамі, жэрці конскія яблыкi і ў найвялікшым шчасці бегаць разам з дзецьмі. Але калі пад воплескі і рогат на дварэ з балюча перакрыўленым тварам з'явіўся Тобіяс, здарылася сумнае: сабака з усіх сіл паляцеў прэч ад свайго гаспадара.

У гэты дзень Тобіяс лупцаваў яго доўга і з азвярэннем.

Аднойчы — сабака належаў яму ўжо некалькі тыдняў — Тобіяс, каб пакарміць Ісава, узяў бохан хлеба з шуфляды камоды і пачаў, прыгнуўшыся, адразуць вялікім нажом з касцяной ручкаю, якім ён звычайна карыстаўся, маленькія скібкі, і яны бесперашкодна падалі на падлогу. Жывёліна ж безразважна і ў сваёй прастаце, адчуўшы апетыт, слепа падскочыла, наляцела на нож, які назграбна трымаў гаспадар і які ў гэтае імгненне трапіў ёй пад правую лапатку; сабака ўвесь у крыві пачаў курчыцца на падлозе.

Напалоханы Тобіяс адкінуў усё ўбок і схіліўся над параненым; ды раптам выраз яго твару змяніўся, і, сапраўды, на ім з'явіўся ледзь заўважны налёт палёгкі і шчасця. Ён асцярожна перанёс сабаку, які віскатаў, на канапу, і ніхто не можа сабе ўявіць, з якою пяшчотай Тобіяс пачаў абыходзіцца з хворым. Ён увесь дзень не адыходзіў ад яго, на ноч браў яго спаць да сябе ў пасцель, ён мыў і перабінтоўваў яго, гладзіў, шкадаваў яго непадробна і ад шчырага сэрца.

«Табе вельмі баліць? — пытаўся ён. — Ага, ага, ты цяжка пакутуеш, мая бедная жывёлінка! Але спакойна, мы павінны гэта вытрываць...»

Пры гэтых словах яго твар заставаўся лагодным, маркотным і шчаслівым.

Але па меры таго як Ісаў набіраў сілы, весялеў і папраўляўся, паводзіны Тобіяса рабіліся ўсё больш неспакойнымі і не-

задаволенымі. Ён ужо не лічыў патрэбным пільна прыглядаць за ранаю, а толькі словамі і пагладжваннем дэманстраваў сабаку сваю дабрыню. Сабака ж пачаў хутка папраўляцца, у Ісава быў добры нораў, ён зноў пачаў перамяшчацца па пакоі, а аднойчы, калі ён выхлебтаў талерку малака з белым хлебам, то, абсалютна здаровы, саскочыў з канапы, каб з радасным цяўканнем і былой неўтаймаванасцю прабежы па абодвух пакоях, пацягнуць за сурвэту, пагнаць перад сабою бульбіну і шчасліва перакуліцца праз галаву.

Тобіяс стаяў каля акна, побач з вазонам; адна яго рука, доўгая і хударлявая, выглядала з выцёртага рукава, механічна церабіла ў валасах, зачасаных далёка за скроні, а яго постаць чорным дзіўным адбіткам вылучалася на шэрай сцяне суседняга дома. Тобіясаў твар быў бледны і скажоны ад злосці, а яго косы, збянтэжаны, зайздрослівы і злосны позірк сачыў нерухома за выбрыкамі Ісава. Раптам ён схамянуўся, падышоў да яго, затрымаў і няспешна ўзяў на рукі.

«Мая бедная жывёлінка...» — пачаў ён гаварыць жалобным голасам, але Ісаў, адчуўшы волю, зусім не схільны, каб з ім і надалей абыходзіліся такім чынам, бадзёра хапнуў за руку, што хацела пагладзіць яго, вырваўся, скочыў на падлогу, нібы дразнячыся, кінуўся ўбок, цяўкнуў і радасна пабег прэч.

Што адбылося далей, было нечым настолькі незразумелым і ганебным, што я адмаўляюся распавядаць пра гэта падрабязна. Тобіяс Міндэрнікель стаяў з абвіслымі рукамі, крышку прыгорблены, яго вусны былі шчыльна сціснутыя, а яго вочныя яблыкі страшэнна дрыжалі ў вачніцах. А потым раптам, неяк шалёна падскочыўшы, ён схопіў жывёліну, у яго руцэ бліснуў вялікі ззяючы прадмет, і з нажавою ранай, якая спаласавала сабаку ад правага пляча глыбока ў грудзі, Ісаў зваліўся на падлогу... і не выдаў ніводнага гуку — ён проста зваліўся на бок, трасучыся, у крыві...

У наступнай хвілі ён ужо ляжаў на канапе, а Тобіяс стаяў перад ім уклечыўшы, прыціскаў тканіну да раны і мармытаў:

«Мая бедная істота! Мая бедная істота! Як гэта ўсё журботна! Якія няшчасныя мы абодва! Ты пакутуеш? Ну, ну, я ведаю,

ты пакутуеш... Як маркотна ты тут ляжыш перада мною! Але я, я з табою! Я суцешу цябе! Я сваю найлепшую насоўку...»

Але Ісаў ляжаў і смяртэльна хрыпеў. Яго патухлыя вочы з застылым пытаннем ў іх былі поўныя неўразумення, нявіннасці і жальбы, яны былі скіраваныя на свайго гаспадара... Потым ён яшчэ крыху выцягнуў ногі і сканаў.

Тобіяс жа нерухома застыў у той самай позе. Ён паклаў свой твар на тулава Ісава і несучешна заплакаў.

ЛУІЗХЕН

I

Бываюць шлюбы, узнікненне якіх не можа ўявіць сабе нават самая літаратурна спрактыкаваная фантазія. Іх трэба ўспрымаць так, як у тэатры ўспрымаюць авантурныя сувязі супрацьлегласцей: старасць і тупасць з прыгажосцю і жыццярэдаснасцю, якія даюцца як умова і ўтвараюць аснову для матэматычнай пабудовы анекдота.

Што да жонкі адваката Якобі, то яна была маладой і прыгожай, жанчынаю надзвычайнай прывабнасці. Да, скажам, трыццаці гадоў яна, як яе і ахрысцілі, мела імёны Анэта, Маргарыта, Роза, Амалія, але калі склалі разам іх пачатковыя літары, то яе пачалі называць не інакш як Амра імя, якое сваім экзатычным гучаннем пасавала да яе асобы, як ніякае іншае. Бо хоць цёмны колер яе густых мяккіх валасоў, якія яна насіла з праборам і зачэсанымі ад ілба на два бакі, меў толькі рудаватасць каштана, яе скура вылучалася абсалютна паўднёвай матавай і цёмнай смуглявасцю, і гэтая скура абцягвала формы, якія выспелі пад паўднёвым сонцам і сваёй вегетатыўнай ды неадчувальнай раскошай нагадвалі знешнасць якой-небудзь султанавай жонкі. Гэтае ўражанне, якое выклікалася кожным яе пажадліва няспешным рухам, цалкам супадала з думкаю, што, напэўна, яе розум падпарадкоўваўся сэрцу. Варта было ёй толькі адзін

раз, незвычайным чынам ускінуўшы свае прыгожыя бровы гарызантальна на амаль прывабліва вузкі лобік, зірнуць сваімі наіўнымі карымі вачыма, і табе ўсё было зразумела. Але і сама яна не была дастаткова прастай, каб не разумець гэтага; яна проста пазбягала выдаваць сябе дарэшты, таму размаўляла рэдка і мала: жанчыну, прыгожую і небалбатлівую, цяжка чым папракнуць. Не, слова «прасцячка» ўвогуле менш за ўсё характарызавала яе. Яе позірк быў не вельмі разумны, але ў ім хаваліся пэўныя пажадлівыя хітрыкі, і добра было відаць, што гэтая жанчына не была настолькі абмежаванай, каб мець схільнасць наклікаць бяду... Магчыма, між іншым, яе нос у профіль здаваўся завялікім і мясістым; але яе прыпухлы і шырокі рот быў дасканалы прыгожым — што праўда, акрамя пачуццёвасці, больш нічога не выяўляючы.

Дык вось, гэтая жанчына, якая выклікала хваляванне, была жонкаю прыкладна саракагадовага адваката Якобі, і той, хто бачыў яго, здзіўляўся. Ён быў у целе, гэты адвакат, ён быў больш чым у целе, ён быў сапраўдны мужчына-волат! Яго ногі, заўсёды апранутыя ў шэра-попельнага колеру штаны, сваёй калонападобнай бясформеннасцю нагадвалі ногі слана, яго выгнутая ад набітага тлушчу спіна нагадвала спіну мядзведзя, а неймаверную акругласць яго жывата ахінаў дзіўны зялёна-шэры каптанчык, які ён звычайна насіў тута зашпіленым на адзін гузік, так што крысё з абодвух бакоў даставала аж да плячэй, як толькі гузік расшпільваўся. Але на гэтым магутным тулаве амаль без пераходу на шыю сядзела адносна маленькая галава з вузкімі і вадзяністымі вочкамі, кароткім тугім носам і вісячымі ад перапоўненасці шчокамі, паміж якімі губляўся зусім маленькі роцік з тужліва абвіслымі краямі вуснаў. Круглы чэрап, як і верхняя губа, быў парослы рэдкім і шорсткім бялым шчаціннем, сярод якога і там і сям паблісквала голая скура, як у перакормленага сабакі... Але ўсяму свету мелася быць зразумелым, што паўната адвакацкага цела была нездаровага кшталту. Яго як уздоўж, так і ўпоперак агромністае цела было занадта тлустае, без мышцаў, і часта можна было назіраць, як кроў раптам прылівала да яго расплывістага твару, каб гэтак жа

сама раптоўна саступіць жаўтаватай бледнасці, у той час як яго вусны расцягваліся ў кіслую грымасу.

Практыка адваката была зусім абмежаванай; але з прычыны таго, што ён валодаў добрай маёмасцю, часткова з боку жонкі, то яны ўдваіх — між іншым, без дзяцей — займалі на Кайзэрштрасэ камфартабельны паверх і займаліся ажыўленай грамадскай дзейнасцю: толькі, як добра вядома, адпаведна схільнасцям фрау Амры, бо немагчыма ж, каб адвакат, які, як было відаць, толькі з пакутлівымі намаганнямі займаўся справамі, адчуваў сябе пры гэтым шчаслівым. Характар у гэтага таўстуна быў надзвычай дзіўны. Не было ніводнага чалавека, які б быў больш ветлівым, больш паслужлівым, больш памяркоўным у дачыненні да любога, але, магчыма, кожны, не выказваючы гэтага ўголас, меў адчуванне, што яго звышзвычайныя і ліслівыя паводзіны былі вымушанымі з пэўнай прычыны, што гэта грунтавалася на маладушнасці і няўпэўненасці, і адчуваў сябе праз гэта непрыемна закранутым. Нішто не бывае больш агідным, чым бачыць чалавека, які пагарджае самім сабою, але з баязлівасці і пыхі ўсё ж хацеў бы быць добразычлівым і падабацца; на маю думку, не інакш склаліся варункі і з адвакатам, які ў сваім амаль што рабскім самапрыніжэнні заходзіў занадта далёка, каб пры гэтым мець магчымасць захаваць неабходны асабісты гонар. Ён мог сказаць даме, якую запрашаў да стала: «Шаноўная фрау, я агідны чалавек, але ці не мелі б Вы ласку?..» І ён гаварыў гэта без кропелькі самаіроніі, горка-саладжава, вымучана і непрыемна...

Наступная пагалоска грунтуецца таксама на праўдзе. Калі адвакат аднаго разу быў на шпацыры, нейкі няўважлівы грубян, штурхаючы тачку, балюча праехаў яму адным колам па назе. Чалавек запозна спыніў сваю тачку і павярнуўся... і тут адвакат, зусім разгублены, спалатнеў, шчокі яго задрыжалі, ён сцягнуў свой капялюш, пакланіўся і прамармытаў: «Прабачце!» Ашалець можна... Але гэты дзіўны волат, здавалася, увесь час пакутаваў ад нячыстага сумлення. Калі ён са сваёй жонкай з'яўляўся на Жаваранкавай гары, галоўным бульвары горада, то вітаўся ва ўсе бакі, кідаючы час ад часу пужлівы позірк на Амру, якая рухалася пружыністымі крокамі, і паглядаў так ста-

ранна, так баязліва і так раўніва, быццам ён гатовы пакорліва схіліцца перад кожным лейтэнантам і папрасіць прабачэння за тое, што ён, менавіта ён валодае гэтай прыгожай жанчынаю; і варты жалю выраз яго твару ствараў уражанне, што яго вусны моляць, каб з яго не кпілі.

II

Ужо згадвалася: з якой прычыны, шчыра кажучы, Амра пайшла замуж за адваката Якобі, дакладна невядома. Але што да яго, дык ён напраўду кахаў яе, і менавіта такім шчырым каханнем, якое, пэўна, рэдка знойдзеш сярод людзей ягонай целабудовы, прытым так пакорліва і баязліва, як гэта адпавядала ўсёй ягонай сутнасці. Часта, позна вечарам, калі ў вялікай спальні, высокія вокны якой былі завешаны фальбоністымі, у кветачку, фіранкамі, Амра ўжо была ў пасцелі, адвакат падыходзіў так ціха, што крокаў не было чутна, а толькі лёгкая вібрацыя падлогі ды мэблі да яе масіўнага ложка, апускаўся на калені і з бясконцай асцярожнасцю браў яе руку. Амра ў такіх выпадках мела звычку гарызантальна ўскідваць бровы на лоб і разглядаць моўчкі і ў пачуццёвай злосці свайго незвычайнага мужа, які кленчыў перад ёй у слабым святле начной лямпы. Ён жа, нязграбнымі і дрыготкімі рукамі асцярожна адсоўваючы кашулю з перадплечча ўверх і прыціскаючы свой жалобна тоўсты твар у мяккі сустаў гэтай поўнай смуглявай руці там, дзе маленькія сінія жылкі вылучаюцца на цёмнай скуры, пачынаў гаварыць прыцішаным і дрыготкім голасам — так, як, шчыра кажучы, разумны чалавек у будзённым жыцці ніколі не размаўляе. «Амра! — шаптаў ён, — мая любая Амра! Я табе не перашкаджаю? Ты яшчэ не спала? О, літасцівы Божа, я ўвесь дзень думаў пра тое, якая ты прыгожая і як я цябе кахаю!.. Паслухай, што я табе хачу сказаць (як цяжка гэта выказаць!)... Я кахаю цябе так моцна, што часам сэрца маё сціскаецца, і я не ведаю, куды мне ісці; я кахаю цябе звыш маіх сілаў! Ты гэтага, магчыма, не разумееш, але ты павер мне і скажы мне хоць толь-

кі раз, што ты мне хоць крышку ўдзячная, бо, зразумей, такое каханне, як маё да цябе, мае сваю каштоўнасць у гэтым жыцці... і што ты ніколі не здрадзіш і не падманеш мяне, калі ты нават, магчыма, не можаш кахаць мяне, але з удзячнасці, з адной толькі ўдзячнасці... я прыйшоў да цябе, каб папрасіць цябе пра гэта, так сардэчна, так шчыра, як толькі магу...» І такія прамовы звычайна сканчваліся тым, што адвакат, не мяняючы свайго становішча, пачынаў ціха і горка плакаць. Але ў гэтым выпадку Амра адчувала сябе кранутай, гладзіла рукою шчэць мужа і некалькі разоў паўтарала працяглым, суцяшальным, кплівым тонам, якім размаўляюць з сабакам, які прыходзіць, каб палізаць ногі: «Так! Так! Мой добры звер!..»

Такія паводзіны Амры не былі, вядома, паводзінамі жанчыны з добрымі манерамі. Ды і прыйшла пара, калі я магу вызваліцца ад цяжару праўды, якую я пакуль што прыхоўваў, а менавіта той праўды, што яна свайго мужа ўсё ж падманвала, што яна яму — я скажу вам — здраджвала менавіта з нейкім панам, якога звалі Альфрэд Лейтнэр. Гэта быў здольны малады музыка, які ва ўросце дваццаці сямі гадоў сваімі вясельмі невялічкімі кампазіцыямі ўжо набыў сабе неблагі аўтарытэт; зграбны чалавек з зухаватым выразам твару, бялявай вольнай фрызурай і сонечнай усмешкай у вачах, вельмі разумнай. Ён належаў да таго тыпу нязначных сённяшніх артыстаў, якія не вельмі шмат патрабуюць ад сябе, у першую чаргу хочуць быць шчаслівымі і прыязнымі людзьмі, карыстацца сваім прыемным невялічкім талентам, каб павышаць сваю асабістую прыязнасць і дэманстраваць грамадству сваю найўнюю геніяльнасць. Свядома па-дзіцячы найўныя, амаральныя, бессаромныя, вяселья, самазадаволеныя ды яшчэ даволі здаровыя, каб і ў сваіх хваробах працягваць падабацца самім сабе; іх самалюбнасць, сапраўды прыязная, пакуль яшчэ ніколі не была балюча закранутая. Але гора гэтым малым шчасліўцам ды прытворшчыкам, калі іх сустрэне сапраўднае няшчасце, пакуты, з якімі не пакакетнічаеш, у час якіх яны няздольныя больш падабацца самім сабе! Яны не ўмеюць быць няшчаснымі прыстойна, яны не будуць ведаць «што рабіць» з пакутамі, яны загінуць... Але гэта гісторыя са-

ма па сабе... Пан Лейтнэр займаўся сімпатычнымі рэчамі: най-больш вальсамі ды мазуркамі, забаўляльнасць якіх хоць і была крышку залішне папулярнай для таго, каб быць залічанай (наколькі я ў гэтым разбіраюся) да «музыкі», калі б кожная з гэтых кампазіцый не ўтрымлівала ў сабе маленькага, арыгінальнага месца, пераходу, устаўкі, гарманічнага павароту, нейкага маленькага нервовага ўздзеяння, якое выдавала досціп і вынаходлівасць, дзеля якіх яны, здавалася, і рабіліся, і што рабіла іх цікавымі і для сур'ёзных знаўцаў. Часта гэтыя асобныя такты ўтрымлівалі ў сабе штосьці цудоўна тужлівае і меланхалічнае, што раптам і, хутка знікаючы, звінела ў маленечкіх творах для танцавальнай залы.

Вось да гэтага маладога чалавека Анэта Якобі загарэлася прыхільнасцю, вартай ганьбы, ды і ў яго не выявілася дастаткова маральных падпораў, каб супрацьстаяць яе спакусам. Пачалі сустракацца то тут, то там, і не бязвінныя стасункі даволі даўно звязвалі гэтых дваіх: стасункі, пра якія ведаў увесь горад і наконт якіх увесь горад пляткарыў за спінай адваката. А што ж ён сам? У Амры не хапала розуму, каб пакутаваць праз нячыстае сумленне і каб з гэтай прычыны выдаць сябе. Можна з упэўненасцю сказаць, што адвакат, які б цяжар трывогі і страху ні ляжаў у яго на сэрцы, не меў ніякіх пэўных падазрэнняў у дачыненні да сваёй жонкі.

III

І вось прыйшла вясна, поўнячы грудзі людзей радасцю, і Анэце прыйшла ў галаву самая шчаслівая ідэя.

«Крысціян, — сказала яна (так звалі адваката), — давай зладзім прыём, вялікі прыём у гонар свежага вясенняга піва... зусім проста, вядома, толькі з халоднай цяляцінай, але з вялікай колькасцю гасцей».

«Натуральна, — адказаў ён. — Але ці нельга было б гэта крышку адкласці?»

На гэта Амра не адказала, а адразу перайшла да дэталей.

«Ведаеш, будзе так шмат людзей, што нашага памяшкання тут не хопіць; нам трэба будзе арандаваць нейкую ўстанову, сад, залу непадалёку, каб мець дастаткова месца і паветра. Ты гэта павінен зразумець. У першую чаргу я думаю пра вялікую залу пана Вэндэліна, каля падножжа Жаваранкавай гары. Гэтая зала — пустая і звязана з самім дваром і браварняй толькі пераходам. Яе можна святочна ўпрыгожыць, там можна паставіць доўгія сталы і піць вясенняе піва; там можна танчыць і выконваць музыку, магчыма зладзіць і невялічкія тэатральныя імпрэзы, бо я ведаю, што там ёсць невялікая сцэна, а гэтаму я надаю адмысловае значэнне. Карацей кажучы: прыём мусіць быць вельмі арыгінальным, і мы наладзім сабе цудоўную забаву».

Падчас гэтай размовы твар адваката крыху пажаўцеў, а кутчкі яго вуснаў пачалі торгацца ў бакі. Ён сказаў:

«Я ўжо загадзя шчыра-шчыра рады, мая шануюная Анэта. Я ведаю, што магу гэта ўсё даверыць твайму спрыту. Прашу цябе: пачынай ужо рыхтавацца...»

IV

І Амра ўзялася за падрыхтоўку. Яна пачала перамовы з рознымі дамамі і панами, яна асабіста арандавала вялікую залу пана Вэндэліна, яна нават стварыла штосьці накшталт камітэта з людзей, якія былі запрошаны ці прапанавалі сябе да ўдзелу ў вясёлых паказах, што меліся ўпрыгожваць свята... Гэты камітэт складаўся толькі з мужчын, з выняткам спявачкі, жонкі прыдворнага акцёра Гільдэбранта. А яшчэ ў яго ўваходзілі сам пан Гільдэбрант, асэсар Віцнагель, малады мастак, а яшчэ пан Альфрэд Лейтнэр ды некалькі студэнтаў, якія былі ўключаны асэсарам і меліся выконваць негрыянскія танцы.

Ужо праз восем дзён пасля таго, як Амра прыняла рашэнне, гэты камітэт сабраўся на сваю нараду на Кайзэрштрасэ, у салоне Анэты — маленькім, цёплым і запоўненым памяшканні, абсталяваным тоўстым дываном, атаманкай з мноствам падушак, пальмай-пальмірай, англійскімі абабітымі скурай крэс-

ламi, сталом чырвонага дрэва з выгнутымi ножкамі, на якім ляжалі плюшавая сурвэта і шмат шыкоўных мастацкіх рэчаў. Камін тут таксама быў — яшчэ зусім цёплы; на чорнай каменнай пліце стаялі некалькі талерак з бутэробродамі, шклянкі і два графіны з херэсам... Анэта ляжала, лёгка закінуўшы ногі адна на адну, у падушках атаманкі, што стаяла ў цені пальмы і была цудоўнай, як цёплая ноч. Блазка са светлага і лёгкага шоўку ахінала яе грудзі; а яе спадніца была з цяжкай, цёмнай, вышытай вялікімі кветкамі тканіны; час ад часу яна рукою адкідала з вузкага лба каштанавую хвалю валасоў... Фрау Гільдэбрант, спявачка, таксама сядзела побач з ёй на атаманцы; яна была рудавалася і апранутая ва ўбор вершніцы. Насупраць жа гэтых дзвюх цесным паўколам паселі мужчыны, а ў самым цэнтры сярод іх — адвакат, для якога знайшлося толькі вельмі нізкае скуранае крэсла, і ён, у адрозненне ад іншых, выглядаў жахліва няшчасным; час ад часу ён глыбока ўздыхаў і каўтаў, як быццам змагаўся з ванітаваннем, якое падступае... Пан Альфрэд Лейтнэр, апрануты ў касцюм для лаўн-тэніса*, адмовіўся ад крэсла і стаяў, прыхіліўшыся — прыгожы і вясёлы — да каміна; ён запэўніваў, што не можа доўга спакойна сядзець на адным месцы.

Пан Гільдэбрант мілагучным голасам разважаў пра англійскія песні. Гэта быў вельмі салідны, ладна апрануты ў чорнае мужчына з галавою Цэзара і ўпэўненымі паводзінамі — адукаваны прыдворны акцёр, з выдатнымі ведамі і тонкім густам. Ён любіў ганіць у сур'ёзных размовах Ібсэна, Заля і Талстога, у якіх, маўляў, былі аднолькавыя непрыстойныя мэты; але сёння ён з зычлівай пабляжлівасцю займаўся малазначнаю справай.

«Магчыма, шанюўныя ведаюць выдатную песню “That’s Maria”?! — прамовіў ён. — Яна крышку пікантная, але незвычайнай сілы ўздзеяння. Ды, магчыма, яшчэ адна — знакамітая...» І ён прапанаваў яшчэ некалькі песень, наконт якіх усе ўрэшце прыйшлі да агульнай думкі, а фрау Гільдэбрант выказала згоду выканаць іх... Малады мастак, чалавек з абвіслымі плячыма і бялявай вострай бародкаю, павінен быў спарадзіра-

* Лаўн-тэніс — гульня ў тэніс дзвюма партыямі.

ваць фокусніка, а пан Гільдэбрант меў намер паказваць сла-вутасцей... Адным словам, усё ішло найлепшым чынам, і калі праграма, здавалася, была ўжо гатовая, пан асэсар Віцнагель, які валодаў элегантнымі рухамі і меў шмат дуэльных шрамаў, раптам узяў слова:

«Цудоўна, шаноўныя, усё абяцае сапраўды выдатныя забавы. Толькі я не магу не сказаць штосьці яшчэ. Мне здаецца, што нам яшчэ чагосьці не хапае, а менавіта — галоўнага нумара, бліску-чага нумара, цвіка, кульмінацыі... чагосьці неверагоднага, са-праўды ашаламляльнага, жарта, які ўздыме вясёлы настрой на самую вяршыню... карацей кажучы, не бяру на сябе, у мяне ня-ма нейкай асаблівай ідэі, але паводле маіх адчуванняў...»

«У прынце так яно і ёсць! — адгукнуўся ад каміна сваім тэнарам пан Лейтнэр. — Віцнагель жака слушна. Вельмі хаце-лася б мець галоўны і заключны нумар... Давайце падумаем...» І некалькімі шпаркімі рухамі папраўляючы свой чырвоны пояс, ён запытальна паглядзеў вакол сябе. Выраз яго твару быў са-праўды зычлівым.

«Што ж, — прамовіў пан Гільдэбрант, — калі з'яўленне сла-вутых асоб не лічаць кульмінацыяй...»

Усе падтрымалі асэсара. Палічылі, што добры жартоўны ну-мар заўсёды жаданы. Нават адвакат згодна кіўнуў і ціха сказаў: «Сапраўды... штосьці надзвычай вясёлае...» Усе заглыбіліся ў роздум.

І ў канцы гэтай паўзы ў размове, якая доўжылася амаль хві-ліну і перапынялася толькі кароткімі воклічамі-развагамі, ад-былося дзіўнае. Амра сядзела, абাপіраючыся на падушкі ата-манкі, і шпарка, як мышка, грызла востры пазногаць свайго мезенца, а яе твар у гэты час вызначаўся адмысловым выразам. Яе вусны былі складзены ў лёгкую ўсмешку, амаль адсутную і ненармальную ўсмешку, якая сведчыла пра балючую і адна-часова жорсткую пажадлівасць, а яе вочы, шырока адкрытыя і з нездаровым бляскам, паволі павярнуліся да каміна, дзе яны на імгненне сустрэліся з позіркам маладога музыкі. Але потым рэзкім рухам яна падалася ўсім тулавам у бок да свайго мужа, да адваката, і, сплёўшы далоні на каленях і ўтаропіўшыся не-

адрыўным і пранізлівым позіткам яму ў твар, сама заўважна спалатнеўшы, загаварыла гучным і павольным голасам:

«Крысціян, я прапаную, каб ты на заканчэнне выступіў як спявачка ў чырвонай шоўкавай дзіцячай сукенцы і станчыў нам што-небудзь...»

Уздзеянне гэтых некалькіх слоў было незвычайным. Малады мастак паспрабаваў дабрадушна засмяцца, у той час як пан Гільдэбрант з застылым, як камень, тварам пачаў здымаць пушынку з рукава, студэнты закашлялі і пачалі непрыстойна гучна высморквацца ў свае насоўкі, фрау Гільдэбрант моцна зачырванелася, што здаралася нячаста, а асэсар Віцнагель проста падаўся прэч, каб узяць сабе бутэроброд. Адвакат застыў у пакутлівай позе на сваім нізкім крэсле і з пажаўцелым тварам ды палахлівай усмешкаю азіраўся ляпечучы:

«О Божа... я... мусіць няздольны... быццам я... не...прабачце мне...»

Твар Альфрэда Лейтнэра страціў сваю бестурботнасць. Ён як быццам крышку пачырванеў, і, выцягнуўшы галаву наперад, глядзеў у вочы Амры разгублена, не разумеючы, запытальна...

А яна, Амра, не змяняючы сваёй упартай позы, з той жа настойлівай інтанацыяй працягвала гаварыць:

«А канкрэтна ты, Крысціян, павінен выканаць песню, якую напіша пан Лейтнэр, і пры гэтым ён будзе табе акампанавец на фартэпіяна; і гэта будзе найлепшай і самай дзейснай кульмінацыяй нашага свята».

Утварылася паўза, гнятлівая паўза. Аднак потым, зусім нечакана, здарылася дзіўнае: пан Лейтнэр, быццам заражаны, захоплены ідэяй і ўсхваляваны, зрабіў крок наперад і, адчуваючы дрыжкі ад своеасаблівага зачаравання, пачаў хутка гаварыць:

«Далібог, пан адвакат, я гатовы, я заяўляю, што я гатовы напісаць Вам што-небудзь... Вы павінны праспяваць гэта, Вы павінны станчыць... Гэта, толькі гэта — магчымая кульмінацыя свята... Вы пабачыце, Вы пабачыце... Гэта будзе самым лепшым з таго, што я калі-небудзь рабіў і што яшчэ зраблю... У чырвонай шоўкавай дзіцячай сукенцы! Ах, Ваша фрау жонка — мастачка, мастачка, кажу я Вам! Інакш яна не змагла б

дадумацца да такога! Дайце згоду, я маю Вас, пагаджайцеся! Я нешта сатвару, я нешта зраблю... Пабачыце...»

Тут усе разняволіліся, пачаўся агульны рух. Ці то са злосці, ці то з ветлівасці — усе рынуліся да адваката з просьбамі, а фрау Гільдэбрант нават не ўтрымалася, каб сваім голасам Брунгільды* вельмі гучна не прамовіць: «Пан адвакат, Вы ж увогуле вяселы і цікавы чалавек!» Але і ён сам, адвакат, яшчэ крыху пажайцелы ў твары, знайшоў словы, каб даволі рашуча вымавіць:

«Паслухайце мяне, шаноўныя... Што мне Вам сказаць? Я не здольны, паверце мне. У мяне не хапае камічнага таленту і, акрамя таго... адным словам, не, гэта, на жаль, немагчыма...»

Ён упарта стаяў на сваёй нязгодзе, а з той прычыны, што Амра больш у размову не ўмешвалася, а сядзела, адкінуўшыся назад, з даволі абыякавым выразам твару, ды і пан Лейтнэр не вымавіў больш ні слова, а нерухомым позіркам утаропіўся ў разглядванне арабескі на дыване, то пану Гільдэбранту ўдалося надаць размове іншы напрамак, і неўзабаве пасля гэтага ўсе разышліся без прынятага рашэння ў гэтай справе...

Аднак вечарам таго самага дня, калі Амра пайшла спаць і ляжала з расплюшчанымі вачыма, увайшоў, цяжка ступаючы, муж, падцягнуў да яе ложка крэсла, апусціўся на яго і прамовіў ціха і нерашуча:

«Слухай, Амра, калі быць шчырым, то мяне прыгнятае сумненне. Калі я сёння шаноўнаму панству адказаў занадта рэзка адмоўна, калі я пакрыўдзіў іх... бачыць Бог, што гэтага не было ў маіх намерах! Ці ты сур'ёзна мяркуеш... Я прашу цябе...»

Амра нейкую хвілю маўчала, а яе бровы ў гэты час паволі ўздымаліся на лоб. Потым яна паціснула плячыма і сказала:

«Я не ведаю, што табе адказаць, мой сябра. Ты паводзіў сябе так, як я ніколі не чакала ад цябе. Ты адмовіўся, ужываючы няветлівыя словы, падтрымаць выступы сваім удзелам, які, што павінна было б толькі цешыць цябе, усе палічылі неабходным. Ты расчараваў увесь свет, мякка кажучы, самым непрыстойным

* Брунгільда — дзейная асоба з оперы Рыхарда Вагнера «Пярсцёнак Нібелунгаў».

чынам, і сваёй грубай непамяркоўнасцю ты расстроіў усё свята, у той час калі яно было тваім святым абавязкам як гаспадара...»

Адвакат звесіў галаву і, цяжка дыхаючы, сказаў:

«Не, Амра, я не хацеў быць непамяркоўным, павер мне. Я не хачу нікога пакрыўдзіць і ні ў кога выклікаць незадавальненне, і калі я паводзіў сябе брыдка, то я гатовы выправіць гэта. Гаворка ж ідзе пра жарт, маскарад, бяскрыўдны гумар... чаму не? Я не хачу псаваць свята, я пагаджаюся...»

Назаўтра пад вечар Арма зноў зрабіла выезд, каб зрабіць «пакупкі». Яна спынілася на Гольцштрасэ № 78 і паднялася на трэці паверх, дзе яе ўжо нават чакалі. І калі, лежачы і растварыўшыся ў каханні, яна прыціскала яго галаву да сваіх грудзей і з жарсцю шаптала:

«Зрабі гэта для чатырох рук, ці чуеш! Мы з табою будзем акампанаваць яму ў час яго спеваў і танцаў. Я, я паклапачуся пра ўбор».

І дзіўныя дрыжкі разам са здушаным, сутаргавым смяшком прабеглі па целах абаіх...

V

Усім, хто жадае наладзіць свята, забаву высокага кшталту на свежым паветры, у першую чаргу варта рэкамендаваць маёнтак пана Вэндэліна ў ваколіцах Жаваранкавай гары. З прывабнай Прыгараднай вуліцы цераз высокую кратаваную браму трапляеш у сад-парк, які належыць да маёнтка і пасярэдзіне якога месціцца вялікая зала для ўрачыстасцей. Гэтая зала, злучаная толькі адным вузкім калідорам з рэстаранам, кухняй і піваварняй, пабудаваная са страката размаляванага дрэва ў пацешнай мешаніне кітайскага стылю з рэнесансам, мае вялікія двухстворкавыя дзверы, якія ў пагодныя дні можна трымаць адчыненымі, каб дыхаць водарам дрэў. Зала разлічана на вялікую колькасць людзей.

Сёння карэты, якія пад'язджалі, ужо здалёку заўважалі, што іх віталі каляровым мігценнем, бо ўсе крэты, садовыя дрэвы і са-

ма зала былі густа ўпрыгожаны стракатымі лямпачкамі, а што да залы ўсярэдзіне, то яна сапраўды ажно свяцілася радасным выглядам. Пад столлю цягнуліся яркія гірлянды, на якіх, у сваю чаргу, былі замацаваны шматлікія папяровыя ліхтарыкі, хоць сярод аздобы сцен, якая складалася са сцяжкоў, зялёных галінак і штучных кветак, ззялі шматлікія электрычныя лямпачкі, асвятляючы залу самым яркім бляскам. У яе канцы месцілася сцэна, па баках якой стаялі лісцевыя расліны, а на яе чырвонай заслоне лунаў намалёваны мастакоўскай рукою Геній*. А з другога канца залы амаль да самай сцэны цягнуліся ўпрыгожаныя кветкамі сталы, за якімі ўтульна пачувалі сябе, спажываючы вясенняе піва і цяляціну, госці адваката Якобі: юрысты, афіцэры, купцы, мастакі, высокія чыноўнікі ды іх жонкі і дачкі — больш за сто дваццаць асоб шаноўнага панства сама меней. Яны былі апранутыя зусім проста — мелі чорныя пінжакі або амаль што светлыя вясновыя ўборы, бо сёння панаваў закон — вясёлая нязмушанасць. Мужчыны самі бегалі з куфлямі да вялікіх бочак, выстаўленых каля адной з бакавых сцен, і ў прасторным, стракатым і светлым памяшканні, напоўненым саладкаватым і задушлівым святочным пахам елак, кветак, людзей, піва і страў, гудзела і шумела брыньканне, гучныя і простыя размовы, звонкі, ветлівы, ажыўлены і бестурботны смех усіх гэтых людзей... Адвакат сядзеў, няўключны і бездапаможны, у канцы стала, недалёка ад сцэны, піў няшмат і час ад часу звяртаўся, з цяжкасцю выціскаючы з сябе словы, да сваёй суседкі, жонкі ўрадавага радцы Гавэрмана. Ён незадаволена дыхаў ротам з адвіслымі куткамі вуснаў, а яго прыпухлыя смутна-вадзяністыя вочы глядзелі нерухома і з сумнай адчужанасцю ў сярэдзіну ўсяго гэтага гармідару, нібы ў гэтым святочным смуродзе, у гэтай шумнай вясёласці ёсць нешта невыказна жалобнае і незразумелае.

Прынеслі вялізныя торты, пад якія пачалі піць салодкія віны і казаць прамовы. Пан Гільдэбрант, прыдворны акцёр, ухваляў вясенняе піва ў прамове, якая цалкам складалася з класічных цытат, нават з грэчаскіх, а асэсар Віцнагель прамаўляў тост з ла-

* Геній (адно са значэнняў) — у рымскай міфалогіі: асабісты дух-ахоўнік.

скавымі жэстамі, у вытанчанай манеры звяртаючыся да прысутных дам, беручы з бліжэйшай вазы і проста з сурвэты на сталае жменю кветак, і кожную з іх параўноваў з якою-небудзь дамай. А Амра Якобі, якая сядзела насупраць яго ў строі з тонкага жоўтага шоўку, была названая «прыгажэйшай сястрой чайнай ружы».

Адразу пасля гэтага яна правяла рукою па сваіх мяккіх валасах, узняла бровы і сур'ёзна кінула свайму мужу, пасля чаго таўстун устаў і ледзьве не сапсаваў увесь настрой, калі па-свойму няўклюдна з агіднай усмешкай прамармытаў колькі нікчэмных слоў... Пачулася толькі некалькі фальшывых воклічаў «брава», і на нейкі момант усталявалася гнятлівае маўчанне. Аднак адразу ж пасля гэтага зноў запанавала весялосць, пачалі ўжо на падпітку курыць і ўставаць, і з вялікім шумам уласнаручна выносіць сталы з залы, бо прыйшла парá танцаў.

Ужо было пасля адзінаццаці гадзін, публіка адчула сябе зусім разняволенаю. Адна частка гасцей падалася ў асветлены рознакаляровымі агнямі сад, каб падыхаць свежым паветрам, тады як другая засталася ў зале, разбілася на групкі, курыла, размаўляла, налівала піва, піла стоячы... Тут са сцэны рэзка зазвінеў гук трубы, заклікаючы ўсіх у залу. Музыкі — смычковыя і духавыя — сабраліся і расселіся за заслонаю; шэрагі крэслаў, на якіх ляжалі чырвоныя праграмкі, зноў былі расстаўлены, і дамы прыселі, мужчыны пасталі за імі ці абাপал іх. Запанавала цішыня напружанага чакання.

Потым аркестрык зайграў шумную ўверцюру, заслона паднялася — і, бач! — ужо навідавоку стаяла нейкая колькасць агідных неграў, у крыклівых касцюмах і з чырвонымі, як кроў, вуснамі; яны шчэрылі зубы, а потым пачалі варварскі лямант... Гэтыя паказы і ўтваралі ў сапраўднасці кульмінацыю свята Амры. Пачуліся радасныя воплескі, і нумар за нумарам удала скампанаваная праграма развівалася далей: фрау Гільдэбрант выйшла ў напудраным парыку, грукнула доўгім кіем аб падлогу і немым голасам заспявала: «That's Maria!» З'явіўся штукар у фрак, аблепленым ордэнамі, каб прадэманстраваць самае дзіўнае; пан Гільдэбрант паказаў да жаху падобнымі

Гётэ, Бісмарка і Напалеона, а рэдактар доктар Візэншпрунг у апошні момант выступіў з гумарыстычным дакладам на тэму «Сацыяльнае значэнне веснавога піва». Аднак пры канцы паказу напружанне дасягнула сваёй вяршыні, бо наперадзе быў апошні нумар, гэты таямнічы нумар, які ў праграме быў абрамлены лаўровым вянком і меў загаловак: «Луізхен. Песні і танцы. Музыка Альфрэда Лейтнэра».

У зале заварушыліся, і ўсе позіркі сышліся ў адной кропцы, калі музыкі адставілі ўбок свае інструменты і пан Лейтнэр, які дагэтуль моўчкі стаяў, прыхіліўшыся да вушака з абьякава заціснутай у роце цыгарэтай, разам з Амрай Якобі сеў за фартэ-піяна, якое стаяла пасярэдзіне перад заслонаю. Яго твар пачырванее, ён нервова гартаў напісаныя ноты, а Амра, наадварот, крыху збляднелая, у гэты час, паклаўшы руку на спінку крэсла, глядзела насцярожаным позіркам на публіку. Потым рэзка завінеў званок, і ўсе шыі напружана выцягнуліся. Пан Лейтнэр і Амра прайгралі некалькі тактаў нявіннага ўступу, заслона паднялася, з'явілася Луізхен.

Хваля разгубленасці і анямення пракацілася па натоўпе глядачоў, калі гэтая вартая жалю і агідна прыбраная аграмадзіна цяжкімі мядзведжымі крокамі выйшла на сцэну. Гэта быў адвакат. Шырокая, гладкая сукенка з блакітна-чырвонага шоўку, якая спадала аж да падлогі, ахоплівала яго бясформенную фігуру, і гэтая сукенка мела дэкальтэ, якое агідна адкрывала позіркам яго груба напудраную шыю. Рукавы на плячах таксама былі ўпрыгожаныя кароткімі буфамі, а доўгія светла-жоўтыя пальчаткі былі нацягнуты на тоўстыя і мускулістыя перадплеччы, а на галаве сядзеў высокі белы завіты парык з зялёным пяром, якое матлялася сюды-туды. А з-пад гэтага парыка выглядваў жоўты, асізлы, няшчасны і адчайна бадзёры твар, шчокі якога ўвесь час вартым жалю чынам падрыгвалі ўверх-уніз, а маленькія, абведзеныя чырвоным вочкі, нічога не бачачы, былі напружана ўтаропленыя на падлогу; сам таўстун цяжка пераступаў з нагі на нагу, прычым ён ці дзвюма рукамі трымаў сваю сукенку, ці слабымі рукамі ўздымаў угару абодва ўказальныя пальцы — іншых жэстаў ён не ведаў; прыглушаным голасам,

які перабіваўся кашлем, ён пад гукі піяніна выконваў нейкую пашлаватую песеньку...

Ці не выклікала гэтая вартая жалю постаць больш, чым калі-небудзь, халоднае адчуванне няшчасця, якое забівала любую нязмушаную весялосць і ціснула, як неадольны цяжар бялючай тугі, на ўсю гэтую кампанію?.. Сапраўдны жах месціўся глыбока на дне ўсіх шматлікіх вачэй, якія, як загіпнатызаваныя, былі накіраваны на гэтую сцэну, на гэтую пару за піяніна, і на гэтага мужа там наверху... Маўклівы, нечуваны скандал цягнуўся, мусіць, пяць доўгіх хвілін...

Але потым настаў момант, які ніводзін тут прысутны не забудзе праз усё сваё жыццё. Давайце ўявім сабе, што ж адбылося ў гэты кароткі, жудасны і складаны адрэзак часу.

Усе ведаюць смешную прыпеўку пад назвай «Луізхен», і вы, напэўна, памятаеце радкі:

«І танец вальс, і танец польку
Ніхто, як я, не танчыў, не.
Так, я Луізхен. Колькі ж, колькі
Было вас, хто кахаў мяне?...» —

гэтыя непрыгожыя і легкадумныя рыфмаваныя словы, рэфрэн трох даволі доўгіх строф. І вось пры пераапрацоўцы гэтых слоў Альфрэд Лейтнэр паказаў сваё майстэрства, уключыўшы на свой манер у тканіну вульгарнага і смешнага вырабу нечаканы ўрывак высокай музыкі. Мелодыя, якая рухалася ў до-дыез, гучала ў першых строфах даволі сімпатычна і абсалютна банальна. У пачатку цытаванага рэфрэна такт зрабіўся больш ажыўленым і з'явіліся дысанансы, якія пастаянным падкрэсліваннем «сі» выклікалі чаканне пераходу на фа-дыез мажор. Гэтыя дысгармоніі ўскладняліся да слова «танчыў», а пасля «я Луізхен», што давяршала развіццё і напружанне, у пераходзе на «фа» павінна было прыйсці разняволенне. Замест гэтага здарылася самае нечаканае. Бо з прычыны рэзкага павароту, дзякуючы амаль геніяльнай ідэі, танальнасць тут раптам перайшла на «фа», і гэтая ўстаўка, якая загучала пасля задзейнічання

абедзвюх педалей асабліва працягла на другім складзе слова «Лу-і-і-зхен», мела неапісальны, абсалютна нечуваны эфект! Гэта быў абсалютна ашаламляльны выпадак, жорсткае казытанне нерваў, ад якога мурашкі забегалі па спіне, гэта быў цуд, агаленне, у сваёй нечаканасці амаль жорстае зняцце ўсякага покрыва, заслона, якая рвецца...

І пры гэтым «фа»-акордзе адвакат Якобі спыніў свой танец. Ён стаяў моўчкі, ён стаяў пасярэдзіне сцэны як укапаны, усё яшчэ ўзняўшы ўгару ўказальныя пальцы — адзін крыху ніжэй, чым другі; гук «і» з «Луізхен» адняў у яго мову, ён знямеў, калі амаль адначасова рэзка абарвалася і музыка акампанементу, гэтая фантастычная і агідна смешная істота там наўерсе глядзела, утаропіўшыся, па-звярынаму набычыўшы галаву, запаленымі вачыма проста перад сабою. Якобі ўзіраўся ў гэтую прыбраную, светлую і поўную людзей святочную залу, у якой, як выпарэнні ўсіх гэтых людзей, вісеў скандал, амаль што згусціўшыся ў атмасферу... Ён узіраўся ва ўсе гэтыя ўзнятыя, скрыўленыя і рэзка асветленыя твары, у гэтыя сотні вачэй, якія яны з увагаю звярнулі з аднолькавым выразам разумення на тую пару ўнізе перад ім і на яго самога... У той час калі на ўсіх насунулася цішыня, ён перавёў свае ўсё яшчэ пашыраныя вочы з публікі на гэтую пару... Здаецца, на яго твары раптам прамільгнула іскрынка разумення, кроў хваляй накацілася ў гэты твар, і ён, набухлы, зрабіўся чырвоным, як ягоная шоўкавая сукенка, а потым зноў зрабіўся васкова-жоўтым... І гэты тоўсты чалавек абрынуўся вобзем, так што пад ім затрашчалі дошкі.

...На працягу нейкай хвіліны захоўвалася цішыня; потым пачуліся гучныя крыкі, пачалася мітусня, некалькі смелых мужчын, у тым ліку малады лекар, паўскоквалі з аркестра на сцэну, заслона апусцілася...

Амра Якобі і Альфрэд Лейтнэр сядзелі, адварнуўшыся адно ад аднаго, не адыходзячы ад піяніна. Ён, схіліўшы галаву, здавалася, яшчэ прыслухоўваўся да адгалоскаў свайго «фа»; яна, яшчэ няздольная сваім вераб'іным розумам зразумець, што адбылося, азіралася з абсалютна пустым выразам твару...

Неўзабаве пасля гэтага ў зале зноў з'явіўся малады лекар, невысокага росту яўрэй з сур'ёзным тварам і востраю бародкай. Тым прысутным, што атачылі яго каля дзвярэй, ён адказаў, паціснуўшы плячыма:

«Усё».

АДЗЕЖНАЯ ШАФА

Было пахмурна, змрочна і холадна, калі хуткі цягнік Берлін—Рым заехаў пад дах невялікага перона. У адным з купэ першага класа з карункавымі накідкамі на шырокіх плюшавых крэслах, прачнуўшыся, падняўся на ногі самотны пасажыр — Альбрэхт ван дэр Квален. Ён адчуў у роце нядобры прысмак, і наогул ва ўсім ягоным целе панавала не вельмі прыемнае адчуванне, якое было выклікана прыпынкам пасля працяглага руху цягніка, заціханнем рытмічнага пастуквання колаў, цішынёю, сярод якой шумы знадворку, воклічы і сігналы неяк дзіўна рэзалі вуха... Гэтае адчуванне падобнае да працверажэння з ап'яnelасці, ачуньвання пасля непрытомнасці. Нашы нервы знянацку пазбаўляюцца звыклай ужо апоры, рытму, і раптам яны адчуваюць сябе зусім разладжанымі і занядбанымі. І гэта даецца ў знакі яшчэ мацней, калі мы адначасова прачынаемся з тупога сну ў час язды ў вагоне.

Альбрэхт ван дэр Квален лёгка пацягнуўся, падышоў да акна і апусціў шыбу. Ён пачаў разглядаць, што робіцца абапал цягніка. Каля паштовага вагона мужчыны займаліся пагрузкай і разгрузкай пасылак. Лакаматыў свіснуў некалькі разоў, лёгка чыхнуў ды прашыпеў, потым супакоіўся і далей паводзіў сябе ціха; але ён быў падобны да каня, які стаіць, б'ючы яшчэ дрыготкімі капытамі, стрыжэ вушамі і нецярпліва чакае знаку, каб зноў таргануцца з месца. Рослая і тоўстая дама ў доўгім джэджавіку з надзвычай заклапочаным тварам увесь час з цяжкас-

цю перамяшчала ўздоўж вагонаў шматкілаграмовую дарожную сумку, штурхаючы яе каленам перад сабою; моўчкі, загнана, з вачыма, напоўненымі страхам. Яе верхняя губа, якую яна моцна выстаўляла наперад і на якой праступілі маленечкія кроплі поту, кранала неяк адмыслова.

«Ах ты, мілая, бедалажка! — падумаў сабе ван дэр Квален. — Каб жа я мог табе дапамагчы, даць прытулак, супакоіць, хоць бы толькі дзеля тваёй верхняй губы! Але кожны сам па сабе, так усё ўпарадкавана, і я, каму ў гэты момант зусім няма чаго баяцца, стаю тут і гляджу на цябе, як на таго жучка, які бездапаможна ляжыць на спіне».

Знадворку, на сціплым крытым пероне, панаваў змрок. Што цяпер было — вечар ці раніца? Яму гэта было невядома. Ён праспаў, і нельга было вызначыць, колькі ён спаў — дзве, пяць ці дванаццаць гадзін. Ці ж не здарылася так, што ён спаў суткі і даўжэй, не прачынаючыся, глыбокім сном, надзвычай глыбокім?.. Ван дэр Квален быў у цёмна-карычневым зімовым паўпаліто з аксамітным каўняром. Паводле яго рыс твару вельмі цяжка было вызначыць ягоны ўзрост: можна было толькі вагацца паміж 25 і 30 з гакам. У яго была жаўтаватая скура, а вочы былі палымяна-чорныя, як вуглі, і глыбока зацененыя. Гэтыя вочы не абяцалі нічога добрага. Розныя дактары падчас сур'ёзных і па-мужчынку адкрытых размоў прадказвалі яму не больш за некалькі месяцаў... Між іншым, яго цёмныя валасы былі ўкладзены на бакі ў косы прабор.

У Берліне — хоць Берлін і не быў пачатковым пунктам яго вандроўкі — ён, з чырвонай скураной дарожнай сумкай, падняўся ў хуткі цягнік, які адыходзіў, потым ён паспаў і цяпер, прачнуўшыся, адчуў сябе такім чалавекам па-за часам, што яго апанавала пачуццё радасці. У яго не было гадзінніка. Ён быў шчаслівы, што да тонкага залатога ланцужка, які ён насіў на шыі, цяпер — ён гэта добра ведаў — у кішэні яго камізэлькі быў толькі маленькі медальён. Ён не адчуў бы радасці, калі б ведаў, якая цяпер гадзіна ці які сёння дзень, бо календара ў яго таксама не было. З нейкага часу, даволі ўжо даўно, ён пазбавіўся звычайкі даведвацца, якая на календары дата, які

месяц і нават які год. Усё павінна вісець у паветры, звычайна думаў ён, і ў гэтым ён меў на ўвазе шмат што, хоць гэта і быў даволі смутны выраз. Яму рэдка перашкаджала, ці ўвогуле ніколі не шкодзіла, гэтае няведанне, бо ён намагаўся заўсёды трымацца ад такіх перашкод як мага далей. Ці адчуваў ён, магчыма, незадавальненне з таго, што мог толькі здагадвацца, якая пара года на дварэ? Відаць, восень, падумаў ён, калі выглянуў на змрочны і сыры перон. Больш нічога не ведаю! А ці ведаю я ўвогуле, дзе я?..

І раптам, калі ён падумаў гэтак, задаволенасць, якую ён адчуваў, ператварылася ў радасны жак. Не, ён не ведаў, дзе знаходзіўся. Усё яшчэ ў Германіі? Несумненна. У Паўночнай Германіі? Не мае значэння! Вачыма, якія былі яшчэ затуманены сном, ён убачыў, што акно яго купэ праплывае міма нейкай асветленай шыльды, на якой, магчыма, была напісана назва станцыі... Яго мозг не ўспрыняў нават абрысаў ніводнай літары. Яшчэ сонны, ён два-тры разы чуў, як праваднікі выкрыквалі назву станцыі... Ён не змог адрозніць нават гукаў. Але там, там у змроку, які не даваў ніякай прыкметы, каб зразумець, раніца цяпер ці вечар, недзе знаходзіўся горад, незнаёмы горад... Альбрэхт ван дэр Квален забраў з сеткі свой фетравы капялюш, узяў чырвоную скураную дарожную сумку, дзе рэмень са спражкаю адначасова прыціскаў да яе шоўкава-ваўняны плед у чырвона-белую клетку, у які, у сваю чаргу, быў закручаны парасон са срэбным кійком; і хоць яго білет быў куплены да Фларэнцыі, ён пакінуў купэ, пайшоў цераз той сціплы перон, паклаў свой багаж у адпаведнае акенца, запаліў цыгару, засунуў рукі — у яго ж не было ні сумкі, ні кійка — у кішэні паліто і выйшаў з вакзала.

Знадворку, на досыць змрочнай, мокрай і даволі пустой плошчы пяць-шэсць рамінікаў заляскаталі сваімі пугамі, і нейкі чалавек у абшытай галунамі шапцы і доўгім паліто, у якое ён хутаўся мерзнучы, падкрэслена запытальна сказаў: «Гатэль добраму чалавеку?» Ван дэр Квален ветліва падзякаваў яму і проста пайшоў наперад. Людзі, якія сустракаліся яму, ішлі з узнятымі каўнярамі; ён зрабіў тое самае: утуліў падбароддзе ў аксаміт, закурыў і не хутка, але і не надта павольна рушыў.

Ён прайшоў міма прыземістага мура, каля старых варотаў з дзвюма масіўнымі вежамі, прайшоў цераз мост, уздоўж парэнчаў якога стаялі скульптуры, а вада пад якім кацілася мутна і сонна. Побач праплыў доўгі трухлявы човен, якім, седзячы на карме, кіраваў мужчына пры дапамозе доўгага шаста. Ван дэр Квален на хвілінку спыніўся і нахіліўся цераз парэнчу. «Глядзі, — падумаў ён сабе, — рака; сапраўдная рака. Прыемна, што я не ведаю яе банальнай назвы...» Потым ён пайшоў далей.

Яшчэ нейкі час ён ішоў, не звачваючы, па тратуары вуліцы, якая была ані вельмі шырокай, ані вельмі вузкай, а потым недзе павярнула налева; надышоў вечар. Замігцелі электрычныя дугавыя лямпы, паміргалі, распаліліся, зашпыпелі і потым засвяціліся ў тумане. Крамы зачыняліся. «Значыць, як бы там ні было, ужо восень», — падумаў ван дэр Квален і патупаў далей па чорным мокрым тратуары. На ім галёшаў не было, але яго боты былі свабодныя, моцныя, носкія і пры ўсім тым выглядалі даволі элегантна.

Ён ішоў і ўвесь час забіраў улева. Людзі крочылі ды спяшаліся паўз яго, турбаваліся сваімі справамі ці ішлі з працы. «А я іду сярод іх, — думаў ён, — і я такі адзінокі і чужы, як, здаецца, не быў ніколі ніводзін чалавек. У мяне няма занятку і няма мэты. У мяне няма нават кійка, каб абAPERціся на яго. Не можа быць нікога больш бездапаможнага, вольнага, старонняга. Ніхто мне нічым не абавязаны, а я — нікому. Бог ніколі не прасціраў руку нада мною, ён мяне зусім не ведае. Няшчасце без міласціны — добрая справа; можна сказаць сабе: я Богу нічога не вінен».

Горад неўзабаве закончыўся. Магчыма, ён з цэнтра пайшоў крыху наўскасяк. Трапіўшы на шырокую прыгарадную вуліцу з прысадзімі і віламі, ён павярнуў направа, мінуў тры-чатыры амаль вясковыя, асветленыя толькі газавымі ліхтарамі, завулкі і нарэшце спыніўся перад драўлянымі варотамі, якія знаходзіліся справа каля звычайнага, пафарбаванага ў змрочна-жоўты колер дома, які, у сваю чаргу, вылучаўся абсалютна непразрыстымі і надзвычай скляпеністымі люстэркавымі шыбамі вокнаў. Аднак каля варотаў была прымацаваная шыльда з надпісам: «У гэтым доме на чацвёртым паверсе здаюцца ў арэнду

пакоі». «Во як?» — сказаў ён сабе, адкінуў недакурак сваёй цыгары, прайшоў у вароты ўздоўж дашчанага плота, які адгароджваў участак ад суседняга, злева цераз дзверы дома двума крокамі перасек ганак, у якім ляжала вартая жалю дарожка — стары, шэры ходнік, а потым ён пачаў падымацца па сціплай драўлянай лесвіцы.

Дзверы на паверсе таксама былі вельмі сціплыя, зашклёныя малочна-матавымі шыбамі, перад якімі былі размешчаны драцяныя сеткі, і сям-там можна было ўбачыць прозвішчы. Лесвічныя пляцоўкі былі асветлены керасінавымі лямпамі. А на чацвёртым паверсе (гэта быў апошні, а над ім — кладоўка) налева і направа ад лесвіцы вялі дзверы: звычайныя, рудаватыя дзверы ў пакоі; тут прозвішчаў відаць не было. Ван дэр Квален дайшоў да сярэдзіны і пацягнуў за масянжовую ручку званка... Званок зазваніў, але з сярэдзіны не пачулася ніякага руху. Ён пастукаў злева. Ніякага адказу. Ён пастукаў справа... Пачуліся павольныя, лёгкія крокі, і дзверы адчыніліся.

Гэта была жанчына, вялікая, хударлявая дама, старая і даўга-лыгая. Яна была ў каптуры з вялікім бантам матава-ліловага колеру і ў старасвецкай закрытай чорнай сукенцы. У яе аказаўся запалы птушыны твар, а на лбе можна было ўбачыць нешта чужароднае накшталт мохападобнай расліннасці. Гэта выглядала даволі брыдка.

«Добры вечар, — сказаў ван дэр Квален. — Пакоі...»

Старая дама кінула галавою: яна ківала і ўсміхалася павольна, моўчкі і з поўным разуменнем, потым прыгожаю белай доўгай рукою паказала, скрывіўшы няспешную, стомленую і высакародную грымасу, на супрацьлеглыя дзверы злева. Потым яна вярнулася назад і зноў з'явілася з ключом. «Ну паглядзі ты, — падумаў ён, стоячы за яе спінай, пакуль яна адчыняла. — Вы ж падобная да прывіду, як гераіня з казкі Гофмана, шанойная спадарыня...» Яна зняла лямпу-газоўку з крука і дазволіла яму ўвайсці.

Гэта было невялікае, нізкае памяшканне з карычневай падлогаю, сцены былі абабітыя да самага верху матамі колеру саломы. Акно ў тыльнай сцяне справа было захінутае доўгімі, роў-

нымі фальбонкамі белай муслінавай гардзіны. Белыя дзверы ў суседні пакой былі праваруч.

Старая дама адчыніла і ўзняла лямпу ўгору. Гэты пакой быў зусім пусты, з голымі белымі сценамі, на фоне якіх вылучаліся тры плеценыя крэслы, лакаваныя светла-чырвоным колерам, як трускалкі ў смятане. Адзежная шафа, камода-рукамыйнік і люстэрка... Ложак, надзвычай магутны прадмет мэблі з чырвонага дрэва, вольна стаяў пасярэдзіне пакоя.

«Вы маеце што-небудзь супраць?» — спыталася старая дама і сваёй прыгожаю доўгай белай рукою лёгка правяла па мохавай расліннасці на лбе... Было ўражанне, што яна гаворыць гэта ненаўмысна, як быццам не можа згадаць больш звыклай фразы для гэтага моманту. Яна адразу ж дадала: «Так бы моўціць...»

«Не, я нічога не маю супраць, — сказаў ван дэр Квален, — «пакоі абстаўлены даволі арыгінальна. Я здыму іх... Я хацеў бы, каб нехта забраў з вакзала мае рэчы, вось квіток. Будзьце ласкавы, дайце распараджэнні, каб прывялі ў парадак пасцель, начны столік... каб далі мне зараз жа ключы ад дома і ад паверха... ды яшчэ... забяспечце мяне парай ручнікоў... Я хацеў бы крышку прывесці сябе ў парадак, а потым накіравацца ў горад пад'есці і зноў вярнуцца».

Ён дастаў з сумкі нікеірваны карабок, забраў з яго мыла і паचाў асвяжаць каля рукамыйніка твар і рукі. Пры гэтым час ад часу ён пазіраў праз моцна скляпеністыя шыбы глыбока ўніз, на забруджаныя прыгарадныя вуліцы ў газавым святле, на дугавыя лямпы і вілы... Выціраючы рукі, ён падышоў да адзежнай шафы. Гэта была чатырохкантовая, карычневага колеру, крышку хісткая рэч з прастадушна ўпрыгожаным верхам, і яна стаяла пасярэдзіне правай бакавой сцяны якраз у нішы другіх, белых, дзвярэй, што павінны былі весці ў памяшканні, да якіх са знешняй лесвіцы доступ утваралі галоўная і сярэдняя дзверы. «Сёе-тое на свеце наладжана добра, — падумаў ван дэр Квален. — Гэтая шафа добра пасуе да нішы дзвярэй, быццам яна для гэтага і зроблена...» Ён адчыніў... Шафа была абсалютна пустая, з шэрагамі кручкоў на столі; але выявілася, што гэты

салідны прадмет мэблі не меў задняй сценкі, а быў завешаны шэрай тканінай, звычайнай грубай дзяругай, замацаванай за чатыры рагі цвікамі ці іголкамі...

Ван дэр Квален зачыніў шафу, узяў капялюш, зноў падняў каўнер паліто, патушыў свечку і выйшаў. Калі ён ішоў цераз пярэдні пакой, яму здалося, што акрамя сваіх крокаў ён чуе побач, у тых іншых памяшканнях, нейкі звон, ціхі, высокі металёвы звон... але не быў упэўненым, ці не самападман гэта. «Быццам залаты пярсцёнак падае ў срэбную пасудзіну», — падумаў ён, замыкаючы жыллё, потым пайшоў па сходах уніз, выйшаў з дома і знайшоў дарогу ў горад.

У ажыўленым горадзе ён знайшоў асветлены рэстаран і сеў за адзін з пярэдніх сталаў, павярнуўшыся спінаю да ўсяго вонкавага свету. Ён з'еў суп з гародніны з падсмажаным хлебам, біфштэкс з яйкам, выпіў кампот, пакаштаваў віна, потым заеў яшчэ ўсё кавалачкам зялёнага сыру гарганцола і паловай ігрушы. Калі ён заплаціў і апранаўся, зрабіў некалькі зацяжак рускай папярсы, потым запаліў цыгару і пайшоў. Крыху паблукішы яшчэ па вуліцах, ён зноў адшукаў шлях дадому ў прыград і, не спяшаючыся, накіраваўся туды.

Дом з люстэркавымі вокнамі ляжаў у поўным змроку і цішыні; ван дэр Квален адамкнуў дзверы і пайшоў наверх па цёмных прыступках. Ён асвятляў свой шлях запаленай сярнічкай і на чацвёртым паверсе адчыніў злева карычневыя дзверы, якія вялі ў ягоня пакоі. Паклаўшы паліто і капялюш на канапу, ён запаліў лямпу на вялікім пісьмовым стале і тамсама знайшоў сваю дарожную сумку, як і скручаны плед ды парасон. Разгарнуў плед і выцягнуў адтуль бутэльку каньяку, пасля чаго са скраной сумкі дастаў чарку і, пакуль дапальваў сваю цыгару да канца, час ад часу, седзячы ў крэсле, раз-пораз рабіў глыток. «Прыемна, — думаў ён, — што на гэтым свеце ўсё яшчэ ёсць каньяк...» Потым ён накіраваўся ў спальню, запаліў там свечку на начным століку, патушыў у іншым пакоі лямпу і пачаў распранацца. Ён складваў прадметы свайго непрыкметнага і паношанага гарнітура адзін за адным на чырвонае крэсла каля ложка; аднак потым, адшпільваючы падцяжкі, ён звярнуў увагу на

капялюш і паліто, якія ляжалі яшчэ на канапе; ён забраў іх і адчыніў адзежную шафу... Ён адступіўся на крок і схапіўся рукою ззаду за адзін з вялікіх цёмна-чырвоных драўляных шароў, што ўпрыгожвалі чатыры вуглы ложка.

Пакой са сваімі голымі белымі сценамі, на фоне якіх вылучаліся тры плеценыя крэслы, лакаваныя светла-чырвоным колерам, як трускалкі ў смятане, быў ахутаны трывожным святлом свечкі. А там — адзежная шафа, дзверцы якой былі шырока расчыненыя: яна была не пустая, у ёй хтосьці стаяў, нейкая постаць, істота, такая прывабная, што сэрца ван дэр Квалена на імгненне перастала біцца, а потым зноў запрацавала дакладнымі, павольнымі, лагоднымі ўдарамі... Яна была зусім голая і стаяла з узнятай тонкай пяшчотнаю рукою, абшчапіўшы ўказальным пальцам кручок на столі шафы. Хвалі яе доўгіх каштанавых валасоў спадалі на дзіцячыя плечы, ад якіх зыходзіла такая прыцягальнасць, на якую можна рэагаваць толькі незаўважным плачам. У яе прадаўгаватых чорных вачах адлюстроўвалася святло свечкі... Яе рот быў крышку завялікі, але меў такі выраз салодкасці, як вусны сну, калі яны пасля пакутных дзён датыкаюцца да нашага чала... Яна стаяла, шчыльна стуліўшы пяткі, а яе зграбныя ногі былі прыціснуты адна да адной...

Альбрэхт ван дэр Квален правёў адной рукою па вачах і ўбачыў... ён убачыў таксама, што там унізе ў правым кутку дзяруга была адзелена ад шафы... «Як? — спытаў ён. — Вы не хочаце ўвайсці?.. ці як тут сказаць... выйсці? Ці не вып'еце чарачку каньяку?.. Паўчарачкі?»

Але на сваё пытанне ён не чакаў адказу і не атрымаў яго. Яе вузкія, бліскучыя і такія чорныя вочы, што здаваліся безвыразнымі, бяздоннымі і нямымі, — яны былі накіраваны на яго, але без увагі і мэты, расплывіста, як быццам яны яго і не бачаць.

«Хочаш, каб я табе распавяла?» — раптам прамовіла яна спакойным прыглушаным голасам.

«Хачу...» — адказаў ён. Ён прысеў на край ложка, паліто ляжала ў яго на каленях, а на ім месціліся сплеченыя рукі. Яго рот быў крышку разяўлены, а вочы былі крыху прыплюшчаныя.

Але кроў бегла, пульсуючы цёпла і лагодна, па ўсім яго целе, а ў вушах быў лёгкі пошум.

Яна прысела ў шафе і пяшчотнымі рукамі абхапіла адно калена, якое падцягнула ўверх, у той час як другая нага звисала з шафы. Яе маленькія грудкі цясніліся паміж верхнімі часткамі рук, а нацягнутая скура на калене блішчэла. Яна пачала апавядаць... Апавядала ціхім голасам, а святло ад свечкі выконвала ў гэты час бязгучныя танцы...

Парачка брыла па пустынным полі, і яе галава ляжала ў яго на плячы. Моцна пахлі травы, але з даліны ўжо ўздымаліся воблакі вячэрняга туману — такі быў пачатак. У аповед не адзін раз упляталіся вершы, якія ўтрымлівалі непараўнальна лёгкія і салодкія рыфмы, як гэта часта здараецца з намі ў паўсне падчас ліхаманкавых начэй. Але скончылася ўсё нядобра. Канец быў жалобным: парачка так моцна і неразрыўна спялася ў абдымках, а калі вусны зліліся ў пацалунку, яны адно аднаму ўдарылі нажом паўзверх пояса, і менавіта з добрымі намерамі. Вось такі быў канец. І потым яна ўстала з бясконца ціхім і сціплым выразам на твары, вызваліла там унізе правы матуз з шэрай дзяругі, якая ўтварала заднюю сценку шафы, і знікла.

З гэтага часу ён штовечар сустракаў яе ў сваёй адзежнай шафе і слухаў яе аповеды... колькі вечароў? Колькі дзён, тыдняў ці месяцаў прабыў ён у гэтым жытле і ў гэтым горадзе?.. А нікому не было б ніякай карысці, калі б ён пра гэта даведаўся. Каго б узрадавала гэтая нікчэмная лічба?.. А мы ведаем, што Альбрэхт ван дэр Квален шматлікімі дактарамі быў прысуджаны толькі да некалькіх месяцаў жыцця...

Яна распавядала яму... І гэта былі сумныя гісторыі, без сучашэння, але яны траплялі як магутны цяжар на яго сэрца і прымушалі яго біцца павольней і лагодней. Часцяком ён забываўся... Яго кроў пачынала ў ім булькатаць, ён працягваў рукі, шукаючы яе, і яна не супраціўлялася. Але потым некалькі вечароў ён не знаходзіў яе ў шафе, а калі яна вярталася, то яшчэ некалькі вечароў нічога не распавядала, а потым павольна пачынала зноў, пакуль ён зноў не забываўся.

Колькі часу гэта працягвалася... хто ведае? Хто ведае, ці прачнуўся ўвогуле сапраўды Альбрэхт ван дэр Квален тым надвячоркам і ці падаўся ў незнаёмы горад; ці, можа, ён застаўся сонны ў сваім купэ першага класа і быў з неверагоднай хуткасцю перавезены цягніком Берлін—Рым цераз горы? Хто б з нас адважыўся з упэўненасцю і з усведамленнем сваёй праўды адказаць на гэтае пытанне? Гэтага абсалютна ніхто не ведае... «Гэта, мусіць, вісіць у паветры...»

ДАРОГА НА МОГІЛКІ

Дарога на могілкі ішла тут заўсёды побач з шашою, заўсёды на пару з ёю, пакуль не дасягала мэты, гэта значыць, могілкаў. На другім баку ад яе спачатку знаходзіліся дамы, дзе жылі людзі, новабудовы прыгарада, дзе яшчэ ўсё нешта рабілі, а далей пачыналіся палі. Што да шашы, па баках якой раслі дрэвы, пакручастыя букі немаладога ўзросту, то адна яе палова была брукаваная, другая — не. Дарога ж да могілкаў была пасыпана тонкім слоём жвіру, што надавала ёй характар прыемнай сцежкі. Паміж імі цягнуўся вузкі сухі роў, зарослы травой ды лугавымі кветкамі.

Была вясна, нават амаль ужо лета. Усё навокал усміхалася. Боскае блакітнае неба было скрозь завешана маленькімі, круглымі, густымі аблачынкамі, што былі ўсе ў белых камічных плямінках. Птушкі цвіркалі ў буках, а над палямі блукаў лагодны ветрык.

Па шашы з недалёкай вёскі ў напрамку горада цягнулася падвода, яна адной паловай ехала па брукаванцы, другой — па незабрукаванай частцы дарогі. Фурман звесіў ногі з двух бакоў дышля і не вельмі ўмела насвітваў песеньку. У самым канцы воза сядзеў, павярнуўшыся да чалавека спінаю, рудава-ты сабачка, які вочкамі над вострай мордачкай і з невыказна сур'ёзнай ды засяроджанай фізіяноміяй глядзеў назад на дарогу, па якой ён праехаў. Гэта быў непараўнальны сабачка, проста золата, вельмі забаўны; але, на жаль, ён да справы дачынен-

ня не мае, таму мы павінны пакінуць яго... Побач праходзіў узвод салдат. Яны ішлі з казармы непадалёк, тупалі, уздымаючы пыл, і спявалі. Яшчэ адна падвода цягнулася з горада ў напрамку вёскі. Гэты фурман драмаў, а на возе сабачкі не было, таму гэтая падвода не ўяўляе для нас ніякай цікавасці. Па дарозе ішлі два рамеснікі, адзін гарбун, другі — сапраўдны волат. Яны ішлі босыя, свае боты неслі за спінаю; дагнаўшы падводу, яны крыкнулі соннаму фурману штосьці прызнае і пайшлі сваёй дарогай. Гэта быў умераны дарожны рух, які адбываўся без замінак і здарэнняў.

Дарогай да могілкаў ішоў толькі адзін чалавек; ён рухаўся павольна з апушчанай галавою, абапіраючыся на чорную кульбу. Гэтага чалавека звалі Піпзам, Лёбгот Піпзам, а не неяк інакш. Мы называем яго падкрэслена дакладна, бо надалей ён паводзіў сябе самым дзіўным чынам.

Ён быў апрануты ў чорнае, бо накіроўваўся да магілак сваіх блізкіх. На ім быў грубы выгнуты капялюш-цыліндр, выцerty да бляску сурдут, штаны, занадта цесныя, як і занадта кароткія, і чорныя, зусім заношаныя лайкавыя пальчаткі. Яго шыя, доўгая і сухая шыя з вытырнутым кадыком, узвышалася над адкладным каўняром, які ўжо выцерся, на краях ужо нават разбухмаціўся, гэты адкладны каўнер. Але калі чалавек уздымаў галаву — а гэта ён рабіў час ад часу, каб упэўніцца, ці далёка яшчэ да могілкаў — то можна было ўбачыць яшчэ штосьці: рэдкі твар, несумненна, твар, які забудзеш ужо не так хутка.

Ён быў чыста паголены і бледны. Паміж запалымі шчокамі выступаў нос, які быў спераду тоўсты і падобны да бульбіны, ззяючы надзвычайнай, ненатуральнай чырванню і вылучаючыся процьмаю невялічкіх нарастаў, нездаровых пухлін, якія надавалі яму непрапарцыянальны і фантастычны выгляд. Гэты нос, які сваёй яркасцю рэзка адрозніваўся ад матавай бледнасці ўсяго твару, меў штосьці неверагоднае і маляўнічае, ён здаваўся насаджаным, як маскарадны нос, як меланхалічны жарт... Свой рот, вялікі рот з апушчанымі куточкамі вуснаў чалавек моцна сціснуў, а калі ён уздымаў вочы, то яго бровы, у якіх прабіваліся белыя валасінкі, узносіліся ўверх да капелюша, так

што можна было разгледзець, якія моцна запаленыя і жалобна абведзеныя чорным яго вочы. Карацей кажучы, гэта быў твар, якому ніяк нельга было зусім адмовіць у сімпатыі.

Выгляд Лёбгота Піпзама не выклікаў пачуцця радасці, ён кепска адпавядаў гэтай мілай раницы і нават для таго, хто вырашыў наведаць могількі сваіх блізкіх, ён быў занадта змрочным. Але калі зазірнуць у яго душу, то трэба было прызнаць, што для такога настрою было дастаткова важкіх прычын. Ён быў крышку прыгнечаны, як?.. Цяжка такім вясёлым людзям, як вы, растлумачыць... Крышку няшчасны... ці?.. крышку дрэнна дагледжаны. Ах, папраўдзе кажучы, ён быў такім не крышку, а ў высокай ступені, яго лёс, без перабольшання, абышоўся з ім жорстка.

Па-першае, ён піў. Ды пра гэта яшчэ будзе гаворка. Акрамя таго, ён аўдавеў, асірацеў і быў пакінуты ўсім светам; ва ўсім свеце ён не меў ніводнай душы, якая б яго любіла. Жонка, з дому Лебцэльт, памерла, нарадзіўшы яму паўгода таму дзіця; гэта было трэцяе дзіця, і яно было мёртвае. Іншыя двое таксама памерлі: адно ад дыфтэрыі, другое ні з таго ні з сяго — магчыма, ад агульнай неспрыяльнай атмасферы. Мала таго, неўзабаве ён яшчэ страціў сваё працоўнае месца, быў груба прагнаны са службы, і гэта было звязана з цягаю, мацнейшай за Піпзама.

Раней ён яшчэ мог так-сяк процістаяць гэтай цязе, хоць перыядычна паддаваўся ёй звыш меры. Але калі ён страціў жонку і дзяцей, калі ён пазбавіўся, не маючы апірышча і падтрымкі, усіх прыхільнікаў, застаўся адзін на ўсім белым свеце, заганныя звычкі авалодалі ім, усё больш ламаючы яго душэўнае супраціўленне. Ён быў дзяржаўным службоўцам у страхавым таварыстве, чымсьці накшталт сакратара з месячным акладам у 90 рэйхсмарак чыстымі. У неадэкватным стане ён дапускаў ненаўмыслныя грубыя памылкі і пасля некалькіх папярэджанняў быў нарэшце звольнены як супрацоўнік, які не заслугоўвае даверу.

Зразумела, што гэта зусім не спрыяла маральнаму аздаравленню Піпзама, ён, наадварот, усё больш апускаўся. Вам, напэўна, варта ведаць, што няшчасце знішчае гонар у чалавеку — ва ўсякім разе, добра, калі людзі разумеюць гэта. У гэтым

хаваецца дзіўная і жажлівая акалічнасць. Няма ніякай карысці з таго, што чалавек усяляк даводзіць сам сабе сваю нявіннасць: у большасці выпадкаў ён, напэўна, за сваё няшчасце пагарджае сабою. Але заганнасць і самапагарда самым жахлівым чынам узаемазвязаныя, яны сілкуюць адна адну, яны дзейнічаюць на карысць адна адной, ператвараючы ўсё ў пекла. Так здарылася і з Піпзамам. Ён піў, бо ўжо не паважаў сябе, а паважаў ён сябе ўсё менш і менш, таму што ганебнае знішчэнне ўсялякіх добрых намераў, якое ўвесь час узнаўлялася, раз'ядала яго самадавер. Дома ў шафе для адзення ён меў звычку трымаць бутэльку з атрутна-жоўтай вадкасцю, назву якой на ўсякі выпадак мы называць не будзем. Перад гэтай шафаю Лёбгот Піпзам, здаралася, стаяў на каленях і кусаў вусны да крыві, і ўсё-такі ўрэшце ён падаў... Мы неахвотна расказваем вам такія рэчы: але ж яны ўсё-такі павучальныя... Вось ён ішоў па дарозе да могілкаў і пастукваў перад сабою чорную кульбай. Лагодны ветрык абвываў і яго нос, але ён таго не адчуваў. З высока ўзнятымі бровамі ён пустымі і сумнымі вачыма глядзеў у вольны свет, нікчэмны, страчаны чалавек... Раптам ён пачуў за сваёй спінай нейкі шум і прыслухаўся: лёгкае шабуршанне на вялікай хуткасці набліжалася здалёку. Ён павярнуўся і спыніўся. Гэта быў ровар, шыны якога лёгка шаргаталі па зямлі, пасыпанай жвірам, і які набліжаўся поўным ходам, але потым яго тэмп запаволіўся, бо Піпзам стаяў пасярэдзіне дарогі.

На ровары сядзеў малады чалавек, юнак, бесклапотны турыст. О Божа, ён нават не прэтэндаваў быць залічаным да высокага і шанюўнага свету! Ён ехаў куды вочы глядзяць на рухомай прыладзе сярэдняй якасці, невядома чыёй вытворчасці, на ровары, магчыма, за дзвесце марак. Ён такім чынам апынуўся ўжо на волі, па-за горадам, налягаючы на бліскучыя педалі, трапіў на Богам дадзеную прыроду, гэх! На ім была стракатая кашуля, а зверху шэрая куртка, спартыўны абутак і самая зухаватая ў свеце шапачка — смех, а не шапачка: у рудаватую клетку, з гузічкам на макаўцы. А з-пад яе вытыркаўся неўпарадкаваны бялявы чуб, які захінаў лоб. Вочы былі ярка-сінія. Ён з'явіўся, як само Жыццё, і дзынкнуў званком; але Піпзам ні на

адзін крок не саступіў з дарогі. Ён стаяў і з нерухомым выразам твару пазіраў на Жыццё.

Яно кінула на яго злосны позірк і павольна праехала міма, пасля чаго Піпзам таксама павольна рушыў наперад. Але калі яно было побач з ім, ён прамовіў павольна і з моцным націскам:

«Нумар дзевяць тысяч семсот сем». Потым ён сціснуў вусны і зноў пачаў абьякава пазіраць уніз перад сабою, адчуваючы, што позірк Жыцця разгублена затрымаўся на ім.

Яно павярнулася, ухапілася адной рукою ззаду за сядло і вельмі павольна паехала.

«Што?» — спытала яно.

«Нумар дзевяць тысяч семсот сем, — паўтарыў Піпзам. — Ды нічога. Я напішу на Вас заяву ў паліцыю».

«Вы заявіце на мяне?» — спытала Жыццё, павярнулася яшчэ больш у сядле і паехала яшчэ павольней, так што давялося балансаваць рулём суды-туды...

«Заяўлю», — адказаў Піпзам ужо на адлегласці пяці-шасці крокаў.

«Наконт чаго?» — спытала Жыццё і злезла з ровара. Яно спынілася і запытальна пазірала на яго.

«Гэта Вы выдатна ведаеце самі».

«Не, мне гэта невядома».

«Вы мусіце гэта ведаць».

«Але я не ведаю, — сказала Жыццё, — і гэта цікавіць мяне надзвычай мала!» Прамовіўшы гэта, яно ўзялося за ровар, каб зноў сесці на яго. Яно па слова ў кішэнь не лезла.

«Я заяўлю на Вас, што Вы ездзіце тут, а не там па шашы, а тут па дарозе да могілак», — сказаў Піпзам.

«Ах, мой шанюны! — са злосным і нецярплівым смехам сказала Жыццё, павярнулася яшчэ раз і спынілася. — Вы бачыце тут па ўсёй дарозе адбіткі ад роварных колаў... Тут усе ездзяць...»

«Мне ўсё адно, — запырэчыў Піпзам, — я на Вас заяўлю».

«Ай, рабіце Вы ўсё, што Вам даспадобы!» — крыкнула Жыццё і села на ровар. Яно сапраўды ўселася, яно не зняславілася

няўдалай пасадкай; яно адштурхнулася нагою толькі адзін раз, упэўнена ўладкавалася на сядзенні, старанна націснула на педаль, каб зноў набраць тэмп, адпаведны свайму тэмпераменту.

«Калі Вы і надалей тут будзеце ездзіць, тут, па дарозе да могілкаў, то я на Вас абавязкова заяўлю», — крыкнуў Піпзам дрыготкім голасам. Але Жыццё праз гэта не вельмі хвалявалася; яно працягвала ехаць хутчэй і хутчэй.

Калі б вы ў гэты момант убачылі твар Лёбгота Піпзама, вы б вельмі спужаліся. Ён сціснуў вусны так моцна, што яго твар і нават палымяны нос непазнавальна скрывіліся, а пад натуральна ўзнятымі бровамі вочы з выразам вар'ята ўтаропіліся на ровар, які ад'язджаў. Раптам ён рынуўся наперад. Кароткую адлегласць, якая аддзяляла яго ад ровара, ён пераадолеў падбегам і ўхапіўся за багажнік; ён учапіўся за яго абедзвюма рукамі, і не расціскаючы звышчалавечна моцна сцятых вуснаў, моўчкі, з дзікімі вачыма, цягнуў з усіх сіл за ровар, які хістка рухаўся наперад. Ubачыўшы гэта, цяжка было зразумець: ці ён са злосці намерыўся перашкодзіць маладому чалавеку ехаць, ці, апантаны жаданнем быць узятым на буксір, ускочыць ззаду на ровар і ехаць разам, таксама апынуцца на волі, на ўлонні Богам дадзенай прыроды, гэх!.. Ровар не мог далей вытрываць гэтай адчайнай нагрузкі; ён спыніўся, ён нахіліўся, ён упаў...

Цяпер Жыццё перайшло на грубы тон. Яму ўдалося стаць на адну нагу, яно размахнулася правай рукою і так штурхнула Піпзама ў грудзі, што той, хістаючыся, адступіў на некалькі крокаў. Потым яно сказала голасам, які пагрозліва набіраў сілу:

«Вы, відаць, п'яны, мужчына! Калі Вы, зацяты барацьбіт, яшчэ раз уздумаеце затрымаць мяне, то я Вас саб'ю на горкі яблык, Вы разумееце? Я Вам косці пераламаю! Так і ведайце!» І з гэтымі словамі яно павярнулася да пана Піпзама спінай, гнеўным рухам мацней нацягнула на галаву сваю шапачку і зноў скочыла на ровар. Не, яно сапраўды ў кішэню па слова не лезла. І асядлаць ровар яму ўдалося таксама без цяжкасці, як і мінулым разам. Яно з першага разу ёмка ўселася на сядзенні і адразу ж падпарадкавала сабе агрэгат. Піпзам назіраў, як тая спіна аддалялася ўсё хутчэй ды хутчэй.

Ён стаяў, сапучы, і глядзеў услед Жыццю... Яно не падала, з ім не здарылася няшчаснага выпадку, шына не лопалася і ніводзін камень не трапляў яму пад кола; пружынячы, яно ад'язджала ўсё далей. Тут Піпзам пачаў крычаць і лаяцца... Гэта можна было назваць рыкам, гэта ўжо быў не чалавечы голас.

«Вы не паедзеце далей! — лямантаваў ён. — Вы павінны ехаць там, на тым баку, а не па дарозе да могілкаў, ці чуеце, што я кажу?! Злазьце з ровара, зараз жа злазьце! О, о! Я заяўлю на Вас! Я паскарджуся на Вас! Ах, Госпадзе Божа, каб жа ты ўпаў, каб табе зваліцца, ты боўдзіла, я б цябе растаптаў, таптаў бы бо-там твой твар, ты, кляты вырадак!..»

Ніколі нічога падобнага не здаралася! Мужчына, які лаецца па дарозе на могілкі, мужчына, які раве набычыўшыся, мужчына, які сварыцца, падскокваючы ад злосці, выдурняецца, размахвае ў розныя бакі рукамі ды нагамі й не можа супакоіцца! Ровара ўжо даўно не было відаць, а Піпзам усё яшчэ шалеў на тым жа самым месцы.

«Трымайце яго! Трымайце яго! Ён ездзіць па дарозе на могілкі! Здыміце яго з ровара, праклятага ёлупня! Ах... ах... вось каб ты трапіў у мае рукі, я б ужо расправіўся з табою, ты, дурны сабака, ты, шалёны ветрагон, ты, Ванька-дурылка, ты — недавучка!.. Злазь! Злазь з ровара! Ці не знойдзецца нікога, хто скіне яго ў пыл, гэтага нягодніка?!. Ездзіць дзеля забавы, а як жа? Па дарозе да могілкаў, ці чулі?! Ты, сабачы сын! Ты, нахабнік! Ты, праклятая малпа! Блакітныя вочы, а як жа? А яшчэ што, акрамя?.. Няхай д'ябал павыдзірае іх табе, ты, невук, невук, невук!..»

Цяпер Піпзам перайшоў на словазлучэнні, якія паўтараць нельга, ён закіпеў і выкрыкваў трэснутым голасам самыя ганебныя непрыстойныя словы, прычым шалёныя рухі ягонага цела ўсё больш узмацняліся. Некалькі дзяцей з кошыкам і сабакам-пінчарам ішлі ад шашы ў яго бок; яны пералезлі цераз роў, акружылі мужчыну, які няспынна лямантаваў, і з цікаўнасцю пазіралі на яго скрыўлены твар. Людзі, якія працавалі ў аддаленні на будоўлях ці якраз спынілі сваю працу, каб папалуднаваць, звярнулі ўвагу на яго таксама, а падарожнікі, мужчыны

і жанчыны-тынкоўшчыцы, далучыліся да групы. Але Піпзам усё яшчэ буяніў, ён раз'юшыўся яшчэ больш. Ён слепа размахваў кулакамі да неба і ва ўсіх кірунках, дрыгаў нагамі, круціўся вакол сябе, згінаў калені і зноў спружынай выпростаўся ад незвычайнай напружанасці, каб закрычаць як мага гучней. Ён ні на хвілю не спыняўся ў сваёй лаянцы, ён не прадыхаў, і рабілася дзіўна, адкуль у яго браліся ўсе тыя словы. Яго твар жудасна наліўся крывёю, капялюш збіўся на патыліцу, а незаціснутая верхняя кашуля вылезла з-пад камізэлькі. Пры гэтым ён даўно дапяў да агульнасцей і выдаваў рэчы, якія ўжо ніколі не тычыліся справы. Гэта былі намёкі на яго поўнае заган жыццё ды рэлігійныя тлумачэнні, вымаўленыя такім неналежным тонам і неахайна перамешаныя з непрыстойнымі словамі.

«Падыдзіце толькі сюды, падыдзіце ўсе сюды! — лямантаваў ён. — Не вы, не толькі вы, іншыя таксама, у шапачках і з блакітнымі вачыма! Я хачу ўвесці вам праўду ў вушы, каб наvekі зрабілася жакліва вам, пасвісцёлам! Смеяцеся, каб вас парвала! Я, ну так, я нават бываю ў запоі, калі вам так хочацца гэта пачуць! Што гэта значыць?! Яшчэ не вечар! Яшчэ прыйдзе дзень, вы, нікчэмныя адкіды, калі Бог узважыць усіх нас... Ах... ах... Сын чалавечы прыйдзе ў аблоках, вы, нявінныя нягоднікі, а ягоная справядлівасць не тутэйшага паходжання! Ён нізрыне вас у надзвычайную цемень, ваш просты род, вось там будзе лямант і скрыгат...»

Цяпер ён быў акружаны даволі вялікім гуртам людзей. Адны ўсміхаліся, іншыя пазіралі на яго з-пад нахмураных броваў. Яшчэ больш прыйшло рабочых ды жанчын-тынкоўшчыц з будоўляў. Адзін фурман злез са сваёй падводы, спыніўшыся на прасёлку, і з пугай у руцэ пералез цераз роў. Яшчэ адзін затрос Піпзэма за рукаў, але гэта не дапамагло. Узвод салдат, які маршыраваў побач, са смехам выцягнуў шыі, каб убачыць яго. Сабак-пінчар не вытрываў болей, упёрся пярэднімі лапамі ў дол і, падціснуўшы хвост, заскавытаў яму проста ў твар.

Раптам Лёбгот Піпзам яшчэ раз закрычаў колькі меў сілы: «Ты мусіш злезці, ты зараз жа злезеш, ты, невук недапечаны!» Ён накрэсліў рукою шырокае паўкола і рынуўся долу. Ён ля-

жаў, раптам анямелы, як чорны камяк пасярод цікаўных. Яго пакамечаны цыліндр адляцеў ад яго, некалькі разоў падскочыў на зямлі, а потым проста застаўся ляжаць.

Два муляры схіліліся над нерухомым Піпзамам і спакойным ды разумным тонам працоўных людзей пачалі абмяркоўваць гэты выпадак. Потым адзін з іх устаў на ногі і хуценька знік. Тыя, хто заставаліся, зрабілі яшчэ некалькі спроб прывесці яго ў прытомнасць. Адзін абпырскаў яго вадою з цэбра, другі наліў са сваёй бутэлькі брантвейну ў жменю і пацёр яму скроні. Але гэтыя спробы не мелі аніякага поспеху.

Так прайшлі якія паўгадзіны. Потым на шашы ўсё гучней пачуўся стук колаў. Гэта была санітарная карэта, і яна тут жа спынілася, у яе былі запрэжаныя два ладныя невялічкія канякі, а на ёй самой на кожным баку быў намаляваны адмысловы чырвоны крыж. Два мужчыны ў зграбнай уніформе спусціліся з козлаў, і ў той час як адзін падаўся да задняй часткі карэты, каб адчыніць яе і выцягнуць насілку, другі выскачыў на дарогу да могілкаў, расштурхаў цікаўных па баках і пры дапамозе аднаго мужчыны з натоўпу панёс пана Піпзама да карэты. Ён быў укладзены на насілку і ўсунуты, як хлеб у печ, у карэту, пасля чаго дзверы зноў зачыніліся і абодва чалавекі ва ўніформе зноў ускараскаліся на козлы. Усё гэта адбывалася вельмі дакладна, некалькімі спрактыкаванымі рухамі, ціп-топ, як у балагане.

А затым яны павезлі Лёбгота Піпзама прэч.

GLADIUS DEI*

I

Мюнхен зіхцеў. Над святочнымі плошчамі і белымі храмамі з калонамі, псеўдаантычнымі манументамі і барочнымі цэрквамі, фантанамі, палацамі і садамі рэзідэнцыі зіхотка распасцерлася неба з сіняга шоўку, і яго шырокія і яркія, аточаныя залёным і добра разлічаныя перспектывы ляжалі ў сонечным марыве першага, цудоўнага чэрвеньскага дня.

Птушыная гамана і таемная радасць ва ўсіх завулках... А па плошчах і вуліцах пракочваецца, тоўпіцца і гудзіць непарыўнае і вясёлае жыццё прыгожага і ўтульнага горада. Вандроўнікі з усіх краёў катаюцца ў маленькіх павольных дрожках, пазіраючы з аднолькавай цікавасцю налева і направа на сцены дамоў, і падымаюцца па адкрытых сходах у музеі...

Шмат якія вокны адчыненыя, і шмат з якіх на вуліцу даноціцца музыка, чуюцца практыкаванні на піяніна, скрыпцы ці віяланчэлі — шчырыя і сумленныя дылетанцкія высілкі. А ў «Адэоне»**, як можна пачуць, сур'ёзна праходзіць вучоба на некалькіх раляях.

* Меч Бога (лац.).

** Тут: памяшканне для заняткаў музыкай і канцэртаў.

Маладыя людзі, якія насвістваюць матыў Нотунга*, а вечарамі запаўняюць заднія шэрагі Сучаснага драматычнага тэатра, заходзяць у будынку ўніверсітэта і гарадской бібліятэкі і выходзяць адтуль з літаратурнымі часопісамі ў кішэнях пінжакоў. Перад Акадэміяй выяўленчых мастацтваў, якая развінае свае белыя рукі паміж Цюркенштрасэ і Зігестор**, спыняецца прыдворная карэта. А на вышыні рампы стаяць, сядзяць і ляжаць шматколернымі групамі мадэлі: маляўнічыя старыя, дзеці і жанчыны ў нацыянальных строях з албанскіх гор.

Спакой і няспешнае шпацыраванне на ўсіх доўгіх вуліцах паўночнай часткі горада. Людзей не падганяе і не грызе прага штосьці набыць, яны жывуць дзеля прыемных пачуццяў. Маладыя мастакі з круглымі капялюшыкамі на патыліцах, вольна завязанымі гальштукамі, без кійкоў, бесклапотныя вучні рамеснікаў, якія плацяць за сваё жытло маляўнічымі накідамі, шпацыруюць, каб наладаваць сябе добрым настроем пад уздзеяннем гэтай блакітнай раніцы, і пазіраюць услед малым дзяўчынкам такога сімпатычнага, невысокага тыпу з чорнай стужачкай *en bandeaux****, з крышку завялікімі нагамі і бестурботнымі норавамі. У кожным пятым доме блішчаць на сонцы шыбы вітрын атэлье. Часам з шэрагу звычайных дамоў нейкі вылучаецца сваім мастацкім выглядам; твор фантазіі маладога архітэктара, шырокі і плоскі, дугападобны, з незвычайным арнамантам, дасціпны і стыльны. І раптам дзе-небудзь дзверы на сумным фасадзе заключаны ў рамку дзёрзкай імправізацыі: плаўныя лініі і сонечныя колеры, выпівохі і русалкі, ружовыя голыя целы...

Заўсёды зноў і зноў прыходзіш у захапленне, калі бавішся перад прадметамі мастацкага сталаярства і кірмашоў сучасных тавараў раскошы. Колькі фантастычнага пачуцця камфорту, колькі непасрэднага гумару ў формах усіх рэчаў! Усюды рассыпаны

* Нотунг (*Nothing*) — чароўны меч Зігфрыда з тэатралогіі Рыхарда Вагнера «Пярсцёнак Нібелунгаў».

** Зігестор — Арка Перамогі (Брама Перамогі).

*** У палоску (*фр.*).

маленькія гандлёвыя кропкі скульптур, рам і антыкварыяту, з вітрын якіх насустрач табе выстаўляюцца бюсты фларэнтыйскіх дам XV стагоддзя, поўныя шляхетнай пікантнасці. І гаспадар самай маленькай і самай таннай з гэтых крамак распавядзе табе пра Данатэла* і Міна да Ф'езоле**, быццам ён асабіста атрымаў ад іх саміх права на папулярызаванне...

А там наверху на Адэонспляц з відам на Залу Вялікіх Палкаводцаў, перад якой распасціраецца прасторная плошча, выкладзеная мазаікай, наўскасяк насупраць палаца рэгентна, тоўпяцца людзі вакол шырокіх вокнаў і вітрын вялізнай крамы мастацтва, прасторнага гандлёвага прадпрыемства прыгажосці М. Блютэнцвайга. Якая бліскучая шыкоўнасць выкладзеных тавараў! Рэпрадукцыі шэдэўраў з усіх галерэй свету, заключаныя ў каштоўныя, рафінавана афарбаваныя і ўпрыгожаныя арнаментамі рамы з адметным тонкім густам пышлівай прастаты; копіі сучасных карцін, весела настраёвых фантазій, у якіх, здаецца, з гумарам і рэалізмам адраджаецца антыка; скульптуры Рэнесансу ў дасканалых адліўках; голыя бронзавыя целы і кропкі дэкаратыўныя чарачкі; керамічныя вазы ў пластычным стылі, якія выйшлі з ваннаў выпарвання металаў у страката ззяючай абалонцы; шыкоўныя тамы, трыумф новага выдавецкага мастацтва, творы модных лірыкаў, запакаваныя ў прыгожы і высакародны глянец; сярод усяго гэтага партрэты мастакоў, музыкаў, філосафаў, акцёраў, паэтаў, вешаныя дзеля задавальнення цікаўнасці да прыватнага жыцця... У прасторнай вітрыне першай суседняй кнігарні выстаўлена на мальберце вялікая карціна, перад якой тоўпіцца народ: каштоўная фатаграфія, выкананая ў чырвона-карычневых тонах, заключаная ў шырокую раму са старога золата; аб'ект, які прыцягвае ўвагу, копія галоўнага экспаната вялікай міжнароднай выставы года, наведальнікі якую запрашаюць архаізаваныя і дзейныя плакаты

* Данатэла — Даната дзі Нікола дзі Бэта Бардзі (1386–1466), фларэнтыйскі скульптар.

** Міна да Ф'езоле — Міна дзі Джавані (каля 1430–1484), італьянскі скульптар.

на слупах для аб'яў, сярод канцэртных праграм і па-мастацку аформленых рэклам гігіенічных сродкаў.

Азірніся, паглядзі ў вокны кнігарняў. На твае вочы трапяцца такія загалоўкі, як «Мастацтва жытла ад часу Рэнесансу», «Выхаванне пачуцця колеру», «Рэнесанс у сучасным мастацкім рамесніцтве», «Кніга як мастацкі твор», «Дэкаратыўнае мастацтва», «Прага мастацтва», — і ты павінен ведаць, што гэтыя рэкламныя творы купляюцца і чытаюцца тысячамі і што ўвечары на гэтыя ж самыя тэмы будзе весціся гаворка ў напоўненых залах.

Калі пашанцуе, то табе сваёй уласнай персонай сустрэнецца адна са славетных дам, якіх усе прывыклі бачыць у мастакоўскім асяроддзі, адна з тых багатых і прыгожых дам, штучна створаных тыцыянаўскіх бландзінак у брыльянтавых упрыгожаннях, п'янікім рысам якіх, дзякуючы руцэ геніяльнага партрэтыста, наканавана вечнасць, і пра чыё інтымнае жыццё гаворыць увесь горад — каралеў мастацкіх фестываляў падчас карнавалу, крышку загрыміраваных, крышку падфарбаваных, поўных шляхетнай пікантнасці, какетлівых і вартых пакланення. І толькі зірні: вунь у экіпажы па Людвігштрасэ едзе вялікі мастак са сваёй каханай. Людзі звяртаюць увагу на сродак перамяшчэння, спыняюцца і пазіраюць пары ўслед. Шмат хто вітаецца. Неўзабаве ўжо з'явіцца і ахоўнікі.

Мастацтва працвітае, мастацтва пануе, мастацтва з усмешкаю распасцірае сваю ўладу на горад. Усебаковы рэспектабельны ўдзел у яго працвітанні, усебаковыя, старанныя і самаадданыя практыка і прапаганда служаць на яго карысць, тут уладарыць безумоўны культ лініі, густу, формы, зместу, прыгажосці...

...Мюнхен зіхцеў.

II

Па Шэлінгштрасэ ішоў юнак; ён крочыў сярод званкоў веласіпедыстаў пасярэдзіне драўлянай маставой у бок шырокага фасада царквы Святога Людвіга. Калі паглядзець на яго, то стваралася ўражанне, быццам па сонцы ідзе цень, паводле на-

строю — згадка пра цяжкія часы. Няўжо ён не любіў сонца, у святочным ззянні якога патанаў горад? Чаму ён ішоў, заглыбіўшыся ў сябе, адварнуўшыся ад усяго і ўнурыўшы позірк долу?

На ім не было капелюша, што пры вольным знешнім выглядзе вясёлага горада нікога не здзіўляла, але на галаву ў яго быў накінуты башлык прасторнага чорнага паліто, які кідаў цень на яго кантаваты лоб, захінаў вушы і быццам абрамляў яго запалыя шчокі. Якія згрызоты сумлення, якія непаладкі і якія здзекі з самога сябе змаглі так выпусташыць гэтыя шчокі? Ці не жахліва бачыць, што ў такі сонечны дзень ва ўпадзінах шчок чалавека знайшло сабе прытулак гора? Яго цёмныя бровы густа сышліся на вузкім пераноссі, а сам нос з гарбінкай выбіваўся на твары сваёй велічынёю; вусны былі моцныя і тоўстыя. Калі ён уздымаў піўныя вочы, што месціліся даволі блізка адно ад аднаго, на яго кантаватым ілбе ўтвараліся косыя зморшчыны. Ён пазіраў з выразам дасведчанасці, абмежаванасці і пакут. З профілю гэты твар быў вельмі падобны да адной старой карціны, створанай манахам, якая захоўваецца ў Фларэнцыі ў цеснай, жорсткай кляштарнай келлі, з якой аднойчы пачаўся жудасны і бязлітасны пратэст супраць жыцця і яго трыумфу...*

Іеранімус крочыў па Шэлінгштрасэ, ішоў павольнымі і цвёрдымі крокамі, сцягваючы з сярэдзіны дзвюма рукамі абедзве паловы свайго прасторнага паліто. Дзве маленькія дзяўчынкі, дзве з ліку гэтых сімпатычных, прысадзістых істот са стужачкай *en bandeaux*, занадта вялікімі ступнямі ног і вольнымі норавамі, праходзілі бестурботна, рука пад руку, паўз яго, гатовыя да прыгод; яны падштурхнулі локцем адна адну і засмяяліся, нахіліліся наперад і кінуліся бегчы, смеючыся з яго башлыка і яго твару. Але ён не звярнуў на гэта ўвагі. З нахіленай галавою і не пазіраючы ні налева, ні направа, ён перасек Людвігштрасэ і падняўся па прыступках у царкву.

Вялікія палавінкі цэнтральных дзвярэй былі шырока расчыненыя. У свяшчэнным паўзмроку, халаднаватым, душным і на-

* Маецца на ўвазе партрэт Джыралама Саванаролы, напісаны Фра Барталамеа, які захоўваецца ў кляштары Св. Марка.

поўненым фіміямам, недзе ўдалечыні мільгала слабае чырванаватае полымя. Старая кабета з набрынялымі крывёю вачыма ўзнялася з лаўкі і на мыліцах пацягнулася паміж калонамі. А больш у царкве нікога не было.

Іеранімус спаласнуў лоб і грудзі ля крапільніцы, прыпаў на калена перад галоўным алтаром і застаўся стаяць у цэнтральным нэфе. Ці не было такога ўражання, што яго постаць тут, у царкве, выцягнулася ўгору? Ён стаяў, выпрастаўшыся і нерухома, з вольна ўзнятай галавою, яго вялікі з гарбінкай нос, здавалася, тырчаў над моцнымі вуснамі з выразам уладнасці, а вочы ўжо не былі скіраваныя долу, а пазіралі адважна перад сабою ўдалачынь, у бок распяцця на галоўным алтары. Такім чынам ён прабыў нерухома нейкі час; потым, адступіўшыся назад, зноў прыпаў на калена і выйшаў з царквы.

Ён пайшоў назад угару па Людвігштрасэ, павольна і цвёрда, схіліўшы галаву, пасярэдзіне шырокай нямошчанай праезнай маставой у бок агромністай Залы Палкаводцаў з яе статуямі. Але трапіўшы на Адэонспляц, ён узняў вочы ўгору, так што на яго кантаватым твары ўтварыліся папярэчныя зморшчыны, і запаволіў свае крокі: яго ўвагу прыцягнуў натоўп людзей перад выстаўленымі экспанатамі вялікай крамы мастацкіх вырабаў, гандлёвага прадпрыемства прыгажосці М. Блутэнцвайга.

Людзі пераходзілі ад вітрыны да вітрыны, разглядалі выстаўленыя шэдэўры і абменьваліся думкамі, зазіраючы адно аднаму цераз плячо. Іеранімус змяшаўся з натоўпам і таксама пачаў разглядаць усе гэтыя рэчы, засяроджваючыся на ўсім, экспанат за экспанатам.

Ён бачыў копіі шэдэўраў з усіх галерэй Зямлі, каштоўныя рамы ў іх прастай незвычайнасці, скульптуры Рэнэсансу, бронзавыя целы і дэкаратыўныя чаркі, зіхоткія вазы, аздабленне кніг і партрэты мастакоў, музыкаў, філосафаў, акцёраў, паэтаў; на ўсё гэта ён глядзеў і кожнаму экспанату прысвячаў нейкі момант. Сцягваючы дзвюма рукамі з сярэдзіны абедзве паловы свайго паліто, ён круціў галавою пад башлыком, маленькімі, кароткімі паваротамі з боку ў бок, і з-пад яго цёмных, на пера-

носі моцна зведзеных густых броваў, якія ён уздымаў уверх, яго вочы пазіралі нейкі час на кожную рэч з адчужаным, тупым і холадна-здзіўленым выразам. Так ён дайшоў да першай вітрыны, да той, у якой знаходзілася карціна, што выклікала цікавасць, нейкі час глядзеў з-за плячэй людзей, якія тоўпіліся тут, і нарэшце прабіўся наперад, да самага экспаната.

Вялікая, чырванавата-карычневая фатаграфія, з надзвычайным густам заключаная ў раму са старога золата, стаяла на мальберце пасярэдзіне вітрыны. Гэта была Мадонна, праца, якая ўспрымалася абсалютна па-сучаснаму, вольная ад усялякіх умоўнасцей. Фігура Святой Парадзіхі была адзначана спакулівай жаноцкасцю, яна была аголеная і прыгожая. Вакол яе вялікіх жарсных вачэй залеглі цёмныя цені, а рот, які далікатна і дзіўна ўсміхаўся, быў крыху растулены. Яе тонкія пальцы, сціснутыя крышку нервова і сутаргава, абхапілі сцягну дзіцяці, голенькага хлопчыка вытанчанай і амаль першароднай зграбнасці, які гуляў з яе грудзьмі і пры гэтым скіроўваў свой разумны бакавы погляд на гледача.

Яшчэ два юнакі стаялі побач з Іеранімусам і вялі размову пра карціну, два маладыя чалавекі з кніжкамі пад пахай, якія яны ўзялі ў гарадской бібліятэцы ці неслі туды, гуманітарны, падкаваныя ў мастацтве і навуцы.

«Малы нядрэнна ўладкаваўся, д'ябал мяне вазьмі», — прамовіў адзін.

«І, відавочна, у яго ёсць намер выклікаць зайздасць у сяго таго, — адказаў другі. — Сумнеўная кабета!»

«Кабета — проста звар'яець! Збіваешся крышку з панталыку наконт догмы пра бязгрэшнае зачацце...»

«Праўда-праўда, яе выгляд выклікае хваляванне... Ты бачыў арыгінал?»

«Вядома. Быў вельмі ўражаны. У колерах яна яшчэ больш узбуджае... асабліва вочы».

«А падабенства — выключнае».

«Не зразумеў».

«Ты не ведаеш мадэлі? Ён жа выкарыстаў сваю маленькую прыбіральшчыцу. Гэта амаль што партрэт, толькі моцна

стылізаваны ў сэнсе разбэшчанасці... Дзяўчына — куды больш нявінная».

«Спадзяюся, Жыццё было б занадта напружаным, калі б было шмат такіх, як гэта *mater amata** ...»

«Карцінная галерэя купіла яе».

«Сапраўды? Глядзі ты! Мусіць, між іншым, ведала, што рабіла. Як выпісана цела, і плаўнасць ліній убору напраўду выдатная...»

«І праўда, неверагодна таленавіты тып».

«Ты ведаеш яго?»

«Зусім крышку. Ён зробіць сабе кар’еру, гэта дакладна. Яго ўжо два разы запрашалі да стала ў рэгента...»

Апошняе было прамоўлена ўжо пры развітанні.

«Ці з’явішся ты сёння вечарам у тэатры? — спытаўся адзін. — Таварыства драмы ставіць сёння “Мандрагору” Макіявелі».

«О, брава. Ад гэтага можна чакаць задавальнення. Я збіраўся пайсці ў вар’етэ мастакоў, але, хутчэй за ўсё, я ўрэшце аддам перавагу больш прыстойнаму Нікаля. Да пабачэння...»

Яны развіталіся, адступілі назад і разышліся — адзін налева, другі направа. Іншыя людзі заступілі іх месца і пачалі разглядаваць паспяховую карціну. А Іераніmus заставаўся нерухома стаць на сваім месцы; ён стаяў, выцягнуўшы галаву, і было відаць, як сутаргава сціскаліся ў кулакі яго рукі, якімі ён на грудзях утрымліваў з сярэдзіны сваё паліто. Яго бровы больш не былі, як раней, з прахалодай і крышку ненавісна-здзіўленым выразам узяты, яны моцна апусціліся і зрабіліся спахмурнелымі, шчокі, напалову прыкрытыя башлыком, здавалася, яшчэ больш запалі, а тоўстыя вусны зрабіліся зусім бледнымі. Павольна яго галава нахілялася ўсё ніжэй і ніжэй, так што яго вочы ўрэшце з самага нізу ўтаропіліся ўверх на твор мастацтва. Ноздры яго вялікага носа дрыжалі.

У гэтым стане ён прастаяў каля чвэрці гадзіны. Людзі вакол яго паразыходзіліся, а ён не скрануўся з месца. Нарэшце ён паволі-паволі павярнуўся на пятках і пайшоў прэч.

* Любая маці (лац.).

III

Але вобраз Мадонны застаўся з ім. Заўсёды, дзе б ён ні быў — ці бавіўся ў сваёй вузкай і простай каморцы, ці кленчыў у халаднаватых цэрквах, — перад яго разгневанай душою стаяла яна з жарнымі, прыцененымі вачыма, з загадкава ўсмешлівымі вуснамі, аголеная і прыгожая. І ніякая малітва не ў стане была адагнаць яе.

На трэцюю ноч здарылася, што на Іеранімуса з вышынь зышлі загад і заклік умяшацца і ўзняць свой голас супраць легкадумнай гнюснасці і нахабнай прыгожай фанабэрыстаці. Дарэмна ён, як калісьці Майсей*, аднекваўся няздольнасцю добра гаварыць; Боская воля заставалася непарушнаю і настойліва патрабавала ад яго, нерашучага, зрабіць гэты ахвярны ўчынак у атачэнні ворагаў, якія смяюцца.

І ён перад абедам сабраўся і пайшоў, таму што Бог таго хацеў, дарогаю да крамы па продажы мастацкіх вырабаў, да гандлёвага прадпрыемства прыгажосці М. Блютэнцвайга. На галаву ў яго быў накінуты башлык, ён трымаў сваё паліто з сярэдзіны дзвюма рукамі за абедзве паловы і ішоў.

IV

Зрабілася халаднавата; неба было бяклае, пагражала навальніца. Зноў шмат народу абступіла вітрыны крамы па продажы мастацкіх вырабаў, асабліва тую вітрыну, у якой знаходзілася карціна Мадонны. Іеранімус адным толькі кароткім позіркам глянуў туды; потым ён націснуў на клямку шкляных дзвярэй, абвешаных плакатамі і мастацкімі часопісамі.

«Гэта Боская воля!» — сказаў ён і зайшоў у краму.

Маладзенькая дзяўчына, якая недзе за канторкай штосьці пісала ў вялікім сшытку, сімпатычная брунетка са стужачкай

* Намёк на паданне з Бібліі, паводле якога з фараонам размаўляў, просячы таго вызваліць з рабства яўрэяў, замест коснаязыкага Майсея ягоны брат Аарон.

у валасах і занадта вялікімі ступнямі ног, падышла і прыязна спытала, чым можа служыць.

«Дзякую Вам, — сказаў Іеранімус ціха — пры гэтым на лбе ў яго з'явіліся папярэчныя зморшчыны — і сур'ёзна зазірнуў ёй у вочы. — Я не з Вамі хачу размаўляць, а з гаспадаром крамы, панам Блютэнцвайгам».

Крыху павагаўшыся, яна пайшла ад яго і зноў занялася сваімі справамі. Ён стаяў пасярэдзіне крамы.

З усяго таго, што было выстаўлена на паказ у вітрынах у асобных экзэмплярах, тут, у памяшканні, было звалена і багата раскладзена ў колькасці ў дваццаць разоў большай: процьма колераў, ліній і форм, стыляў, густаў і прыгажосцей. Іеранімус няспешна агледзеўся па ўсіх баках і потым мацней абцягнуў вакол сябе паловы свайго чорнага паліто.

У краме было шмат людзей. За адным з шырокіх прылаўкаў, якія пераразалі ўсё памяшканне, сядзеў пан у жоўтым гарнітуры і з чорнай казлінай барадою, разглядаючы папку з французскімі малюнкамі, над якімі ён час ад часу непрыстойна гыгыкаў. Яго абслугоўваў, прыносячы новыя папкі для прагляду, малады чалавек, відаць, з малой аплатай і раслінным харчам. Насупраць пана, што гыгыкаў, шляхетная старая дама праглядала сучасныя мастацкія вышыўкі, вялікія казачныя кветкі бледных таноў, якія шэрагам стаялі на доўгіх нягнуткіх сцёблах. І ёй дапамагаў супрацоўнік крамы. За іншым сталом сядзеў у кепцы і з драўлянай люлькай у зубах, з абыякавым выглядам, англічанін. Добра апрануты, гладка выгалены, з халодным паглядам і няпэўнага ўзросту, ён корпаўся сярод бронзавых вырабаў, якія пан Блютэнцвайг падносіў яму асабіста. Прыгожую фігурку голай маленькай дзяўчыны, яшчэ няспелай і з пяшчотнымі формамі, якая ў какетлівай цнатлівасці скрыжавала ручкі на грудзях, ён трымаў за галаву і дэталёва разглядаў, павольна круцячы яе вакол самой сябе.

Пан Блютэнцвайг, чалавек з кароткай рудой барадою і бліскучымі вачыма такога самага колеру, паціраючы рукі, круціўся вакол яго, усялякім чынам расхвальваючы малую дзяўчыну, якую той мог набыць.

«Сто пяцьдзясят марак, сэр, — сказаў ён па-англійску. — Мюнхенскае мастацтва, сэр. Вельмі сімпатычная, сапраўды. Поўная прывабнасці, ці ведаеце. Гэта — сама грацыя, сэр. Сапраўды, надзвычай мілая, эlegantная і вартая захаплення». Потым яму прыйшло ў галаву яшчэ нешта, і ён сказаў: «Надзвычай прываблівая і спакуслівая». І зноў пачаў усё спачатку.

Яго крыху прыплюшчаны нос месціўся над верхняю губой, так што ён увесь час з лёгкім фыркканнем унюхваўся ў свае вусы. Часам ён пры гэтым, прыгорбіўшыся, набліжаўся да пакупніка, як быццам абнюхваючы яго. Калі ўвайшоў Іераніmus, пан Блютэнцвайг агледзеў яго бегла такім самым чынам, але зноў аддаў сваю ўвагу англічаніну.

Шляхетная дама зрабіла свой выбар і пакінула краму. Увайшоў новы пан. Пан Блютэнцвайг хуценька абнюхаў яго, быццам хацеў такім чынам даведацца пра ступень яго пакупніцкай здольнасці, і аддаў у распараджэнне юнай бухгалтаркі дзеля далейшага абслугоўвання. Пан набыў толькі фаянсавы бюст П'еро, сына шыкоўнага Медычы, і пайшоў. Англічанін таксама пачаў рыхтавацца да адыходу. Ён набыў сабе маленькую дзяўчыну і пайшоў пад развітальныя паклоны пана Блютэнцвайга. Потым гандляр мастацкімі вырабамі павярнуўся да Іеранімуса і стаў перад ім.

«Чаго жадаеце?» — запытаў ён не надта каб ветліва.

Іераніmus трымаў сваё паліто знутры абедзвюма рукамі і глядзеў пану Блютэнцвайгу ў твар амаль без ніводнага ўзмаху веек. Ён паволі расціснуў свае тоўстыя вусны і сказаў:

«Я прыйшоў да Вас наконт карціны у той вітрыне, вялікай фатаграфіі Мадонны». Яго голас быў хрыплы і манатонны.

«Выдатна, я да Вашых паслуг, — сказаў Блютэнцвайг жвава і пачаў паціраць рук. — Семдзясят марак у раме, шаноўны пане. Гэта, безумоўна... першакласная рэпрадукцыя. Надзвычай прывабная, якая папросту інтрыгуе».

Іераніmus маўчаў. Ён нахіліў сваю галаву ў башлыку і крышку сцяўся, а гандляр мастацкімі вырабамі гаварыў; потым ён выпрастаўся зноў і сказаў:

«Папярэджаю Вас загадзя, што я не ў змозе, ды й не хачу ўвогуле, купляць у Вас што-небудзь. Мне вельмі шкада, што

я расчароўваю Вас у Вашых чаканнях. Я спачуваю, калі гэта прыносіць Вам боль. Але, па-першае, я бедны, а па-другое, я не люблю рэчаў, якімі Вы гандлюеце. Не, купіць я нічога не магу».

«Не... дык не, — адказаў пан Блютэнцвайг і моцна засоп носам. — Тады дазвольце мне спытацца...»

«Наколькі, здаецца, я Вас ведаю, — працягваў Іеранімус, — Вы пагарджаеце мною за тое, што я не здольны купіць у Вас што-небудзь...»

«Гм... — сказаў пан Блютэнцвайг. — Зусім не! Толькі...»

«Аднак я прашу Вас выслухаць мяне і надаць значэнне маім словам».

«Надаць значэнне. Гм. Дазвольце запытацца...»

«Можаце пытацца, — сказаў Іеранімус, — і я Вам адкажу. Я прыйшоў папрасіць Вас, каб Вы зараз жа забралі з вітрыны тую фатаграфію, Мадонну, і больш ніколі не выстаўлялі яе на паказ».

Пан Блютэнцвайг нейкі час глядзеў моўчкі ў твар Іеранімусу з такім выразам, быццам авантурныя словы наведвальніка павінны бянтэжыць самога прамойцу. Але гэтага не адбылося, і ён, моцна засопшы носам, прамовіў:

«Будзьце ласкавы паведаміць мне: ці Вы тут знаходзіцеся ў нейкім афіцыйным статусе, які ўпаўнаважвае Вас даваць мне распараджэнні, ці справа закранае толькі Вас асабіста...»

«О не, — адказаў Іеранімус, — у мяне няма ні пасады, ні ганаровых даручэнняў ад дзяржавы. Улада не на маім баку, пане. А прывяло мяне сюды выключна маё сумленне».

Пан Блютэнцвайг, шукаючы словы, круціў галавою сюды-туды, моцна дзьмуў носам у вусы і змагаўся з моваю. Нарэшце ён прамовіў:

«Ваша сумленне... Тады, зрабіце ласку... заўважце сабе... што Ваша сумленне для нас — гэта... гэта абсалютна нязначная рэч!..»

З гэтымі словамі ён павярнуўся, пайшоў да канторкі ў глыбіні крамы і пачаў пісаць. Абодва супрацоўнікі крамы засмяяліся ад усяго сэрца. І сімпатычная фройляйн захіхікала над сваёй

бухгалтарскай кнігай. Што да жоўтага пана з чорнай казлінай бародкаю, то выявілася, што ён быў іншаземцам, бо, відавочна, не зразумеў з размовы анічога і працягваў займацца французскімі малюнкамі, час ад часу гыгыкаючы.

«Абслужыце пана», — сказаў пан Блютэнцвайг цераз плячо сваім памагатым. І працягваў пісаць. Малады чалавек, які, відавочна, меў малыя прыбыткі і харचाваўся расліннай ежай, падступіўся да Іеранімуса, намагаючыся ўстрымацца ад смеху, але тут наблізіўся яшчэ адзін прадавец.

«Ці можам нейкім чынам яшчэ служыць Вам?» — лагодна спытаўся чалавек з малымі прыбыткамі. Іеранімус спакойна вытрымаў скіраваны на яго пакутны, тупы і, аднак, пранізлівы позірк.

«Не, — сказаў ён, — больш ніяк не можаце. Я прашу Вас разразаць забраць з вітрыны выяву Мадонны і — назаўсёды».

«Во! А чаму?»

«Гэта святая Маці Боская...» — прыглушана сказаў Іеранімус.

«Тое праўда... Але ж Вы чуеце, што пан Блютэнцвайг не схільны выконваць Вашае жаданне».

«Варта думаць пра тое, што гэта святая Маці Боская», — сказаў Іеранімус, і яго галава задрыжала.

«Так і ёсць... А што далей? Ці мадоннаў наогул нельга выстаўляць? Ці іх і маляваць нельга?»

«Не такім чынам! Не так! — сказаў Іеранімус амаль шэптам, выпрастаўшыся і моцна пахітаўшы некалькі разоў галавою. Яго кантаваты лоб пад башлыком быў увесь спаласаваны доўгімі і глыбокімі папярэчнымі зморшчынамі. — Вы ж добра ведаеце, што гэта само па сабе распуста, тое, што там намалюваў той чалавек... аголеная пажадлівасць! Ад двух сціплых і несвядомых людзей, якія разглядалі гэтую выяву Мадонны, я на свае вушы пачуў, што яна збівае з панталыку, калі разважаць наконт догмы бязгрэшнага зачацця...»

«О, дазвольце, тут іншая справа», — сказаў малады прадавец, сарамліва ўсміхаючыся. Ён у свае вольныя гадзіны напісаў брашуру пра сучаснае развіццё мастацтва і быў, напэўна ж, здольны весці інтэлігентную размову. «Карціна — гэта мастац-

кі твор, — працягваў ён, — і яго трэба мераць належнай мераю. Яна займела агульнае ўхваленне. Яе купіла дзяржава...»

«Я ведаю, што дзяржава купіла яе, — адказаў Іеранімус. — Я таксама ведаю, што мастак два разы абедраў у рэгента. Народ пра гэта гаворыць, і Бог ведае, як ён ставіцца да таго факта, што нехта за такі твор ператвараецца ў высокашаноўную асобу. Пра што сведчыць гэты факт? Пра слепату свету, слепату, якая выглядае неспасціжнаю, калі яна не грунтуецца на бессаромнай крывадушнасці. Гэтае тварэнне спароджана юрам, і ім захапляюцца ў стане юру... Так гэта ці не? Адкажыце, адкажыце і Вы, пан Блютэнцвайг!»

Настала паўза. Іеранімус, здавалася, вельмі сур'эзна чакаў адказу і пазіраў сваімі пакутнымі і пранізлівымі вачыма то на двух прадаўцоў, якія ўтаропіліся на яго зацікаўлена і разгублена, то на круглую спіну пана Блютэнцвайга. Панавала цішыня. Толькі жоўты пан з чорнай казлінай бародкаю, схіліўшыся над французскімі малюнкамі, засмяўся сваім гыгыканнем.

«Так і ёсць! — працягваў Іеранімус, і ў яго хрыплым голасе дрыготка прабіўся глыбокі адчай. — Вы не наважыцеся адмаўляць гэта! Але як тады магчыма сур'эзна ўхваляць аўтара гэтага тварэння, быццам ён да духоўных даброт чалавецтва дадае яшчэ адну? Як магчыма стаяць перад ёю, без роздуму аддавацца нізкай асалодзе, выкліканай ёй, і прымушаць маўчаць сваё сумленне, ужываючы слова “прыгажосць”, нават сур'эзна запэўніваць сябе, што такім чынам напаўняеш сябе шляхетным, вытанчаным і надзвычай вартым чалавека пачуццём? Што гэта — грубае няведанне ці подлая крывадушнасць? Мой розум у гэтым месцы адмаўляецца штосьці цяміць... ён замаўкае перад абсурдным фактам, што нейкі чалавек праз неразумнае і надзейнае разняволенне сваіх жывельных інстынктаў можа дасягнуць на зямлі найвышэйшай славы!.. Прыгажосць!.. Што такое прыгажосць? Якім чынам выяўляецца прыгажосць і на што яна ўздзейнічае? Немагчыма, каб Вы гэтага не ведалі, пан Блютэнцвайг! Але як гэта магчыма... не заўважаць такой рэчы, а ўбачыўшы яе, не напоўніцца агідай і злосцю? Гэта злачыства — падцвярджаць і замацоўваць няведанне бесса-

ромных дзяцей і дзёрзкіх прасцякоў праз узвышэнне і блюзнерскае ўсхваленне прыгажосці, і дапамагаць ёй узяць уладу, бо яны яшчэ далёкія ад пакут і яшчэ далей ад збавення!.. Ты бачыш усё вельмі змрочна, ты, незнаёмец, адказваеце Вы мне. Веды, кажу я Вам, — гэта найглыбейшая крыніца святла; але ёсць чысцілішча, без ачышчальнай мукі ў якім не выратуецца ніводная людская душа. Ні дзёрзкі дзіцячы розум, ні грубая непасрэднасць не здымаюць грахі, пан Блютэнцвайг, а толькі тое пазнанне, у якім гінуць і знікаюць юрлівыя пажадлівасці нашай агіднай плоці».

Глыбокая цішыня. Жоўты пан з чорнай казлінай бародкай коротка гыгыкнуў.

«Вам, пэўна, трэба ісці», — лагодна сказаў чалавек з малымі прыбыткамі.

Але Іеранімус не прадэманстравалі аніякіх намераў пайсці. Выпрастаўшыся ва ўвесь рост у сваім паліто з башлыком, з вачыма, якія загарэліся, ён стаяў пасярэдзіне крамы па продажы мастацкіх вырабаў, і яго тоўстыя вусны цвёрдым і быццам праржавелым голасам прамаўлялі нястрымна асуджальныя словы...

«Мастацтва, крычаць яны! Асалода! Прыгажосць! Ахінайце свет прыгажосцю і надавайце кожнай рэчы высакароднасць стылю!.. Не хачу і слухаць вас, гнюсныя вы людзі! Вы хочаце шыкоўнымі фарбамі замазаць нікчэмнасць свету? Спадзяецца заглушыць святочным шумам пышнага выдатнага густу стогны зямлі, з якой вы здзекуецца? Вы памыляецеся, бессаромныя! Бог не дазволіць кпіць з яго, і ў яго вачах ваша нахабнае пакланенне ідалам бліскучай павярхоўнасці — гэта жах!.. Ты ганьбіш мастацтва, ты, незнаёмец, адказваеце Вы мне. Вы маніце, кажу я Вам, я ганьбую не мастацтва. Мастацтва — гэта не бессаромны падман, які спакушае да ўмацавання і пацвярджэння жыцця ў плоці! Мастацтва — гэта святая паходня, якая добрасардэчна нясе святло ва ўсе жудасныя глыбіні, ва ўсе сорамныя і ганебныя прадонні існасці; мастацтва — гэта боскі агонь, які даецца свету, каб ён успыхваў і разыходзіўся разам з усёй ягонай ганьбаю і здзекамі ў выратавальнай спагадзе!.. Забярыце, пан

Блютэнцвайг, забярыце твор славутага мастака з той вітрыны... Нават, было б слушна, калі б Вы спалілі яго на пякельным агні і развеелі попел на ўсіх вятрах, на ўсе чатыры бакі!..»

Яго непрыгожы голас абарваўся. Ён зрабіў расшчы крок назад, рыўком скінуў з адной рукі чорнае паліто, жарсным рухам выцягнуў яе моцна наперад і далонню, што ўздрыгвала, рухаючыся то ўверх, то ўніз, паказаў на экспанат, на вітрыну, туды, дзе месцілася выява Мадонны, якая выклікала такі ажыятаж. Ён застаўся стаяць у гэтай уладнай паставе. Яго вялікі нос з гарбінкай, здавалася, тырчаў з загадным выразам, яго цёмныя бровы, якія гусцелі на пераноссі, былі так высока ўзнятыя, што кантаваты, захінуты башлыком лоб быў увесь спаласаваны шырокімі папярэчнымі зморшчынамі, а над яго ўпадзінамі на шчоках запалымнеў ліхаманкавы жар.

Але тут пан Блютэнцвайг павярнуўся. Ці то нахабнае патрабаванне спаліць гэтую сямідзесяцімаркавую рэпрадукцыю так вывела яго з сябе, ці ўвогуле прамовы Іеранімуса нарэшце канчаткова паклалі канец яго цярпенню, але на твары яго намаляваўся справядлівы і моцны гнеў. Ён паказаў насадкаю пярэ на дзверы крамы, некалькі разоў коратка і ўзбуджана падзьмуў з носа ў вусы, павалтузіўся з моваю і потым з вялікай настойлівасцю вымавіў:

«Калі Вы, святы-заступнік, імгненна не знікнеце з поля зроку, то я Вам палегчу адыход з дапамогай вунь таго бамбізы, разумеце мяне?»

«О, Вы мяне не запужаеце, Вы не прагоніце мяне, Вы не прымусіце мой голас маўчаць! — усклікнуў Іеранімус, сцягнуўшы свой башлык кулаком над грудзямі, і бясстрашна заматляў галавою. — Я ведаю, што я адзінокі і бяссільны, тым не менш я не замоўкну, аж пакуль Вы мяне не пачуеце, пан Блютэнцвайг! Забярыце карціну з вітрыны і спаліце яе сёння ж! А, спаліце не толькі яе адну! Спаліце разам гэтыя статуэткі і бюсты, выгляд якіх зводзіць у грэх, спаліце гэтыя вазы і ўпрыгожанні, гэтых бессаромных вырадкаў паганства, гэтыя пышна выкананыя любоўныя вершы! Спаліце ўсё, што ўтрымлівае Ваша крама, пан Блютэнцвайг, бо гэта — смецце ў вачах Бога. Спаліце, спаліце,

спаліце гэта!» — крычаў ён сам не свой, шырокімі шалёнымі рухамі паказваючы на ўсё вакол сябе. «Гэты ўраджай ужо сапеў для жняца... Нахабнасць сучаснасці зносіць усе запыруды... Але я кажу Вам...»

«Краўтгубэр! — з напругай падаў свой голас пан Блютэнцвайг, павярнуўшыся да дзвярэй на заднім плане. — Зараз жа падыдзіце сюды!»

Тое, што ў выніку гэтага загаду з'явілася на арэне, было масіўным, агромністым Нечым, жудаснай і магутнейшай чалавечай істотаю, таўшчэзнасць якой выклікала жах; наплывістыя, выпіраючыя, абцягнутыя скурай часткі цела, якія паўсюды бясформенна пераходзілі адна ў адну... Бязмерная, агромністая фігура, якая павольна і грузна перамяшчалася па падлозе і цяжка сапла, кормленая соладам, сын племені жудаснае дужасці! На яго твары ўверсе можна было ўбачыць раскудлачаныя маржавыя вусы, агромністы, запэцканы клеем, скураны фартух ахінаў яго тулава, а жоўтыя рукавы кашулі былі закасаныя на руках з жахлівай казкі.

«Ці не адчыніце Вы дзверы гэтаму пану, Краўтгубэр, — скажаў пан Блютэнцвайг. — І калі ён у іх усё-такі не патрапіць, дапамажыце яму знайсці вуліцу».

«Га?» — рыкнуў чалавек, паглядаючы сваімі маленькімі слановымі вочкамі то на Іеранімуса, то на свайго карміцеля... Пачуўся глухі гук з цяжкасцю стрыманай сілы. Потым ён пайшоў, скаланаючы ўсё вакол сябе сваім тупаннем, да дзвярэй і адчыніў іх.

Іеранімус увесь спалатнеў. «Спаліце...», — хацеў ён сказаць, але ўжо адчуў, як нейкая страшэнная звышсіла, фізічная сіла, супраць якой немагчымы быў аніякі супраціў, павярнула яго і павольна, але нястрымна пацясніла да дзвярэй.

«Я слабы... — прамовіў ён. — Мая плоць не вытрымлівае гвалту... яна не вырывае, не... Што гэта даказвае? Спаліце...»

Ён замоўк. Ён апынуўся па-за крамаю. Агромністы служка пана Блютэнцвайга нарэшце выпхнуў яго даволі лёгкім ударам і штуршком, так што ён, абапёршыся на адну руку, апусціўся бокам на каменную прыступку. А за яго спінаю з бразгатам зачыніліся зашклёныя дзверы.

Падняўшыся, ён стаяў, выпрастаўшыся і цяжка дыхаючы, трымаў адным кулаком свой башлык, сцягнуты паўзверх грудзей, апусціўшы другі кулак пад паліто. Упадзіны шчок былі афарбаваныя ў шэрую бледнасць; ноздры яго вялікага, гарбатага носа надзімаліся і сціскаліся ўздрыгваючы; яго агідныя вусны былі скрыўлены з выразам адчайнай нянавісці, а вочы, напоўненыя палам, блукалі разгублена і ўсхвалявана па прыгожай плошчы.

Ён не заўважаў позіркаў, скіраваных на яго з цікаўнасцю і насмешлівасцю. На мазаіцы перад вялікай Залай Палкаводцаў ён бачыў крывадушнасці свету, карнавальныя касцюмы мастакоўскіх фестываляў, упрыгожанні, вазы, каштоўнасці і стылёвыя прадметы, голыя статуі і жаночыя бюсты, маляўнічыя адраджэнні паганства, партрэты славурых прыгажунь, створаныя рукою майстра, пышна аформленыя любоўныя вершы і прапагандысцкія матэрыялы па мастацтве, складзеныя ў форме пірамід і пад радасныя крыкі народа, зняволенага праз яго страшэнныя словы, усё гэта ўздымаецца траскучым полымем... Ён глядзеў насустрач жаўтаватай сцяне воблакаў, якую нацягнула ад Тэатынэрштрасэ і ў сярэдзіне якой паціху пагруквала, а таксама было відаць шырокі вогненны меч, які ў серным святле расцягваўся над вясёлым горадам...

«Gladius Dei super terram...^{*}, — прашапталі яго тоўстыя вусны, і выпроставаючыся ўверх у сваім башлыку, прыхавана і суртарава памахваючы кулаком, які звісаў долу, ён шаптаў калочычыся: — Cito et velociter!»^{**}

* «Божы меч над зямлёй» (лац.).

** «Хутка і няўхільна!» (лац.)

ТРЫСТАН

I

Вось гэта і ёсць «Айнфрыд», санаторый! Ён, просты і ўвесь прамалінейны, са сваім прадаўгаватым галоўным корпусам і бакавым флігелем месціцца пасярэдзіне прасторнага саду, цудоўна ўпрыгожанага гротамі, аркамі і маленькімі павільёнамі з драўнянай кары, а за ягонымі шыфернымі дахамі ўзвышаюцца горы, зялёныя ад соснаў, масіўныя і лагодна пасечаныя цясінамі.

Як і раней, установай кіруе доктар Леандэр. З падвойнай барадою, шорсткай і кудлатай, як конскі волас, якім напханае мэбля, з тоўстымі бліскучымі шкельцамі акулераў; з выглядам чалавека, загартаванага навукаю і напоўненага ціхім далікатным песімізмам, ён трымае ў сваім палоне на кароткім павадку і нябачна хворых, — усіх гэтых індывідаў, якія занадта слабыя, каб усталёўваць законы самім сабе і трымацца іх, аддаюць яму сваю маёмасць, каб мець права карыстацца яго падтрымкаю.

Што да фройляйн фон Остэрла, то яна з нястомнай самахварнасцю кіруе гаспадаркай. О Божа мой, як яна энергічна бегае па сходах уверх-уніз, з аднаго канца ўстановаў ў другі! Яна — гаспадыня ў кухні і кладоўцы, яна корпаецца ў шафах з бялізнаю, яна аддае загады служкам і замаўляе з улікам ашчаднасці, гігіены, добрага густу і знешняй прывабнасці стол

для дома, яна гаспадарыць з нястрымнай клапатлівасцю, і ў яе надзвычайнай стараннасці хаваецца заўсёдны папрок усяму мужчынскаму свету, у якім ніхто яшчэ не паспытаў спакусы забраць яе да сябе. Але на яе шчоках у дзвюх круглых чырвоных, як кармазін, плямах гарыць нязгасна надзея з часам стаць фрау Леандэр, жонкай доктара.

Азон і спакойнае вольнае паветра... Для лёгачных хворых «Айнфрыд», што б ні гаварылі зайздроснікі і супернікі доктара Леандэра, гэта ўстанова, якую можна рэкамендаваць ад шчырай душы. Тут лечацца не толькі хворыя на сухоты, тут пацыенты самыя розныя: мужчыны, дамы, нават дзеці; доктар Леандэр дамогся поспехаў у самых розных галінах. Тут ёсць хворыя на гастрит, як, напрыклад, жонка радцы магістрата Шпаца, у якой, акрамя таго, яшчэ хворыя вушы; паны з парокам сэрца, паралітыкі, рэўматыкі, а таксама з хворымі нервамі ў розным стане. Генерал-дзябетык пад заўсёднае бурчанне праядае тут сваю пенсію. Некаторыя паны з тварамі настолькі схудзелымі, што засталіся толькі скура ды косці, нагэтулькі кепска рухаюць сваімі нагамі, што гэта не можа абяцаць нічога добрага. Пяцідзесяцігадовая дама, пастарава жонка Гёленраўх, якая нарадзіла дзевятнаццаць дзяцей і больш не здольная спарадзіць аніводнае думкі, аднак не супакойваецца, а ўжо год, узяўшы пад руку сваю прыватную мамку, аслупянела і моўчкі, бязмэтна і жудасна бадзяецца па ўсім будынку, быццам яе гоніць нейкая вар'яцкая неўтаймоўнасць.

Час ад часу нехта з «цяжкіх» памірае; тады яны ляжаць у палатах і не прыходзяць ні харчавацца, ні аглядацца ў доктара, і ніхто, нават сусед з палаты, нічога пра гэта не ведае. Ціхай спакойнай ноччу васковага кліента выносяць прэч, а справы ў «Айнфрыдзе» ідуць сваёй хадой: масажы, электрапрацэдуры, ін'екцыі, душ, купанне, гімнастыка, паценне і інгаляцыя ў працэдурных кабінетах, абсталяваных усімі дасягненнямі сучаснасці.

Так, жыццё працягваецца. Установа перажывае росквіт. Парце на ўваходзе ў бакавое крыло абвешчае пра прыбыццё новых кліентаў, б'ючы ў вялікі звон, а тых, хто ад'язджае, доктар Леан-

дэр разам з фройляйн фон Остэрла, як мае быць, суправаджае да экіпажа. Каму толькі ўжо не даваў прытулак «Айнфрыд»! Тут ёсць нават пісьменнік, эксцэнтрычны чалавек, у якога імя нейкага мінералу ці каштоўнага каменя і які тут бяздзейна праводзіць дні...

Між іншым, тут, акрамя пана доктара Леандэра, ёсць яшчэ адзін доктар — для лёгкіх і... безнадзейных выпадкаў. Яго завуць Мюлер, і ўвогуле пра яго гаварыць няма чаго.

II

У пачатку студзеня буйны купец Клётэр'ян з фірмы «А. С. Клётэр'ян і кампанія» прывёз у «Айнфрыд» сваю жонку; парцье стукнуў у звон, і фройляйн фон Остэрла павітала панства, якое прыехала здалёку, у прыёмным пакоі на першым паверсе, які, як амаль увесь арыстакратычны стары будынак, быў пабудаваны ў цудоўна чысым стылі ампір. Адразу ж з'явіўся і доктар Леандэр; ён пакланіўся, і тут пачалася першая размова, якая ўводзіла ў курс справы абодва бакі.

За акном ляжаў зімовы сад з матамі на градах, заснежанымі гротамі і адзінокімі альтанкамі, і два хатнія слугі прыцягнулі валізы новых кліентаў з машыны, якая спынілася на шашы перад кратаванай брамаю, бо да будынка пад'езду не было.

«Памалу, Габрыэле, take care*, мой анёл, і не адкрывай рота», — сказаў пан Клётэр'ян, праводзячы жонку цераз сад; і гэтае «take care» кожны шчыра падтрымаў бы, маючы пяшчотнае і чулівае сэрца, калі б убачыў яе, — хоць нельга было б і не прызнаць, што гэта самае пан Клётэр'ян мог бы лёгка сказаць і па-нямецку.

Кучар, які прывёз панства ад станцыі ў санаторый, грубы несвядомы мужчына без далікатнасці ў пачуццях, якраз шчыльна стуліў рот ад бяссільнай трывогі, калі купец дапамагаў сваёй жонцы выйсці з экіпажа; нават здавалася, што

* take care (англ.) — асцерагацца.

абодва гнядыя, ад якіх ішла ў спакойным марозным паветры пара, напружана, вытарашчанымі вачыма назіралі за гэтым асцярожным працэсам, перажываючы за такую слабую грацыю і пяшчотную прывабнасць.

Маладая дама пакутавала на хворую трахею, як выразна было напісана ў рэкамендацыйным лісце, загадзя накіраваным панам Клётэр'янам з узбярэжжа Балтыйскага мора галоўнаму ўрачу «Айнфрыда», і дзякаваць Богу, што гэта былі не лёгкія! Але калі б напраўду выявілася, што гэта ўсё-такі былі лёгкія, — новая пацыентка не магла б мець больш лагоднага і шляхетнага, больш разгубленага і нематэрыяльнага выгляду, чым цяпер, калі побач са сваім каржакаватым мужам лагодна і зморана сачыла за размоваю седзячы, нават напалову лежачы ў светла лакіраваным вертыкальным фатэлі.

Яе прыгожыя бледныя рукі без упрыгожанняў, калі не браць пад увагу сціплага вясельнага пярсцёнка, спакойна ляжалі ў складках падола цяжкай і цёмнай суконнай спадніцы, а яшчэ на ёй быў шчыльны срэбна-шэры ліф з цвёрдым вертыкальным каўнерыкам; ліф быў аздоблены накладнымі аксамітнымі арабескамі. Але гэтыя цяжкія і цёплыя матэрыялы надавалі невыказную пяшчоту, асалоду і мласнасць галоўцы, яна здавалася яшчэ больш кранальнай, незямною і пяшчотнай. Яе светла-каштанавыя валасы, сабраныя на патыліцы ў вузел, былі гладка зачасаныя назад, і толькі побач з правай скроньй маленькі кучаравы локан вольна спадаў на лоб блізка ад месца, дзе над прыгожа абрысаваным брывом на чысціні і бездакорнасці гэтага празрыстага лба сінявата і хваравіта адгаліноўвалася маленькая жылка. Гэтая сіняя жылка над вокам трывожным чынам панавала на ўсім зграбным авале твару. Яна асабліва выразна праступала, як толькі жанчына пачынала размаўляць, нават калі яна толькі ўсміхалася, і тады яна надавала выразу твару штосьці напружанае, нават прыгнятальнае, што выклікала няпэўную боязь. Аднак яна размаўляла і ўсміхалася. Размаўляла нязмушана і зычліва прыцішаным голасам ды ўсміхалася вачыма, якія пазіралі крышку зморана, нават час ад часу выяўлялі невялікую схільнасць мяняць колер, і куточки якіх

з абодвух бакоў ад вузкага пераносся ляжалі ў глыбокім цені; яна ўсміхалася сваім прыгожым шырокім ротам, які быў бледнаваты, але ўсё роўна здавалася, што ён свеціцца — магчыма таму, што яго вусны былі акрэсленыя надзвычай рэзка і выразна. Часам яна пачынала керхаць. Пры гэтым яна падносіла да рота насоўку і разглядала яе.

«Не кашляй, Габрыэле, — казаў пан Клётэр'ян. — Ты ж ведаеш, што доктар Хінцпэтэр дома строга забараніў табе, *darling*^{*}, і гэта дзеля таго, каб узяць сябе ў рукі, мой анёлак. Гэта ж, як ты ведаеш, трахея, — паўтарыў ён. — Я сапраўды напачатку думаў, што гэта лёгкае, і я, бачыць Бог, вельмі спужаўся. Але гэта не лёгкае, не, д'ябал пабірай, на гэта мы не пойдзем, ці не праўда, Габрыэле? Ха-ха!»

«Ну, вядома», — сказаў доктар Леандэр і бліснуў у яе бок шкельцамі акулераў.

Пасля гэтага пан Клётэр'ян папрасіў кавы — кавы з булчакамі з маслам; яго вымаўленне мела асаблівасць: гук «к» ён прагаворваў глыбока ў роце ззаду, у самым зеве; а яшчэ ён так вымаўляў «булчкі», што ў любога абуджаўся апетыт.

Ён атрымаў замоўленае, а таксама пакой для сябе і сваёй жонкі, і яны ўладкаваліся, як належыць.

Між іншым, доктар Леандэр узяўся за лячэнне сам, не звяртаючыся ў гэтым канкрэтным выпадку да паслуг доктара Мюлера.

III

Асоба новай пацыенткі выклікала незвычайную цікавасць у «Айнфрыдзе» — пан Клётэр'ян, звыклы да такой увагі, успрымаў усё шанаванне, якое ім выказвалася, з задавальненнем. Генерал-дыябетык на нейкі момант перастаў бурчэць, калі ўпершыню ўбачыў яе, паны са схуднелымі тварамі заўсміхаліся і напружана стараліся ўтаймаваць свае ногі, падыходзячы бліз-

* *darling* (англ.) — дарагая.

ка да яе, а жонка радцы магістрата Шпаца адразу ж далучылася да яе як старэйшая сяброўка. Сапраўды, яна зрабіла ўражанне, гэтая жанчына, якая насіла прозвішча пана Клётэр'яна! Письменнік, які ўжо некалькі тыдняў бавіўся ў «Айнфрыдзе», дзівак, што выклікаў неўразуменне, а прозвішча якога гучала, як назва каштоўнага каменя, адразу ж мяняўся на твар, калі яна праходзіла ў калідоры паўз яго, спыняўся і працягваў стаяць як аслупяnelы, нават калі яе ўжо даўно не было відаць.

Не прамінула і двух дзён, як уся кампанія хворых ужо была знаёмая з яе гісторыяй. Яна была родам з Брэмена, што, між іншым, лёгка пазнавалася паводле пэўных мілых скажэнняў гукаў, калі яна размаўляла; і там два гады таму яна аддала сваю руку і сэрца буйному купцу Клётэр'яну. Яна паехала за ім у ягоны родны горад на ўзбярэжжы Балтыйскага мора і, ужо каля дзесьці месяцаў таму, у надзвычай цяжкіх і небяспечных умовах падаравала яму надзіва жвавенькага і здаровенькага сына-нашчадка. Але пасля тых жудасных дзён яна ніяк не можа прыйсці ў сябе і сабрацца з сіламі — гэта калі меркаваць, што ў яе тыя сілы былі ўвогуле. Як толькі яна ўстала з ложка парадзіхі, дашчэнт зняможаная, страціўшы шмат жыццёвых сіл, у яе пры кашлі з'явілася кроў — не, не шмат, нязначная малая колькасць крыві; але ж было б куды лепш, каб яна ўвогуле не з'яўлялася; а трывогу выклікала тое, што такі нязначны непрыемны выпадак неўзабаве паўтарыўся зноў. Што ж, на гэта меліся адпаведныя сродкі, і доктар Хінцпэтэр, хатні доктар, скарыстаўся імі. Ёй быў рэкамендаваны поўны спакой, трэба было глытаць кавалачкі лёду, быў прапісаны морфій супраць кашлю і наказаная неабходнасць не хваляваць сэрца. Але папраўка ніяк не надыходзіла, і ў той час як дзіця, Антон Клётэр'ян-малодшы, заваёўвала і зацвярджала сваё месца пад сонцам, выявіўшы сябе шыкоўным хлопчыкам з незвычайнай энергіяй і рашучасцю, маладая маці, здавалася, згасала, дагараючы лагодным і ціхім агнём. Гэта, як ужо гаварылася, была трахея — слова, якое на вуснах доктара Хінцпэтэра нечакана суцяшальна, заспакаяльна ўздзейнічала на ўсе пачуцці, гучала амаль бадзёра. Але, хоць гэта былі і не лёгкія, доктар нарэшце палічыў, што для паскарэння лячэння пільна пажаданы ўплыў больш мя-

ккага клімату і знаходжання ў санаторнай установе, а рэпутацыя санаторыя «Айнфрыд» і яго кіраўніка дарабіла астатняе.

Вось такія былі варункі, і пан Клётэр'ян распавядаў гэта кожнаму, хто выяўляў цікавасць. Ён размаўляў з выстаўленымі на перад вуснамі гучна, нязмушана і ў добрым гуморы, як чалавек, са страваваннем у якога ўсё ў парадку, як і з яго кашальком; так размаўлюць жыхары ўзбярэжжа на поўначы — шырока і ўсётакі хутка. Некаторымі словамі ён як бы разладоўваў сябе, так што кожны гук быў падобны да маленькага выбуху, і ён смяяўся з гэтага, як з удалага жарту.

Ён быў сярэдняга росту, шыракаплечы, дужы і каратканогі, і ў яго быў поўны чырвоны твар з блакітнымі, як вада, вачыма пад зусім белымі вейкамі, унушальнымі ноздрамі і вільготнымі вуснамі. У яго былі англійскія бакенбарды; апранаўся ён таксама, як англічанін, і аднойчы выказаў сваё захапленне, калі сустрэў у «Айнфрыдзе» англійскую сям'ю — бацьку, маці і траіх сімпатычных дзяцей з іх *nurse**, якая знаходзілася тут толькі таму, што не ведала, дзе яна магла б быць яшчэ, і з якой ён раніцай снедаў па-англійску. Між іншым, ён любіў есці ды піць шмат і добра, пазіцыянаваў сябе як сапраўдны знаўца кухні і sklepa і забаўляў грамадства ў санаторыі самым захапляльным чынам сваімі расповедамі пра абеды, што даваліся дома ў яго коле знаёмых, а таксама апісаннем адмыслова вытанчаных, тут невядомых страў. Пры гэтым яго вочы з зычлівым выразам звужаліся, а яго мова набывала штосьці паднябеннае і насавое, і гэтыя гукі суправаджаліся шумам лёгкага чвякання ў горле. Тое, што ён прынцыпова не выракаўся і іншых зямных радасцей, ён давёў у той вечар, калі адзін госць «Айнфрыда», паводле прафесіі пісьменнік, убачыў, як ён у калідоры даволі непрыстойным чынам жартаваў з пакаёўкаю — маленькі, гумарыстычны эпізод, на конт якога той пісьменнік зрабіў смешна гідлівую міну.

Што да жонкі пана Клётэр'яна, то можна было дакладна і выразна бачыць, што яна была адданая яму ўсім сэрцам. Яна з усмешкай прымала яго словы і рухі; не з фанабэрыстай па-

* *nurse* (англ.) — нянька.

блажлівасцю, з якой некаторыя хворыя ставяцца да здаровых, а з зычлівай радасцю і спагадаю прыстойных хворых у дачыненні да ўпэўненых праяў жыццёвага імпэту людзей, якія ўтульна адчуваюць сябе ў сваёй скуру.

Пан Клётэр'ян не доўга прабыў у «Айнфрыдзе». Ён прывёз сюды жонку, а праз тыдзень, калі ўпэўніўся, што яна тут адчувала сябе ўтульна і ў добрых руках, надалей не заставаўся. Абавязкі пільнай важнасці — яго квітнеючае дзіця, такое ж квітнеючае прадпрыемства — паклікалі яго назад на радзіму; яны змусілі яго паехаць і пакінуць сваю жонку карыстацца асалодаю самага лепшага догляду.

IV

Шпінэль было прозвішча пісьменніка, які ўжо на працягу некалькіх тыдняў жыў у «Айнфрыдзе»; яго звалі Дэтлеф Шпінэль, а яго знешнасць была дзіўнаватаю.

Уявіце сабе брунета на пачатку трыццаці і са зграбнай фігураю, у якога валасы на скронях ужо заўважна пачынаюць сівецць, чый круглы белы твар, аднак, яшчэ не выяўляў і следу расліннасці. Ён яшчэ не галіўся — гэта было б заўважна; мяккі, расплывісты і хлапечы, ён быў толькі месцамі пакрыты асобнымі пушыстымі валасінкамі. І гэта выглядала вельмі дзіўна. Позірк яго піўных, як у казулі, чыстых вачэй меў лагодны выраз, нос быў прыпухлы і крышку занадта мясісты. Акрамя таго, у пана Шпінэля была несіметрычная порыстая верхняя губа рымскага тыпу, вялікія, пабітыя карыесам, зубы і ногі рэдкага памеру. Адзін з паноў з неўтаймоўнымі нагамі, цынік і жартаўнік, ахрысціў яго за вочы «гнілым груднічком»; але гэта было груба і не зусім удала... Ён хадзіў добра і модна апранутым: у доўгім чорным сурдуце і ў камізэльцы ў стракатую крапінку.

Ён быў некампанейскі і не быў ні з кім у прыязных стасунках. Толькі час ад часу яго апаноўваў таварыскі, пяшчотны і бурны настрой, і гэта здаралася кожны раз, калі пан Шпінэль апынаўся ў стане эстэтычнай узнёсласці, калі сустрэча з нечым прыго-

жым — гармонія двух колераў, ваза высакароднай формы, горы ў промнях сонца на захадзе — выклікала ў яго надзвычайнае захапленне. «Як цудоўна! — прамаўляў ён тады, схіляючы галаву набок, падцягваў уверх плечы, скрыжоўваў рукі і крывіў нос і губы. — О Божа, зірніце, якая прыгажосць!» І ён, расчулены такім краявідам, быў здольны слепа абняць за шыю самых далікатных людзей — не разбіраючы, мужчына гэта ці жанчына.

Увесь час на яго сталае ляжала кніга, напісаная ім, якую бачыў кожны, хто заходзіў у ягоны пакой. Гэта быў раман ладнага памеру з цалкам забытана-няўцямным малюнкам на вокладцы і надрукаваным на адмысловай паперы-фільтры для кавы з літарамі, кожная з якіх выглядала, як гатычны храм. Фройляйн фон Остэрла прачытала яго ў вольны час і знайшла «рафінаваным», што, адпаведна яе манеры даваць ацэнку, азначала «бесчалавечна-сумна». Дзеля адбывалася ў свецкіх салонах, у пышных жаночых пакоях, поўных шыкоўных прадметаў, процьмай габеленаў, старажытнай мэблі, выдатнай парцэляны, неацэнных матэрыялаў і мастацкіх каштоўнасцей рознага кшталту. Апісанню гэтых рэчаў надавалася самае душэўнае значэнне, і ўвесь час можна было назіраць, як пан Шпінэль моршчыў нос і казаў: «Якая прыгажосць! Божа, зірніце, якая прыгажосць!..»

Між іншым, павінна было выклікаць здзіўленне, што ён не напісаў больш кніг, акрамя гэтай адной, а стваралася ўражанне, што ён цяпер пісаў з асаблівым запалам. Ён праводзіў большую частку дня ў сваім пакоі за пісаннем і насіў адпраўляць на пошту надзвычай шмат лістоў, амаль кожны дзень — адзін або два, прычым дзіўна і камічна кідалася ў вочы, што сам ён надзвычай рэдка атрымліваў іх...

V

Пан Шпінэль сядзеў за сталом насупраць жонкі пана Клётэр'яна. На першае сьнеданне, у якім брала ўдзел грамада, ён з'явіўся ў вялікай сталоўцы на першым паверсе бакавога крыла крыху запозна, вымавіў лагодным голасам агульнае для ўсіх пры-

вітанне і накіраваўся на сваё месца, пасля чаго доктар Леандэр без асаблівых цырымоній прадставіў яго новым гасцям. Шпінэль пакланіўся і потым пачаў, відавочна крыху разгублены, есці, даволі манерна маніпулюючы нажом і відэльцам у сваіх вялікіх белых прыгожых руках, што высоўваліся з вельмі вузкіх рукавоў. Пазней ён разняволіўся і спакойна разглядаў па чарзе то пана Клётэр'яна, то ягоную жонку. Пан Клётэр'ян на працягу сьнеданьня таксама задаў яму некалькі пытанняў і выказаў меркаванні наконт установы і клімату «Айнфрыда», у якія ў сваёй прыязнай манеры некалькімі словамі ўмяшалася і яго жонка і на якія пан Шпінэль ветліва адказаў. Яго голас быў лагодны і даволі прыемны; але ў яго была крышку затарможаная і чвякальная манера вымаўлення, як быццам языку ў роце перашкаджалі зубы.

Пасля яды, калі ўсе перайшлі ў пакой адпачынку і доктар Леандэр пажадаў, асабліва новым гасцям, каб яда паспрыяла іх здароўю, жонка пана Клётэр'яна зацікавілася сваім візаві.

«Як завуць таго пана? — запыталася яна. — Шпінэлі? Я не разумела прозвішча».

«Шпінэль... не Шпінэлі, шаноўная пані. Не, ён не італьянец, а родам з Лембэрга, наколькі мне вядома...»

«Што Вы кажаце? Ён пісьменнік? Ці хто?» — спытаў пан Клётэр'ян; ён трымаў рукі ў кішэнях сваіх зручных англійскіх штаноў, схіліўшы вуха да доктара і прыадкрыўшы рот, паводле звычкі некаторых людзей — каб лепш чуць.

«Ну, я не ведаю... ён нешта піша..., — адказаў доктар Леандэр. — Мне здаецца, ён апублікаваў кнігу, штосьці накшталт рамана, я сапраўды не ведаю...»

Гэтае паўторанае «я не ведаю» намякала, што доктар Леандэр не надаваў вялікага значэння пісьменніку і не браў ніякай адказнасці за яго.

«Але ж гэта вельмі цікава!» — сказала жонка пана Клётэр'яна. Яна яшчэ ніколі не бачыла перад сабою ніводнага жывога пісьменніка.

«Так-так, — сказаў доктар Леандэр ветліва. — Кажуць, што ён карыстаецца пэўным аўтарытэтам...» І больш пра пісьменніка там не размаўлялі.

Але крыху пазней, калі новыя госці сышлі і доктар Леандэр хацеў таксама пакінуць пакой, яго затрымаў пан Шпінэль і, са свайго боку, таксама пацікавіўся.

«Як прозвішча гэтай пары? — спытаўся ён. — Я, вядома, нічога не зразумеў».

«Клётэр'ян», — адказаў доктар Леандэр і намерыўся зноў пайсці.

«То якое прозвішча ў мужчыны?» — спытаў пан Шпінэль.

«Клётэр'ян іх прозвішча!» — сказаў доктар Леандэр і пайшоў сваёй дарогаю... Ён не надаваў пісьменніку вялікага значэння.

VI

Мы, здаецца, ужо дайшлі да таго моманту, калі пан Клётэр'ян зноў вярнуўся дадому? Напраўду, ён ужо знаходзіўся на ўзбярэжжы Балтыйскага мора, заняты сваімі справамі і сваім дзіцем, гэтай дзёрзкай і жывою малою істотай, якая каштавала маці вельмі вялікіх пакут і невялікай хваробы трахеі. Яна ж сама, маладая жанчына, засталася ў «Айнфрыдзе», і жонка радцы магістрата Шпаца далучылася да яе як старэйшая сяброўка. Але гэта не перашкаджала таму, што жонка пана Клётэр'яна падтрымлівала прязныя стасункі таксама і з іншымі кліентамі, напрыклад з панам Шпінэлем, які, на здзіўленне ўсіх (бо ён да гэтага часу з ніводнай душою не падтрымліваў прязных стасункаў) з самага пачатку выяўляў надзвычайную адданасць і паслужлівасць у дачыненні да яе і з кім яна ў вольныя гадзіны, якія пакідаў ёй строгі парадак дня, з задавальненнем вяла нязмушаныя размовы.

Ён набліжаўся да яе з незвычайнай асцярожнасцю ды пачцінасцю і звяртаўся да яе не інакш, як старанна прыглушаным голасам, так што жонка радцы Шпаца, хворая на вушы, найчасцей увогуле нічога не разумела з таго, што ён казаў. Ён на дыбачках сваіх вялізных ног падступаўся да фатэля, у якім з пяшчотнаю ўсмешкай сядзела, адкінуўшыся назад, жонка пана Клётэр'яна; спыняўся на адлегласці двух крокаў, трымаў адну

нагу адстаўленаю назад і, нахіліўшы тулава, пачынаў гаварыць сваім затарможаным і чвякальным голасам ціха, настойліва і з гатоўнасцю ў любы момант хуценька адступіцца і знікнуць, як толькі з'явіцца прыкметы знямогі ці нездавальнення. Але ён не надакучваў ёй; яна запрашала яго сесці побач з ёю і жонкаю радцы, задавала яму нейкае пытанне і слухала яго з усмешкай і цікавасцю, бо слухаць яго было часам гэтак пацешна і дзіўна, як нікога ніколі раней.

«Чаму Вы патрапілі ў "Айнфрыд?"» — пыталася яна. — Якое лячэнне Вам спатрэбілася, пане Шпінэль?»

«Лячэнне?.. Я прымаю невялічкія электрычныя працэдуры. Не, гэта не варта і размовы. Я Вам скажу, шаноўная пані, чаму я тут... Дзеля стылю...»

«А!» — сказала жонка пана Клётэр'яна, абаперла падбароддзе на руку і павярнулася да яго з перабольшанай цікавасцю, якую часта найгран паказваюць дзецям, калі тыя хочуць штосьці распавесці.

«Так, шаноўная пані. "Айнфрыд" — гэта сапраўдны ампір, гэта — былы замак, летняя рэзідэнцыя, як мне кажуць. Гэты бакавы флігель — прыбудова пазнейшага часу, але галоўны корпус — старадаўні й арыгінальны. Бываюць часы, у якія мне ампіру проста не хапае, у якія мне, каб дасягнуць сціплай ступені добрага самаадчування, ён абавязкова патрэбны. Зразумела, сярод мэблі, мяккай і зручнай нават аж да непрыстойнасці, адчуваеш сябе зусім не так, і зусім інакш паміж гэтымі прамалінейнымі сталамі, фатэлямі і драпіроўкамі... Гэтая яркасць і цвёрдасць, гэтая халодная, грубая простасць і ўстойлівая суровасць надаюць мне ўпэўненасці і гонару, шаноўная пані, усё гэта на працяглы час утрымлівае ўва мне чысціню і ўзнаўленне духу, узвышае мяне маральна, несумненна...»

«І праўда, гэта дзіўна, — прамовіла яна. — Між іншым, я гэта разумею, калі вельмі напружуся».

Ён адказаў, што дзеля гэтага не варта напружвацца, і потым яны разам засмяяліся. Жонка радцы Шпаца таксама засмяялася і палічыла гэта дзіўным; але яна не сказала, што зразумела гэта.

Пакой для адпачынку быў прасторны і прыгожы. Высокія белыя двухстворкавыя дзверы ў суседняе памяшканне для гульні ў більярд, дзе забаўляліся паны з неўтаймоўнымі нагамі ды яшчэ сёй-той былі шырока расчыненыя. З другога боку шклянныя дзверы адкрывалі від на шырокую тэрасу і сад. Збоку ад дзвярэй стаяла піяніна. Меўся стол для гульні, абабіты зялёным сукном, а за ім генерал-дзябетык ды яшчэ некалькі паноў гулялі ў віст. Дамы чыталі або нешта рабілі рукамі. Жалезная печка забяспечвала цяплом, а перад стыльнымі камінамі, у якім ляжалі падробныя вуглі, заклееныя полымна-чырвонымі палоскамі паперы, былі ўтульныя месцы для нязмушаных размоў.

«Ці Вы належыце да тых, хто рана ўстае, пане Шпінэль? — спытала жонка пана Клётэр'яна. — Я выпадкова ўжо два або й тры разы бачыла, як Вы выходзіце з дому а палове восьмай раніцы».

«Рана ўстаю? Ах, вельмі па-рознаму, шаноўная пані. Я ўстаю рана таму, што люблю позна паспаць».

«Гэта Вам давядзецца растлумачыць, пане Шпінэль!»

Жонка радцы Шпаца таксама пажадала пачуць тлумачэнне.

«Ну, калі ты любіш рана ўставаць, то, мне здаецца, няма неабходнасці ўставаць аж так рана. Сумленне, шаноўная пані... гэта дрэнная справа... наконт сумлення! Я і падобныя да мяне, мы на працягу ўсяго нашага жыцця б'ёмся з ім і занятыя ўвесь час па горла, каб то там, то тут падмануць і каб хоць крышку хітра задаволіць яго. Мы бескарысныя істоты, я і да мяне падобныя, і, з выняткам некалькіх добрых гадзін, мы цягнемся, абдзіраючыся ў кроў аб усведамленне нашай бескарыснасці. Мы ненавідзім карыснае, мы ведаем, што яно подлае і непрыгожае, і мы баронім гэтую праўду так, як толькі і бароняць ісціны, якія нам абавязкова неабходныя. І ўсё ж такі мы здратаваныя нячыстым сумленнем цалкам, да такой ступені, што на нас не засталася ніводнай святой плямы. Сюды дадаецца яшчэ і тое, што ўся сутнасць нашага ўнутранага існавання, наш светапогляд, наш працоўны стыль... робіць жудасна нездаровае, падрыўное, трывожнае ўздзеянне, і гэта таксама пагаршае справу. Тут маецца маленькі заспакаяльны сродак, без якога проста немаг-

чыма было б вытрываць. Пэўная прыстойнасць і гігіенічная строгасць жыццёвага ладу, напрыклад, для некаторых з нас — патрэба. Рана ўставаць, жорстка рана, халодная ванна і шпацыр — на вуліцу ў снег... Гэта тое, што, магчыма, робіць нас на гадзінку задаволенымі самімі сабою. Калі б я дазваляў сабе быць такім, як ёсць, то я да паўдня ляжаў бы ў пасцелі, паверце мне. Калі я рана ўстаю, гэта, шчыра кажучы, крывадушнасць».

«Не, чаму, пане Шпінэль! Я называю гэта самапераадоленнем... Ці не праўда, пані Шпац?»

Жонка радцы назвала гэта таксама самапераадоленнем.

«Крывадушнасць ці самапераадоленне, шаноўныя пані! Якому слову аддаць перавагу? Я настолькі тужліва сумленны ад нараджэння, што я...»

«У тым і рэч. Напэўна, Вы тужыце зашмат».

«Сапраўды, шаноўная пані, я тужу шмат».

...Стаяла пагода. Белая, трывалая і чыстая, бязветраная, ярка марозная... У асляпляльным святле і сіняватых ценях ляжала мясцовасць, ляжалі горы, дом і сад; пяшчотна-блакітнае неба, у якім, здавалася, танчылі мірыяды бліскучых светлячкоў, мігатлівых крышталяў, бездакорным скляпеннем апускалася над усім гэтым. Становішча жонкі пана Клётэр'яна ў гэты час было здавальняючым; тэмпературы не было, яна амаль не кашляла і ела без вялікай агіды. Яна часцяком сядзела на тэрасе, як было прадпісана, цягам гадзін на сонечным марозе. Сядзела пад снегам, захутаная з галавою ў коўдры і футры, і ўдыхала, поўная надзеі, чыстае ледзяное паветра, каб саслужыць добрую службу сваёй трахеі. Яна часам заўважала пана Шпінэля — як ён, таксама цёпла апрануты і ў футравым абутку, які надаваў яго нагам фантастычны памер, прагульваўся ў садзе. Ён ішоў як бы навобмацак па снезе, і ў становішчы ягоных рук існавала нейкая насцярожанасць, нейкая застыглая грацыёзнасць; падыходзячы да тэрасы, ён з пашанай вітаўся з ёю і ўздываўся па ніжніх прыступках, каб распачаць невялічкую размову.

«Сёння падчас майго ранішняга шпацыру я ўбачыў прыгожую жанчыну... О Божа, якая яна была прыгожая!» — сказаў ён, схіліў галаву набок і расставіў рукі.

«Праўда, пане Шпінэль? Апішыце ж мне яе!»

«Не, гэта я не магу! Альбо я Вам падам скажоны яе партрэт. Я даму ўбачыў толькі мімаходзь, слізгануў толькі на нейкія паўвока позіркам, я ў сапраўднасці яе не бачыў. Але расплывістага ценю ад яе, які я ўспрыняў, хапіла, каб раздражніць маю фантазію і пакінуць у мяне вобраз, які — цудоўны... О Божа, ён цудоўны!»

Яна засмяялася. «Гэта такая Ваша манера назіраць за прыгожымі жанчынамі, пане Шпінэль?»

«Але, шаноўная пані; і гэта лепш, чым я, нетактоўна і з прагай рэалістычнасці, утароплюся ў твар і атрымаю ўражанне бездакорнай фактычнасці...»

«Прага рэалістычнасці... Гэта дзіўнае словазлучэнне! Сапраўднае пісьменніцкае слова, пане Шпінэль! Але яно робіць на мяне ўражанне, хачу Вам сказаць. У ім ёсць сёе-тое, што я мала разумею, штосьці незалежнае і вольнае, што нават вызваляе ад павагі да рэчаіснасці, хоць яна самае паважанае з таго, што існуе, нават і ёсць сама павага... І тады я разумею, што ёсць нешта, акрамя рэальнага, штосьці больш тонкае...»

«Я ведаю толькі адзін твар, — раптам сказаў ён з дзіўна радаснай зменаю ў голасе, узняў сціснутыя ў кулакі далоні да плячэй і ў экзальтаванай усмешцы вышчарыў свае карыёзныя зубы. — Я ведаю толькі адзін твар, жаданне палепшыць чыю ўпрыгожаную шляхетнасцю рэчаіснасць маім уяўленнем было б грахом; гэты твар я хацеў бы разглядаць, на ім я хацеў бы засяродзіцца не на хвіліны, не на гадзіны, а на ўсё сваё жыццё, згубіцца цалкам у ім і дзеля яго забыцца на ўсё зямное...»

«Праўда, праўда, пане Шпінэль! Толькі адно — у фройляйн фон Остэрла даволі моцна вытыркаюцца вушы».

Ён прымоўк і нізка пакланіўся. Калі ён зноў выпрастаўся, яго вочы спыніліся з выразам разгубленасці і болю на маленькай дзіўнай жылцы, якая бледна-блакітна і хваравіта адгаліноўвалася на чысціні яе празрыстага лоба.

Дзівак, які незвычайны тып! Жонка пана Клётэр'яна часам думала пра яго, у яе ж было вельмі шмат часу на роздумы. Ці справа палягала ў тым, што змена паветра пачала не апраўдваць надзеі, звязаныя з ёю, ці нейкае шкоднае ўражанне падзейнічала на яе: яе самаадчуванне пагоршала, стан трахеі, здавалася, мог бы быць і лепшым, яна адчувала сябе слабаю, зморанай, апетыт адсутнічаў, часта павышалася тэмпература; і доктар Леандэр самым настойлівым чынам рэкамендаваў ёй спакой, адсутнасць хваляванняў і асцярожнасць. Такім чынам, яна сядзела, калі не вымушана была ляжаць, у кампаніі жонкі радцы Шпаца, паводзіла сябе спакойна, трымаючы на падоле ручную работу, з якой яна нічога не рабіла, і заглыблялася ў свае розныя думкі.

Напраўду, ён займаў яе думкі, гэты незвычайны пан Шпінэль, і — што было дзіўным не толькі адносна яго, але і самой сябе — нейкім чынам ён абуджаў у ёй незвычайную цікаўнасць, невядомую ёй раней цікавасць да свайго ўласнага існавання. У адной размове ён выказаўся:

«Не, гэта ўсё ж такі штосьці загадкавае — жанчыны... здаецца, нічога новага — а ты ніяк не можаш адарвацца ад факта і не дзівіцца з яго. Гэта дзіўнае стварэнне, незямная істота, паветранае ўтварэнне, казачная мара. Што яна робіць? Яна ідзе і аддаецца кірмашоваму асілку ці кулачнаму байцу. Яна ідзе поруч з ім, магчыма, нават схіляе сваю галаву на яго плячо і пры гэтым, хітра ўсміхаючыся, азіраецца, быццам хоча сказаць: "Ну, што ж, ламайце сабе галовы наконт гэтай з'явы!" І мы ламаем іх...»

Гэтыя словы яшчэ раз змусілі задумацца жонку пана Клётэр'яна.

А аднаго разу ўвечары на здзіўленне жонкі радцы Шпаца паміж імі адбыўся наступны дыялог.

«Можна ў Вас, шаноўная пані (але гэта ўжо, мусіць, нясціпла) спытаць, як Вас завуць, як Ваша сапраўднае прозвішча?»

«Маё прозвішча Клётэр'ян, пане Шпінэль!»

«Гм... Гэта я ведаю. Ці лепей: я адмаўляю гэта. Я маю на ўвазе Ваша сапраўднае ўласнае прозвішча, з дому. Вы будзеце мець рацыю і заўважыце, шаноўная пані, што той, хто захацеў бы назваць Вас пані Клётэр'ян, заслугоўвае бізун».

Яна засмяялася так сардэчна, што сіняя жылка над яе брывом праступіла на страх выразна і надала яе пяшчотнаму міленькаму твару выраз напружання і трывогі, які вельмі занепакоіў.

«Не! Бог барані, пане Шпінэль! Бізун? Няўжо "Клётэр'ян" выклікае ў Вас такі жаж?»

«Сапраўды, шаноўная пані, я ўсёю душою ненавіджу гэтае прозвішча з таго часу, як пачуў яго ўпершыню. Яно смешнае, да жаху непрыгожае, і гэта варварства і подласць, калі традыцыя дапускае магчымасць пераносіць прозвішча Вашага пана мужа на Вас».

«Ну, а Экгаф? Хіба Экгаф гучыць прыгажэй? У майго бацькі прозвішча Экгаф».

«О, вось бачыце! Экгаф штосьці зусім іншае. Нават адзін вялікі актёр меў прозвішча Экгаф. Экгаф — гэта прымальна. Вы згадалі толькі Вашага бацьку. А Ваша пані маці...»

«Ну так, мая маці памерла, калі я была яшчэ маленькая».

«Ах... Але распавядзіце мне крышку больш пра сябе, калі можна? Калі гэта Вас натамляе, тады не трэба. Тады адпачывайце, а я буду далей распавядаць Вам пра Парыж, як і надоечы. Але Вы б маглі гаварыць зусім ціха, нават шаптаць, ад гэтага ўсё будзе гучаць яшчэ прыгажэй... Вы ж нарадзіліся ў Брэмене?»

І гэтае пытанне ён прамовіў амаль бязгучна, пачцівым і шматзначным тонам, як быццам Брэмен — непараўнальны горад, горад невыказных прыгод і няведамых вабнот, нарадзіцца ў якім — таямнічая веліч.

«Але, уявіце сабе! — сказала яна міжволі. — Я паходжу з Брэмена».

«Я там быў аднойчы», — заўважыў ён задуменна.

«О Божа, Вы таксама былі там? Не, паслухайце, пане Шпінэль, мне здаецца, што Вы бачылі ўсё ад Туніса да Шпіцбергена!»

«І праўда, я аднойчы быў там, — паўтарыў ён. — Колькі кароткіх вячэрніх гадзін. Я згадваю старую вузкую вуліцу, над

франтонамі якой коса і незвычайна стаяў месяц. Потым я быў у склепе, у якім стаяў пах віна і гнілізны. Гэта такі пранізлівы ўспамін...»

«Праўда? Дзе ж гэта магло быць?.. Так і ёсць, я нарадзілася ў гэтым самым шэрым будынку з высокім дахам, у старым купецкім доме з гулкім калідорам і лакараванай белаю галерэяй».

«Значыць, Ваш бацька — купец?» — спытаўся ён з пэўнай нерашучасцю.

«Купец. Але акрамя таго і, мусіць, у першую чаргу ён — мастак».

«А! А! І ў якой сферы?»

«Ён іграе на скрыпцы... Але гэта не галоўнае. Як ён іграе, пане Шпінэль, у гэтым справа! Некаторыя пасажы я ніколі не магла слухаць без надзвычай гарачых слёз у вачах, нішто так не ўздзейнічала на мяне. Вы не паверыце...»

«Я веру! Ах, як я гэтаму веру!.. Скажыце мне, шаноўная пані: Ваш род, пэўна, вельмі старадаўні? Мусіць, ужо шмат пакаленняў жыло, працавала і благаслаўляла ўсё, што мінае, у гэтым шэрым доме з высокім франтонам?»

«Тое праўда... А чаму Вы пытаецеся?»

«Бо нярэдка здараецца, што нейкі род з практычнымі, буржуазнымі і сухімі традыцыямі пры канцы сваіх дзён асвятляецца промнямі мастацтва».

«Няўжо так бывае?.. Так, што да майго бацькі, то ён, напэўна, большы мастак, чым той, хто называе сябе мастаком і жыве ў славе. Я толькі трошкі граю на піяніна. Цяпер мне гэта забаранілі, але тады, дома, я яшчэ грала. Мы з бацькам ігралі разам... Так, усе гэтыя гадзі жывуць у мілых успамінах... Асабліва сад, наш сад за домам. Ён быў жудасна здзічэлы і зарослы, абнесены разваленым мурам, парослым мохам; але якраз гэта і надавала яму прыцягальнасць. У сярэдзіне быў фантан з цяжкім вянкам касачоў. Летам я там бавіла доўгія гадзіны з маімі сяброўкамі. Мы ўсе сядзелі на маленькіх складных крэселках вакол фантана...»

«Які цуд! — прамовіў пан Шпінэль і расправіў плечы. — Вы сядзелі і спявалі?»

«Не, найчасцей вязалі».

«І ўсё-такі... усё-такі...»

«Так, мы вязалі і нязмушана размаўлялі, мае шэсць сябровак і я...»

«Як цудоўна! Божа, паслухайце, як цудоўна!» — усклікнуў пан Шпінэль, а яго твар увесь перакрывіўся.

«Што Вы знаходзіце ў гэтым такое цудоўнае, пане Шпінэль!»

«О, тое, што, акрамя Вас, было яшчэ шэсць, што Вы не ўваходзілі ў гэты лік, а што Вы вылучаліся, як каралева... Вы адрозніваліся ад сваіх шасці сябровак... Маленькая залатая карона, зусім непрыкметная, але вельмі значная, была схаваная ў Вашых валасах і зіхцела...»

«Не, глупства, ніякай кароны...»

«Была, была... Яна зіхцела таемна. Я ўбачыў бы яе, выразна ўбачыў бы яе ў Вашых валасах, калі б я ў гэты час незаўважна стаяў, схаванымся ў кустах...»

«Бог ведае, што б Вы ўбачылі. Але Вас там не было, затое аднойчы там быў мой цяперашні муж, які разам з маім бацькам выйшаў з кустоў. Баюся нават, што яны падслухалі нашу балбатню...»

«Значыць, там Вы пазнаёміліся з Вашым шаноўным мужам, шаноўная пані?»

«Так, я там пазнаёмілася з ім! — прамовіла яна гучна і радасна, і калі яна ўсміхнулася, пяшчотна-сіняя жылка напружана і дзіўна праступіла над яе брывом. — Ён зрабіў візіт майму бацьку на прыдпрыемстве, ведаеце. Назаўтра ён быў запрошаны на абед, а яшчэ праз тры дні ён папрасіў маёй рукі».

«Сапраўды! Так незвычайна хутка ўсё здарылася?»

«Так... Што праўда, потым усё пайшло крыху павольней... Таму што бацька не надта прыхільна ставіўся да справы, каб Вы ведалі, і патрабаваў для роздуму больш працяглага часу. Па-першае, яму хацелася як даўжэй утрымаць мяне пры сабе, акрамя таго ў яго меліся і іншыя сумненні. Але...»

«Але?»

«Але менавіта я жадала», — сказала яна з усмешкаю, і зноў узнікла блакітная жылка на яе твары, які цалкам выяўляў яе прыгнечанасць і хваравітасць.

«А, Вы хацелі таго...»

«Хацела, і я прадэманстравала самую цвёрдую і паважную волю, як Вы бачыце...»

«Як я гэта бачу. Сапраўды.»

«... так што бацька ўрэшце мусіў паддацца».

«І такім чынам Вы пакінулі яго з ягонай скрыпкаю, пакінулі стары дом, запушчаны сад, фантан ды сваіх шэсць сябровак і падаліся з панам Клётэр'янам».

«І падалася з... у Вас манера выказвацца, пане Шпінэль!.. мала што не біблейная!.. Ну так, я пакінула ўсё гэта, бо прырода таго жадае».

«І праўда, яна, відаць, гэтага хоча».

«І потым, справа палягала ў маім шчасці».

«Пэўна ж. І яно прыйшло, шчасце...»

«Яно прыйшло ў тую гадзіну, пане Шпінэль, калі да мяне ўпершыню прынеслі маленькага Антона і калі ён так моцна закрычаў сваімі здаровымі лёгкімі, моцна і здарова, якім ён ёсць сам...»

«Гэта ўжо не першы раз, калі я чую, як Вы кажаце пра здароўе Вашага маленькага Антона, шаноўная пані. Ён, мусіць, надзвычай здаровенькі?»

«Так і ёсць. А яшчэ, ён такі да смешнага падобны да майго мужа!»

«А-а!... Так, значыць, атрымалася. І цяпер ужо Ваша прозвішча не Экгаф, а інакшае, і ў Вас ёсць маленькі здаровы Антон, і ў Вас крышку хворая трахея».

«Менавіта... А Вы — надзвычай загадкавы чалавек, пане Шпінэль, запэўніваю Вас у гэтым...»

«Ага, пакарай мяне Бог, Вы — такі!» — сказала жонка радцы Шпаца, якая, між іншым, таксама была тут.

Але і ў час гэтай размовы жонка пана Клётэр'яна не адзін раз звяртала ўвагу на свой унутраны стан. Хоць ён ні пра што і не сведчыў, ды ўсё-такі штосьці хаваў у сабе на дне, што давала сілкаванне яе думкам пра сябе. Няўжо гэта быў той шкодны ўплыў, які ўздзейнічаў на яе? Яе немач узмацнялася, і ў ёй часцяком адбываўся перапад тэмпературы, ціхая гарачка, падчас якой яна супакойвалася з адчуваннем лагоднай узнёсласці,

што ўспрымалася ёю з задуменным, напышлівым, самазадаволеным і крышку пакрыўджаным настроем. Калі яна была не ў пасцелі і пан Шпінэль на дыбачках сваіх вялікіх ног з вялікай асцярожнасцю падыходзіў да яе, спыняўся на адлегласці двух крокаў і, адставіўшы адну нагу і нахіліўшыся корпусам, паважліва прыглушаным голасам звяртаўся да яе, як быццам ён падымае яе ў баязлівай пачцівасці лагодна і высока і ўкладвае на воблачныя пярыны, дзе яе не можа дасягнуць ніводзін прарэзлівы гук і ніводзін дотык, — тады ёй прыгадвалася тое, што меў звычай казаць пан Клётэр'ян: «Асцярожна, Габрыэле, take care, мой анёлак, і не адкрывай рота!» — яго манера, якая дзейнічала, як быццам ён ляпае цябе моцна і паблажліва па плячы. Але потым яна хуценька адварочвалася ад гэтага ўспаміну, каб у немачы і ўзвышанасці адпачыць на воблачных пярынах, якія паслужліва падрыхтаваў ёй пан Шпінэль.

Аднаго разу яна нечакана ўзгадала маленькую размову, якую яна вяла з ім пра яе паходжанне і маладосць.

«Ці праўда, пане Шпінэль, — спытала яна, — што Вы нібыта бачылі карону?»

І хоць пасля той нязмушанай размовы прайшлі ўжо два тыдні, ён адразу прыпомніў, пра што ішла гаворка, і ўсхвалявана запэўніў яе, што тады каля фантана, калі яна сядзела сярод сваіх шасці сябровак, ён бачыў, як ззяла маленькая карона, ... бачыў, як яна зіхцела ў яе валасах.

Праз некалькі дзён адзін кліент санаторыя дзеля прыліку спытаў у яе пра дамашняе самаадчуванне яе маленькага Антона. Яна хуценька зірнула ў бок пана Шпінэля, які стаяў поруч, і нуднаватым голасам адказала:

«Дзякуй... Як ён можа адчуваць сябе?.. У яго і ў майго мужа ўсё добра».

VIII

Пры канцы лютага, у адзін з марозных дзён, больш чысты і яркі з усіх мінулых, у «Айнфрыдзе» панавала бадзёрасць. Паны

з парокамі сэрца, расчырванеўшыся, размаўлялі паміж сабою, генерал-дьябетык шчабятаяў, як юнак, а пань з неўтаймоўнымі нагамі зусім выйшлі з сябе. Што здарылася? Нічога асаблівага, акрамя таго, што павінна была адбыцца агульная экскурсія: выезд у горы на некалькіх санях са званам шаргункоў і шчоўканнем пуг; доктар Леандэр прыняў гэтае рашэнне дзеля забавы пацыентаў.

Вядома, «цяжкія» мусілі застацца дома. Бедныя «цяжкія»! Моўчкі дамовіліся не паведамляць ім нічога; увогуле, было прыемна, што можаш крышку паспачуваць... Але і з тых, хто напэўна мог бы ўзяць удзел у забаве, сёй-той адмовіўся. Што да фройляйн фон Остэрла, то яе без усялякіх тлумачэнняў зразумелі. Той, хто быў гэтак перагружаны абавязкамі, не меў права сур'ёзна думаць пра саньныя выезды. Гаспадарка настойліва патрабавала яе прысутнасці; адным словам — яна заставалася ў «Айнфрыдзе». Але заява жонкі пана Клётэр'яна пра тое, што яна хоча застацца дома, прывяла ўсіх у разгубленасць. Дарэмна доктар Леандэр угаворваў яе выкарыстаць для свайго здароўя свежае паветра; яна сцвярджала, што яна не пакутуе на мігрэнь і не адчувае ў сабе слабасці, так што давалося пагадзіцца. А цынік і жартаўнік выкарыстаў нагоду зрабіць заўвагу:

«Звярніце ўвагу, а гнілы груднічок таксама не едзе».

І ён меў рацыю, бо пан Шпінэль паведаміў, што ён сёння папаўдні хоча папрацаваць — ён вельмі любіў ужываць у дачыненні да сваёй сумнеўнай дзейнасці слова «працаваць». Між іншым, аніводная душа не шкадавала, што ён заставаўся, і гэтак жа лёгка паставіліся і да таго, што жонка радцы Шпаца вырашыла далучыцца да сваёй малодшай сяброўкі, бо паездка, маўляў, выклікае ў яе «марскую хваробу».

Адразу па абедзе, які сёння адбыўся ўжо каля дванаццатай гадзіны, перад «Айнфрыдам» спыніліся сані, і ажыўленымі групамі, цёпла захутаўшыся, пацыенты, зацікаўленыя і расхвалываныя, падаліся цераз сад. Жонка пана Клётэр'яна стаяла з пані Шпац каля шкляных дзвярэй, якія вялі на тэрасу, а пан Шпінэль — каля акна свайго пакоя, каб паназіраць за ад'ездам. Яны

бачылі, як з жартамі і са смехам праходзілі маленькія бойкі за лепшыя месцы, як фройляйн фон Остэрла, з футравым баа вакол шыі, бегала ад адной запрэжкі да другой, каб падсунуць пад сядзенні кошыкі з ежаю; як доктар Леандэр, насунуўшы футравую шапку на лоб, праз бліскучыя шкельцы акулераў яшчэ раз сачыў за ўсім, што рабілася; потым сам заняў месца і даў знак рушыць... Коні напяліся, нейкія дамы завішчалі і паваліліся назад, шаргункі зазвінелі, пугі на кароткіх ручках шчоўкнулі і доўгімі шнурамі ўдарылі па снезе каля палазоў; фройляйн фон Остэрла стаяла каля садовых варотаў і махала насоўкай, пакуль вазкі, слізгаючы, не зніклі за паваротам гасцінца і не змоўк вясёлы гармідар. Потым яна вярнулася цераз сад назад да выканання сваіх абавязкаў, дзве дамы адышлі ад шкляных дзвярэй, і амаль адначасова свой назіральны пункт пакінуў і пан Шпінэль.

У «Айнфрыдзе» ўсталявалася цішыня. Экспедыцыю да веча чакаць не было чаго. «Цяжкія» ляжалі ў сваіх пакоях і пакутавалі. Жонка пана Клётэр'яна і яе старэйшая сяброўка зрабілі невялічкі шпацыр, пасля чаго вярнуліся ў свае палаты. Пан Шпінэль таксама знаходзіўся ў сваім пакоі і займаўся справаю. Каля чацвёртай гадзіны дамам прынеслі па паўлітра малака, а пан Шпінэль атрымаў нямоцную гарбату. Праз нейкі час пасля гэтага жонка пана Клётэр'яна пастукала ў сцяну, якая аддзяляла яе пакой ад пакоя жонкі радцы магістрата Шпаца, і сказала:

«Ці не спусціцца нам у пакой для адпачынку, пані Шпац? Я ўжо не ведаю, чым мне тут заняцца».

«Зараз жа, мая мілая! — адказала тая. — Я толькі надзену боты, калі Вы дазволіце. Я ж ляжала на ложку, каб Вы ведалі».

Як і варта было чакаць, у пакоі для адпачынку не было нікога. Дамы падсели да каміна. Жонка радцы Шпаца вышывала на кавалку страміна кветкі, і жонка пана Клётэр'яна зрабіла пару аперацый іголкаю, пасля чаго яна апусціла ручную работу на падол і задумалася, нахіліўшыся над падлакотнікамі крэсла, глядзячы ў пустату. Нарэшце яна зрабіла заўвагу, дзеля якой не варта было і размыкаць зубы; але раз жонка радцы Шпаца спытала: «Што?», то яна пазінна была зняважыць сябе, каб ізноў паўтарыць увесь сказ. Пані Шпац спытала яшчэ раз: «Што?»

Але ў гэты момант у фае пачуліся крокі, дзверы адчыніліся, і ўвайшоў пан Шпінэль.

«Я не перашкаджаю?» — спытаўся ён яшчэ на парозе сваім лагодным голасам, гледзячы толькі й выключна на жонку пана Клётэр'яна і нахільваючыся сваім целам наперад, пяшчотна, нібы ў лунанні.

«Ай, якім гэта чынам? Па-першае, гэты пакой задуманы як вольная гавань, пане Шпінэль, а потым: у чым Вы можаце перашкодзіць нам? У мяне пэўнае адчуванне, што я наводжу сум на пані Шпац...»

На гэта ён не знайшоў адказу, а толькі з усмешкай паказаў свае пабітыя карыесам зубы і пад позіркамі дам даволі змушанымі крокамі прайшоў да шклянных дзвярэй, дзе запыніўся і выглянуў праз іх на двор, павярнуўшыся не надта прыстойна спінаю да жанчын. Потым ён зрабіў паўпавароту назад, працягваючы пазіраць у сад і гаворачы:

«Сонца схавалася. Незаўважна неба зацягнулася. Ужо бярэца на сутонне».

«І праўда, усё ляжыць у цяні», — адказала жонка пана Клётэр'яна. — Нашы экскурсанты, як здаецца, яшчэ патрапяць пад снег. Учора гэткай парою яшчэ быў светлы дзень; а цяпер ужо цямнее».

«Ах, — прамовіў ён, — пасля ўсіх гэтых звышсветлых тыдняў змрок добра ўплывае на вочы. Я якраз удзячны гэтаму сонцу, якое асвятляе прыгожае і пошлае з аднолькавай пранізлівай выразнасцю, за тое, што яно нарэшце крышку схаваецца».

«Вы не любіце сонца, пане Шпінэль?»

«Бо я не мастак... Без сонца робішся больш душэўным... З'явіўся тоўсты, светла-шэры слой воблакаў. Магчыма, гэта прадказвае на заўтра адлігу. Між іншым, я б не раіў Вам зноў паглядаць на ручную работу, тую, што там за вамі, шаноўная пані».

«Ах, не турбуйцеся, я і так не раблю гэтага. Але што я маю рабіць?»

Ён сеў на крэсла-круцёлку перад піяніна, абапёршыся адной рукою на века інструмента.

«Музыка, — сказаў ён. — Хто сённа хоць крышку ўмее слушаць музыку! Часам англійскія дзеці спяваюць негрыцянскія песенькі, вось і ўсё».

«А ўчора папаўдні фройляйн фон Остэрла хуценька сыграла “Кляштарныя званы”», — заўзаяла жонка пана Клётэр’яна.

«Але ж і Вы граеце, шаноўная пані, — сказаў ён з просьбай у голасе і ўстаў. — Вы ж некалі кожны дзень ігралі з Вашым панам бацькам».

«Грала, пане Шпінэль, гэта было яшчэ тады! У часы фантана, ведаеце...»

«Зрабіце тое ж самае сённа! — папрасіў ён. — Дазвольце гэтым разам пачуць некалькі тактаў! Каб Вы ведалі, як я прагну...»

«Наш хатні лекар, гэтаксама як і доктар Леандэр, мне настойліва забаранілі рабіць гэта, пане Шпінэль».

«Іх жа няма — ні таго, ні другога! Мы — вольныя... Вы вольная, шаноўная пані! Некалькі няшчасных акордаў...»

«Не, пане Шпінэль, нічога з гэтага не атрымаецца. Бог ведае, якіх шэдэўраў Вы чакаеце ад мяне! А я ўжо ўсё забыла, паверце мне. На памяць я ўжо амаль нічога не магу».

«О, тады сыграйце гэтае амаль нічога! А, ды тут і процьма нот, вось яны ляжаць на піяніна. Не, гэта не падыходзіць. Але тут ёсць Шапэн...»

«Шапэн?»

«Вось, накцюрны. Цяпер жа мне толькі засталася запаліць свечкі...»

«І не думайце, што я буду граць, пане Шпінэль! Мне нельга. Калі мне гэта толькі шкодзіць?!»

Ён прымоўк. Ён стаяў на сваіх вялікіх нагах, у сваім доўгім чорным сурдуце і са сваёй сіваю расплывістай безбародаю галавою ў святле дзвюх свечак каля піяніна, звесіўшы рукі.

«Ну добра, я больш не буду прасіць», — нарэшце ціха сказаў ён. «Калі Вы баіцеся нашкодзіць сабе, то няхай прыгажосць,

* Відавочна, маецца на ўвазе аднайменны твор французскага кампазітара і арганіста Луі Джэймса Альфрэда Лефэбюра-Вэлі (1817–1869).

якая пад Вашымі пальцамі хацела б гучна выявіць сябе, заста-
нецца мёртваю і нямою. Вы не заўсёды былі такой занадта раз-
важліваю; ва ўсякім разе не тады, калі, наадварот, трэба бы-
ло ахвяраваць прыгажосцю. Вы не задумаліся пра сваё цела
і выявілі больш адчайную і моцную волю, калі пакінулі фантан
і скінулі з сябе маленькую залатую карону... Паслухайце, —
сказаў ён пасля паўзы, і яго голас пацішэў яшчэ больш, — калі
Вы цяпер, седзячы тут, сыграеце, як калісьці, калі побач з Вамі
яшчэ стаяў Ваш бацька і ствараў пры дапамозе скрыпкі тья
спеўныя гукі, якія вымушалі Вас заплакаць... то тады можа зда-
рыцца, што яна зноў таемна заблішчыць у Вашых валасах, ма-
ленькая, залатая карона...»

«Праўда?» — спытала яна і ўсміхнулася... Выпадкова ў яе
пры гэтым слове заняло мову, так што прамоўленае атрыма-
лася напалову хрыплым, напалову бязгучным. Яна кашлянула
і потым сказала: «Вы сапраўды хочаце паслухаць накцюрны
Шапэна, якія Вы там паказвалі?»

«Вядома. Яны ўжо разгорнутыя, і ўсё гатова».

«Ну добра, тады з благаславення Бога я адзін сыграю», —
сказала яна. — Але толькі адзін, Вы чуеце? Тады Вам, напэўна,
хопіць раз і назаўсёды».

З гэтымі словамі яна ўстала, адклала ўбок сваю ручную ра-
боту і пайшла да піяніна. Яна села на крэсла-круцёлку, на якім
ляжала некалькі перавязаных нотных сшыткаў, паправіла свя-
цільнікі і пачала гартаць ноты. Пан Шпінэль падсунуў да яе
зэдлік і сеў побач з ёй, акурат як настаўнік музыкі.

Яна пачала іграць накцюрн мі-бемоль мажор, опус 9, ну-
мар 2. Калі яна і сапраўды крыху развучылася, то яе выкананне,
тым не менш, з мастацкага боку было дасканалым. Піяніна бы-
ло сярэдняй якасці, але ўжо пасля першых удараў яна валодала
ім упэўнена, з густам. Яна выявіла нервовы сэнс для розных гу-
кавых адценняў і радасць рытмічнай рухавасці, якая даходзіла
аж да фантастычнасці. Яе ўдары былі адначасова цвёрдымі і ла-
годнымі. Пад яе рукамі мелодыя да канца выдавала сваю салод-
кую спеўнасць, і з замаруджанай грацыёзнасцю ўпрыгожанні
гарнуліся да яе цела.

Яна была ў той самай сукенцы, што і ў дзень прыезду: цёмны цяжкі ліф з пластычнымі аксамітнымі арабескамі, які так пазязнамаму пяшчотна вылучаў яе галаву і рукі. Яе выраз твару падчас выканання не змяніўся, але здавалася, быццам абрысы яе вуснаў зрабіліся яшчэ больш акрэсленымі, цені ў куточках вачэй паглыбіліся. Калі яна закончыла, то паклала рукі на падол і працягвала глядзець у ноты. Пан Шпінэль застаўся сядзець нема і нерухома.

Яна выканала яшчэ адзін нахцюрн, а потым яшчэ адзін і яшчэ адзін. Потым яна ўстала; але толькі для таго, каб на веку піяніна пашукаць новыя ноты.

У пана Шпінэля з'явілася ідэя абследаваць звязкі ў чорных кардонных вокладках, якія ляжалі на крэсле-круцёлцы. Раптам ён выдаў незразумелы гук, а яго вялікія белыя рукі жарсна задрыжалі, дакрануўшыся да адной з гэтых занядбаных звязак.

«Немагчыма!.. Не можа быць! — прамовіў ён. — І ўсё-такі я не памыліўся!.. Вы ведаеце, што гэта?.. Што тут ляжала?.. Што я трымаю ў руках?»

«Што гэта?» — спытала яна.

Тут Шпінэль моўчка паказаў на тытульны ліст. Ён быў абсалютна бледны, апусціў сшытак, глядзеў на яе, а яго вусны дрыжалі.

«Няўжо? Як гэта трапіла сюды? Аддайце мне», — сказала яна проста, паставіла ноты на пульт, села і пачала пасля кароткай цішыні з першай старонкі.

Ён сядзеў побач з ёю, пахіліўшыся наперад, скрыжаваўшы рукі паміж каленак, з апушчанай галавою. Яна зайграла пачатак з размашыстай і пакутнай павольнасцю, з трывожна расцягнутымі паўзамі паміж асобнымі фігурамі. Матыў тугі, самотны і разгублены голас у начы ціха агучыў сваё палахлівае пытанне. Цішыня і чаканне. І ўвага! Чуецца адказ, той самы нясмелы і самотны гук, толькі больш высокі, больш пяшчотны. І зноў маўчанне. І тут уступіў з прыглушаным і чароўным сфарцата* — як быццам выпростванне, палкае жаданне пакут — ма-

* Сфарцата — раптоўнае і рэзкае дынамічнае ўзмацненне (акцэнтаванне) асобных гукаў ці акорда.

тыў каханьня, які ўздываўся, прабіваўся ў захапленні наверх да салодкага спляцення, зніжаўся, вызваляючыся, назад; і сваім нізкім спевам цяжкай, балючай асалоды вылучаліся скрыпкі і вялі мелодыю далей...

Не без поспеху выканаўца імкнулася з дапамогаю недасканалага інструмента пазначыць уздзеянне аркестра. Пасажы скрыпкі высокага нарастання прагучалі з бліскачай дакладнасцю. Яна іграла з падкрэслена вялікай пашанай, пры кожным вобразе пабожна спынялася, пакорліва і дэманстратыўна падкрэсліваючы дэталі — гэтак, як святар уздымае над галавою самую вялікую святыню. Што адбывалася? Дзве сілы, дзве разлучаныя істоты імкнуліся ў пакутах і святасці адна да адной і абдымаліся ў безразважна-захопленым і вар'яцкім жаданні адвечнага і абсалютнага... Уверцюра ўспыхнула і закацілася. Яна закончыла там, дзе падымаецца заслона, а потым працягвала глядзець у ноты...

Між тым у жонкі радцы Шпаца сум дайшоў да той ступені, дзе ён крывіць чалавеку твар, выцягвае яму вочы з вачніц і надае яму жудасны выгляд нябожчыка. Акрамя таго, такая музыка дзейнічала на нервы яе страўніка, яна надавала гэтаму дыспепсічнаму арганізму адчуванне страху і выклікала ў кабет прыпадку.

«Я вымушана пайсці ў палату, — слаба сказала яна. — Усяго добрага, я яшчэ вярнуся...»

З гэтымі словамі яна пайшла. Хутка насоўвалася сутонне. Было відаць, што знадворку на тэрасу густа і бязгучна падае снег. Дзве свечкі ўтваралі хісткае і абмежаванае святло.

«Другі акт», — прашаптаў ён; яна перагарнула старонкі і пачала другі акт; адгалосак ражкоў згубіўся ўдалечы. Як? Ці гэта, магчыма, быў шэпт лістоты? Ці лагоднае цурчанне крынічкі? Ноч ужо разліла сваё маўчанне на гай і двор, і ніякае настойлівае маленне не магло больш спыніць наступ тугі. Святая таямніца завяршылася. Свяцільнік пагас, з дзіўным, раптам прыглушаным тэмбрам спусціўся на зямлю матыў смерці і ў імклівай нецярыплінасці сарваў з тугі яе белае покрыва насустрач каханаму, які набліжаўся да яе цераз змрок з распасцёртымі абдымкамі.

О празмерная і неспатольная радасць з'яднання ў вечным тым свеце рэчаў! Вызваліўшыся ад пакутнай памылкі, уцёкшы ад путаў прасторы і часу, Ты і Я, Тваё і Маё зліваюцца ва ўзвышанай асалодзе. Разлучыць іх магло толькі падступнае асляпленне дня, але яго фарсістая мана не здолела больш збіваць з тропу асцярожных — з таго часу, як сіла чароўнага зелля надала ім асаблівае бачанне. Хто ў каханні ўбачыў ноч смерці і яе салодкую таямніцу, таму ў вар'яцтве святла застаецца толькі туга, жарснае імкненне да святой ночы — вечнай, сапраўднай, якая злучае ў адно.

О сыдзі на зямлю, ноч кахання, дай ім тое забыццё, да якога яны жарсна імкнуцца, ахутай іх без рэшты тваёю асалодай і вызвалі іх са свету падманаў і разлукі. Зірні: апошні свяцільнік пагас! Мысленне і ўяўленне патанулі ў свяшчэнным змроку, які разлягаецца, вызваляючы свет, над пакутамі вар'яцтва. Потым, калі асляпленне аслабне, калі маё вока ў захапленні прыслепне: тое, чаго пазбавіла мяне мана дня, што яна фальшыва падсунула мне дзеля неспатольнай пакуты ад тугі, — нават тады, о цуд здзяйснення! Нават тады я — увесь свет... І адразу пасля перасцерагальнага спеву Брэнгены* адбываецца той узлёт скрыпак, які вышэйшы за ўсякі розум.

«Я разумею не ўсё, пане Шпінэль; шмат што я толькі прадчуваю. Што гэта значыць: «Нават тады я — увесь свет?»

Ён растлумачыў ёй ціха і коратка.

«Але, гэта праўда... Толькі як так атрымліваецца, што Вы так добра тлумачыце, але не можаце сыграць».

Дзіўна, што ў яго не хапіла сілы адказаць на гэтае бяскрыўднае пытанне. Ён зачырванеўся, пацёр рукамі і, нібыта разам з крэслам, заглыбіўся ў самога сябе.

«Гэта рэдка супадае, — нарэшце пакутліва сказаў ён. — Не, іграць я не ўмею... Але працягвайце».

І яны працягвалі ў хмельных спевах містэрыі. Ці памірала калі каханне? Каханне Трыстана? Каханне тваёй і маёй Ізольды?

* Брэнгена — служанка Ізольды з оперы Рыхарда Вагнера «Трыстан і Ізольда».

ды? О, выбрыкі смерці ніколі не зачэпяць вечнага! Што для яго магло б памерці, акрамя таго, што перашкаджае нам, што з падманам разлучае з'яднаных? Дзякуючы салодкаму «І» абодвух з'яднала каханне... Калі смерць разарвала яго, то не інакш, як даўшы жыццё аднаму, а другому — смерць. І таямнічы дуэт з'яднаў іх у безыменнай надзеі кахання-смерці, бясконца непадзельнага ахутвання чароўнасцю ночы. Салодкая ноч! Вечная ноч-каханне! Усёахопны край святасці! Хто па-прароцку ўбачыць цябе, як яму тады зноў без страху прачнуцца насустрач пустэльнаму дню? Знішчы ж гэты страх, добрая смерць! Вызвалі цалкам замаркочаных ад неабходнасці прачынення! О нястрымная віхура рытмаў! О радасць метафізічнага пазнання, якая храматычна рвецца ўверх! Як яна захоплівае, як яна адпускае, гэтая асалода, далёкая ад пакут святла, якія разлучаюць? Пяшчотнае жаданне без падману і страху, святое, беспакутнае растварэнне, звышсупакоенае змярканне ў безмежным! Ты — Ізольда, я — Трыстан, больш не Трыстан, больш не Ізольда...

Раптам здарылася штосьці жахлівае. Піяністка перастала граць і завяла руку па-над вачыма, быццам углядаючыся ў цемь, а пан Шпінэль хутка крутнуўся на сваім крэселцы. Заднія дзверы, што вялі ў калідор, раптам адчыніліся, сюды ўвайшла змрочная фігура, абапіраючыся на локаць іншай. Гэта быў кліент з «Айнфрыда», які таксама не змог узяць удзел у саннай экскурсіі, а выкарыстаў гэтую вечаровую гадзіну дзеля свайго звыклага інстынктыўнага і жалобнага шпацыру па ўстанове; гэта была тая самая хворая жанчына, якая пусціла на свет дзевятнаццаць дзяцей і больш не была здольная на ніводную думку, гэта была жонка пастара Гёленраўха ў суправаджэнні мамкі. Не ўздываючы вачэй, яна прайшла сваімі няўстойлівымі, няўпэўненымі крокамі на заднім плане памяшкання і знікла праз супрацьлеглыя дзверы, моўчкі і не звяртаючы ні на кога ўвагі, прывідна і бессвядома... Усталявалася цішыня.

«Гэта была жонка пастара Гёленраўха», — сказаў ён.

«Праўда, гэта была бедная Гёленраўх», — прамовіла яна. Потым яна перагарнула старонкі і дайграла канец, сыграла смяротную песню Ізольды.

Якімі бясколернымі і чыстымі былі яе вусны і як паглыбіліся цені ў куточках яе вачэй! Над брывом, на яе празрыстым ілбе, выступіла напружана і трывожна бледна-сіняя жылка, яна рабілася ўсё больш выразнаю. Пад яе рухавымі рукамі адбываўся нечуваны ўзлёт, раздзелены ад таго амаль подлага, раптоўнага піянісіма, падобнага да слізгання зямлі пад нагамі і да заглыблення ва ўзнёслае жаданне. Нахлынула празмернасць жахлівага растварэння і ажыццяўлення, паўтарылася ашаламляльнае кіпенне бязмернага задавальнення, і зноў неспатольнага, якое зноў ператваралася ў адліў — здавалася, гатовае выдыхнуцца, зноў уплятала матыў тугі ў сваю гармонію, выдыхала, замірала, заціхала, знікала...

Глыбокая цішыня.

Яны абое прыслухаліся, схілілі галовы набок і слухалі.

«Шаргункі», — сказала яна.

«Гэта сані, — сказаў ён. — Я пайду».

Ён устаў і пайшоў цераз пакой. Каля дзвярэй — там, ззаду — ён спыніўся, павярнуўся і пераступіў неспакойна з нагі на нагу. А потым ён, аддаліўшыся ад яе на пятнаццаць-дваццаць крокаў, укленчыў моўчкі на абодвух каленях. Яго доўгі чорны сурдут распасцёрся на падлозе. Ён склаў далоні каля рота, а яго плечы ў гэты час калаціліся.

А яна сядзела, склаўшы рукі на падоле, нахіліўшыся наперад, адварнуўшыся ад піяніна, і глядзела на яго. Штосьці няпэўнае і тужлівая ўсмяшка былі на яе твары, а вочы ўзіраліся задумна і напружана ў паўзмрок, гатовыя заплюшчыцца.

Здалёк набліжалася бразганне шаргункоў, шчоўканне пугі і, уперамешку, воклічы чалавечых галасоў.

IX

Гэтая прагулка на санях, пра якую яшчэ доўга ўсе гаварылі, адбылася дваццаць шостага лютага. Дваццаць сёмага, у адзін з адліжных дзён, калі ўсё плыло, капала, булькала, цякло, станжонкі пана Клетэр'яна быў выдатны. Дваццаць восьмага ў яе

паказалася кроў... а-а, нічога значнага; але гэта была кроў. У той самы час яе апанавала слабасць, якой яшчэ ніколі не было, і яна лягла ў пасцель.

Доктар Леандэр абследаваў яе, пры гэтым яго твар быў каменна-халодным. Потым ён распарадзіўся зрабіць, як прадпісвае навука: кавалачкі лёду, морфій, безумоўны спакой. Між іншым, наступнага дня з прычыны перагрузкі ён зняў з сябе лячэнне і перадаў яго доктару Мюлеру, які ў адпаведнасці з абавязкамі і кантрактам пакорліва ўзяў яго на сябе; спакойны, бледны, нязначны і тужлівы чалавек, сціплая і няслаўная праца якога заключалася ў лячэнні амаль здаровых і безнадзейных пацыентаў.

Ён выказваў меркаванне, сэнс якога ў першую чаргу палягаў у тым, што разлука сям'і Клётэр'янаў цягнецца ўжо даволі доўга. Было б пільна пажадана, каб пан Клётэр'ян, калі яго бліскачае прадпрыемства дазваляе, прыехаў зноў з візітам у «Айнфрыд». Яму можна напісаць або, магчыма, паслаць кароткую тэлеграму... І, вядома, для маладой маці было б шчасцем і ўмацаваннем яе стану, калі б ён прывёз з сабою маленькага Антона, не кажучы ўжо пра тое, што лекарам было б таксама цікава пазнаёміцца з гэтым здаровым маленькім Антонам.

І — вось чуд! — пан Клётэр'ян з'явіўся. Ён атрымаў кароценькую тэлеграму доктара Мюлера і прыехаў з убярэжжа Балтыйскага мора. Ён выйшаў з машыны, папрасіў кавы з булачкамі і выглядаў вельмі разгубленым.

«Пане, — спытаўся ён, — што здарылася? Чаму мяне клічуць да яе?»

«Таму што пажадана, — адказаў доктар Мюлер, — каб Вы цяпер пабылі каля Вашай пані жонкі».

«Пажадана... Пажадана... Але ці неабходна? Я думаю пра свае грошы, шануюны пане, часы — цяжкія, і чыгуначныя білеты дарагія. Ці няможна было б абысціся без гэтай аднадзённай паездкі? Я б нічога не казаў, калі б гэта датычыла лёгкіх; але калі, дзякаваць Богу, гэта трахея...»

«Пане Клётэр'ян, — лагодна сказаў доктар Мюлер, — па-першае, трахея — важны орган...» Ён няправільна выкарыстаў слова «па-першае», бо «па-другое» ў яго адсутнічала.

Але адначасова з панам Клётэр'янам у «Айнфрыдзе» з'явілася мажная асоба, захутаная ў шатландскае, чырвонае і залатое, і яна несла на руках Клётэр'яна-малодшага, малога здоровага Антона. Ён і праўда быў тут, і ніхто не мог не пагадзіцца, што хлопчык у сапраўднасці быў надзвычай здаровым. Апануты ў ружовае і белае, чыстае і свежае, тоўсценькі і пахучы, ён ляжаў на голай чырвонай руцэ апранутай у нацыянальны строй служанкі, заглянаў агромністыя колькасці малака і сечанага мяса, крычаў і, што ні кажы, аддаваў перавагу сваім інстынктам.

З акна свайго пакоя пісьменнік Шпінэль назіраў за прыбыццём малога Клётэр'яна. Нейкім здзіўным, затуманеным, і ўсё ж вострым, зрокам ён заўважаў яго, пакуль таго неслі з машыны ў дом, а потым ён яшчэ працяглы час з тым самым выразам твару нерухома стаяў на сваім месцы.

З таго часу Шпінэль пазбягаў сустрэчы з Антонам Клётэр'янам-малодшым, наколькі гэта было магчыма.

X

Пан Шпінэль сядзеў у сваім пакоі і «працаваў».

Гэта быў пакой, як і ўсе астатнія ў «Айнфрыдзе»: старамодны, просты і адмысловы. Масіўная камода была абабітая металічнымі львінымі галовамі, высокае насценнае люстэрка не ўяўляла сабою гладкай паверхні, складаючыся з мноства маленькіх квадратных пласцінак у свінцовай аправе; на суцэльнай бліскачай падлозе, пафарбаванай сіняватым лакам, ніякага дывана не было, а вертыкальныя ножкі мэблі як бы мелі выразны працяг, адбіваючыся на ёй. Прасторны пісьмовы стол стаяў насупраць сярэдзіны акна, на якое раманіст навесіў жоўтую штору, магчыма, каб у душы адчуваць сябе больш утульна.

У жаўтаватым змроку ён сядзеў, схіліўшы галаву над сакрэтнікам, і пісаў — пісаў адзін з тых шматлікіх лістоў, якія ён што-тыдзень перадаваў на пошту, на якія ён, як ні смешна, найчасцей не атрымліваў адказу. Перад ім ляжаў вялікі тоўсты аркуш, у левым верхнім кутку якога пад незразумела забытаным на-

маляваным пейзажам можна было прачытаць напісанае самымі навамоднымі літарамі яго імя і прозвішча: Дэтлеф Шпі-нэль, якія ён цяпер выпісаў маленькімі літарамі, выводзячы іх старанна і вельмі чыста.

«Шаноўны пане! — напісаў ён. — Я шлю Вам наступныя радкі, бо інакш не магу, бо тое, што я хачу Вам сказаць, перапаўняе мяне, прыносіць пакуты і вымушае дрыжаць, бо словы імкнуцца да мяне такою магутнай плынню, што я захлынуўся б імі, калі б не зняў іхняга наплыву ў гэтым допісе...»

Праўду кажучы, гэтай «плыні» папросту не было, і Бог ведае, з якіх славалюбных прычын пан Шпінэль сцвярджаў такое. Словы, здаецца, ніколькі не наплывалі на яго; чалавеку, грамадзянскай прафесіяй якога ёсць пісанне, яны даваліся жудасна марудна, і хто бачыў яго, напэўна, меркаваў, што пісьменнік — гэта чалавек, якому пісанне даецца куды цяжэй, чым усім астатнім людзям.

Двума пальчыкамі ён трымаў адну з дзіўных пушынак-валасінак на шчацэ і на працягу чвэрці гадзіны круціў яе, глядзячы ў пустату, не нараджаючы ніводнага радка, потым пісаў некалькі вытанчаных словаў і зноў затарможваў. З іншага боку, трэба прызнаць, што тое, што нарэшце атрымлівалася, стварала ўражанне гладкасці і жывасці, хоць, што да зместу, напісанае падавалася дзіўным, сумнеўным і нават незразумелым. «У мяне, — працягваў ліст, — існуе бяспрэчная патрэба ўсё тое, што бачыцца мне, што на працягу тыдняў стаіць перад маімі вачыма выразным відовішчам, паказаць і Вам, каб Вы ўбачылі маімі вачыма, у тым моўным асвятленні, як яно стаіць перад маім унутраным зрокам. Я звывся саступаць гэтаму ціску, які вымушае мяне зрабіць мае перажыванні, пададзеныя незабыўнымі, полымна правільнымі і размешчанымі належным чынам словамі, здабыткам усяго свету.

Я нічога не хачу, як толькі сказаць, што было і што ёсць; я распавядаю толькі пра здарэнне, зусім кароткае, невымоўна абуральнае здарэнне, я распавядаю пра яго без каментарыяў, без абвінавачвання і асуджэння — толькі сваімі словамі. Гэта гісторыя Габрыэле Экафа, шаноўны пане, жанчыны, якую Вы

назваеце Вашай... і, заўважце! Вы ўсю пазналі яе; аднак толькі мае словы ўпершыню ўздымуць яе ў Вашых вачах, каб надаць ёй значэнне Вашай сапраўднай жыццёвай падзеі.

Вы памятаеце, шаноўны пане, сад, той стары, зарослы сад за шэрым старасвецкім домам? Зялёны мох выбіваўся са шчылін абветраных муроў, якія атачалі яго летуценную запущанасць? Вы памятаеце таксама фантан у яго цэнтры? Ліловыя ліліі схіляліся над яго прагнілым колам, а ягоны белы струмень таемна шаптаўся з раздрабнёным каменнем. Летні дзень хіліўся долу.

Сямёра цнатлівых дзяўчат сядзелі вакол фантана; у валасах жа сёмай — першай, адзінай — здавалася, што сонца, гатовае схавацца, таемна сплятае зіхоткі знак вяршэнства. Яе вочы, здаецца, хавалі ў сабе баязлівыя таемныя мары, і ўсё-такі яе светлыя вусны ўсміхаліся...

Яны спявалі. Яны ўздымалі ўгору свае вузкія тварыкі, звяртаючы іх на верх фантана — туды, дзе ён, зморана і вытанчана закругляючыся, пачынаў імкнуцца ўніз, і іх ціхія, звонкія галасы луналі вакол яго шляхетнага танца. Магчыма, у часпеваў яны трымалі свае зграбныя ручкі, сашчапіўшы на каленях.

Вы памятаеце тую карцінку, шаноўны пане? Вы бачылі яе? Не, Вы яе не бачылі. Вашы вочы не былі створаныя дзеля таго, а Вашыя вушы таксама не былі прыдатныя, каб пачуць нявінную слодыч яе мелодыі. Калі Вы гэта бачылі — Вы павінны былі затрымаць дыханне, Вы павінны былі забараніць біцца Вашаму сэрцу. Вам трэба было вярнуцца ў быццё, Ваша быццё, і на ўсю рэштку свайго зямнога быцця зберагаць у сваёй душы ўбачанае, як недатыкальную і непарушную святыню. А Вы што зрабілі?

Гэтая карцінка была канцом, шаноўны пане; трэба было Вам з'явіцца і парушыць яе, ператварыць усё ў подласць і агідныя пакуты? Гэта быў кранальны і мірны апафеоз, захутаны ў вячэрняе прасвятленне распаду, растварэння ўпадку. Старажытны род, ужо занадта змораны і занадта шляхетны для дзеяння і для жыцця, стаіць пры канцы сваіх дзён, і яго апошнія выказванні — гэта гукі мастацтва, некалькі гукаў скрыпкі, на-

поўненых усёведным смуткам памірання, якое надыходзіць... Ці Вы бачылі вочы, на якіх ад гэтых гукаў праступалі слёзы? Магчыма, што душам шасці таварышак па гульні было наканавана жыць; але той іхняй сястры-валадарцы былі наканаваныя прыгажосць і смерць.

Вы бачылі яе, гэтую смяртэльную прыгажосць: вы глядзелі на яе дзеля пажадлівасці. Ні кроплі пашаны, ні кроплі страху не закрунулі Ваша сэрца на тле яе кранальнай святасці. Вам мала было глядзець; Вам трэба было авалодаць, скарыстаць, спаганіць... Як вытанчана Вы зрабілі свой выбар! Вы ж гурман, шаноўны пане, гурман-плебей, селянін з пэўным густам.

Я прашу Вас заўважыць, што я ў ніякім разе не маю жадання пакрыўдзіць Вас. Тое, што я кажу, — не лайка, а формула, звычайная псіхалагічная формула для Вашай простаі, у літаратурным сэнсе зусім нецікавай, асобы, і я яе вымаўляю, бо мне карціць крышку выявіць Вам Вашыя дзеянні і сутнасць, таму што мая зямная неадступная прафесія палягае ў тым, каб называць рэчы сваімі імёнамі, вымушаць іх гаварыць і выяўляць несвядомае. Свет напоўнены тымі, каго я называю “несвядомымі тыпамі”, я іх трымаць не магу, усіх гэтых несвядомых тыпаў! Я не магу трымаць гэтыя тупыя, недасведчаныя і неадукаваныя жыцці і ўчынкі, гэты свет раздражняльнай наіўнасці вакол мяне! Мне карціць з пакутнай нястрыманасцю — наколькі хопіць маіх сіл — растлумачыць усё існае навокал, выказаць, давесці да свядомасці без клопату аб тым, што я атрымаю ў выніку — рух наперад ці тармажэнне, суцяшэнне ды палёгка ці боль.

Вы, шаноўны пане, як я сказаў, плебей-гурман, селянін з пэўным густам. Уласна кажучы, няўклуднай камплекцыі і на надзвычай нізкай ступені развіцця, Вы, дзякуючы багаццю і сядзячаму ладу жыцця, трапілі ў раптоўную, негістарычную і варварскую разбэшчанасць нервовай сістэмы, якая цягне за сабою пэўную пажадлівую вытанчанасць патрэбы ў асалодзе. Зусім магчыма, што мышцы Вашага горла-зева набылі чвякальны рух, як пры з’яўленні смачнага супу ці рэдкай стравы, калі Вы вырашылі зрабіць сваёй уласнасцю Габрыэле Экаф.

Сапраўды, Вы скіроўваеце яе летуценную волю ў аблуду, Вы ведзяце яе з зарослага саду ў жыццё і ў агіднасць, Вы надаеце ёй сваё простае імя і робіце яе сваёй жонкаю, хатнюю гаспадыню, робіце з яе маці. Вы прыніжаеце зняможаную, баязлівую, высакародна непатрэбную прыгажосць смерці, якая цвіце, — ставіце яе на службу пошлай будзённасці і таго неразумнага, нязграбнага і пагарджанага ідала, якога называюць прыродаю, і ніводная здагадка пра глыбокую гнюснасць гэтага ўчынку не варухнулася ў вашым мужыцкім сумленні.

Яшчэ раз: што адбываецца? Яна, з вачыма, падобнымі да пахлавіных мрояў, дорыць Вам дзіця; яна дае гэтай істоце, якое ёсць працягам нізкага існавання свайго вытворцы, усё, усю сваю кроў і жыццяздольнасць — і памірае. Яна памірае, шаноўны пане! І калі яна не гіне ў подласці, калі яна ўсё-такі ўрэшце паднялася з глыбінь яе прыніжэння і з гонарам свята адыходзіць са смяротным пацалункам прыгажосці, то гэта быў мой клопат. А Ваш тым часам быў сканцэнтраваны на тым, каб забаўляцца ў маўклівых калідорах з пакаёўкамі.

А яе дзіця, сын Габрыэле Экгаф, квітнее, жыве і радуецца. Магчыма, ён працягне жыццё свайго бацькі, зробіцца добрым гандлярком, падаткаплацельшчыкам і абывацелем, які добра харчуецца; магчыма, вайскоўцам або чыноўнікам — стараннае, без сталых ведаў, апірышча дзяржавы; ва ўсякім разе, бескультурнае нармальна дзейнае стварэнне, дакладнае і надзейнае, дужае і дурное.

Прыміце маё прызнанне, шаноўны пане, што я ненавіджу Вас, Вас і Ваша дзіця, як я ненавіджу само жыццё, подлае, смешнае і ўсё ж трыумфальнае жыццё, прадстаўніком якога Вы з'яўляецеся — вечная супрацьлегласць і вечны смяротны вораг прыгажосці. Я не дазволю сабе сказаць, што я пагарджаю Вамі. Не магу. Я сумленны, Вы — мацнейшы. У змаганні я магу Вам супрацьпаставіць толькі адно — узвышаную зброю і інструмент для помсты слабых: дух і слова. Сёння я скарыстаўся імі. Бо гэты ліст — і ў гэтым я сумленны, шаноўны пане — з'яўляецца нічым іншым, як актамі помсты; і калі там ёсць хоць адно толькі вострае слова, дастаткова бліскачае і прыгожае, каб за-

чапіць Вас, даць Вам адчуць чужую сілу, пахіснуць на момант Вашу грубую абьякавасць, то я буду ўсцешаны.

Дэтлеф Шпінэль».

І вось гэты ліст пан Шпінэль паклаў у канвэрт і прыклеіў марку, потым прыгожым почыркам напісаў адрас і перадаў яго на пошту.

XI

Пан Клётэр'ян пагрукаў у дзверы пакоя пана Шпінэля; ён трымаў у руцэ вялікі, чыста спісаны аркуш і выглядаў як чалавек, які цвёрда намераны дзейнічаць энергічна. Пошта выканалла свой абавязак, ліст прайшоў свой шлях, ён зрабіў цудоўную вандроўку з «Айнфрыда» ў «Айнфрыд» і дакладна трапіў у рукі адрасата. Было чатыры гадзіны папаўдні.

Калі пан Клётэр'ян увайшоў, пан Шпінэль сядзеў на канапе і чытаў свой уласны раман з забытаным малюнкам на вокладцы. Ён устаў і глянуў на наведніка здзіўлена і запытальна, хоць заўважна зачырванеўся.

«Добры дзень, — сказаў пан Клётэр'ян. — Прабачце, што я адрываю Вас ад Ваших заняткаў. Але дазвольце мне спытаць, ці Вы гэта напісалі?» З гэтымі словамі ён леваю рукою ўзняў угару вялікі, чыста спісаны аркуш, а тыльным бокам правай стукнуў па ім так, што аркуш ажно гучна зашамацеў. Пасля гэтага ён сунуў правую руку ў кішэню сваіх мяккіх утульных штаноў, схіліў галаву набок і прыадкрыў рот, як маюць звычайку рабіць некаторыя людзі слухаючы.

Пан Шпінэль неяк дзіўна ўсміхнуўся; ён усміхаўся паслужліва, крыху разгублена і быццам просячы прабачэння, паднёс руку да галавы, быццам прыпамінаючы, і сказаў:

«А-а, і праўда... так... я дазволіў сабе...»

Справа палягала ў тым, што ён сёння дазволіў сабе быць самім сабою і праспаў амаль да паўдня. У выніку ён пакутаваў ад нячыстага сумлення і дурной галавы, адчуваў сябе нервава і не вельмі здольным супраціўляцца. Апроч таго, вясновае

надвор'е, якое ўсталявалася, рабіла яго слабым і схільным да адчаю. Гэта ўсё неабходна згадаць, каб зразумець, чаму ён так надзвычай неразумна паводзіў сябе падчас гэтай сцэны.

«Во як! Ага! Цудоўна!» — сказаў пан Клётэр'ян, прыціскаючы падбароддзе да грудзей, уздымаючы бровы, выцягваючы рукі і выконваючы яшчэ процьму падобных рухаў, каб пасля заканчэння гэтага фармальнага пытання бязлітасна перайсці да сутнасці. Цешачыся дасканаласцю сваёй асобы, ён у гэтых падрыхтоўчых дзеяннях зайшоў крышку далекавата: тое, што ўрэшце атрымалася, не цалкам адпавядала пагражальнай грунтоўнасці мімічнай падрыхтоўкі. Але пан Шпінэль амаль што спалатнеў.

«Вельмі цудоўна! — паўтарыў пан Клётэр'ян. — Тады дазвольце мне даць Вам адказ вусна, даражэнькі, а менавіта ўлічваючы акалічнасці, што я лічу дурасцю пісаць лісты на некалькіх старонках таму, з кім можна гадзінамі размаўляць...»

«Ну... дурасць...», — сказаў пан Шпінэль, усміхаючыся, выбачаючыся, амаль прыніжана...

«Дурасць! — паўтарыў пан Клётэр'ян і рэзка патрос галавою, каб паказаць, як недатыкальна ўпэўнены ён у сваёй справе. — І я гэтую пісаніну палічыў бы нявартай нават аднаго слова: мне, шчыра кажучы, было б усё адно, калі б мяне не прасвяцілі пра пэўныя рэчы, якіх я да таго часу не разумеў, пэўныя змены... Між іншым, гэта Вас ніяк не датычыць і не закранае справы. Я — дзейны чалавек, мне ёсць пра што падумаць, больш важнае за Вашыя невыказныя ўяўленні...»

«Я пісаў "непазбыўнае відовішча", — сказаў пан Шпінэль і выпрастаўся. Гэта быў адзіны момант сцэны, дзе ён выявіў крышку гонару.

«Непазбыўнае... невыказнае... — адказаў пан Клётэр'ян і зазірнуў у рукапіс. — У Вас сам почырк нікуды не варты, даражэнькі; я б Вас не ўзяў працаваць у сваю кантору. На першы позірк здаецца ўсё вельмі чыста, але, калі добра прыгледзецца, адразу відаць, што тут процьма прабелаў, скрыўленняў. Але гэта Ваша праблема, і мяне гэта ніяк не датычыцца. Я прыйшоў, каб сказаць Вам, што Вы, па-першае, — дурань, але гэта Вам, пэўна, і так вядома. Але, акрамя таго, Вы — вялікі баязлівец,

і тут, пэўна, у мяне няма патрэбы даводзіць Вам гэта падрабязна. Мая жонка аднойчы пісала мне, што Вы жанчынам, якіх сустракаеце, не глядзіце вочы ў вочы, а толькі падглядаеце скоса, каб толькі панесці з сабою прыгожую здагадку, баючыся рэчаіснасці. На жаль, пазней яна перастала распавядаць у сваіх лістах пра Вас; у іншым выпадку я ведаў бы больш гісторый наконт Вас. Але Вы такі. “Прыгажосць” Вы паўтараеце за кожным другім словам, але ў прынцыпе ў ім нічога няма, акрамя баязліва-сці і няшчырасці ды зайздрасці, і з гэтай прычыны, магчыма, і Ваша бессаромная заўвага пра “маўклівыя калідоры”, якая павінна была, пэўна, так моцна мяне зачапіць, а папраўдзе адно расмяшыла мяне! Але ці ведаеце Вы? Я асвятліў Вам крышку Вашы “справы і сутнасць”, Вы, небарака? Хоць гэта і не мая “нязменная прафесія”, ха-ха!»

«Я напісаў “непазбежная прафесія”», — сказаў пан Шпінэль, але тут жа зноў замоўк. Ён стаяў бездапаможны, выслушаўшы вымову, як вялікі, варты жалю сівагаловы школьнік.

«Непазбежны... непарушны... Вы — подлы баязлівец, скажу я Вам. Вы штодня бачыце мяне за сталом. Вы вітаецеся са мной і ўсміхаецеся, Вы падаеце мне рондалі і ўсміхаецеся, Вы жадаеце мне смачна есці й усміхаецеся. І ўрэшце Вы дасылаеце мне такую пісаніну, напоўненую дурнымі абразамі. Ха, ну так, пісаць у Вас ёсць мужнасць! І каб жа быў толькі адзін гэты смешны ліст. Але ж Вы інтрыгавалі супраць мяне, за маёй спінай інтрыгавалі супраць мяне, цяпер я разумею ўсё вельмі добра... хоць вам не варта ўяўляць сабе, што гэта прынесла Вам карысць! Калі ў Вас з’явілася нейкая надзея, што Вы задурылі галаву маёй жонцы, то Вы ступілі не на той шлях, мой высокашаноўны пане, яна занадта разумная асоба! Ці калі Вы раптам думаеце, што яна сустрэла мяне як-небудзь інакш, чым звычайна, мяне і дзіця, калі мы прыехалі, то гэта верхавіна Вашай безгустоўнасці! Калі яна не пацалавала дзіця, то гэта з асцярожнасці, бо нядаўна з’явілася меркаванне, што ў яе можа быць не трахея, а лёгкія, а ў такім выпадку не ведаеш... хоць, між іншым, яшчэ трэба даказаць пра лёгкія, а Вы з Вашым “яна памірае, шаноўны пане”! Вы — натуральны асёл!»

Тут пан Клётэр'ян паспрабаваў крыху аддыхацца. Ён занадта раз'юшыўся, увесь час тыкаў правым указальным пальцам у паветра, а левай рукою самым непрыстойным чынам камячыў рукапіс. Яго твар у абрамленні светлых англійскіх бакенбардаў жудасна пачырванел, а яго азмрочаны лоб быў спаласаваны набухлымі жыламі, быццам маланкамі шаленства.

«Вы ненавідзіце мяне, — гаварыў ён далей, — і Вы б пагарджалі мною, калі б я не быў мацнейшым... Напраўду, я такі, д'ябал пабірай, я справядлівы, у той час як Ваша душа цяпер у пятках, і я сцёр бы Вас на парашок разам з Вашым “духам і словам”, Вы, падступны ідыёт, калі б гэта не было забаронена. Але гэта зусім не значыць, даражэнькі, што я без адказу пакіну Вашыя абразлівыя выпадкі, і калі я дома пакажу гэтае з “вульгарным імем” свайму адвакату, то паглядзім, ці будзе Вам прыемна тое, што Вас напаткае. Маё імя добрае, шаноўны пане, — і менавіта дзякуючы маім заслугам. Ці пазычыць Вам з Вашым імем хто хоць адзін грош, адкажыце самі сабе на пытанне! Вы прыблудны валацуга! На Вас трэба падаваць у суд! Вы небяспечны для грамадства! Вы даводзіце людзей да вар'яцтва!.. Хоць Вам не варта ўяўляць сабе, што цяпер гэта Вам удалося, Вы падступны святы-заступнік! Такім тыпусам, як Вы, я не дазволю выбіць сябе з сядла. Я ж справядлівы...»

Пан Клётэр'ян сапраўды надзвычайна расхваляваўся, ён крычаў і паўтараў, што ён справядлівы чалавек...

«Яны спявалі». Кропка. Зусім яны не спявалі. Яны вязалі. Акрамя таго, яны размаўлялі, наколькі я разумеў, пра рэцэпт бульбяных аладак, і калі я скажу майму цесцю, што гэта звязана з “упадкам” і “растварэннем”, то ён паводле закону прыцягне Вас таксама да адказнасці, можаце быць упэўнены!... “Вы бачылі карцінку, вы бачылі яе?” Вядома, я яе бачыў, але я не разумею, чаму я праз гэта павінен затрымаць дыханне і ўцячы. Я не гляджу скоса паўз жанчын, я гляджу на іх, і калі яны мне падабаюцца, і калі яны хочуць мяне, то я іх бяру. У мяне сэрца на мес...»

Пастукалі... Пастукалі адразу ж дзевяць-дзесяць разоў запар у дзверы пакоя, вельмі хутка; то быў невялічкі, моцны, спало-

ханы віхор, які вымусіў пана Клётэр'яна замоўкнуць, і голас, які не пераставаў гучаць, а ад бяды ўвесь час зрываўся, у надзвычайнай паспешчы сказаў:

«Пане Клётэр'ян, пане Клётэр'ян, ах, ці пан Клётэр'ян — тут?»

«Не заходзіць! — сказаў пан Клётэр'ян груба. — Што здарылася? У мяне тут размова».

«Пане Клётэр'ян, — прамовіў няўпэнены голас, які зрываўся, — Вам трэба прыйсці... дактары таксама там... о, такая жудасная бяда...»

Ён у адзін міг падскочыў да дзвярэй і рыўком адчыніў іх. Жонка радцы Шпаца стаяла за дзвярыма. Яна трымала каля рота насоўку, і буйныя, бясконцыя слёзы каціліся з вачэй у гэтую хустачку.

«Пане Клётэр'ян, — вымавіла яна, — гэта такая бяда... у яе так моцна пайшла кроў... так жудасна шмат... Яна зусім спакойна сядзела ў ложку і напывала сабе нейкую мелодыю, і тут гэта здарылася, о Божа, гэтак шмат-шмат...»

«Яна памерла?! — закрычаў пан Клётэр'ян. Пры гэтым ён схпіў жанчыну за перадплечча і пачаў цягаць яе тут жа сюды-туды. Не, не зусім, праўда? Яшчэ не зусім, яна можа яшчэ ўбачыць мяне... У яе зноў крышку пайшла кроў? З лёгкіх ці як? Я прызнаю, што, магчыма, яна ідзе з лёгкіх... Габрыэле!» — сказаў ён раптам, закаціўшы вочы, і было відаць, як з яго выбілася цёплае, добрае, чалавечае і шчырае пачуццё. — «Ага, я іду», — сказаў ён і доўгімі крокамі пацягнуў жанчыну з пакоя цераз калідор прэч. З далёкага канца крытай галерэй ўсё яшчэ можна было чуць яго «Не зусім? Што?... З лёгкіх, праўда?...», якое ўсё хутчэй аддалялася.

XII

Пан Шпінэль стаяў на тым месцы, дзе ён знаходзіўся падчас так раптоўна перарванага візіту пана Клётэр'яна, і ўзіраўся на адчыненыя дзверы. Нарэшце, ён зрабіў некалькі крокаў напе-

рад і пачаў услухоўвацца ўдалеч. Але ўсё было ціха, і ён зачыніў дзверы і вярнуўся назад у пакой. Нейкі час ён разглядаў сябе ў люстэрку. Потым ён падышоў да пісьмовага стала, дастаў з шуфляды маленькі флакон ды чарачку і выпіў каньяку, у чым ніводная жывая душа не магла б яго дакараць. Потым ён выцягнуўся на канапе і заплюшчыў вочы.

Верхняя фортка акна была адчыненая. Знадворку ў садзе «Айнфрыда» чырыкалі птушкі, і ў гэтых маленькіх, пяшчотных і дзёрзкіх гуках месцілася, вытанчана і пранізліва, уся вясна. Адночы пан Шпінэль сказаў самому сабе: «Непазбежная прафесія...» Потым ён пакруціў галавою сюды-туды і ўцягнуў паветра праз зубы, як пры моцным нервовым болі.

Немагчыма было супакоіцца і сабрацца. Чалавек не створаны дзеля такіх няўклудных жыццёвых падзей, як гэтая!.. Праз нейкі душэўны працэс, аналіз якога завёў бы занадта далёка, пан Шпінэль прыняў рашэнне падняцца і крышку пачаць рухацца, пашпацыраваць на свежым паветры. І ён узяў капялюш ды выйшаў з пакоя.

Калі ён выйшаў з дома і яго абдало лагодным, духмяным паветрам, ён павярнуў галаву і павольна правёў позіркам па будынку аж да аднаго акна, занавешанага, на якім яго позірк на нейкі час сур'эзна, грунтоўна і змрочна затрымаўся. Потым ён заклаў рукі за спіну і патупаў па дарожках, пасыпаных жвірам. Ён ішоў у глыбокім задуменні.

Яшчэ на градках ляжалі маты, а дрэвы і кусты былі яшчэ голяы; але снегу ўжо не было, а на дарожках толькі сям-там яшчэ заставаліся мокрыя сляды. Прасторны сад са сваімі гротамі, крытымі прысадамі і маленькімі павільёнамі ляжаў у раскошна маляўнічым перадвячэрнім святле, з густымі ценямі і насычаным залацістым бляскам, а цёмнае голле дрэў рэзкімі і пяшчотнымі рысамі адбівалася на ясным небе.

Была прыблізна тая гадзіна, калі сонца набывае пэўную форму, калі бясформенная маса святла ператвараецца ў дыск, што садзіцца на нашых вачах, больш насычаны, больш лагодны прамень якога можа вытрымліваць вока. Пан Шпінэль сонца не бачыў: дарожка вяла яго такім чынам, што яно заставалася для

яго закрытым і схаваным. Ён ішоў са схіленай галавою і мармытаў сам сабе нейкую мелодыю, штосьці кароценькае, пасаж, які палахліва і жалобна імкнуўся ўгору, тужлівы матыў... Але раптам — рыўком, з кароткім, сутаргавым уздыхам — ён спыніўся як укапаны, і з-пад моцна насупленых броваў яго шырока расплюшчаныя вочы з выразам жахлівай самаабароны ўтаропіліся проста перад сабою...

Дарожка зрабіла паварот; яна павяла насустрач сонцу, якое заходзіла. Прасякнутае дзвюма вузкімі, прасветленымі воблачнымі палоскамі з пазалочанымі краямі, яно стаяла, вялікае, найскасяк на небе, запальваючы вершаліны дрэў, і разлівала свой жоўта-чырвоны глянec над садам. І ў гэтым залацістым святле, з вялізным арэолам сонечнага дыска ў галаве, стаяла пасярод дарожкі, выпрастаўшыся на ўвесь рост, мажная фігура, апранутая ў шатландскае чырвонае, залацістае адзенне, якая ўпёрла правую руку ў пышнае сцягно, а левай рухала перад сабою гожа аформлены дзіцячы вазок. А ў вазку сядзела дзіця, сядзеў Антон Клётэр'ян-малодшы, сядзеў тоўсты сын Габрыэле Экаф!

Ён сядзеў у байкавай куртцы і вялікім белым капелюшы, таўсташчокі, шыкоўны, прыгожы, у падушках, і яго позірк весела і ўпэўнена сустрэўся з вачыма пана Шпінэля. Аўтар раманна хацеў рушыць далей; ён быў мужчына, і ў яго хапіла б сілы прайсці міма гэтага нечаканага, запакаванага ў глянec з'явішча і працягваць свой шпацыр. Але тут адбылося жахлівае, бо Антон Клётэр'ян пачаў рагатаць і радавацца; ён віскатаў ад невытлумачальнай весялосці, і гэта выводзіла з сябе.

Бог ведае, што на яго найшло: ці то чорная постаць насупраць выклікала ў яго такую дзікую весялосць, ці то ў яго здарыўся нейкі прыпадак жывёльнага задавальнення. У адной руцэ ён трымаў касцяное дзіцячае колца, каб грызці, а ў другой — бляшаную бразготку. Гэтыя два прадметы ён з радаснымі ўскрыкамі ўздываў на сонечнае святло, размахваў імі і стукаў адзін аб адзін, як быццам хацеў каго кпліва прагнаць. Яго вочы былі амаль заплюшчаныя, а рот быў так шырока разяўлены, што можна было бачыць увесь яго ружовы зеў. Ён пад уласныя крыкі яшчэ і матляў сюды-туды галавою.

Тут пан Шпінэль павярнуўся і пайшоў прэч. Ён ішоў у суправаджэнні радасных крыкаў малога Клётэр'яна, з пэўнай асцярожнаю і нягнутка грацыёзнаю пазіцыяй рук над жвірам, сілком замаруджанымі крокамі чалавека, які не хоча паказваць, што ён уцякае душою.

ТЫЯ, ХТО ГАЛАДАЕ

Эцюд

У адзін момант, калі Дэтлеф адчуў, што яго апанавала глыбокае пачуццё сваёй непатрэбнасці, ён як бы ненаўмысна падпарадкаваўся бязладнаму руху святочнага натоўпу і, не развітаўшыся, знік з поля зроку тых дваіх.

Ён аддаўся плыні, якая панесла яго каля падоўжнай сцяны раскошнай тэатральнай залы, і калі ён зразумеў, што адарваўся ад Лілі і малога мастака, ён пайшоў насуперак плыні і спыніўся на адным месцы — непадалёк ад сцэны, прыхінуўшыся да краю ложы прасцэніума, на якой было зашмат пазалоты, паміж барадатай карыятадай часоў барока з набычаным каркам і жаночай статуяй насупраць, якая дэманстравала пару магутных цыцак. Ён сям-так надаў сабе позу бестурботнага назіральніка, час ад часу падносячы да вачэй бінокль, а яго позірк, блукаючы ў зіхоткім атачэнні, пазбягаў толькі адной кропкі.

Свята дасягнула сваёй кульмінацыі. У глыбіні пукатых ложаў за накрытымі сталамі людзі пілі і закусвалі, у той час як каля парапётных сценак паны ў чорных і каляровых фраках з вялізнымі хрызантэмамі ў пятліцах нахіляліся да напудраных плячэй фантастычна апранутых і мудрагеліста прычэсаных дам і, бесклапотна размаўляючы, паказвалі ўніз на стракатую мітусню ў зале, на публіку, якая тоўпілася ў групках, рухалася паволь-

нымі ручайкамі, запавольвала рух, пачынала віраваць і зноў прарэджвалася ды мігцела стракатымі фарбамі.

Жанчыны ў вольных сукенках і ў вялізных капелюшах са стужкамі, падвязанымі пад падбароддзем мудрагелістымі бантамі, абапёршыся на высокія кійкі, трымалі перад вачыма ларнеты на доўгіх ручках, а падбітыя ватаю плечы мужчын даставалі амаль да палёў іх капелюшоў-цыліндраў... Гучныя жарты ўзляталі аж да верхніх ярусаў, а там прывітальна ўздымаліся куфлі з півам і келіхі з шампанскім. Шмат хто з адкінутаю назад галавою таптаўся перад адкрытай сцэнаю, на якой шматколёрна і з віскатам адбывалася штосьці эксцэнтрычнае. Потым, калі заслона шумна зацягнулася, усё з рогатам ды воплескамі падалося назад. Гучна зайграў аркестр. Усё весела змяшалася. І залацістае, нашмат больш яркае, чым дзённае, святло, якое напоўніла шыкоўнае памяшканне, надало вачам прысутных яркае ззянне, прычым усе пачалі паспешлівымі, беспрычынна пажадлівымі ўдыхамі ўцягваць у сябе цёплы пах, які хваляваў, зыходзячы ад кветак і віна, ад страў, пылу, пудры, парфумы ды святочна распаленых целаў.

Аркестр перастаў іграць. Усе спыніліся і са смехам пазіралі на сцэну, на якой адбывалася штосьці новае: адтуль чулася кваканне і сапенне. Чатыры-пяць чалавек у сялянскім адзенні на кларнетах і смычковых, гундосячы, парадзіравалі храматычныя высілкі музыкі з «Трыстана»... Дэтлеф на нейкі момант заплюшчыў вочы, бо яго павекі гарэлі. Яго адчуванні так абвастрыліся, што ён перажываў пакутлівую жарсць яднання, якая прамаўляла з гэтых гукаў нават у сваёй наўмыснай скажонасці, і раптам зноў у ім узнялася задушлівая туга самотнага чалавека, які губляўся ў зайздрасці ды любові да светлага і звычайнага дзіцяці жыцця...

Лілі... Для яго душы гэта імя складвалася з маленняў і пшчоты; а цяпер ён не мог больш утрымліваць свой позірк ад спакусы таёмна скіравацца на тую далёкую кропку... Сапраўды, яна была там, яна стаяла ззаду, на тым самым месцы, дзе ён пакінуў яе нядаўна; і часам, калі натоўп раздвойваўся, ён бачыў яе ўсю — як яна, у сваёй малочна-белай сукенцы, аб-

шытай срэбрам, схіліўшы сваю бялявую галаву крыху набок, з рукамі за спінаю, стаяла, прыхіліўшыся да сцяны і ў размоўе з маленькім мастаком, хітравата і пранізліва глядзела яму ў вочы, якія, як і ў яе, былі сінімі, неглыбока пасаджанымі і незасмучанымі...

Пра што яны размаўлялі, пра што ж яны ўвесь час размаўлялі? Ах, гэтая балбатня, якая так лёгка і без намаганняў струменілася з невычарпальнай крыніцы бяскрыўднасці, непрэтэнцыёзнасці, нявіннасці ды весялосці і ў якой ён удзельнічаць не ўмеў, бо яго жыццё, спаралізаванае пакутамі творчасці, праходзіла ў летуценнях і спазнанні існага, у памяркоўнасці, і гэтакім чынам зрабіла яго сур'ёзным і запаволеным! Ён знік, у прыпадку ўпартасці, адчаю і велікадушнасці незаўважна ўцёк і пакінуў тых дваіх сам-насам, каб потым здалёку, адчуваючы задушлівую рэўнасць у горле, бачыць усмешку палёгкі, з якой яны ў поўным узаемаразуменні глядзелі адно на аднаго, радуючыся, што пазбавіліся ад яго прыгнятальнай прысутнасці.

Навошта ён прыйшоў, навошта ён толькі зноў сёння прыйшоў? Што гнала яго на ўласныя пакуты змешвацца з абыякавым натоўпам, які аточваў і раздражняў яго, нізвання не прымаючы яго ў сваю рэчаіснасць? Ён гэта добра ведаў, гэтыя варункі! «Мы самотнікі! — так ён недзе напісаў у часіну шчырай адкрытасці, — мы адасобленыя летуценнікі ды няўдачнікі жыцця; тыя, хто праводзіць свае задуменыя дні на штучнай ды ледзяной узбочыне, па-за ўсім існым... тыя, хто распаўсюджае вакол сябе халоднае дыханне непераможнай адчужанасці, як толькі мы паспяваем паказаць сярод жывых істот свае лбы, адзначаныя радзімым знакам пазнання і прыгнечанасці... мы бедныя прывіды існавання, паўз якіх праходзяць з баязлівай насцярожанасцю і якіх як мага хутчэй зноў пакідаюць на волю лёсу для таго, каб наш пусты зрок, які ўсё ведае, больш не перашкаджаў панаванню радасці... усе мы песцім у сабе патаемную і разбуральную пажадлівасць да бяскрыўднасці, прастадушнасці ды жыццёвасці, да кропелькі сяброўства, адданасці, даверлівасці і людскога шчасця. “Жыццё”, з якога мы выключаны, — не як уяўленне крывавай велічы й дзікай прыгажосці,

не як штосьці незвычайнае з'яўляецца перад намі, незвычайнымі; не, яно — нармальнае, прыстойнае ды шаноўнае — вось што царства нашае тугі, гэта жыццё ў сваёй спакуслівай банальнасці...»

Ён зірнуў у бок той пары, бо ў гэты час смех на ўсю залу заглушыў ігру кларнетаў, якія перавялі цяжкую і салодкую любоўную лірыку ў пранізліваю сентыментальнасць... Гэта вы, адчуў ён. Гэта вы — цёплае, мілае, прастадушнае жыццё, якое з'яўляецца адвечнай супрацьлегласцю духу. Не верце, што ён вамі пагарджае. Не верце ягонаў міне паблажлівасці. Мы крадземся за вамі, мы — гномы падзямеля і мудра-немыя страшыдлы, мы — далёка, а ў нашых вачах гарыць прагна пажадлівасць, падобная да вас.

Ці варухнецца гонар? Няўжо ён не хоча пагадзіцца, што мы самотныя? Няўжо ён пахваліцца, што тварэнне духа гарантуе любові больш высокае з'яднанне з тымі, што жывуць паўсюдна і ва ўсе часы? Ах, а з кім? З кім? Заўсёды ж толькі з такімі самымі, як мы, з пакутнымі і пажадлівымі ды беднымі, і ніколі — з вамі, блакітнавокімі, у каго няма патрэбы ў духу!

...І вось яны пайшлі танчыць. Паказы на сцэне скончыліся. Аркестр «адрываўся» і спяваў. Па роўнай падлозе слізгалі, круціліся ды калыхаліся пары. І Лілі танчыла з маленькім мастаком. Як прывабна ўздымалася яе галоўка над «келіхам» вышытага срэбрам стаячага каўнерыка! Ступаючы і круцячыся спакойна і эластычна, яны рухаліся наўкол у цесным памяшканні; яго твар быў павернуты да яе, і з усмешкай ды стрыманай адданасцю салодкай трывіяльнасці рытмаў яны працягвалі нязмушаную размову.

Раптам у яго, самотнага, рукі прыйшлі ў рух, быццам нешта беручы і фармууючы. Вы ўсё-такі мае, адчуў ён, і я вышэйшы за вас! Хіба ж я з усмешкаю не бачу наскрозь вашыя простыя душы? Хіба ж я не заўважаю і не захоўваю са здзеклівай усмешкай кожнае наўнае памкненне вашых целаў? Хіба не напружваюцца, гледзячы на вашу несвядомую мітусню, ува мне сілы слова ды іроніі настолькі, што сэрца ў мяне пачынае моцна біцца ад парывання і палкай здольнасці, гуляючы, вылепіць вас ды

выставіць ваша неразумнае шчасце судакранання ў святле майго мастацтва перад усім светам.

І потым у ім бяссільна і пажадліва зноў абрынулася ўсё, што так упарта было паднялося. Ах, адзін раз, адну б толькі ноч, такую, як гэтая, не быць мастаком, а толькі чалавекам! Аднойчы пазбегчы пракляцця, якое нязменна гучала: табе нельга быць, ты павінны глядзець, табе нельга жыць, ты павінен тварыць; табе нельга любіць, ты павінен ведаць! Жыць, любіць і хваліць толькі аднойчы ў верным і сціплым пачуцці! Толькі аднойчы быць сярод вас, быць у вас, быць вамі, вы — жывыя! Аднойчы сёрбаць вас замілаванымі глыткамі — вашу асалоду звычайнасці!

Ён схамянуўся, адварнуўся. У яго з'явілася адчуванне, быццам на ўсіх гэтых прыемных распаленых тварах, як толькі яны яго заўважылі, з'явіўся запытальны гідлівы выраз. Жаданне ўцячы адсюль, пашукаць цішыні і змроку раптам зрабілася ў ім такім моцным, што ён не здолеў стрываць. Узяць ды пайсці адсюль, уцячы без развітання так, як перад гэтым ён уцёк ад суседства з Лілі, і пакласці дома гарачую і нядобра затуманеную галаву на халаднаватую падушку. Ён пашыбаваў да выйсця.

Ці заўважыць яна? З ім так было ўжо: сыход, маўклівае, поўнае гонару і адчаю знікненне з залы, з саду, з якога-небудзь месца вясёлых забаў — з прытоенаю надзеяй выклікаць у светлай істоты, да якой імкнешся ўсёю душой, кароткае імгненне ценю, разгубленага роздуму, спачування... Ён спыніўся, яшчэ раз зірнуў у яе бок. Голас малення загучаў у ім. Застацца, цярпліва вытрываць, пабыць каля яе нават на адлегласці і чакаць непрадбачанага шчасця?.. Дарма. Не было аніякага збліжэння, ніякага ўзаемаразумення, ніякай надзеі. Ідзі, ідзі ў цэмуру, абшчапі галаву рукамі і заплач, калі можаш, калі ў тваім свеце здранцвення, спустошанасці, зледзянення, духу і мастацтва ёсць слёзы!.. Ён пайшоў з залы.

У грудзях панаваў пякучы боль, які бязгучна пранізваў, і адначасова неасэнсаванае, неразумнае чаканне... Яна ж павінна была ўбачыць, павінна была зразумець, павінна была прыйсці, пайсці за ім, хоць бы дэманструючы спачуванне; павінна была б затрымаць яго на паўдарозе і сказаць яму: «Застанься тут,

парадуйся, я кахаю цябе». І ён сцішыў хаду, хоць і ведаў, напэўна ведаў, што яна ні ў якім разе не прыйдзе, маленькая Лілі, якая вунь танчыць і нязмушана балбоча...

Было дзве гадзіны папоўначы. Калідоры апусцелі, а за доўгімі сталамі гардэробаў сонна вадзілі носам наглядчыцы. Ніхто, акрамя яго, не думаў ісці дадому... Ён захутаўся ў паліто, узяў капялюш і кій, выйшаў з тэатра.

На плошчы ў белавата прасвечаным тумане зімовай ночы доўгім шэрагам стаялі карэты. Са звешанымі галовамі, з накінутымі на спіны гунькамі перад вазкамі стаялі коні, а захутаныя рамізнікі тым часам, разбіўшыся на купкі, тупалі на зляжалым снезе. Дэтлеф кінуў аднаму з іх, і пакуль чалавек рыхтаваў свайго каня, ён нерухома стаяў у вестыбюлі, выставіўшы сваю галаву, у скроні якой стукала кроў, на халоднае, даўкае паветра.

Посны прысмак пеністага віна выклікаў у яго жаданне закурыць. Ён механічна дастаў цыгарэту, запаліў сярнічку і прыпаліў. І вось, у той момант, калі сярнічка патухала, яму пабачылася штосьці, чаго спачатку ён не зразумеў, перад чым бездапаможна і ў распачы стаяў з павіслымі рукамі і што не мог потым ані выкінуць з галавы, ані забыць...

З цемры вынырнуў, як толькі зрок прыйшоў у нармальны стан пасля асляплення маленькім полымем, здзічэлы схуднелы твар з рудой барадою, з якога запаленыя, звыродліва аблямаваныя вочы ўтаропіліся ў ягоныя з выразам шалёных кпінаў і з пэўнай пажадліва-запытальнай пранізлівасцю... На адлегласці якіх двух-трох крокаў ад яго, з рукамі ў глыбокіх кішэнях штаноў і з настаўленым каўняром моцна патрапанай курткі ён прытуліўся да аднаго з ліхтарных слупоў, што стаялі абাপал дарожкі да самага ўвахода ў тэатр, — чалавек, якому належаў гэты спакутаваны твар. Яго позірк слізгануў па Дэтлефавай постаці, па яго футравым паліто, з якога звісаў долу тэатральны бінокль, аж да самага лакаванага абутку, каб потым зноў гэтым пажадлівым і прагна-дапытлівым позіркам уцяцца ў яго; толькі адзін раз чалавек коратка і пагардліва выпусціў паветра праз нос... і потым яго цела здрыганулася на марозе, яго азызлыя шчокі, здавалася, яшчэ больш запалі, павекі ж тым ча-

сам задрыжалі і заплюшчыліся, а куточки вуснаў з’едліва і адначасова жакліва коса апусціліся.

Дэтлеф стаяў, як здранцвелы. Ён намагаўся нешта зразумець... Выгляд задаволенасці ды камфорту, з якім ён, удзельнік свята, пакідаў вестыбюль, махаў рамізніку, даставаў са срэбнага партабака цыгарэту... «Вось што бачылі іншыя», — раптам дайшло да яго свядомасці. Міжволі ён узняў руку, збіраючыся ляпнуць сабе па галаве. Ён зрабіў адзін крок да чалавека, уздыхнуў, каб пачаць размову, растлумачыць... Але потым ён усё ж моўчкі сеў у пададзеную карэту, ледзь не забыўшыся сказаць рамізніку адрас, разгублены, сам не ў сабе ад немагчымасці разабрацца ў гэтым.

Якая памылка, о Божа... якое жаклівае непаразуменне! Гэты здыхляк і бяздомнік разглядаў яго з прагнасцю і горыччу, з агрэсіўнай пагардаю, з чаго і складаецца зайздрасць і маркота! Ці не выставіў ён сябе крыху напаказ, гэты галодны? Ці не выяўлялася ў яго дрыжыках ад холаду, у яго жаклівай і з’едліва-злоснай усмешцы жаданне стварыць уражанне і паднесці яму, бадзёраму шчасліўчыку, у падарунак імгненне прыцемку, разгубленага роздуму, раскайнага спачування? Ты памыляешся, сябра, ты не дасягнуў эфекту; твой жабрацкі вобраз — не папярэджанне для мяне з чужога жудаснага свету, якое ганьбіць і адпалохвае. Мы ж — браты!

Што, сябрук? Засела над грудзьмі і пячэ? Як добра мне гэта вядома! А чаго ж ты ўсё-такі прыходзіў? Чаму ты, упарты і ганарлівы, не застаўся ў цемры, а займаеш сваё месца пад асветленымі вокнамі, за якімі гучыць музыка і чуцён смех жыцця? Ці ж мне таксама невядома хваравітая патрэба, якая гнала цябе туды, сілкаваць сваю нікчэмнасць, якая ў такой самай ступені можа называцца як любоўю, так і нянавісцю?

Нішто з усяе тае нікчэмнасці, якая натхняе цябе, не ёсць чужым і для мяне, а ты хацеў засароміць мяне! Што такое дух? Удаваная нянавісць! Што такое мастацтва? Выяўленчая жарсць! Наш з табою агульны дом — краіна падманутых, галодных, тых, хто скардзіцца, і тых, хто не згаджаецца, ды і здрадныя гадзіны, поўныя самапагарды, — таксама нашы супольныя, бо

мы губляем сябе ў ганебнай любові да жыцця, да неразумнага шчасця. Але ты не прызнаў мяне за свайго.

Памылка! Памылка!.. І калі гэтае шкадаванне апанавала яго ўсяго, недзе ў глыбіні заззяла балючая і адначасова салодкая здагадка... Няўжо і гэты памыляецца? Дзе канец той памылкі? Няўжо ўся жарсць на зямлі толькі памылка, у першую чаргу — мая, якая ўласціва кожнаму жывому, простаму і падпарадкаванаму інстынктам, маўкліваму жыццю, якое не ведае прасвятлення праз дух і мастацтва, вызвалення праз слова? Ах, мы ўсе браты і сёстры, мы — стварэнні трывожна-пакутнай волі; і мы не прызнаём адзін аднаго. Неабходна іншая любоў, іншая...

І ў той час, як ён сядзеў дома сярод кніг, карцін і відушчых бюстаў, яго хвалявала гэтае пяшчотнае слова: «Дзеткі, любіце адно аднаго...»

ТОНІА КРЭГЕР

I

Зімовае сонца выглядала толькі як слабае мігценне малочнага колеру, вялае, за пластамі воблакаў над цесным горадам. Было вільготна ў завулках, прадзіманых скразнякамі, і за дамамі пад высокімі дахамі, а час ад часу з неба падала штосьці на кшталт граду, не лёд, не снег.

Урокі закончыліся. Цераз брукаваны двор і вароты-краты памкнулася маса; вучні, якія трапілі на волю, збіваліся ў групы і разбіваліся ў купкі, разыходзячыся налева ці направа. Старэйшыя вучні з гонарам прыціскалі ўверсе да левага пляча свае пакункі з кнігамі, махаючы праваю рукою, шыбавалі насупор ветру, каб трапіць на абед; малеча весела пускалася падбегам, так што ледзяная каша толькі пырскала ў бакі, і ў заплечніках з цюленевай скуры бразгаталі вучэбныя прылады. Але то тут, то там раптам з нявіннымі позіркамі зрываліся з галоў шапкі перад шыракаполым капелюшом і юпітэрскай барадой настаўніка старэйшых класаў, які ішоў мернымі крокамі.

«Ну, ці ідзеш ты, Ганс?» — спытаў Тонія Крэгер, які доўга чакаў на праезнай частцы вуліцы; ён з усмешкай пайшоў на сустрач сябру, які, размаўляючы з іншымі таварышамі па вучобе, выйшаў з варотаў і ўжо меў намер пайсці з імі разам далей.

«А што? — спытаўся ён і паглядзеў на Тоніа. — А і праўда! Давай пройдзем разам яшчэ трохі».

Тоніа замаўчаў, і яго позірк нахмарыўся. Няўжо Ганс забыўся і толькі цяпер яму прыпомнілася, што яны сёння апоўдні хацелі крыху пашпацыраваць разам? А сам ён пасля таго, як было дамоўлена, амаль бесперапынна радаваўся гэтаму!

«Ну, вы, адзьё! — сказаў Ганс Ганзэн таварышам. — Я яшчэ прайдуся крыху з Крэгерам». І яны павярнулі налева, у той час як астатнія паціху падаліся направа.

У Ганса і Тоніа быў яшчэ час пашпацыраваць пасля заняткаў, бо яны абодва паходзілі з дамоў, дзе палуднавалі ажно а чацвёртай. Іх бацькі былі буйнымі гандлёвымі прадпрымальнікамі, якія займалі дзяржаўныя пасады і мелі вялікі ўплыў у горадзе. Ганзэнам ужо некалькі пакаленняў належалі вялізныя склады дроў, размешчаныя ўнізе каля ракі, дзе магутныя распіловачныя станкі, пыхкаючы і сапучы, плавалі бявенні. А Тоніа быў сынам консула Крэгера, чые мяхі з зернем з выбітай на іх вялікай фірмовай маркаю кожны дзень перавозіліся навідавоку па гарадскіх вуліцах; вялікі ж стары дом яго продкаў быў самы раскошны ва ўсім горадзе... Сябры ўвесь час павінны былі здымаць шапкі дзеля шматлікіх знаёмых, але некаторыя мінакі віталі чатырнаццацігадовых юнакоў першымі.

Абодва яны неслі школьныя ранцы перакінутымі цераз плячо і абодва былі добра і цёпла апранутыя. На Гансе быў кароткі марскі бушлат, паўзверх якога на плячах і спіне ляжаў шырокі сіні каўнер марскога касцюма, а Тоніа быў у шэрым паліто з поясам. На галаве ў Ганса была дацкая бесказырка з кароткімі стужкамі, з-пад якой выбіваўся пук светлых валосяў. Ён быў надзвычай сімпатычны і добра скроены, шыракаплечы, з вузкімі сцёгнамі, меў вольна размешчаныя сталёвага колеру вочы з вострым позіркам. А з-пад круглай футравай шапкі Тоніа летуценна і крышку няўпэўнена пазіралі са смуглаватага і па-паўднёваму рэзка акрэсленага твару цёмныя і пшчотна зацененыя вочы з занадта цяжкімі павекамі... Рот і падбароддзе ў яго атрымаліся незвычайна мяккімі. Ён ішоў нязмушана і нераўнамерна, у той час як зграбныя ногі Ган-

зэна ў чорных панчохах крочылі вельмі эластычна і дакладна ў такт.

Тонія не размаўляў. Яму было балюча. Ён нахмурыў свае крышку коса размешчаныя бровы, а вусны скругліў для свісту і, схіліўшы галаву крыху набок, глядзеў некуды ўдалеч. Гэтыя поза і выраз твару былі яму ўласцівыя.

Раптам Ганс узяў Тонія пад руку і пры гэтым пазіраў на яго збоку, бо ён вельмі добра разумеў, у чым была справа. І хоць Тонія і надалей шыбаваў моўчкі, настрой у яго ўсё ж раптам па-лепшыўся.

«Я, шчыра кажучы, не забыў, Тонія, — сказаў Ганс і апусціў позірк долу на тратуар, — а толькі сабе падумаў, што сёння нічога не атрымаецца, бо так мокра і ветрана. Але для мяне гэта няважна, і, на маю думку, цудоўна, што ты ўсё-такі чакаў мяне. Я ўжо падумаў, што ты пайшоў дамоў, раззлаваўшыся...»

Пры гэтых словах усё ў сярэдзіне Тонія прыйшло ва ўзбуджанае і радаснае хваляванне.

«Ну так, мы ўсё ж пройдзем цераз валы, — сказаў ён усхваляваным голасам. — Цераз Млынавы і Гальштынскі, і такім чынам я праводжу цябе дадому, Ганс... Далібог, няма нічога дрэннага ў тым, што мне потым давядзецца вяртацца дадому аднаму; наступным разам ты праводзіш мяне».

У прынцыпе, ён не вельмі верыў таму, што сказаў Ганс, і выдатна адчуваў, што той надае гэтаму шпацыру ўдвая меншае значэнне, чым ён. Але ж ён бачыў, што Ганс перажываў наконт сваёй забыўлівасці і намагаўся замірыцца з ім. І ў яго не было ніякага намеру зацягваць замірэнне.

Прычына палягала ў тым, што Тонія любіў Ганса Ганзэна і ўжо вытрываў шмат пакут за яго. Той, хто наймацней любіць, той падпарадкаваны і павінен пакутаваць, — гэты прасты і жорсткі ўрок ужо атрымала ад жыцця яго чатырнаццацігадовая душа; і ён быў ужо народжаны такім, што добра прыкмячаў падобныя з'явы, адразу адкладваў іх у душы і ў пэўнай ступені радаваўся — што праўда, не кіруючыся імі ў сваім прыватным жыцці, каб атрымаць з іх нейкую практычную карысць для сябе. У яго складвалася ўсё такім чынам, што ён такія ўрокі ўва-

жаў куды важнейшымі і цікавейшымі, чым веды, якія яму навязвалі ў школе, настолькі, што ён падчас вучэбных заняткаў у школе ў гатычных сутарэннях класаў найчасцей імкнуўся спазнаць падобныя рэчы да самай глыбіні і канчаткова абдумаць іх. Такія заняткі прыносілі яму дакладна гэткае ж самае задавальненне, як і хаджэнне са скрыпкаю (бо ён іграў на скрыпцы) у пакоі і такое лагоднае, як толькі магчыма, уплятанне гукаў, якія ён толькі мог здабыць з інструмента, у плёскат струменя фантана, які, унізе ў садзе пад галінамі старога арэшніку, прытанцоўваючы, імкнуўся ўгору.

Фантан, стары арэшнік, скрыпка і мора ўдалечы. Балтыйскае мора, летнія мары якога ён мог падслухоўваць падчас канікулаў; гэтыя рэчы ён любіў, дзякуючы ім ён адразу перанастройваўся, і сярод іх праходзіла яго духоўнае жыццё; назвы гэтых рэчаў добра ўплывалі на кшталт вершаў, якія Тонія Крэгер часам ствараў; яны заўсёды набывалі адмысловае гучанне.

Тое, што ў яго быў сшытак з уласнымі вершамі, стала вядома толькі праз ягоны промах і прынесла яму вялікую шкоду — у вачах як таварышаў, так і настаўнікаў. Сыну консула Крэгера здавалася, з аднаго боку, неразумным і подлым, што яны знаходзілі пісанне вершаў непрыстойным, і з гэтай прычыны ён пагарджаў як таварышамі, так і настаўнікамі, дрэнныя манеры якіх і так выклікалі непрыманне ў яго і асабістыя слабасці якіх ён бачыў асабліва яскрава. З іншага боку, ён сам, аднак, лічыў такі занятак ненармальнасцю і недарэчнасцю і ў нейкай ступені мусіў пагаджацца з тымі, хто лічыў гэта сумнеўнай справай. Аднак гэта не магло змусіць яго адмовіцца ад вершаў...

Марнуючы час дома, на занятках ён сядзеў, марудна думачы і няўважліва слухаючы, а ў настаўнікаў карыстаўся не самай лепшай рэпутацыяй і ў выніку прыносіў дадому самыя мізэрныя адзнакі, наконт чаго яго бацька, высокі, акуратна апрануты пан з задумлівымі сінімі вачыма, у пятліцы якога заўсёды тырчала палявая кветачка, вельмі хваляваўся і выказваў заклапочанасць. А маці Тонія — яго прыгожая, чорнавалосая маці, імя якой было Кансуэла і якая ўвогуле была не такой, як астатнія дамы горада, таму што бацька прывёз яе калісьці з самай

ніжняй кропкі на геаграфічнай карце, — яго маці ставілася да яго адзнак абсалютна абьякава.

Тонія любіў сваю смуглявую і палымяную маці, якая так цудоўна іграла на раялі і мандаліне, і ён быў рады, што яна не перажывала наконт яго сумнеўнага становішча сярод людзей. З іншага ж боку, ён адчуваў, што гнеў бацькі ёсць справаю куды больш прыстойнаю і вартаю павагі, і ён, хоць бацька і бэсціў яго, у прынцепах быў з ім згодны, у той час як вясёлюю абьякавае маці ён лічыў трохі нядбайнай. Часам ён думаў: «Пэўна ж дастаткова, што я ёсць, якім ёсць, і я не хачу і не магу мяняцца, бестурботны, упарты, зацікаўлены рэчамі, пра якія звычайна ніхто не думае. Ва ўсякім разе, так і павінна быць, што мяне па-сур'ёзнаму бэсцяць і караюць за гэта, а не абыходзяцца толькі пацалункамі ды музыкай. Мы ж не цыганы ў зялёнай кібітцы, а прыстойныя людзі, род Крэгераў, сям'я консула Крэгера...» Нярэдка ён яшчэ думаў: «Чаму я такі незвычайны і ў супрацьстаянні з усімі, у разладзе з настаўнікамі і не свой сярод іншых юнакоў? Варта толькі паглядзець на іх, на гэтых добрых вучняў ды і на салідных сераднячкоў. Яны не лічаць настаўнікаў смешнымі, яны не пішуць вершаў, і ў галаве ў іх толькі тыя рэчы, што і павінны там быць і пра якія можна гаварыць голасна. Як прыстойна і ў згодзе з усімі і кожным яны павінны адчуваць сябе! Гэта, мусіць, добра... Дык а што ж адбываецца са мною і што будзе з усім гэтым далей?»

Манера разглядаць самога сябе і сваё стаўленне да жыцця адыграла важную ролю ў любові Тонія да Ганса Ганзэна. Ён любіў яго спачатку за тое, што Ганс быў прыгожы; а потым — за тое, што ён ва ўсіх праявах уяўляўся яму антыподам і процілегласцю. Ганс Ганзэн быў выдатным вучнем і, акрамя таго, актыўным хлопцам, які ездзіў на кані, займаўся гімнастыкай, выдатна плаваў і карыстаўся агульнай любоўю. Настаўнікі ставіліся да яго амаль з пяшчотнай прыхільнасцю, называлі яго па імю і спрыялі яму ўсялякім чынам, таварышы па вучобе імкнуліся заваяваць яго прыязнасць, а на вуліцы яго спынялі дамы і паны, дакраналіся да яго чубчыка светлых валасоў, які вытыркаўся з-пад яго дацкай бесказыркі, і казалі: «Добры дзень, Ганс

Ганзэн, які сімпатычны чубчык! Ты ўсё яшчэ выдатнік? Перадавай прывітанне тату і маме, цудоўны наш хлопчык!..»

Такім быў Ганс Ганзэн, і колькі Тонія Крэгер яго ведаў, пры кожнай сустрэчы яго апаноўвала палкае жаданне, узнікала зайздрослівая туга, якая месцілася паўзверх грудзей і пякла. У каго такія сінія вочы, думаў ён, і хто жыве ў такім ладзе і ў такой шчаслівай гармоніі з усім светам, як ты?! Заўсёды ты заняты добрапрыстойнаю і паважанаю ўсімі справаю. Выканаўшы школьныя заданні, ты бярэш урокі коннага спорту ці працуеш з садовай пілою, і нават падчас вакацый на моры ты захоплены веславаннем, парусным спортам і плаваннем, у той час як я бяздзейна, нікому непатрэбны ляжу на пяску і патаемна назіраю за зменлівымі грымасамі, якія прабягаюць па марскім абліччы. І таму твае вочы такія ясныя. Быць такім, як ты...

Ён нават спробы не рабіў зрабіцца такім, як Ганс Ганзэн, і, магчыма, гэтае жаданне ў яго і не было аж такім сур'ёзным. Але ён балюча жадаў, каб той палюбіў яго, такога, як ён ёсць, і дамагаўся, як толькі мог, яго любові, павольна і шчыра, самааддана і пакутліва, але з такою тугою, якая можа пячы глыбей і больш пагібельна, чым любая раптоўная жарсць, якой можна было б чакаць ад яго адметнай знешнасці.

І яго дамаганні не былі зусім марнымі, бо Ганс — які паважаў, між іншым, некаторую перавагу над сабою, яго здольнасць гаварыць, якая дазваляла Тонія выказваць складаныя рэчы, — вельмі добра разумеў, што тут жыве надзвычай моцнае і пяшчотнае пачуццё да яго, і ён адказваў яму ўдзячнасцю і прыносіў яму як падарунак кропельку шчасця сваёй прыязнасцю — але прыносіў і пакуты рэўнасці, расчаравання ды марнага намагання наладзіць духоўную еднасць. Бо было дзіўна, што Тонія, які ўсё ж такі зайздросціў Гансу Ганзэну за яго лад жыцця, увесь час спадзяваўся перацягнуць яго на свой бок, што, у крайнім выпадку, магло атрымацца толькі на імгненні і тое дзеля прыліку.

«Я толькі што прачытаў штосьці цудоўнае, штосьці шыкоўнае», — сказаў ён. Яны ішлі і елі з аднаго кулька фруктовага цукеркі, якія яны купілі за дзесяць пфенінгаў у крамніка Івэрсана

на Мюленштрэсэ. «Табе неабходна гэта пачытаць, Ганс, гэта — “Дон Карлас” Шылера... Я табе пазычу, калі хочаш...»

«Ай, не трэба, — адказаў Ганс Ганзэн, — пакінь гэта, Тонія: гэта не для мяне. Я з большай ахвотаю чытаю кніжкі пра коней, ты ведаеш. У іх бываюць выдатныя ілюстрацыі, павер мне. Калі ты аднойчы будзеш у мяне, я табе іх пакажу. Гэта імгненныя фатаграфіі; можна ўбачыць коней на бягу рысцю і наўгалоп і тое, як яны скачуць ва ўсякіх позах, якіх у рэчаіснасці ніколі не бачыш, бо гэта адбываецца занадта хутка...»

«Ва ўсіх позах? — ветліва спытаў Тонія. — Ага, гэта добра. Але што датычыць “Дон Карласа”, то гэта звыш усяго. Там ёсць месцы — табе варта было б паглядзець — такія цудоўныя, што гэта штурхае цябе, быццам штосьці выбухае...»

«Выбухае? — спытаў Ганс Ганзэн. — Якім чынам?»

«Там, напрыклад, ёсць месца, дзе кароль плача, бо ён ашуканы маркізам... але ж маркіз падмануў яго толькі дзеля прынца — разумееш, для каго ён ахвяруе сабою. І тут з кабінета ў перадпакой даходзіць вестка, што кароль плакаў. “Плакаў?” Усе прыдворныя жудасна разгубленыя, і гэта ўсё ўзрушае да глыбіні душы, бо гэта — страшэнна сухі і суровы кароль. Але гэта так зразумела, што ён заплакаў, і мне яго, шчыра кажучы, больш шкада, чым прынца і маркіза, разам узятых. Ён заўсёды такі самотны, не ведае аніякае любові, і вось здаецца, што ён знайшоў чалавека, а той здраджвае яму...»

Ганс Ганзэн збоку зірнуў у твар Тонія, і штосьці ў гэтым твары, мусіць, прывабіла яго, бо ён раптам зноў узяў яго пад руку і спытаў:

«Якім чынам ён здрадзіў яму, Тонія?»

Тонія захваляваўся.

«Вось жа, рэч у тым, — пачаў ён, — што ўсе лісты ў Брабант і Фландрыю...»

«А вось ідзе Эрвін Імэрталь», — сказаў Ганс.

Тонія замоўк. Няхай бы, падумаў ён, скрозь зямлю праваліўся, гэты Імэрталь! Трэба ж было яму з’явіцца і перашкодзіць! Каб толькі ён не пайшоў з намі і не прагаварыў усю дарогу пра ўрок верхавой язды... Бо Эрвін Імэрталь таксама наведваў тая

заняткі. Ён быў сынам дырэктара банка і жыў тут недалёка ад аркі. На сваіх крывых нагах, касавокі, ён ішоў ім насустрач уздоўж прысадаў, ужо без школьнага ранца.

«Вітаю, Імэрталь, — сказаў Ганс. — У нас тут з Крэгерам невялікі шпацыр...»

«Мне трэба ў горад, — сказаў Імэрталь, — сёе-тое купіць. Але я прайду з вамі крышку... Гэта што ў вас— фруктовыя цукеркі? Добра, дзякую, я з'ем колькі. Заўтра ў нас зноў заняткі, Ганс». Гаворка ішла пра заняткі верхавой яздою.

«Выдатна! — сказаў Ганс. — Мне зараз купяць скураныя гамашы, ведаеш, таму што я нядаўна атрымаў адзінку* за экзэрсіс...»

«Ты, мусіць, не займаешся верхавой яздою, Крэгер?» — спытаў Імэрталь, і яго вочкі ператварыліся ў дзве ясныя шчылінкі...

«Не», — адказаў Тонія вельмі няўпэўнена.

«Табе варта б было, — заўважыў Ганс Ганзэн, — папрасіць свайго бацьку, каб ён запісаў цябе таксама на гэтыя заняткі, Крэгер».

«Ага...», — сказаў Тонія адначасова і паспешліва, і абьякава. На нейкую хвіліку ў яго заняло мову, бо Ганс звярнуўся да яго, назваўшы прозвішча; і Ганс, здаецца, адчуў гэта, бо тут жа патлумачыў:

«Я назваў цябе Крэгерам, бо тваё імя такое ненармальнае; паслухай, прабач, але я яго не люблю. Тонія... Гэта ж увогуле не імя. Між іншым, ты тут зусім ні пры чым, барані Бог!»

«Не, цябе назвалі, мусіць, галоўным чынам так, таму што гэта гучыць па-іншаземнаму і ўяўляе сабою штосьці адмысловае...» — сказаў Імэрталь і зрабіў выгляд, быццам хоча ўсё заглядзіць.

Вусны Тонія задрыжалі. Ён узяў сябе ў рукі і сказаў:

«Напраўду, гэта дурнаватае імя; мне б хацелася, бачыць Бог, лепш звацца Генрыхам або Вільгельмам, можаце мне паверыць. Але рэч у тым, што адзін брат маёй маці, у гонар якога мяне хрысцілі, завецца Антонія; мая ж маці з тых краёў...»

* У нямецкіх школах — найвышэйшая адзнака.

Потым ён замоўк і даў магчымасць гэтым двум пагаварыць пра коней і скураную збрую. Ганс узяў Імэрталя пад руку і пачаў гаварыць з нязмушанай цікавасцю, якую ніколі нельга было б выклікаць у яго ў дачыненні да «Дона Карласа». Час ад часу Тоніа адчуваў, як прыліў жадання заплакаць казытаў яму ў носе; яму нялёгка было таксама справіцца з падбароддзем, якое ўвесь час пачынала дрыжаць.

Ганс не любіў яго імя — а што было рабіць? Яго самога звалі Ганс, а Імэрталя — Эрвін; добра, гэта былі агульнапрызнаныя імёны, якія нікога не здзіўлялі. Але «Тоніа» — гэта было штосьці замежнае і асаблівае. Сапраўды, у ім ва ўсім было ўвогуле штосьці асаблівае, хацеў ён таго ці не, і ён заставаўся адзінокім і выключаным з асяроддзя простых і звычайных, хоць ён і не быў цыганом у зялёнай кібітцы, а сынам консула Крэгера, з роду Крэгераў... Але чаму Ганс называў яго Тоніа, пакуль яны былі адны, а калі далучаўся хтосьці трэці, ён пачынаў саромецца яго? Часам ён быў блізкі і зычлівы да яго, гэта праўда. «Якім чынам тады ён здраджвае яму, Тоніа?» — пытаўся ён і браў яго пад руку. Калі ж потым падыходзіў Імэрталь, ён з палёгкаю ўздыхаў, пакідаў яго і без патрэбы папракаў яго іншаземным імем. Як жа яму балюча было гэта ўсё бачыць!.. Гансу Ганзэну ён, у прынце, крыху падабаўся, калі яны былі сам-насам, ён гэта ведаў. Але калі з'яўляўся хтосьці трэці, ён пачынаў саромецца і ахвяраваў ім. І Тоніа зноў заставаўся адзін. Ён згадваў караля Філіпа. Кароль плакаў...

«Далібог, — сказаў Эрвін Імэрталь, — мне цяпер сапраўды трэба ў горад! Адзьё, сябры, і дзякуй за фруктовыя цукеркі!» Пасля гэтага ён ускочыў на лаўку, што стаяла ў яго на дарозе, прабег па ёй на сваіх крывых нагах і падаўся трушком далей.

«Імэрталя я люблю!» — з націскам сказаў Ганс. У яго была спешчаная і самазадаволеная манера выказваць свае сімпатыі і непрыхільнасці: літасціва раздаваць іх, так бы мовіць ... І потым ён працягваў гаварыць пра заняткі верхавой яздою, бо ён быў у тэме. І ўжо было недалёка да дома Ганзэнаў; шлях цераз валы не заняў вельмі шмат часу. Яны моцна прытрымалі шапкі і нахілілі галовы насустрач моцнаму вільготнаму ветру, які

рыпеў і стагнаў у голым вецці дрэваў. Ганс Ганзэн працягваў гаварыць, у той час як Тонія ўстаўляў час ад часу ненатуральнае «няўжо» і «так-так» без радасці з таго, што Ганс у запале прамовы зноў узяў яго пад руку, бо гэта было толькі няшчырае збліжэнне без усялякага значэння.

Потым яны адышлі ад валоў непадалёк ад вакзала, паглязелі, каб забіць час, як з няўключным пыхканнем праехаў цягнік, палічылі вагоны і памахалі рукою чалавеку, які, захутаны ў футра, сядзеў на ўзвышэнні ў канцы апошняга вагона. А на Ліндэнпляц перад вілаю буйнога купца Ганзэна яны спыніліся, і Ганс падрабязна і наглядна паказаў, як забаўна бывае, калі станеш унізе на вароты саду і катаешся сюды-туды пад гучны віскат завес. А пасля гэтага ён развітаўся.

«Ну, трэба дамоў, — сказаў ён. — Адзьё, Тонія. Наступны раз я праводжу цябе дадому, будзь упэўнены».

«Адзьё, Ганс, — сказаў Тонія, — было вельмі прыемна пашпацыраваць разам».

У поціску іх рукі былі мокрымі і забруджанымі ржою ад садо-вых варотаў. Але калі Ганс зазірнуў у вочы Тонія, на яго сімпатычным твары з'явілася нешта падобнае да раскайнага роздуму.

«Між іншым, я ў бліжэйшы час прачытаю “Дон Карласа”! — хуценька прамовіў ён. — Тая сцэна з каралём у кабінцеце, здаецца, выдатная!» Потым ён узяў свой запlechнік пад паху і пабег цераз палісаднік. Перш чым знікнуць у доме, ён кіўнуў яшчэ раз галавою.

І Тонія Крэгер пайшоў, напоўнены святлом і акрылены. Вецер падганяў яго ззаду, але гэта было не адзінай прычынаю таго, што ён гэтак лёгка рушыў з месца.

Ганс будзе чытаць “Дон Карласа”, і тады ў іх будзе штосьці агульнае, пра што не змогуць нічога сказаць ні Імэрталь, ні хто іншы! Як добра яны разумелі адзін аднаго! Хто ведае — магчыма, ён падштурхне яго яшчэ пісаць вершы?.. Не, не, гэтага ён не хацеў! Ганс не павінен быў рабіцца такім, як Тонія, а заставацца, якім быў, такім светлым і дужым, якім яго ўсе любілі, а Тонія — мацней за ўсіх! Але тое, што ён прачытае «Дон Карласа», яму ўсё ж не зашкодзіць... І Тонія пайшоў цераз ста-

рыя прысадзістыя вароты, пайшоў міма порта і ўздоўж крутога, прадзіманага скразнякамі і мокрага завулка з франтонамі — угору, да бацькоўскага дома. Яго душа ў той час ажыла; у ёй была жарсць ды тужлівая зайздасць — і зусім крышку пагарды, і сапраўдная нявінная святасць.

II

Бялявая Инга, Ингеборг Гольм, дачка доктара Гольма, які жыві каля рынку, там, дзе высока, востра і шматразова біў гатычны фантан, была тою, каго Тоніа Крэгер пакахаў, маючы шаснаццаць гадоў.

Як гэта здарылася? Ён бачыў яе тысячу разоў; аднак аднаго разу вечарам ён убачыў яе ў пэўным асвятленні, убачыў, як яна ў размове з сяброўкаю, смеючыся неяк паблажліва, закідвала галаву набок, нейкім пэўным чынам заводзіла сваю не надта тонкую, не вельмі вытанчаную, яшчэ па-дзіцячаму дзявочую руку за патыліцу, прычым белае газавае рукаво саслізгвала з яе локця; ён пачуў, як яна пэўным чынам падкрэслівала слова, зусім звычайна-банальнае слова, прычым у яе голасе было цёплае звонкае гучанне, і захапленне завалодала яго сэрцам, куды больш моцнае за тое, якое ён некалі адчуваў, калі глядзеў на Ганса Ганзэна тады, калі ён яшчэ быў маленькім дурненькім хлопчыкам.

У гэты вечар ён узяў з сабою яе вобраз, разам з тоўстаю бяляваю касой, прадаўгаватымі вясёлымі блакітнымі вачыма і пяшчотна-лёгкім следам рабацінак над носам; ён не мог заснуць, бо чуў пазвоньванне ў яе голасе, паціху спрабаваў падрабіць націск, з якім яна вымаўляла звыклае слова, і пры гэтым жахаўся. Досвед вучыў яго, што гэта мусіла быць каханне. Але хоць ён і дакладна ведаў, што каханне абавязкова прынясе яму шмат болю, бяды і прыніжэнняў, што, акрамя таго, яно парушыць мірнае жыццё і напоўніць сэрца мелодыямі, не даючы спакою, каб можна было давесці пачатае да канца і бестурботна завяршыць штосьці суцэльнае, ён усё-такі ўспрыняў яго

з радасцю і песціў яго ўсімі фібрамі сваёй душы, бо ведаў, што яно ўзбагачае і ажыўляе, ён імпэтна імкнуўся быць багатым і актыўным замест таго, каб бестурботна завяршаць штосьці суцэльнае...

Гэтая падзея, калі Тонія Крэгер страціў галаву ад вясёлай Інгі Гольм, адбылася ў апусцелым салоне жонкі консула Густэдэ, на якую ў той вечар выпала чарга правесці ўрок танцаў; гэта быў прыватны курс, у якім бралі ўдзел толькі тыя, хто належаў да першых сем'яў; таму яны збіраліся па чарзе ў бацькоўскіх дамах, каб павучыцца танцам і прыстойным паводзінам. Адмыслова дзеля гэтай мэты кожны тыдзень прыязджаў з Гамбурга балетмайстар Кнак.

Яго звалі Франсуа Кнак, і што гэта быў за мужчына! «J'ai l'honneur de me vous représenter, — казаў ён, — mon nom est Кнаак...» І гэта прамаўляецца без нізкага паклону, а толькі стоячы, выпрастаўшыся, — стрымана і ўсё ж выразна. Не кожны дзень трапляеш у становішча, калі ты павінен называць сябе французскім чынам, але калі ты ўмееш гэта рабіць правільна і бездакорна на гэтай мове, то фраза не пашкодзіць і таму, хто размаўляе па-нямецку». Як цудоўна прылягаў шоўкава чорны пінжак да яго тлустых сцёгнаў! Штаны мяккімі фальбонкамі звісалі на лакавыя туфлі, упрыгожаныя шырокімі атласнымі бантамі, а карыя вочы пазіралі з выразам зморанага шчасця ад уласнай прыгажосці...

Любога прыгняталі яго празмерныя самаўпэўненасць і добрапрыстойнасць. Ён рабіў крокі — і ніхто не ўмеў так іх рабіць, як ён: эластычна, хістка, пагойдваючыся, па-каралеўску — у напрамку да гаспадыні дома, схіляўся ў паклоне і чакаў, пакуль яна падасць яму руку. Калі ён яе атрымліваў, то дзякаваў ціхім голасам, пружыніста адступаў, паварочваўся на левай назе, правую з сагнутым уніз мыском хутка адрываў ад зямлі ўбок і аддаляўся, віхляючы сцёгнамі.

Грамаду трэба было пакідаць, ідучы да дзвярэй задам наперад і з паклонам; нельга падносіць сабе крэсла, ухапіўшы за

* Маю гонар адрэкамендавацца... маё прозвішча Кнак (фр.).

адну ножку або цягнучы яго па падлозе, а трэба лёгка браць яго за спінку ды ставіць бяшумна на месца. Нельга стаяць, скрыжаваўшы рукі на жываце і варушачы языком у роце; калі гэта ўсё ж адбывалася, то ў пана Кнака была звычка паўтараць тое ж самае такім чынам, што ў чалавека на ўсю рэштку жыцця заставалася агіда да такіх дзеянняў...

Гэта — адносна такту. Што ж да танца, то яго пан Кнак удасканальваў яшчэ ў большай ступені. У прыбраным ад лішніх рэчаў салоне гарэлі газавыя свяцільнікі і свечкі на каміне. Падлога была пасыпана талькам, і на ёй у маўклівым паўколе стаялі партнёры. А з другога боку парцфераў, у суседнім пакоі, у плюшавых фатэлях сядзелі маці ды цёткі і праз свае ларнеты разглядалі пана Кнака — як ён, крыху сагнуўшыся, трымае краі свайго пінжака двума пальцамі з аднаго і другога боку і пругкімі нагамі дэманструе асобныя элементы мазуркі. Але калі ў яго меўся намер па-сапраўднаму здзівіць публіку, то ён раптам і без важкай прычыны адрываўся ад падлогі ўверх, няўлоўна хутка круцячы ў паветры нагамі адна вакол другой, быццам шчоўкаючы імі, пасля чаго са сваёй стрыманаю, але ашаламляльнаю нязмушанасцю, упэўненай ва ўсім, вяртаўся на гэтую зямлю...

«Што за незразумелая малпа?» — думаў Антонія Крэгер сам сабе. Але ж ён добра бачыў, што Інга Гольм, вясёлая Інга, не раз з самазабыўнаю ўсмешкаю сачыла за рухамі пана Кнака, і гэта было не адзінай прычынаю таго, чаму ўсё гэта цудоўна засвоенае фізічнае майстэрства выклікала ў яго ў прынцыпе штосьці накшталт захаплення. Як спакойна і ўпэўнена глядзелі вочы пана Кнака! Яны не ўзіраліся ў сутнасць рэчаў, а толькі датуль, дзе рэчы рабіліся складанымі і тужлівымі; вочы не ведалі нічога, акрамя таго, што яны карыя і прыгожыя. Вось чаму яго пастава была такой ганарліваю! Сапраўды, трэба быць дурнем, каб крочыць так, як ён; але тады цябе любілі б, бо ты варты любові. Ён так добра разумеў, чаму Інга, бялявая, салодкая Інга, пазірала на Кнака такімі вачыма. Няўжо на яго самога ніводная дзяўчына не будзе ніколі пазіраць гэтаксама?

Ды не, такое здаралася. Вось была Магдалена Фэрмерэн, дачка адваката Фэрмерэна, дзяўчына з пяшчотнымі вуснамі

і вялікімі, цёмнымі, яснымі вачыма, вельмі сур'ёзнымі і летуценнымі. На танцах яна нярэдка, бывала, падала; але падчас каманды «дамы выбіраюць кавалераў» яна падыходзіла да яго: яна ведала, што ён піша вершы, яна два разы прасіла яго паказаць іх ёй і часцяком здалёку пазірала на яго з пахіленай галавою. Але што яму было да таго? Ён, ён кахаў Іngu Гольм, бялявую, вясёлую Іngu, якая, напэўна, пагарджала ім за тое, што ён займаўся паэзіяй... Ён глядзеў на яе, бачыў яе вузкія, блакітныя вочы, напоўненыя шчасцем і клінамі, і ў ім паўставала зайздрослівая туга, жорсткі, неадчэпны боль, што яна не прымае яго і што ён назаўжды застанеца для яе чужым, месціўся ў яго грудзях і смылеў...

«Першая пара — en avant!» — выгукнуў пан Кнак, і ніякія словы не здольныя апісаць, як жа цудоўна гэты чалавек вымавіў насавы гук. Развучвалі кадрылю, і на вялікі жах Тоніа Крэгера ён трапіў у адну чацвёрку з Інгаю Гольм. Ён пазбягаў яе, як толькі мог, і ўсё-такі раз за разам апынаўся наўпоблізь ад яе; ён прымушаў свае вочы не скіроўвацца на дзяўчыну, і ўсё роўна ягоны позірк увесь час трапляў на яе... І вось, узяўшы за руку рудавалосага Фердынанда Матысэна, яна, быццам коўзаючыся, падбегла да яго, закінула касу назад і, перадыхнуўшы, спынілася, перад ім; пан Гайнцэльман, акампаніатар, ударыў сваімі кашчавымі пальцамі па клавішах, пан Кнак падаў каманду, кадрыля пачалася.

Яна рухалася перад ім сюды-туды, наперад-назад, крокамі і з паваротамі, водар, які ішоў ад яе валасоў ці ад тонкай белаі тканіны яе ўбору, часам закранаў яго, і яго вочы ўсё больш і больш поўніліся смуткам. «Я кахаю цябе, кахаю, любая, мілая Інга», — шаптаў ён у душы і ў гэтыя словы ўкладаў увесь свой боль ад таго, што яна танчыла так старанна і весела, а на яго не звяртала ніякай увагі. Яму прыйшоў на памяць цудоўны верш Шторма: «Я спаць хачу, а ты ўсё танчыш». Прыніжальнае супярэчлівае пачуццё мучыла яго, і яно палягала ў тым, што трэба танчыць, у той час калі ты кахаеш...

* Наперад! (фр.)

«Першая пара en avant! — сказаў пан Кнак, бо пачалося новае кола. — Compliment! Moulinet des dames! Tour de main!» І ніхто не можа апісаць, як грацыёзна ён праглынуў бязгучнае «е» ад «de».

«Другая пара en avant!» На чарзе былі Тонія Крэгер і ягоная дама. «Compliment!» — і Тонія Крэгер пакланіўся. «Moulinet des dames!» — і Тонія Крэгер, схіліўшы галаву і нахмурыўшы бровы, палажыў руку на рукі чатырох дам, на руку Інгі Гольм, і пачаў танчыць «moulinet».

Вакол пачалі хіхікаць і смяяцца. Пан Кнак прыняў балетную позу, якая павінна была азначаць стылізаваны жах. «О Божа! — усклікнуў ён. — Стоп! Стоп! Крэгер забытаўся сярод дам! En arriere, назад, фройляйн Крэгер, назад, fi donc!» Усе зразумелі, толькі Вы — не. Хутка! Працягваем! Вы — назад!» І ён дастаў жоўтую шоўкавую насоўку і пагнаў ёй Тонія Крэгера назад на яго месца.

Усе смяліся: юнакі, дзяўчаты і дамы за парцьерамі, бо пан Кнак гэты інцыдэнт ператварыў у штосьці вельмі забаўнае, і ўсе весяліліся, як у тэатры. Толькі пан Гайнцэльман чакаў з застылай дзелавою фізіяноміяй, калі дадуць знак, каб пачаць іграць, бо ён быў загартаваны супраць уздзеяння пана Кнака.

Потым кадрыля працягвалася. А пасля быў перапынак. Афіцыянтка зазвінела падносам з келіхамі для віна, уваходзячы ў дзверы, а кухарка з'явілася следам за ёй з пачкам печыва з рызынкамі. Але Тонія Крэгер крадком выйшаў, падаўся ў калідор і стаў там, заклаўшы рукі за спіну, перад акном з апушчаным жалюзі, не задумваючыся пра тое, што праз гэтае жалюзі нічога не відаць, што, такім чынам, смешна стаяць перад акном і рабіць выгляд, што глядзіш у яго.

А ён узіраўся ў самога сябе, дзе было так шмат незадавальнення і смутку. Чаму, чаму ён тут? Чаму ён не застаўся сядзець у сваім пакоі каля акна і не чытаў «Імензэ» Шторма^{***}, пазіраю-

* Пакланіцца! Дамы — накрыв! За рукі — кружыцца! (фр.)

** Рабіць так! (фр.)

*** Найбольш папулярны твор згаданага вышэй нямецкага пісьменніка Тэадора Шторма (1817–1888).

чы час ад часу ў вечаровы сад, дзе цяжка рыпеў стары арэшнік? Там было яго сапраўднае месца. Няхай бы іншыя танчылі, бадзёра і спрытна займаліся сваёй справаю!.. Не, не, яго месца ўсё-такі было тут, дзе ён адчуваў сябе блізка ад Інгі, нават самотна стоячы аддалена і намагаючыся ў гуле, звоне і смеху там у салоне вылучыць яе голас, у якім быў прысутны звон цёплага жыцця. Твае прадаўгаватыя блакітныя вочы з вясёлым смехам, ах, бялявая Інга! Такой прыгожаю і вясёлаю, як ты, можна быць толькі тады, калі не чытаеш «Імензэ» і ніколі не намагаешся рабіць нешта падобнае; і гэта засмучае!..

Яна павінна была прыйсці! Яна павінна была заўважыць, што яго няма, павінна была адчуць, што з ім робіцца, павінна была таемна пайсці за ім, нават хоць бы спачувальна пакласці яму руку на плячо і сказаць: «Хадзем туды да нас, радуйся, я кахаю цябе!» І ён прыслухоўваўся, што там за спінаю, і чакаў у неразумным напружанні, што яна прыйдзе. Але яна не прыйшла. Нічога падобнага не адбылося.

Няўжо і яна смяялася з яго, як і ўсе астатнія? Ну так, і яна смяялася, як бы яму ні хацелася не пагаджацца з гэтым дзеля сябе і дзеля яе. І толькі зачараваны яе блізкасцю, ён танчыў той «moulinet des dames». І ў чым гэта пашкодзіла? Магчыма, аднойчы ўсё ж яны перастануць смяяцца! Ці не ўзяў нядаўна адзін часопіс яго верш; няхай ён потым і закрыўся, перш чым верш быў апублікаваны... І настане дзень, калі ён будзе знакамітым, калі ўсё, што ён напіша, будзе публікавацца, і тады яшчэ паглядзім, ці не паўплывае гэта на Іngu Гольм... Не паўплывае, не, у гэтым і рэч. На Магдаліну Вэрмерэн, якая заўсёды падала, — але, на яе паўплывае. Але ніколі ў жыцці — на Іngu Гольм, ніколі ў жыцці на блакітнавокую вясёлую Іngu. І ці не было гэта ўсё дарэмна?

Ад гэтай думкі сэрца Тоніа Крэгера балюча сціснулася. Адчуць, як цудоўныя дзейныя і тужлівыя сілы хвалююцца ў табе, і пры гэтым ведаць, што тыя, да каго ты жарсна імкнешся, процістаяць ім у вясёлай недасканаласці — ад гэтага бывае вельмі балюча. Але хоць ён, самотны, адчужаны і без надзеі, стаяў перад зачыненым жалюзі і ў сваёй маркоце рабіў выгляд, што можа глядзець цераз акно, усё-такі ён быў шчаслівы. Бо тады

яшчэ яго сэрца жыло. Цёпла і тужліва яно білася для цябе, Ингеборг Гольм, і яго душа ў святым самаадрачэнні ахутвала тваю бялявую, светлую і высакамерна звычайную маленькую асобу.

Не адзін раз ён з разгарачаным тварам самотна стаяў у месцах, куды вельмі ціха даляталі музыка, пахі кветак ды звон шклянога посуду, і намагаўся вылучыць у далёкай святочнай гамане твой звонкі голас; стаяў з бодем за цябе і ўсё-такі быў шчаслівы. Не адзін раз ён адчуваў крыўду, што меў мажлівасць паразмаўляць з Магдаленай Вэрмерэн, якая ўвесь час падала, што яна яго разумела, што і смяялася з ім, і сур'ёзнаю была, у той час як бялявая Инга, калі нават ён сядзеў побач, здавалася далёкай ад яго і чужой, і яго не разумее, бо яго мова была не яе моваю; і ўсё-такі ён быў шчаслівым. Таму што шчасце, казаў ён сабе, гэта не быць каханым; гэта змешанае з агідай задавальненне дзеля славалюбства. Шчасце — гэта кахаць і, магчыма, падлоўліваць маленькія, падманныя набліжэнні да каханага аб'екта. І ён запісаў сабе ў душы гэтую думку, перадумаў яе да канца і адчуў яе грунтоўна да самае глыбіні.

«Вернасць! — падумаў Тонія Крэгер. — Я хачу быць верным і кахаць цябе, Ингеборг, пакуль я жывы!» Такім добразычлівым ён быў. І ўсё-такі ў яго ў сярэдзіне страх і смутак ціха нашэптавалі, што і Ганса Ганзэна ён зусім забыў, хоць і бачыў яго штодня. І самае агіднае і вартае жалю палягала ў тым, што гэты ціхі і крыху зларадны голас казаў праўду, што час мінаў і надыходзілі дні, калі Тонія Крэгер не так ужо і моцна, як калісьці, быў гатовы памерці за вясёлую Ингу, бо ён адчуў у сабе імпэт і сілы па-свойму стварыць у гэтым свеце шмат чаго надзвычайнага.

І ён асцярожна абышоў вакол таго ахвярнага алтара, на якім палала чыстае і нявіннае полымя яго кахання, уклечыў перад ім і паспрабаваў разварушыць і падсілкаваць яго якім-кольвечы чынам, бо прагнуў застацца верным. І праз нейкі момант, незаўважна, не аджываючы і без шуму, яно ўсё адно патухла.

Але Тонія Крэгер нейкі час яшчэ пастаяў перад астылым алтаром, поўны здзіўлення і расчаравання з таго, што на гэтым свеце вернасць была немагчымай. Потым ён цяляпнуў плячыма і пайшоў сваім шляхам.

Ён пайшоў тым шляхам, якім мусіў ісці, крышку бестурботна і нераўнамернымі крокамі, пасвітваючы сам сабе, са схіленаю набок галавою, пазіраючы ўдалячынь, і калі ён збіваўся са шляху, то гэта адбывалася таму, што для сяго-таго ўвогуле слушнага шляху не існуе. Калі б у яго спыталі, а кім ён збіраўся стаць, то ён даваў бы то адзін, то іншы адказ, бо ў яго была звычка гаварыць (і ён гэта ўжо таксама занатаваў), што ён носіць у сабе магчымасці для тысяч формаў існавання, разам з патаемным разуменнем, што гэта, у прынцыпе, адны толькі немагчымасці...

Яшчэ перш чым ён развітаўся з цесным бацькоўскім горадам, паціху разышліся скрэпы й ніці, што трымалі яго тут. Старадаўні род Крэгераў паступова трапіў у стан разбурэння і заняпаду, і ў людзей была прычына суадносіць самога Тоніа Крэгера з прыкметамі гэтага стану. Бацькава маці, ачольніца роду, памерла, а неўзабаве пасля яе смерці памёр і бацька, высокі, задумлівы, акуратна апрануты пан з палявою кветачкай у пятліцы. Вялікі дом Крэгераў разам з яго прыстойнаю гісторыяй быў выстаўлены на продаж, а фірма была распушчана. Аднак маці Тоніа, яго прыгожая палымяная маці, якая так выдатна іграла на раялі і мандаліне і якой усё было аб'явава, пасля года жалобы зноў выйшла замуж — за музыканта-віртуоза з італьянскім імем, за якім яна падалася ў блакітную далеч. Тоніа Крэгер палічыў гэты ўчынак трохі падступным; але ці ягонай гэта была справа — перашкаджаць ёй у тым? Ён пісаў вершы і не мог адказаць, а кім жа ён усё-такі меркаваў стаць у гэтым свеце?

І ён пакінуў кантаваты родны горад, вакол вільчакоў якога свісцеў вільготны вецер; пакінуў фантан і стары арэшнік у садзе, знаёмцаў сваёй маладосці; пакінуў таксама і мора, якое ён так любіў, і не адчуў анізвання болю. Бо ён вырас і паразумнеў, зразумеў, што з ім дзеецца, і шчыра пасмейваўся з недарэчнага і нікчэмнага існавання, якое так доўга трымала яго ў сваім атачэнні.

Ён аддаў усяго сябе на волю сілы, якая падавалася яму самаю высакароднаю на зямлі, служыць якой, як яму здавалася, ён быў

пакліканы, і якая абяцала яму веліч і пашану, сілу духу ды слова, якая з усмешкаю ўзвышаецца на троне над бессвядомым і нямым жыццём. З маладым запалам ён аддаўся ёй, і яна аддзячыла яму ўсім тым, чым яна можа абдарыць, а таксама бязлітасна забрала ў яго ўсё, што яна звычайна забірае ў якасці адплаты.

Яна абвастрыла яго зрок і дазволіла яму пранікнуць у сэнс высокіх слоў, якія надзімаюць грудзі людзей; яна адкрыла яму душы і зрабіла яго празорлівым, дазволіўшы зазірнуць у сярэдзіну свету і ва ўсё канчатковае, што хаваецца за словамі і дзеяннямі. Але галоўнае, што ён убачыў — камізм і нікчэмнасць... камізм і нікчэмнасць.

І тут, разам з пакутамі і пыхаю пазнання, прыйшла самота, бо яго не трывалі ў коле прастадушных з вясёла-змрочным духам: ім перашкаджала стыгма на ягоным ілбе. Але ўсё больш салодкім для яго рабілася задавальненне ад слова ды формы, бо ён меў звычку казаць (і ўжо занатаваў гэта), што адно веданне душы непазбежна прыносіла б смутак, калі б радасці выказвання не ўтрымлівалі нас у пільна бадзёрым стане.

Ён жыве у вялікіх гарадах, нярэдка і на поўдні, ад сонца якога ён абяцаў сабе больш шыкоўную спеласць свайго мастацтва; а магчыма, гэта ішло ад крыві яго маці, — чаму яго так цягнула туды. Але раз яго сэрца не магло жыць без любові, то ён паддаўся прыгодам плоці, рынуўся глыбока ў юр і палымяную правіннасць і пры гэтам невыказна пакутаваў. Магчыма, у ім жыла спадчыннасць бацькі — высокага, задуменага, чыста апрагнутага мужчыны з палявою кветачкай у пятліцы — якая там, у глыбіні, змушала яго пакутаваць і часам абуджала ў ім слабы тужлівы ўспамін пра ўцеху душы, якая калісьці была ўласцівая яму і якая не паўтаралася больш ні ў якіх захапленнях.

Агіда і нянавісць да праяў пачуццёвасці апанавалі ім, а таксама прага чысціні й добрапрыстойнасці, у той час як ён усё ж дыхаў паветрам мастацтва, халаднаватым і салодкім, прапахлым свежасцю паветрам заўсёднай вясны, у якім усё паддаецца жыватворным інстынктам, булькаціць і родзіцца ў патаемнай асалодзе апладнення. Так і атрымалася, што ён, маральна нястрымна кіданы сюды-туды паміж дзвюма крайнасцямі, паміж

ледзяной духоўнасцю і пачуццёвай жарсцю, што раз’ядала душу; адчуваючы згрызоты сумлення, ён вёў знясільвальны лад жыцця, небывалае, распушчанае і надзвычайнае жыццё, якое ён, Тонія Крэгер, у прынцеіпе ўспрымаў з агідаю. «Які заблытаны шлях! — часам думаў ён. — Як гэта магло здарыцца, што я трапіў ва ўсе гэтыя дзівосныя прыгоды? Я ж не цыган у зялёнай кібітцы па паходжанні...»

Але ў той меры, наколькі слабела яго здароўе, настолькі ж абвастралася яго мастакоўскасць, рабілася больш выбіральной, тонкай, каштоўнай, шыкоўнай, нястрыманай у дачыненні да банальнасці і надзвычай адчувальнай у пытаннях такту і густу. Калі ён апублікаваўся ўпершыню, сярод знаўцаў гучна выказваліся ўхваленне і радасць, бо гэта быў па-майстэрску зроблены твор, прадэманстраваны ім, поўны гумару і знаёмства з пакутамі. І неўзабаве яго імя, тое самае, якім некалі яго, ганячы, выклікалі настаўнікі, тое самае, якім ён падпісваў свае першыя рыфмаваныя радкі каля арэшніка, фантана і на моры, гэтае гучанне, сплеченае з поўдня і поўначы, гэтае экзатычнае выдыхнутае бюргерскае імя стала формулай, якая азначала штосьці выдатнае; бо да балючай грунтоўнасці яго досведу далучылася непарыўна ўпартая і раўнівая руплівасць, якая ў барацьбе з выбіральной раздражняльнасцю яго густу спарадзіла ў моцных пакутах незвычайныя творы.

Ён працаваў не так, як іншы, хто працуе, каб жыць, а як чалавек, які больш нічога не хоча, а толькі працаваць, бо ён сябе як жывога чалавека ўважае за нішто, жадае, каб з ім лічыліся толькі як з творцам, а ў астатнім застаецца шэрым і непрыкметным, як артыст без грыва, які выглядае нікім, пакуль нічога не іграе. Ён працаваў моўчкі, ізалявана, нябачна і поўны пагарды да тых мізэрных асоб, для якіх талент быў публічным упрыгожаннем, якія, багатыя ці бедныя, хадзілі здзічэлымі і абадранымі ці дэманстравалі сваю раскошу адмысловымі галыштукамі, у першую чаргу хацелі жыць шчасліва, добразычліва і ў ладзе з мастацтвам, не ведаючы пра тое, што добрыя творы з’яўляюцца толькі пад уціскам кепскага жыцця, што той, хто жыве, не працуе, і што трэба памерці, каб быць сапраўдным творцам.

«Я не перашкаджаю?» — спытаў Тонія Крэгер на парозе атэлье. Ён трымаў у адной руцэ капялюш і нават крыху пакланіўся, хоць Лізавета Іванаўна была яго сяброўкаю, з якою ён быў шчыры ва ўсім.

«Змілуйцеся, Тонія Крэгер, заходзьце не цырымонячыся! — адказала яна з пераменлівым націскам. — Вядома, што ў Вас выдатнае выхаванне і Вы ведаеце, што такое прыстойнасць». Пры гэтым яна ўзяла свой пэндзаль у левую руку, якой ужо трымала палітру, падала яму правую і зірнула ў твар з усмешкаю і хітаючы галавою.

«Ну так, але ж Вы працуеце, — сказаў ён. — Дазвольце зірнуць... О, Вы робіце поспехі». І ён пачаў праглядаць маляўнічыя накіды, якія ляжалі з абодвух бакоў мальберта на крэслах, і вялікае палатно, нацягнутае на падрамнік, на якім у забытым і схематычным эскізе, зробленым вугалем, пачалі з'яўляцца каляровыя мазкі.

Гэта было ў Мюнхене ў аддаленым ад вуліцы будынку на Шэлінгштрасэ, на адным з верхніх паверхаў. Знадворку, за акном на паўночным баку, панавалі сінеча неба, шчабятанне птушак і сонечнае святло; і пасланец вясны, салодкі павеў, што трапляў цераз адчыненую фортку, мяшаўся з пахам фіксатара і алейнай фарбы, які напаўняў прасторную майстэрню. Залацістае святло сонечнага надвячорка бесперашкодна залівала вялізнае пуставатае атэлье, старанна асвятляла крыху пашкоджаную ўжо падлогу, грубы стол каля акна, заняты бутэлеккамі, цюбікамі і пэндзлямі, ды эскізы без рам на сценах, на якіх не было шпалераў; яно асвятляла шырму з парванага шоўку, якая недалёка ад дзвярэй адгароджвала маленькі, стылёва абстаўлены куток для жытла і адпачынку; асвятляла будучы твор на мальберце, а перад ім мастачку і паэта.

Яна была з ім прыкладна аднолькавага ўзросту, а менавіта ёй пераваліла крышку за трыццаць. У цёмна-сінім адзенні з заплямленым фартухом, яна сядзела на маленькім услончыку, абапёршыся падбароддзем на рукі. Яе каштанавыя валасы,

добра прыгладжаныя і з бакоў ужо трохі пасівелья, захіналі лёгкімі хвалямі скроні і абрамлялі яе смуглявы, славянскі, бясконца сімпатычны твар з кірпатым носам, скуламі, якія рэзка выступалі, і маленькімі чорнымі зіхоткімі вачыма. Яна напружана, недаверліва і быццам раздражнёна, скоса і прыжмурана ацэньвала сваю працу.

Ён стаяў побач, упёршы правую руку ў сцягну, а леваю паспешліва круціў свой руды вус. Яго косыя бровы рухаліся змрочна і напружана, прычым ён, як звычайна, ціха насвістваў сабе пад нос. Ён быў апрануты надзвычай акуратна і добра, у касцюм спакойнага шэрага колеру і строгага крою. Але на яго прыгожа прапрацаваным ілбе, над якім так надзвычай проста і ўпарадкавана ляжалі цёмныя валасы, быў прыкметны нервовы цік, а рысы яго паўднёвага твару былі ўжо рэзкія, як быццам праведзеныя цвёрдым грыфелем і адчаканеныя; у той час як рот быў акрэслены вельмі пяшчотна, яго падбароддзе здавалася нават мяккім... Праз нейкую хвіліну ён правёў рукою па лбе і вачах і адварнуўся.

«Мне не трэба было прыходзіць», — сказаў ён.

«Чаму не, Тоніа Крэгер?»

«Я толькі што ўстаў ад сваёй працы, Лізавета, і ў маёй галаве ўсё так, як на гэтым палатне. Толькі каркас, бледны, запэцканы выпраўленнямі эскіз і некалькі каляровых плям, ага; і вось я прыходжу сюды і бачу тое самае. І я тут зноў знаходжу канфлікт і супярэчнасць, — сказаў ён і прынохаўся да паветра, — якія мучылі мяне дома. Дзіўна. Калі табою валодае якая-небудзь думка, то ты знаходзіш яе сляды ўжо ўсюды, ты адчуваеш яе пах, нават на ветры. Фіксатар і вясенні водар, ці не так? Мастацтва і... ну, а што іншае? Не гаварыце “прырода”, Лізавета — “прырода” не знясільвае. Ах, не, лепш я, мусіць, пашпацыраваў бы, хоць і тут — пытанне ці лепш бы я сябе тады адчуваў? Пяць хвілін таму недалёка адгэтуль я сустрэў аднаго прыяцеля, Адальберта, навеліста. “Заклятая Богам вясна!”, — сказаў ён у сваёй агрэсіўнай манеры. “Яна была і застаецца самай жудаснай парой года! Ці можа Вам, Крэгер, прыйсці разумная думка, ці можаце Вы спакойна вынайсці самы маленькі досціп і дзей-

нічаць, калі Вам самым непрыстойным чынам свярбіць у крыві і адбірае спакой процьма недарэчных сенсацый, якія, як толькі Вы пачняце іх правяраць, выяўляюцца абсалютна трывіяльнай непатрэбшчынай? Што да мяне, то я зараз іду ў кавярню. Гэта нейтральная, незалежная ад змены пораў года тэрыторыя — ці ведаеце, яна з’яўляецца, так бы мовіць, ізаляванай і ўзвышанай сферай літаратурнай справы, у якой чалавек здольны толькі на высакародныя ідэі”. І ён пайшоў у кавярню, а магчыма, і мне варта было пайсці з ім».

Лізавета было весела.

«Гэта добра, Тонія Крэгер. Прыдумка з “непрыстойным свербам” добрая. І ён у пэўнай ступені мае рацыю, бо для працы вясна сапраўды не вельмі спрыяльная. Але ўсё ж звярніце ўвагу. Я, насуперак усяму, я займаюся вось гэтай маленькай справай, гэтым маленькім досціпам і дзейнічаю, як сказаў бы Адальберт. Пасля гэтага мы пойдзем у “салон” і вып’ем гарбаты, і Вы выскажаце ўсё, што ў Вас на душы; бо я дакладна бачу, што сёння Вы на ўзводзе. А пакуль што прымасціцеся дзе-небудзь, напрыклад, на той скрынцы, калі не баіцеся за сваё патрыцыянскае адзенне...»

«Ах, не чапайце маё адзенне, Лізавета Іванаўна! Ці Вы жадаеце, каб я бегаў у парванай аксамітнай куртачцы ці чырвонай шоўкавай камізэльцы? Мастак заўсёды ў душы прыхільнік прыгод. Знешне трэба добра апранацца, д’ябал забяры, і паводзіць сябе, як прыстойны чалавек... Не, я не на ўзводзе», — сказаў ён і паглядзеў, як яна на мальберце змешвала фарбы. «Вы ж чуеце, што толькі праблемы і супярэчлівасць — гэта тое, што займае мяне і што перашкаджала мне працаваць... А пра што мы толькі што размаўлялі? Пра Адальберта, навеліста, і які ён горды і цвёрды чалавек. “Вясна — самая жудасная пара года”, — сказаў ён і пайшоў у кавярню. Бо трэба ведаць, чаго ты хочаш, ці не так? Каб Вы ведалі, вясна і мяне робіць нервовым, а мілая трывіяльнасць успамінаў і адчуванняў, якія яна выклікае, прыводзіць і мяне ў збянтэжанасць; але я не магу пераадолець сябе, каб ганіць яе і пагарджаць ёй за гэта; справа палягае ў тым, што я саромлюся яе, саромлюся яе чыстай натуральнасці і яе пера-

можнай маладосці. І я не ведаю, ці мне зайздросціць Адальберту, ці пагарджаць ім за тое, што ён пра гэта нічога не ведае...

Вясной працуецца дрэнна, вядома, а чаму? Бо ў цябе — адчуванні. І толькі халтуршчык думае, што творца мае права адчуваць. Любы сапраўдны і шчыры мастак толькі ўсміхнецца з наіўнасці гэтай халтурніцкай дурноты, магчыма — толькі меланхалічна, але ўсміхнецца. Бо тое, што кажуць, ніколі не можа быць галоўным, а толькі аб'якавым самім па сабе матэрыялам, з якога з гулівай і спакойнай перавагай павінны стварацца эстэтычна дзейсны вобраз. Калі Вам занадта важна тое, што Вы хочаце сказаць, калі Ваша сэрца занадта моцна б'ецца дзеля гэтага, то Вы можаце быць упэўненыя ў поўным фіяска. Вы робіцеся патэтычным, Вы робіцеся сентыментальным, штосьці нязграбнае, няўключна-сур'эзнае, нястрыманае, пазбаўленае іроніі, прэснае, сумнае, банальнае будзе вынікам Вашых намаганняў, і нічога, акрамя аб'якавасці, у людзей, нічога, акрамя расчаравання і смутку, у Вас саміх урэшце... Бо справа палягае вось у чым, Лізавета: пачуццё, цёплае, сардэчнае пачуццё заўсёды банальнае і непрыгоднае, а ў мастацтве дзейснымі бываюць толькі раздражняльнікі і халодныя экстазы нашай сапсаванай, нашай мастакоўскай нервовай сістэмы. Неабходна, каб было штосьці пазачалавечнае і нялюдскае, трэба знаходзіцца ў незвычайна аддаленых і безудзельных адносінах да людскога, каб быць у стане і ўвогуле адважыцца гуляць з гэтым, паказваць яго дзейсна і з густам. Валоданне стылем, формай і здольнасць выявы прадугледжвае гэтыя выбарныя адносіны да людскога, ды і пэўнае чалавечае збядненне і спусташэнне. Бо здаровае і моцнае пачуццё, як заўжды, не мае густу. Мастак канчаецца, як толькі ён становіцца чалавекам і пачынае адчуваць. Гэта ведаў Адальберт, і таму ён накіраваўся ў кавярню, у "аддаленую сферу", вядома!»

«Ну добра, Бог з ім, бацюхна, — сказала Лізавета і пачала мыць рукі ў бляшанай ванне. — Вам не варта ісці за ім следам».

«Не, Лізавета, я не іду за ім, і менавіта толькі таму, што я час ад часу крышку здольны яшчэ саромецца перад вясною майго мастацкага занятку. Бачыце, калі-нікалі я атрымліваю

лісты невядома ад каго, ухвальныя і ўдзячныя лісты ад маіх прыхільнікаў, поўныя зачаравання допісы захопленых людзей. Я чытаю гэтыя допісы, і хваляванне ахоплівае мяне ад шчырасці гэтага цёплага і бездапаможнага чалавечага пачуцця, якое дало штуршок майму мастацтву, нават пэўнае спачуванне авалодвае мною ў дачыненні да зачараванай найўнасці, якая прамаўляе з гэтых радкоў, і я чырванею пры думцы, наколькі б гэты шчыры чалавек працверазеў, калі б ён аднойчы зазірнуў за кулісы, калі б яго нявіннасць зразумела, што сумленны, здаровы і прыстойны чалавек увогуле не піша, не іграе на сцэне, не піша музыку... Ды ўсё гэта не перашкаджае мне выкарыстоўваць яго захапленне маёй геніяльнасцю, каб яшчэ больш узвысіцца і натхняцца, я раблю выгляд, быццам успрымаю ўсё гэта вельмі сур'ёзна, і яшчэ старанней строю важную міну, як малпа, якая іграе вялікага чалавека... Ах, не пярэчце мне, Лізавета! Я кажу Вам, што я часта смяртэльна зняможаны паказваць чалавечнае, не ўдзельнічаючы ў чалавечным... Ці з'яўляецца мастак увогуле мужчынам? Пра гэта патрэбна спытаць "бабу"! Мне здаецца, што мы, мастакі, усе часткова падзяляем лёс тых прэпараваных папскіх спевакоў... Мы спяваем вельмі кранальна прыгожа. Аднак...»

«Вам варта было б крышку пасаромецца, Тонія Крэгер. Пойдзем, калі ласка, піць гарбату. Кіпень зараз згатуецца, а вось тут папяросы. Вы спыніліся на спевах сапрана, то цяпер працягвайце. Але Вам варта было б пасаромецца. Калі б мне не было вядома, з якой ганаровай жарсцю Вы аддадзены сваёй прафесіі...»

«Нічога не кажыце аб "прафесіі", Лізавета Іванаўна! Літатура ўвогуле не прафесія, а праклён — каб Вы ведалі. Калі ён робіцца адчувальным, гэты праклён? Рана, жудасна рана. У той час, калі яшчэ трэба было б жыць спакойна ў міры і згодзе з Богам і ўсім светам. Вы пачынаеце адчуваць сябе адзначаным, загадкава супрацьпастаўленым у дачыненні да астатніх, да звычайных, простых; прадонне іроніі, нявер'я, апазіцыі, пазнання, пачуцця, якое адлучае Вас ад людзей, і гэта паглыбляецца ўсё больш і больш, Вы — сам па сабе, і з гэтага часу ўжо няма больш аніякага паразумення. Што за лёс! Пры ўмове, што сэрца заста-

лося дастаткова жывым, дастаткова пяшчотным, каб адчуваць, што гэта жакхіва!.. Ваша самасвядомасць запалееца, бо сярод тысяч Вы на сваім чале адчуваеце, фізічна і маральна, знак, які не пазбегне нічыйго позірку. Я ведаў аднаго геніяльнага акцёра, які як чалавек мусіў змагацца з хваравітай скаванасцю і нястрыманасцю. Яго звышраздражнёнае пачуццё эга разам з адсутнасцю ролі, мастацкай задачы выклікалі комплексы ў гэтага сапраўднага артыста і няшчаснага чалавека... Мастака — сапраўднага, не такога, дзяржаўнай прафесій якога з'ўляецца мастацтва, а пазначанага пячаткай таленту і праз тое праклятага — Вы заўсёды вострым позіркам вылучыце з людскога натоўпу. Пачуццё адмежаванасці і непрыналежнасці, адчуванне пазнавальнасці і назірання, штосьці адначасова каралеўскае і засаромленае адбываюцца на яго твары. У рысах караля, які ў цывільнай вопратцы ідзе скрозь людскі тлум, можна назіраць нешта падобнае. Але тут не дапаможа ніякая цывільная апрапаха, Лізавета! Пераапранайцеся, захутвайцеся, нацягвайце на сябе вопратку аташэ ці гвардзейскага лейтэнанта ў адпачынку: варта Вам толькі ўзняць вочы і сказаць адно слова, і кожны ўжо будзе ведаць, што Вы не чалавек, а штосьці чужое, сумнеўнае, іншае...

Але што такое мастак? Ні перад адным пытаннем утульнасць і пазнавальная інерцыя не выяўлялі сябе больш марудлівымі, чым перад гэтым. "Гэта — дар", — кажуць пакорліва добрыя людзі, якія знаходзяцца пад уздзеяннем якога-небудзь мастака, бо вясёлыя і ўзвышаныя ўздзеянні, паводле іх добразычлівых меркаванняў, павінны і паходзіць ад вясёлых і ўзвышаных уздзеянняў; і ніхто не падазрае, што тут справа палягае, магчыма, у надзвычай дрэнна абумоўленым, надзвычай сумнеўным "дары"... Вядома, што мастакі вельмі датклівыя — а таксама вядома, што такая рыса звычайна не сустракаецца ў людзей з чыстым сумленнем і салідна абгрунтаваным пачуццём уласнага гонару... Бачыце, Лізавета, я на дне душы — калі гэта перакласці на духоўную мову — наконт мастакоўскага тыпу адчуваю поўнае падазрэнне, якое любы з маіх ганаровых продкаў на поўначы ў цесным горадзе выявіў бы ў дачыненні да нейкага

блазна і авантурнага артыста, які заявіўся б у ягоны дом. Я ведаю аднаго банкіра, пасівелага прадпрымальніка, які валодае дарам пісаць навелы. Ён карыстаецца гэтым дарам у вольныя гадзіны, і яго працы часам бываюць проста выдатнымі. Нягледзячы — я кажу “нягледзячы” — на такую ўзвышаную здольнасць, гэты чалавек не зусім бездакорны; наадварот, яму ўжо давялося адбыць цяжкае пакаранне пазбаўленнем волі, і, трэба сказаць, з важкіх прычын. Ага, гэта здарылася, па сутнасці, толькі ў месцы адбывання пакарання — тое, што ён заўважыў сваю здольнасць, і яго досвед вязня стаўся галоўным матывам ва ўсіх яго тварэннях. З гэтага можна было б з нейкай доляю дзёрзкасці зрабіць выснову, што, каб стаць паэтам, неабходна паходзіць з свайго кштату карнай установы. Але ці не напрошваецца падазрэнне, што яго перажыванні ў турме, мусіць, не так шчыра пераплеценія з каранямі і падмуркамі яго мастацкасці, як тое, што яго завяло туды?.. Банкір, які піша навелы, гэта рарытэт, ці не так? Але некрымінальны, прыстойны і салідны банкір, які б пісаў навелы, — такога не бывае... Вось, Вы цяпер смеяцеся, а я жартую толькі напалову. Ніводная праблема, ніводная ў свеце, не прыносіць большых пакут, чым тыя, што створаны мастацкасцю і яе ўздзеяннем на людзей. Вазьміце самае цудоўнае тварэнне самага тыповага і таму самага магутнага мастака, вазьміце такія слабы і двухсэнсоўны твор, як “Трыстан і Ізольда”, і паназірайце за ўздзеяннем, якое робіць гэты твор на маладога, здоровага чалавека, вельмі моцна ўспрымальнага. Вы ўбачыце ўзвышэнне, прыток сіл, цёплае, шчырае захапленне — магчыма, штуршок да ўласнай “мастацкай” творчасці... Бедны дылетант! З намі, мастакамі, усё прынцыпова адбываецца зусім не так, як ён, мусіць, уяўляе сабе сваім “цёплым сэрцам” і “шчырым энтузіязмам”. Я не раз бачыў, як мастакоў услаўляюць ды ўзносяць жанчыны і маладыя людзі, у той час як я сам ведаў пра іх... Што да паходжання, суправаджальных з’яў і варункаў мастацкасці, то ўвесь час даведваешся пра штосьці дзіўна незвычайнае...»

«І гэта датычыць толькі іншых, Тонія Крэгер, — прабачце — ці не толькі іншых?»

Ён маўчаў. Ён нахмурыў свае косыя бровы і пачаў насвіст-
ваць самому сабе пад нос.

«Дайце, калі ласка, Ваш кубчак, Тоніа. Яна не моцная. І вазьміце новую цыгарэту. Між іншым, Вы, пэўна, добра ведаеце, што Вы разглядаеце рэчы так, як іх зусім неабавязкова разглядаць...»

«Гэта адказ Гарацыа, шаноўная Лізавета. Разглядаць рэчы так значыла б разглядаць іх дакладна, ці праўда?»

«Я кажу, што іх можна разглядаць гэтаксама дакладна і з іншага боку, Тоніа Крэгер. Я толькі дурная кабета, якая малое, і калі ў мяне ўвогуле ёсць нейкі адказ Вам, калі я магу крышку ўзяць пад абарону ад Вас Вашу ўласную прафэсію, дык тое, што я скажу, не ўтрымлівае нічога новага — адно толькі згадку пра тое, што Вы самі вельмі добра ведаеце... Як, напрыклад, ачышчальнае, гаючае ўздзеянне літаратуры разбурэнне жарсцей, дзякуючы пазнанню і слову; літаратура, як шлях да разумення, да прабачэння і любові; вызвольная сіла мовы; дух літаратуры як самая высакародная з'ява чалавечага духу ўвогуле; літаратар як дасканалы чалавек, як святы; разглядаць рэчы так азначала б разглядаць іх недастаткова дакладна?»

«Вы маеце права так гаворыць, Лізавета Іванаўна, і менавіта ў дачыненні да творчасці Вашых творцаў, вартай пакланення расійскай літаратуры, якая, шчыра кажучы, уяўляе сабою святую літаратуру, пра якую Вы гаворыце. Але я не пакінуў Вашых пярэчанняў без увагі, бо яны з'яўляюцца складнікам таго, чым сёння заняты мой розум... Зірніце на мяне. Я выглядаю не залішне бадзёрым, праўда? Стараваты і з рэзкімі рысамі ды змораны, ці не так? А цяпер, каб вярнуцца да "пазнання", то такім, мусіць, і павінен быць чалавек з дому выхаваны дабраверным, дабрадушным, зычлівым і крышку сентыментальным, але які, дзякуючы псіхалагічнай празорлівасці, быў проста пазбаўлены раўнавагі і загублены. Не даць улады над сабою журботнасці свету; назіраць, запамінаць, дапасоўваць, нават самае пакутлівае, і, між тым, захоўваць добры гумор, ужо ў поўнай упэўненасці ў маральнай перавазе над агідным вынаходствам быцця, — так, вядома! Аднак часам усё гэта, нягледзячы на

ўсе задаволенасці выявы, крышку пераўзыходзіць Вашы мажлівасці. Усё разумець — значыць усё прабачыць? Я й не ведаю. Ёсць нешта такое, што я называю агідаю пазнання, Лізавета. Гэта стан, у якім чалавеку дастаткова зразумець рэч, каб ужо адчуваць смяротную агіду (і не быць гатовым да замірэння), — прыклад Гамлета, датчаніна, гэтага тыповага літаратара. Ён ведаў, што гэта такое: быць пакліканым дзеля ведаў, не будучы народжаным для гэтага. Мусіць празорліва бачыць і праз слёзы пачуцця пазнаваць, запамінаць, назіраць, а ўбачанае ад класці ўбок яшчэ ў тых імгненні, калі рукі сплятаюцца, вусны знаходзяць іншыя, калі позірк чалавека слепне ад адчування, гасне, — гэта подла, Лізавета, гэта падступна, абуральна... але якая з таго карысць — абурацца?

Яшчэ адзін бок справы, не менш варты ўвагі, — гэта, вядома, пыха, абьякавасць і іранічная няўцямнасць у дачыненні да ўсялякай праўды; гэтаксама фактам з'яўляецца тое, што нідзе ў свеце справы не знаходзяцца ў больш маўклівым і безнадзейным стане, чым у коле дасціпных людзей, гэтых стрэльных вераб'ёў. Усялякае пазнанне — старое і сумнае. Выкажыце ісціну, пры здабыванні і валоданні якой Вы, магчыма, адчулі пэўную юнацкую радасць, — і на Вашу простую асветленасць адкажуць зусім кароткім выдыхам паветра праз нос... Ах, літаратура знясілвае, Лізавета! У грамадстве з некім можа, я запэўніваю Вас, здарыцца такое, што з прычыны толькі скепсісу і ўстрымання ад меркаванняў яго палічаць неразумным, у той час калі ён толькі напышлівы і прыгнечаны... Гэта што да "пазнання". Але што датычыцца "слова", то тут справа палягае, магчыма, не гэтулькі ў збавенні, колькі ў ахалоджванні, заледзяненні адчування? Калі сур'ёзна, справа палягае ў ледзяных і абуральна напышлівых акалічнасцях у гэтым раптоўным павярхоўным вырашэнні пачуцця праз літаратурную мову. Калі ў Вас сэрца перапоўнена, то Вы адчуваеце сябе вельмі ўжо ахопленым салодкаю і ўзвышанаю падзеяй: няма нічога больш простага! Вы ідзяце да пісьменніка, і ўсё ў вас урэгулюецца ў самы кароткі тэрмін. Ён прааналізуе справу і сфармулюе, назаве сваім імем, выкажацца і дасць Вам слова; вырашыць Вам усё раз і назаў-

сёды ды зробіць абьякавым і не прыме ад Вас ніякае падзякі. А Вы з адчуваннем палёгкі, прахалоды і праяснення накіруецеся дадому і здзівіцеся, што ж зусім нядаўна магло з такой салодкаю трывогаю псаваць Вам настрой ва ўсёй справе? І Вы хочаце сур'ёзна заступацца за гэтага халоднага і славалюбнага шарлатана? Тое, што выяўлена, — так гучыць яго крэда — з тым скончана. Калі ўвесь свет выразна выяўлены, то з ім скончана: ён збаўлены, уладкаваны... Вельмі добра! Аднак я не належу да нігілістаў...»

«Вы — не...», — сказала Лізавета. Яна якраз трымала лыжачку з гарбатаю каля рота і замёрла ў гэтай позе.

«Ну, добра... добра... прыходзьце да сябе, Лізавета! Я — не, я Вам кажу гэта ў дачыненні да жывога пачуцця. Ці бачыце, пісьменнік у прынце не разумее, што жыццё можа яшчэ працягваць пражывацца, што яно таго не саромеецца пасля таго, як яно ўжо канчаткова выяўлена і з ім "скончана". Але, глянь ты, нягледзячы на ўсё збавенне, яно працягвае пры дапамозе літаратуры нястрымна грашыць; бо ў вачах духу любое дзеянне — грэх.

Я ўжо сканчваю, Лізавета. Паслухайце мяне, я люблю жыццё — гэта прызнанне. Прыміце яго і зберажыце, — у гэтым я яшчэ нікому не прызнаваўся. Казалі, нават пісалі і публікавалі, што я ненавіджу жыццё, ці баюся яго, ці пагарджаю ім, ці адчуваю агіду да яго. Я любіў гэта слухаць, гэта цешыла мяне, але з гэтай прычыны такія выказванні не менш памылковыя... Вы ўсміхаецеся, Лізавета, і я ведаю, з чаго. Але я малю Вас: не лічыце тое, што я Вам цяпер кажу, літаратураю! Не думайце пра Чэзарэ Борджыя ці пра нейкую нецвярозую філасофію, якая ўздымае яго на шчыт! Ён для мяне — нішто, гэты Чэзарэ Борджыя, я вельмі невысокай думкі пра яго, і я ніколі не зразумею, як можна надзвычайнае і дэманічнае шанаваць у якасці ідэалу. Не, "жыццё", якое само па сабе як вечная процілегласць духу і мастацтву, — не як прадбачанне крывавай велічы й дзікай прыгажосці, не як надзвычайнае дэманструе нам сябе звычайным; наадварот, нармальнае, добрапрыстойнае і добра-зычлівае — вось царства нашых палкіх жаданняў, гэта — жыц-

цё ў яго спакуслівай банальнасці! Той чалавек яшчэ далёка не мастак, шаноўная мая, самай важнай і глыбокай марай якога з'яўляецца вытанчанасць, эксцэнтрычнасць і сатанізм, каму не знаёмае гэтае жарснае імкненне да нявіннага, простага і жывога, да кропелькі сяброўства, адданасці, даверлівасці і людскога шчасця, — прыхаванае жаданне, Лізавета, асалоды звычайнасці, што раз'ядае душу!..

Чалавек-сябра! Ці паверыце Вы, што для мяне быў бы гонар і шчасце, калі б я займеў сярод людзей сябра? Але пакуль што ў мяне былі сябры толькі сярод дэманаў, кобальдаў, жahlівых пачвар і немых спецыялістаў пазнання — сярод літаратараў.

Часам я трапляю на які-небудзь подыум, сустракаю ў нейкай зале людзей, якія прыйшлі, каб паслухаць мяне. Бачыце, тады здараецца, што я пры аглядзе публікі назіраю за сабою, лаўлю сябе на тым, як я таемна прыглядваюся да тых, хто вакол мяне ў аўдыторыі, трымаючы ў сэрцы пытанне: хто гэта, які падыходзіў да мяне, чые воплескі і падзяка пранікаюць у мяне, з кім маё мастацтва мяне тут ідэальна лучыць... Я не знаходжу таго, што шукаю, Лізавета. Я знаходжу статак і грамаду, якая мне добра знаёмая, быццам сход першых хрысціян: людзей з нязграбнымі целамаі і тонкімаі душамаі; людзей, якія ўвесь час падаюць, так бы мовіць, Вы разумееце мяне, і для якіх паэзія — гэта мяккая помста за жыццё... адны толькі пакутныя, і пажадлівыя, і бедныя, і ніколі ніводнага з іншых, блакітнавокіх, Лізавета, якім дух не патрэбны!..

І ці не ёсць гэта, урэшце, вартым жалю недахопам паслядоўнасці: радавацца, калі б яно было інакш? Гэта супярэчыць здароваму сэнсу — любіць жыццё і ўсё-такі імкнуцца пры дапамозе ўсіх мастацкіх сродкаў перацягнуць яго на свой бок, зававажаць яго для розных вытанчанасцей і меланхолій, для ўсякіх хворых арыстакратаў літаратуры. Царства мастацтва павялічваецца, а царства здароўя і цнатлівасці змяншаецца на зямлі. Трэба было б тое, што яшчэ засталася, самым старанным чынам закансерваваць, а таксама не трэба было б спакушаць паэзіяй людзей, якія куды больш любяць чытаць кнігі пра коней з маментальнымі здымкамаі!

Бо, па вялікім рахунку, што магло б выклікаць большае пачуццё жалю, чым жыццё, якое спакушаецца мастацтвам? Мы, мастакі, нікім так глыбока не пагарджаем, як дылетантам, жывым чалавекам, які думае пры выпадку, акрамя ўсяго, калі-небудзь пабыць яшчэ і мастаком. Запэўніваю Вас, што такая пагарда ўваходзіць у шэраг і маіх жыццёвых пачуццяў. Я знаходжуся ў кампаніі ў добрым доме; тут ядуць, п'юць, вядуць нязмушаную гаворку, разумеюць адзін аднаго найлепшым чынам, і ў мяне пануе адчуванне радасці і ўдзячнасці за тое, што я магу на нейкі час знікнуць сярод роўных няхітрых і шчырых людзей. Раптам (гэта здарылася са мною) устае афіцэр, лейтэнант, сімпатычны стройны чалавек, пра якога я ніколі б не падумаў, што ён здольны на ўчынак, не варты яго пачэснай формы, і недвухсэнсоўнымі словамі просіць дазволу прачытаць нам некалькі вершаў, якія ён напісаў. Яму даюць з разгубленай усмешкаю гэты дазвол, і ён ажыццяўляе свой намер, чытаючы з аркушыка, які ён хаваў пад палой мундзіра, свой твор, штосьці, прысвечанае музыцы і каханню, карацей кажучы, як глыбока прачула, так і нядзейсна. А цяпер я звяртаюся да кожнага: лейтэнант! Уладар свету! Яму ж гэта сапраўды было непатрэбна! І вось адбываецца тое, што павінна было адбыцца: выцягнутыя твары, мёртвае маўчанне, крышку ненатуральных апладысмантаў і глыбока непрыемнае адчуванне навокал. Першы душэўны факт, усвядомлены мною, палягаў у тым, што я адчуў сябе таксама вінаватым у сапсаваным гуморы, які стварыў у прысутных гэты неразважлівы малады чалавек; без сумнення — праз гэта на мяне, у чым рамястве ён выдаў халтуру, скіраваліся клівыя і адчужаныя позіркы. А другі факт палягае ў тым, што гэты чалавек, да існасці і сутнасці якога я толькі што адчуваў самую шчырую пашану, раптам на маіх вачах падае, падае, падае... Спачувальная зычлівасць ахоплівае мяне. Я падыходжу, як і іншыя адважныя і дабрадушныя паны, да яго і пачынаю запэўніваць яго. "Мае віншаванні, — кажу я, — пане лейтэнант! Якая сімпатычная здольнасць! Не, гэта было выдатна!" І неўзабаве я ледзьве не ляпаю яго па плячы. Але ці ёсць добразычлівасць тым пачуццём, якое трэба выказаць лейтэнанту?.. Сам вінава-

ты! Вось ён і стаяў, засаромлена раскайваючыся ў памылковай веры, што можна сарваць толькі адзін лісток, адзіны, з лаўровага вянка мастацтва, не заплаціўшы за гэта сваім жыццём. Не, тут я падтрымліваю майго калегу, крымінальнага банкіра... Але ці не здаецца Вам, Лізавета, што ў мяне сёння гамлетаўская гаварлівасць?»

«Вы ўжо закончылі, Тонія Крэгер?»

«Не. Але я больш нічога не скажу».

«Ды і хопіць... Вы чакаеце адказу?»

«А ў Вас які-небудзь ёсць?»

«Я думаю, што ёсць... Я ўважліва Вас слухала, Тонія, ад пачатку да канца, і хачу даць Вам адказ, які пасаваў бы да ўсяго, што Вы сёння папаўдні нагаварылі, і які з'яўляецца рашэннем праблемы, што так моцна Вас занепакоіла. Дык слухайце! Рашэнне ў тым, што Вы, такі, які Вы седзіце тут, звычайны абывацель».

«Няўжо?» — спытаў ён і крыху сцяўся...

«Вядома, гэта моцна Вас закранае, а як жа інакш? І таму я хачу трохі змякчыць прысуд, бо на гэта я здольная. Вы — абывацель на аблудным шляху, Тонія Крэгер, заблукалы абывацель».

Маўчанне. Потым ён рашуча ўстаў і ўзяў капялюш і кіёк.

«Я дзякую Вам, Лізавета Іванаўна; цяпер я магу спакойна ісці дамоў. Я дакончаны».

V

Пад восень Тонія Крэгер сказаў Лізавете Іванаўне:

«Ну вось, я зараз ад'язджаю, Лізавета; я павінен праветрыцца, я адбываю, уцякаю».

«А што, бацечка, Вы маеце ласкавы намер зноў паехаць у Італію?»

«Божа, ды ну Вас з Вашай Італіяй, Лізавета! Італія мне нецікавая, аж да пагарды! Даўно мінуўся той час, калі я ўнушаў сабе, што я — яе частка. Мастацтва, так? Аксамітна-сіняе неба,

гарачае віно і салодкая пачуццёвасць... Адным словам, я гэтая не люблю. Я адмаўляюся. Уся гэтая *bellezza** раздражняе мяне. Я не выношу таксама ўсіх гэтых жахліва ажыўленых людзей там, на поўдні, з іх чорным жывёльным позіркам. У вачах гэтых раманцаў няма сумлення... Не, я лепей з'езджу ў Данію».

«У Данію?»

«У Данію. І я спадзяюся, што там мне будзе добра. Так зда-рылася, што я туды яшчэ ні разу не трапляў, хоць у гады маёй маладосці бываў вельмі блізка ад мяжы; і ўсё-такі я здаўна ведаў і любіў гэтую краіну. У мяне, мусіць, гэтая прыхільнасць да поўначы — ад бацькі, бо маёй маці, шчыра кажучы, больш па душы была *bellezza*, калі ёй, уласна, не ўсё было абьякава. Але звярніцеся да кніг, напісаных там, на поўначы; яны глыбокія, чыстыя і поўныя гумару, Лізавета, — для мяне няма нічога лепшага, я люблю іх. Вазьміце скандынаўскую ежу, гэтыя непараўнальныя стравы, якія можна спажываць толькі ў моцна прасоленым паветры (я не ведаю, ці вытрываю я іх увогуле) і якія я ведаю трохі яшчэ з бацькоўскага дому, бо так харчаваліся ў мяне там. Вазьміце таксама самі імёны, якімі ўпрыгожаны людзі там, на поўначы, і якіх шмат ужо таксама на маёй радзіме: адно толькі гучанне, напрыклад, Інгеборг — гэта як выкананне на арфе самай бездакорнай паэзіі; а потым — мора, у іх там нават Балтыйскае мора!.. Адным словам, еду на поўнач, Лізавета. Хачу зноў пабачыць Балтыйскае мора, хачу зноў пачуць гэтыя імёны, на месцы пачытаць гэтыя кнігі! Я хачу пастаяць на тэрасе Кронбарга**, дзе да Гамлета з'явіўся “дух” і прынёс беднаму шляхетнаму маладому чалавеку бяду і смерць...»

«А як Вы паедзеце, Тонія, дазвольце Вас спытаць? Якім маршрутам?»

«Звычайным, — адказаў ён, паціснуўшы плячыма, і заўважна зачырванеўся. — І праўда, я дакрануся да маёй... майго зы-

* *bellezza* — прыгажосць (*im.*).

** Замак Кронбарг, увекавечаны Шэкспірам у «Гамлеце», рэзідэнцыя дацкіх каралёў.

ходнага пункту, Лізавета, пасля трынаццаці гадоў, і гэта можа стаць досыць камічным».

Яна ўсміхнулася.

«Гэта тое, што я хацела пачуць, Тонія Крэгер. То тады едзьце сабе з Богам. Не забудзьцеся таксама напісаць мне, чуеце? Я спадзяюся на поўны ўражанняў ліст пра вашу вандроўку ў... Данію...»

VI

І Тонія Крэгер паехаў на поўнач. Ён ехаў з камфортам (бо ён меў звычку казаць, што той, у каго на душы куды цяжэй, чым у іншых людзей, можа з правам прэтэндаваць на кроплю вонкавай утульнасці), і ён не спыніўся раней, чым перад ім не ўзняліся ў шэрае паветра вежы цеснага горада, яго першапачатковага выходу. Там ён зрабіў кароткі, незвычайны прыпынак...

Змрочны надвечорак пераходзіў ужо ў вечар, калі цягнік пад'ехаў да вузкага, прадымленага, так дзіўна знаёмага крытага перона; усё яшчэ пад брудным шкляным дахам курыліся клубы дыму, расплываючыся сюды-туды доўгімі абрыўкамі, як тады, калі Тонія Крэгер без анічога, акрамя кпінаў у сэрцы, ад'язджаў адсюль. Ён паклапаціўся пра свой багаж, распарадзіўся, каб яго даставілі ў гатэль, і пакінуў вакзал.

А вось і параконныя, чорныя, надзвычайна высокія і шырокія гарадскія дрожкі, якія ў шэрагу стаялі на плошчы! Ён не скарыстаўся імі; ён толькі зірнуў на іх гэтак, як ён глядзеў на ўсё астатняе, на вузкія франтоны і вастраверхія вежы, якія віталі яго з па-над дахаў, на бялявых і спакойна-няўклудных людзей з іх расцягнутай і ўсё ж хуткаю гаворкаю вакол яго, і нервовы смех вырваўся з яго — смех, які меў патаемнае сваяцтва з усхліпваннем... Ён пайшоў пешкі, ішоў павольна, адчуваючы на шчоках неадступны ціск вільготнага ветра, цераз мост, каля парэнчаў якога стаялі статуі герояў міфалогіі, і потым нейкі кавалак дарогі ўздоўж порта.

О вялікі Божа, якім здалася яму ўсё цесным і крываватым! Няўжо ўвесь гэты час так чыста вертыкальна ўверх у дачынен-

ні да горада ўздымаліся ў завулках гэтыя вузкія дахі з франтонамі? Коміны і мачты караблёў, якія ціха гайдаліся на ветры і ў сутонні на мутнай рацэ. Ці не пайсці яму той вуліцаю, на якой знаходзіўся дом, што немагчыма адлучыць ад яго памяці? Не, гэта заўтра. Цяпер яму надта хацелася спаць. Ягоная галава была пасля паездкі цяжкая; павольныя, затуманеныя думкі блыталіся ў яго свядомасці.

Часам цягам гэтых трынаццаці гадоў, калі ў Тонія псаваўся страўнік, яму трызнілася, што ён зноў дома ў старым гулкім доме ў крывым завулку, што яго бацька зноў тут і прабірае яго за выродлівы лад жыцця, паводле яго распарадку. І гэтая сучаснасць нічым не адрознівалася ад аднае з п'янікіх і неадольных летуценных відзежаў, падчас якіх можна спытаць у сябе: што гэта — сон ці рэчаіснасць, і міжволі ўпэўнена спыніцца на апошнім, каб, аднак, урэшце прагнуцца... Ён крочыў па амаль пустых, прадзіманых скразнякамі вуліцах, схіліўшы галаву, каб супрацьстаяць ветру, самамбулічна шыбаваў у напрамку гатэля, першага-лепшага ў горадзе, дзе ён хацеў пераначаваць. Крываногі чалавек з шостам у руцэ, на кончыку якога гарэла маленькае полымя, ішоў разгайданымі матроскімі крокамі проста перад ім і запальваў газавыя свяцільнікі.

Што ж у яго было на душы? Што там было, калі яно так змрочна і балюча тлела пад попелам яго зморанасці, не загараючыся яркім полымем? Ціха, ціха і ніводнага слова! Ніякіх слоў! Ён доўга так бы йшоў праз вецер і перадвячэрнія, летуценна знаёмыя завулкі. Але ўсё было гэтак цесна і блізка побач адно каля аднаго. І неўзабаве ўжо ён меўся прыйсці на месца.

У верхняй частцы горада меліся дугавыя лямпы, і менавіта яны асвятлялі яго. Вось ужо быў гатэль і абодва чорныя львы, якія ляжалі перад ім і якіх ён у маленстве баўся. Яны ўсё яшчэ пазіралі адзін на аднаго з такімі фізіяноміямі на мордзе, нібыта хацелі чыхнуць; але, здавалася, зрабіліся куды меншымі, чым былі тады... Тонія Крэгер прайшоў паміж імі.

Ён прыйшоў пехатою, і таму яго сустрэлі не надта ўрачыста. Парце і вельмі акуратны, апрануты ў чорнае пан, які аддаваў знакі пашаны і ўвесь час маленькімі пальцамі запіхваў свае ман-

жэты назад у рукавы, пачалі дапытліва разглядаць яго з галавы да ног, відавочна намагаючыся крышку вызначыць яго сацыяльную прыналежнасць, змясціць яго на іерархічнай ды грамадскай левіцы і адвесці яму месца на шкале сваёй павагі, але, не здолеўшы дасягнуць нейкага заспакаяльнага поспеху, яны з гэтай прычыны вырашылі спыніцца на ўмеранай ветлівасці. Кельнер, лагодны чалавек з палосамі бакенбардаў колеру белага хлеба, у бліскач выцёртым фракі і разеткамі на бясшумных пантофлях, павёў яго на другі паверх у чысты і старамодна абсталяваны пакой, за акном якога ў паўзмроку адкрываўся маляўнічы сярэднявечны від на двары, франтоны і вычварны будынак кірхі, паблізу якой знаходзіўся гатэль. Тонія Крэгер нейкі час пастаяў каля гэтага акна; потым сеў, скрыжаваўшы рукі, на вялікую канапу, ссунуў бровы і засвісцеў штосьці сам сабе пад нос.

Прынеслі лямпу, прыбыў яго багаж. Адначасова кельнер паклаў на стол квіток рэгістрацыі, і Тонія Крэгер, крыху нахіліўшы набок галаву, начыркаў штосьці на ім, што выглядала падобна да прозвішча, сацыяльнага становішча і паходжання. Пасля гэтага ён замовіў невялічкую вячэру і надалей з кутка канапы глядзеў у пустату. Калі перад ім паставілі яду, ён доўга не дакранаўся да яе, потым нечага каўтнуў і яшчэ цэлую гадзіну хадзіў у пакоі сюды-туды, часам спыняючыся і заплюшчваючы вочы. Потым, павольнымі рухамі распрануўшыся, ён пайшоў у пасцель. Тонія спаў доўга ды сніў заблытаныя і вельмі тужлівыя сны...

Калі ён прачнуўся, то ўбачыў, што пакой быў запоўнены ясным святлом дня. Тонія разгублена і паспешліва разважыў, дзе ён знаходзіцца, і вырашыў адсунуць фіранкі. Бледнаватая сінеча неба, якая бывае бабіным летам, была зацягнутая тонкімі шматкамі аблокаў, моцна патрапаных ветрам, але над яго родным горадам сонца свяціла ярка.

Ён яшчэ больш дбайна пачаў сачыць за сваім туалетам, чым звычайна: мыўся і галіўся найлепшым чынам; асвятляўся і адчышчаўся так, як быццам рыхтаваўся да візіту ў добры прыстойны дом, дзе неабходна зрабіць шыкоўнае і бездакорнае ўражанне; і займаючыся дэталюмі апранання, ён прыслухоўваўся да нясмелага стуку свайго сэрца.

Як светла было знадворку! Ён адчуваў бы сябе лепей, калі б, як учора, на вуліцах запанаву змрок; але цяпер яму даводзілася навідавоку ў людзей ісці пры сляпучым сонечным святле. А калі ён сутыкнецца са знаёмымі, затрымаецца, калі яго пачнуць распытваць, а ён возьмецца распавядаць, як ён правёў трынаццаць гадоў? Не, дзякаваць Богу, яго больш ніхто не ведаў — а калі б хто і прыпомніў, то не пазнаў бы, бо ён сапраўды тым часам трохі змяніўся. Ён уважліва разглядаў сябе ў люстэрку і раптам адчуў сябе больш упэўненым у сваёй масцы, за сваім рана зношаным тварам, старэйшым за ягоны век... Ён замовіў сняданак, а потым выйшаў за дзверы, пайшоў пад пагардлівымі позіркамі парцье і акуратнага пана ў чорным цераз вестыбюль і паміж двума львамі — на волю.

Куды ён ішоў? Ён і сам не ведаў. Было, як учора. Як толькі ён зноў убачыў сябе ў атачэнні гэтага дзіўна пачцівага і незнаёмага суседства франтонаў, вежачак, аркад, фантанаў; як толькі ён зноў адчуў на твары ціск ветру, моцнага ветру, які нёс з сабою грубы водар даўніх летуценняў, — на яго пачуцці ўпала заслона і туманная павуціна... Мускулы на твары раслабіліся, і ён пачаў глядзець на людзей і рэчы заспакоеным позіркам. Магчыма, што там, там, на рагу вуліц, ён усё ж ачомаецца...

Куды ён ішоў? У яго было адчуванне, што кірунак, які ён выбраў, знаходзіцца ў нейкай ўзаемасувязі з ягонымі журботнымі і дзіўна раскайнымі начнымі летуценнямі... Ён пайшоў на рынак пад сутарэннямі ратушы, дзе разнікі з акрываўленымі рукамі важлыі свой тавар; на рынак, дзе высока, вастраверха і шмат'ярусна біў гатычны фантан. Там ён спыніўся перад домам, вузкім і простым, падобным да шмат якіх іншых, але з выпуклым прабітым франтонам, і заглыбіўся ў яго разгляданне. Ён прачытаў шылду з прозвішчам на дзвярах і на нейкі час затрымаў свой позірк на кожным з вокнаў. Потым ён павольна павярнуўся, каб ісці.

Куды ён ішоў? Дадому. Але ён падаўся ў абыход, пашпацыраваў за брамаю, бо яшчэ меў час. Ён прайшоў цераз Мюленваль і Гостэнваль, прытрымліваючы свой капялюш супраць ветру, які шумеў і рыпеў у дрэвах. Потым ён пакінуў валы і,

калі амаль дайшоў да вакзала, убачыў цягнік, які прапыхкаў міма з няўключнай паспешлівасцю; ён дзеля прыліку палічыў вагоны і паглядзеў услед чалавеку, які сядзеў высока ў канцы апошняга вагона. Але на Ліндэнпляц ён спыніўся перад адною сімпатычнай вілаю, доўга ўглядаўся ў сярэдзіну саду і ўгару на вокны і намерыўся пры канцы пагайдаць на петлях сюды-туды вароты-краты, так што яны гучна заскрыгаталі. Потым ён нейкі час разглядаў сваю руку, якая зрабілася халоднай, запэцканай іржою, і пайшоў далей; прайшоў цераз старую, прысадзістую браму, побач з портам і па стромым прадзіманым ветрам завулку ўгору да бацькоўскага дома.

Дом стаяў у атачэнні суседніх будынкаў, перавышаючы іх сваім франтонам, — шэры і сур'ёзны, як і трыста гадоў назад, і Тонія прачытаў пабожны афарызм, напалову выветраныя літары якога месціліся над уваходам. Потым ён уздыхнуў і пайшоў у сярэдзіну.

Яго сэрца білася нясмела, бо ён быў гатовы да таго, што бацька можа выйсці з адных з дзвярэй на першым паверсе, паўз якія ён праходзіў, у афіцыйным сурдуце і з пяром за вухам, затрымаць яго і даць суровую прачуханку за экстравагантнае жыццё, што Тонія палічыць за нармальную з'яву. Але яму ўдалося праскочыць бесперашкодна. Дзверы не былі зачыненыя на замок, а толькі прачыненыя, што ён палічыў вартым вымовы, тады як яму адначасова на душы было гэтаксама, як у пэўных лёгкіх трызненнях, калі перашкоды перад табою адступаюць самі сабою, і ты, адораны цудоўным шчасцем, праходзіш наперад абсалютна бесперашкодна... Прасторны пярэдні пакой, выкладзены вялікімі чатырохвугольнымі керамічнымі плітамі, адгукаўся рэхам ягоных крокаў. Насупраць кухні, у якой было ціха, як і ў даўніну, на значнай вышыні на сцяне вылучаліся дзіўныя, няўключныя, але акуратна адлакіраваныя драўляныя «выгарадкі», каморкі для пакаёвак, у якія можна трапіць з пярэдняга пакоя па адкрытай лесвіцы. Але вялікіх шаф і разнога куфара, якія раней тут стаялі, ужо не было. Нашчадак гаспадароў гэтага дома падымаўся па магутных сходах, абапіраючыся рукою на пафарбаваныя белым лакам паламаныя драўляныя

парэнчы, на кожным кроку прыпадымаючы іх, а пасля зноў адпускаячы — як быццам нясмела спраўджваючы, ці можна зноў узнавіць былы давер да гэтай старой, саліднай парэнчы... Але на лесвічнай пляцоўцы, перад уваходам у мезанін, ён спыніўся. На дзвярах была ўмацаваная белая шыльдачка, на якой можна было прачытаць словы, напісаныя чорнымі літарамі: «Народная бібліятэка».

«Народная бібліятэка?» — падумаў Тонія Крэгер, бо тут праўдзе не было чаго рабіць ані народу, ані літаратуры. Ён пагрукаў у дзверы... Пачулася: «Уваходзьце», і ён увайшоў. Напружана і змрочна ён углядаўся ў вельмі недарэчныя змены.

На паверсе былі тры пакоі, дзверы якіх былі адчыненыя. Сцены амаль па ўсёй вышыні былі схаваныя за кнігамі ў аднолькавых пераплётах, якія стаялі на цёмных стэлажах з доўгімі паліцамі. У кожным пакоі за свайго кшталту прылаўкам сядзеў нейкі лядашчы чалавек і нешта пісаў. Двое з іх толькі павярнулі галаву ў бок Тонія Крэгера, а першы паспешліва ўстаў, абапіраючыся абедзвюма рукамі на стальніцу, выцягнуў наперад галаву, сціснуў вусны, узняў бровы і ўтаропіўся на наведвальніка вачыма, якія часта-часта міргалі...

«Прабачце, — прамовіў Тонія Крэгер, не адводзячы вачэй ад мноства кніг. — Я тут старонні, знаёмлюся з горадам. А гэтая народная бібліятэка? Магчыма, Вы мне дазволіце крышку зазірнуць у ваш фонд?»

«Калі ласка! — сказаў службовец і заміргаў яшчэ часцей. — Натуральна, усё даступна любому... Вы хочаце толькі паглядзець... Жадаеце каталог?»

«Дзякуй, — адказаў Тонія Крэгер. — Я дам сабе рады». З гэтымі словамі ён павольна пайшоў уздоўж сцен, робячы выгляд, як быццам разглядае назвы на карэньчыках. Нарэшце ён узяў з паліцы кнігу, разгарнуў яе і стаў з ёю каля акна.

Тут быў пакой для сьняданьня. Звычайна ўранні сьнедалі тут, а не на версе ў вялікай сталюўцы, дзе з сіняй шпалеры праступалі белыя статуі багоў... А той пакой служыў спальняю. Маці ягонага бацькі памерла менавіта там, ужо зусім старая, у цяжкім змаганні, бо яна была прагна я да забавы свецкая дама

і ўпарта трымалася за жыццё. А пазней таксама зрабіў тут свой апошні ўздых яго бацька — высокі, карэктны, крышку засмучаны і раздумлівы пан з палявою кветачкай у пятліцы... Тонія сядзеў ля ўзножжа яго смяротнага ложка, шчыра і цалкам заглыблены ў маўклівае і моцнае пачуццё любові й болю. І яго маці, прыгожая жарсная маці, кленчыла каля ложка, заліваючыся гарачымі слязьмі; пасля чаго яна падалася з паўднёвым мастаком у блакітную далеч... А там у глыбіні трэці, меншы пакой — цяпер таксама закладзены кнігамі, якія вартаваў лядашчы чалавек, які даўней шмат гадоў запар быў яго ўласным пакоем. Туды ён вяртаўся пасля школы, пашпацыраваўшы, як і толькі што; каля тае сцяны стаяў яго стол, у шуфлядзе якога ён захоўваў свае першыя, шчырыя і бездапаможныя вершы... Арэхавае дрэва... Востры смутак працяў яго. Ён выглянуў цераз акно крышку наўскос. Сад быў пустэльны, але старое арэхавае дрэва стаяла на сваім месцы, крэкчучы і шапоцячы на ветры. І Тонія Крэгер зноў слізгануў позіркам па кнізе, якую трымаў у руках: выдатны літаратурны твор, яму добра знаёмы. Ён зірнуў на гэтыя чорныя радкі і абзацы, у нейкім урыўку прасачыў за высокамастацкаю пlynню аповед — як ён у выяўленчым запале ўздымаўся да найвышэйшага пункта і сілы ўздзеяння, а потым эфектна адпускаў...

«Так, гэта добра зроблена!» — сказаў ён, паставіў кнігу назад і адварнуўся. Тут ён заўважыў, што службовец усё яшчэ стаяў выпрастаны і са змяшаным выразам паслужлівасці і задумлівага недаверу міргаў вачыма.

«Выдатны збор, як я бачу, — сказаў Тонія Крэгер. — Я ўжо маю агульнае ўражанне. Вельмі Вам абавязаны. Адзье». З гэтымі словамі ён пайшоў у дзверы; але гэта быў сумнеўны адыход, і ён выразна адчуваў, як службовец, вельмі занепакоены гэтым візітам, усё яшчэ стаіць і напружана міргае.

Ён не адчуваў жадання заходзіць яшчэ далей у дом. Ён пабыў дома. Наверсе, у вялікіх пакоях за калонную залаю, жылі незнаёмыя людзі: ён гэта бачыў, бо канец сходаў са шкляннымі дзвярыма, якіх у яго часы не было, быў зачынены на замок, а на дзвярах была нейкая шыльдачка з прозвішчам. Ён пайшоў схо-

дамі ўніз праз гулкі пярэдні пакой і неўзабаве пакінуў свой бацькоўскі дом. У куточку нейкага рэстарана ён, заглыблены ў самога сябе, падмацаваўся цяжкаю і тлустаю стравою і вярнуўся ў гатэль.

«Я ўсё закончыў, — сказаў ён акуратнаму пану ў чорным. — Сёння апоўдні я ад'язджаю». І ён папрасіў разлік, а таксама замовіў карэту, каб даехаць да порта на параход у Капенгаген. Потым ён пайшоў у свой пакой і сеў за стол; сядзеў ціха і выпрастана, падпёршы шчаку рукою і ўтаропіўшы невідушчы позірк у стальніцу. Потым ён разлічыўся і сабраў свае рэчы. У вызначаны час карэту падалі, і Тонія Крэгер, упакаваўшы ўсё для вандроўкі, спусціўся па сходах.

Унізе каля пачатку сходаў яго чакаў акуратны пан у чорным.

«Прашу прабачыць! — сказаў ён і папхнуў маленькімі пальцамі манжэты назад у рукавы. — Прабачце, шаноўны пане, што мы мусім затрымаць Вас яшчэ на хвіліну. Пан Зэгазэ — уласнік гатэля — просіць Вас для размовы на пару слоў. Фармальнасць... Ён знаходзіцца там, у тым канцы... Ці не зробіце Вы ласку пайсці са мною?.. Гэта толькі пан Зэгазэ, уласнік атэля».

І ён павёў Тонія Крэгера пад запрашальныя жэсты ў глыбіню вестыбюля. Там сапраўды стаяў пан Зэгазэ. Тонія ведаў яго з выгляду яшчэ з былых часоў. Ён быў невысокі, тлусты і крываногі. Яго пастрыжаныя бакенбарды пабялелі; але ён усё яшчэ насіў вольна пакроены сурдут і, у дадатак, вышытую зялёнаю ніткаю плюшавую шапачку. Між іншым, ён быў не адзін. З ім каля маленькай, прымацаванай да сцяны канторкі стаяў, з каскаю на галаве, паліцыянт, які трымаў правую руку ў пальчатцы на маляўніча спісанай паперы, што ляжала перад ім на канторцы; паліцыянт так узіраўся сваім сумленным салдацкім тварам на Тоні Крэгера, быццам чакаў, што той, убачыўшы яго, праваліцца скрозь зямлю.

Тонія Крэгер кінуў позірк на аднаго і другога і вырашыў чакаць.

«Вы прыехалі з Мюнхена?» — нарэшце спытаў паліцыянт добрыгчлівым і марудлівым голасам.

Тонія Крэгер пацвердзіў гэта.

«Вы накіроўваецца ў Капенгаген?»

«То праўда, я накіроўваюся на дацкі марскі курорт».

«Марскі курорт?.. Тады Вы павінны прад'явіць дакументы», — сказаў паліцыянт, вымаўляючы апошняе слова з асаблівым задавальненнем.

«Дакументы...» У яго не было дакументаў. Ён дастаў свой партманет і зазірнуў у яго; але там нічога не было, акрамя некалькіх грашовых купюраў ды карэктуры навелы, якую ён думаў закончыць пасля прыезду да мэты. Ён неахвотна меў стасункі з паліцыяй і ніколі не рабіў сабе пашпарта.

«Шкада, — сказаў ён, — але я не нашу з сабою аніякіх дакументаў».

«Праўда? — спытаў паліцыянт. — Ніякіх-ніякіх?.. Як Ваша прозвішча?»

Тонія Крэгер назваў.

«І гэта праўда?!» — спытаў паліцыянт, выцягнуўся і раптам надзьмуў ноздры так шырока, як мог...

«Абсалютная праўда», — адказаў Тонія Крэгер.

«А якая ж у Вас прафесія?»

Тонія Крэгер зглынуў сліну і цвёрдым голасам назваў свой занятак... Пан Зэегазэ ўзняў галаву і з цікаўнасцю зірнуў яму ў твар.

«Гм! — сказаў паліцыянт. — І Вы заяўляеце, што Вы не той індывідуум з прозвішчам...» Ён прамовіў «індывідуум» і па літрах прачытаў са спісанай паперкі вельмі забытанае прозвішча, якое здавалася авантурна змешаным з гукаў розных моў і якое Тонія Крэгер у наступны момант зноў забыў. «...які, — працягваў ён, — невядомага паходжання і няпэўных заняткаў, расшукваецца мюнхенскай паліцыяй за розныя падманныя дзеянні ды іншыя злачынствы і, верагодна, знаходзіцца ва ўцёках па дарозе ў Данію?»

«Я не толькі заяўляю гэта», — сказаў Тонія Крэгер і нервова паціснуў плячыма. Гэта выклікала пэўную рэакцыю.

«Што? А, ну пэўна ж! — сказаў паліцыянт. — А тое, што вы не можаце нічога прад'явіць?»

Пан Зэегазэ таксама ўмяшаўся прымірэнча.

«Усё гэта — адно фармальнасць, — сказаў ён, — і нічога болей! Вам варта ўлічыць, што пан паліцыянт толькі выконвае свой абавязак. Каб Вы толькі як-небудзь маглі легітымізавацца... Дакумент...»

Усе маўчалі. Можна, варта было закончыць усё, назваўшы сябе, прызнаўшыся пану Зэегазэ, што ён не авантурыст няпэўнага занятку, паводле паходжання — не цыган у зялёнай кібітцы, а сын консула Крэгера, з роду Крэгераў? Не, такога жадання ў яго не было. А ці не мелі, у прынцыпе, гэтыя ахоўнікі грамадскага парадку ў нечым рацыю? У пэўнай ступені ён быў з імі абсалютна згодны... Ён паціснуў плячыма і працягваў маўчаць.

«А што ў Вас там? — спытаў паліцыянт. — Там, у партманэ?»

«Тут? Нічога. Гэта карэктура», — адказаў Тонія Крэгер.

«Карэктура? А што гэта такое? Дазвольце зірнуць».

І Тонія Крэгер падаў яму сваю працу. Паліцыянт разгарнуў яе на канторцы і пачаў чытаць. І пан Зэегазэ падышоў бліжэй і спрычыніўся да чытання. Тонія Крэгер глядзеў ім цераз плячо і сачыў, на якім яны месцы. Гэта быў добры момант, кульмінацыя і эффект, які ён распрацаваў выдатна. Ён быў задаволены сабою.

«Бачыце! — сказаў ён. — Тут напісана мае прозвішча. Я напісаў гэта, а цяпер яно будзе апублікавана, разумеете?»

«Добра, гэтага дастаткова!» — рашуча сказаў пан Зэегазэ, сабраў аркушы, упарадкаваў іх, як былі, і вярнуў яму. «Гэтага павінна хапіць, Петэрзэн, — кратка паўтарыў ён, незаўважна прыжмурыўшыся, і адмоўна пахітаў галавою. — Мы не маем права больш затрымліваць пана. Карэта чакае. Я вельмі прашу прабачыць нам маленькую затрымку, шануюны госць. Пан паліцыянт толькі выконваў свой абавязак, але я адразу яму сказаў, што ён памыляецца...»

«Няўжо?» — падумаў Тонія Крэгер.

Здаецца, паліцыянт быў не зусім згодны; ён штосьці прамовіў яшчэ пра «індывідуум» і «прад'явіць». Але пан Зэегазэ павёў госця, увесь час паўтараючы словы свайго жалю, праз вестыбюль, праводзіў яго паміж двума львамі да карэты і сам, запэўніваючы ў павазе, зачыніў дзверы за ім. І потым высокія

і шырокія дрожкі смешна пакаціліся, падскокваючы ды шумна бразгочучы па крутых завулках уніз да порта.

Такім дзіўным быў побыт Тоніа Крэгера ў родным горадзе.

VII

Надышла ноч, і ў срэбным ззянні ўжо ўсплыў месяц, калі карабель Тоніа Крэгера быў далёка ў адкрытым моры. Ён стаяў каля бушпрыта, захутаўшыся ў паліто ад ветру, які ўсё больш мацнеў, і глядзеў уніз на змрочнае хваляванне дужых, гладкіх валоў, якія гайдаліся адна вакол адной, наляталі з плёскатам адна на адну, разбягаліся ў нечаканых кірунках і раптам успыхвалі пенаю.

Ягоны настрой напоўніся гэтай ціхаю радасцю, якая закалыхвала. Да гэтага ён быў крыху прыгнечаны ад таго, што дома яго хацелі арыштаваць як авантурыста, так, хоць ён палічыў гэта ў нейкай ступені нармальным. Але потым, пасля таго як уладкаваўся на караблі, ён, як часам раней разам з бацькам, назіраў за пагрузкаю тавараў, якімі пад крыкі на мяшанцы дацкай мовы з мясцовым дыялектам запаўняўся вялізны трыбух парахода; як, акрамя цюкаў і скрынак, туды спускалі белага мядзведзя і каралеўскага тыгра ў закратаваных клетках, якіх, мусіць, дастаўлялі з Гамбурга і якія былі прызначаны для дацкага звярынца; і гэта развевала яго. Потым, калі карабель лёгка плыў паміж роўнымі берагамі ракі, ён зусім забыўся пра допыт паліцэйскага Петэрзэна, а ўсё, што было да гэтага, — яго салодкія, жалобныя і раскайныя трызненні ночы, шпацыр, вобраз арэхавага дрэва — з новай сілаю прачнулася ў ягонай душы. І вось, калі вачам адкрылася мора, ён убачыў далёкі пляж, на якім ён яшчэ хлопчыкам мог падслухоўваць летнія мары мора; ён убачыў яркае святло маяка і агні курорта, дома, дзе ён жыў разам з бацькамі... Балтыйскае мора! Ён нахіліў галаву насустрач моцнаму прасоленаму ветру, які налятаў вольна, без перашкод, ахутваў вушы і выклікаў лёгкае галавакружэнне, сцішнае здранцвенне, у якім памалу і спакойна знікалі ўспаміны

пра ўсё благое, пра пакуты і аблуды, пра жаданні і намаганні. І ў посвісце, плёскаце, пене і рыпенні вакол яго яму чуліся шум і рыпенне старога арэхавага дрэва, скрыгат садовых варотаў... Хутка цямнела.

«Зогкі, Божа, толькі паглядзіце на гэтыя зогкі», — раптам прамовіў з павольна пявучым націскам голас, які, здавалася, даносіўся з бочкі. Яму ўжо быў знаёмы гэты голас. Ён належаў рудаватаму і проста апранутаму чалавеку з пачырванелымі павекамі і вільготна-халодным выглядам, як быццам ён толькі што купаўся. За вячэраю ў каюце ён быў суседам Тоніа Крэгера і няўкладнымі і сціплымі рухамі запіхваў у сябе дзіўную масу амлетаў з амарамі. А цяпер ён стаяў побач з ім каля парэнчаў палубы і пазіраў уверх на неба, заціснуўшы падбароддзе паміж вялікім і ўказальным пальцамі. Несумненна, у яго быў той надзвычайны і святочна-сузіральны настрой, калі бар’еры паміж людзьмі знікаюць, калі сэрца і язык разнявольваюцца нават перад незнаёмцамі, перад якімі звычайна ён сам бы трымаўся сарамліва-стрымана...

«Вы, пане, толькі паглядзіце на зогкі. Вось яны негухома блішчаць... о Божа, імі запоўнена ўсё неба. І ўявіце сабе, пгашу Вас, калі зігнуць увегх і падумаць, што шмат якія з іх у сотні газоў большыя за Зямлю, то якое адчуванне будзе на душы? Мы, людзі, вынайшлі тэлеграф і тэлефон, так шмат дасягненняў новага часу — напгаўду, гэта мы здзейснілі. Але калі мы паглядзім туды, увегх, то павінны будзем пгызнаць і згазумець, што мы ў пгынцыпе — чагвякі, нікчэмныя чагвякі і нічога больш... я кажу пгаўду ці не, пане? Вось-вось, мы — чагвякі!» — адказаў ён сам сабе і пакорліва ды распачна кіўнуў галавою ў кірунку небасхілу.

«А... не, у яго зусім няма адчування літаратуры!» — падумаў Тоніа Крэгер. Адразу ж яму прыйшло на памяць нешта з таго, што ён нядаўна прачытаў, твор славутага французскага пісьменніка аб касмалагічным і псіхалагічным светапоглядзе; гэта была даволі вытанчаная лухта.

Ён адказаў маладому чалавеку на яго назіранне, якое таго глыбока закранула, штосьці няўцямнае, і потым яны пра-

цягвалі размаўляць, абапёршыся на парэнчы і ўглядаючыся ў неспакойна асветлены трывожны вечар. Выявілася, што спадарожнік — малады гандляр з Гамбурга, які выкарыстаў свой адпачынак дзеля гэтай забаўляльнай вандроўкі.

«Гэба, — сказаў ён, — дабгацца на кагаблі да Капенгагена, думаю я, ну і вось я стаю тут, і пакуль што ўсё цудоўна. Але на-конт амлета з амагамі — гэта была памылка, пане, убачыце; бо ноч будзе штагмавая, гэта сказаў сам капітан, а з такою цяжкаю ядою ў жываце — кепскія жагты...»

Тонія Крэгер выслухоўваў усю гэтую даверлівую дурноту з таемным і сяброўскім пачуццём.

«Сапраўды, — сказаў ён, — тут, на поўначы, ядуць увогуле занадта цяжкую ежу. Гэта робіць чалавека гультаяватым і тужлівым».

«Тужлівым?» — паўтарыў малады чалавек і ў разгубленасці ўтаропіўся на яго. «Вы, мусіць, не тутэйшы, пане?» — раптам спытаў ён.

«Ну так, я прыехаў здалёку!» — адказаў Тоні Крэгер з няпэўным і адмоўным рухам рукі.

«Але Ваша пгаўда, — сказаў малады чалавек, — Ваша пгаўда, бачыць Бог, у тым, што Вы называеце тужлівым! Я амаль заўсёды тужлівы, але асабліва ў такія вечагы, як сённяя, калі неба ўсеянае зогкамі». І ён зноў ушчаміў падбароддзе паміж вялікім і ўказальным пальцамі.

«Вядома ж, ён піша вершы, — падумаў Тонія Крэгер, — вершы гандляра, глыбока, сумленна прачулыя...»

Вечар хіліўся да ночы, а вецер так узмацніўся, што цяжка было размаўляць. І яны вырашылі крышку паспаць і пажадалі адзін аднаму добрай ночы.

Тонія Крэгер выцягнуўся ў пасцелі на вузкім драўляным лежаку, але не мог супакоіцца. Моцны вецер і яго даўкі водар дзіўна ўзбудзілі яго, і ягонае сэрца захвалявалася, быццам баязліва чакаючы нейкай асалоды. І гайданка, якая з'яўлялася, калі карабель саслізгваў з высокай стромай хвалі, а вінт, быццам ў суртарзе, працаваў па-над вадою, выклікала ў яго агідную цягу на ваніты. Ён зноў апрануў усё на сябе і падняўся на волю.

Воблакі імчалі, абмінаючы месяц. Мора танчыла. Хвалі накатваліся неўпарадкавана, круглыя і раўнамерныя; далёка, у бледным пабліскванні святла мора было парвана, расхвастана, ускудлачана, яно лагодна цалавала і падскоквала вострымі полымнымі агромністымі языкамі, побач з бяздоннымі пеннымі прорвамі раскідвала зубчатыя і неверагодныя фігуры, і здавалася, што яно моцаю жудасных рук шалёна шпурляе пырскі абы-куды, без разбору. Карабель рухаўся з цяжкасцю; пляскаючы, гайдаючыся і крэкчучы, прабіваўся цераз гармідар, і часам можна было пачуць, як у яго чэраве равуць белы мядзведзь і тыгр, якія пакутавалі ад марской гайданкі. Мужчына ў брэзентавым плашчы, з капюшонам на галаве і ліхтаром, прышпеленым да пояса, хадзіў сюды-туды па палубе, шырока расставіўшы ногі і з цяжкасцю балансуючы. А там ззаду стаяў, нахіліўшыся нізка над бортам, малады чалавек з Гамбурга і ванітаваў. «Божа, — прамовіў ён бязгучным і няроўным голасам, калі ўбачыў Тоніа Крэгера, — толькі паглядзіце на хваляванне стыхій, пане!» Але потым яму зрабілася млосна, і ён паспешліва адварнуўся.

Тоніа Крэгер трымаўся за нейкую нацягнутую ліну і ўзіраўся ў гэтае суцэльнае неўтаймоўнае шаленства. Яму захацелася крычаць ад радасці і падалося, што ён дастаткова магутны, каб перакрычаць буру і хвалі.

Шалёны сябра маладых гадоў,
З табой з'яднаемца мы зноў...

Але потым верш закончыўся. Ён быў не гатовы, не аформлены і не распрацаваны спакойна ў нешта адно цэлае... Яго сэрца было жывое...

Ён доўга гэтак стаяў; потым выпрастаўся на лаўцы каля кают-кампаніі і пачаў узірацца ў неба, на якім мігцелі зоркі. Ён нават крыху задрамаў. І калі яму халоднаю пенаю пырснула ў твар, то ў паўсне гэта ўспрымалася пшчотным дотыкам.

Паказаліся і наблізіліся вертыкальна-стромыя мелавыя скалы, прывідныя ў святле месяца; гэта быў Мэн, востраў. І зноў ім авалодала кароткая дрымота, што перабівалася салёнымі рас-

сеянымі пырскамі, якія востра ўціналіся ў твар і ад якіх рысы дранцвелі... Калі ён канчаткова прачнуўся, ужо быў дзень — светла-шэры, свежы дзень; і тады зялёнае мора пачало супакойвацца. За сняданкам ён зноў убачыў маладога гандляра, які моцна зачырванеўся, магчыма, саромеючыся, што ў змроку прамаўляў такія паэтычныя і ганебныя рэчы; ён прыгладзіў усімі пяццю пальцамі свае маленькія рудаватыя вусы і крыкнуў яму па-салдацку бадзёра ранішняе прывітанне, а пазней баязліва пазбягаў яго.

І Тонія Крэгер дабраўся да Даніі. Ён спыніўся ў Капенгагене, даваў на чай кожнаму, хто сваім выразам твару паказваў, што ён прэтэндуе на іх; пасяліўшыся ў гатэлі, ён абышоў за тры дні горад, носячы разгорнутым гід-даведнік; і ён паводзіў сябе як выдатны турыст, які жадае ўзбагаціць свае веды. Ён паглядзеў новы Каралеўскі рынак і «каня» пасярэдзіне яго; вельмі паважліва паглядаў на вышыню калон Фраўэнкірхе; доўга стаяў перад высакароднымі і пяшчотнымі карцінамі Торвальдсена; падняўся на Круглую Вежу; агледзеў замкі і прабавіў два вясёлыя вечары ў Цівалі. Але, шчыра кажучы, гэта было не ўсё, што ён там пабачыў.

На будынках, якія часта мелі той самы выгляд старых дамоў яго бацькоўскага горада, з пагнутымі, паламанымі франтонамі, ён бачыў прозвішчы, знаёмыя яму яшчэ з былых дзён, якія, здавалася, згадвалі яму пра нешта пяшчотнае і дарагое, але ў той самы час неслі ў сабе штосьці нахшталт папроку, скаргі і тугі па страчаным. І паўсюды, удыхаючы запаволенымі, задумлівымі глыткамі вільготнае марское паветра, ён бачыў вочы, такія сінія, валасы, такія бялявыя, твары, якія былі таго самага тыпу і формы, якія ён заўважаў у дзіўна балючых і пакаянных трызненнях ночы, праведзенай у родным горадзе. Час ад часу здаралася, што позірк, звонкае слова, раптоўны смех краналі ў ім самае задушэўнае.

Ён нядоўга вытрываў у ажыўленым горадзе. Неспакой, салодкі і праставаты, чаканне, змешанае напалову з успамінамі, хвалявалі яго адначасова з жаданнем знайсці магчымасць паляжаць дзе-небудзь у зацішку на пляжы, а не выдаваць сябе пры выпадку за заўзятага турыста. І ён яшчэ раз уладкаваўся на карабель і ў адзін змрочны дзень (мора аж пачарнела) адплыў на паўноч-

ны захад уздоўж пабярэжжа Зеландыі ў бок Гельсінгёра. Адтуль ён адразу ж прадоўжыў сваю вандроўку на калёсах па шасэйных дарогах яшчэ цягам сарака пяці хвілін, увесь час каля самага мора, аж пакуль не дасягнуў сваёй канчатковай мэты — маленькага белага гатэля з зялёнымі аканіцамі, які стаяў пасярэдзіне пасёлка з нізкімі домамі і сваёю драўлянаю вежаю пазіраў на Зунд і шведскае ўзбярэжжа. Тут ён спыніўся, засяліўся ў светлы пакой, які яму ўжо падрыхтавалі, запоўніў усе паліцы і шафы тым, што ў яго было пры сабе, і намерыўся нейкі час пажыць тут.

VIII

Ужо набліжаўся верасень — у Ольсгардзе было няшмат курортнікаў. Падчас харчавання ў вялікай з бярвенчатай столлю сталоўцы на першым паверсе, з вокнаў якой адкрываўся від на зашклёную веранду і мора, галоўнай распарадчыцай была гаспадыня — старая панна ў гадах з белымі валасамі, бясколернымі вачыма, пяшчотна-ружовымі шчокамі і нястрымным шчабятлівым голасам, яна заўсёды імкнулася зграбна класці свае чырвоныя рукі на сурвэце. Стары пан з кароткай шыяй і сівою боцманскаю барадою ды цёмна-сіняватым тварам, гандляр рыбаў са сталіцы, які валодаў нямецкай моваю, таксама быў там. Здавалася, што яго цалкам закупорылі; ён быў схільны да інсульту, бо дыхаў коратка і перарывіста і час ад часу ўздымаў указальны палец з пярэсцёнкам да адной ноздры, каб сціснуць яе і праз моцнае надзіманне даць праход паветру ў другую. Тым не менш ён увесь час прыкладваўся да бутэлькі з гарэлкаю, якая стаяла перад ім і на сняданку, і на абедзе, і пры вячэры. А яшчэ там былі тры дарослыя амерыканскія юнакі са сваім гувернёрам ці то хатнім настаўнікам, які моўчкі папраўляў свае акулеры і цэлымі днямі гуляў з імі ў футбол. Іх жаўтлява-рудыя валасы былі расчасаныя на два бакі; у іх былі прадаўгаватыя нерухомыя твары. «Please give me* the каўбасы!» — гаварыў адзін.

* Калі ласка, падай мне... (англ.)

«That's not* каўбаса, that's вьндліна!» — казаў другі, і гэта было ўсё, чым яны і іх настаўнік карысталіся ў размове; бо звычайна яны сьдзелі ціха і пілі кіпень.

Лепшай кампаніі за сталом Тоніа Крэгер сабе не жадаў. Ён атрымліваў асалоду ад спакою, прыслухоўваўся да дацкіх гарлавых гукаў, звонкіх і нізкіх галосных, якія чуліся часам у размовах гандляра рыбаю і гаспадыні; сяды-тады ён звяртаўся да першага з простаю заўвагаю пра паказчыкі барометра, а потым уставаў, каб спуціцца праз веранду зноў на пляж, дзе перад тым правёў ужо доўгія ранішнія гадзіны.

Часам там было вельмі ціха і па-летняму горача. Мора лена і спакойна спачывала, гуляючы блакітнымі бутэльна-зялёнымі і чырванаватымі стужкамі, перамешваючыся са срэбна зіхоткімі светлавымі водбліскамі; водарасці высыхалі на сонцы, ператвараючыся ў сена, а медузы ляжалі і пакутавалі ад спёкі. Быў лёгкі пах гнілі і смалы ад рыбацкай лодкі, на якую Тоніа Крэгер, седзячы на пяску, абапіраўся спінаю, павярнуўшыся такім чынам, каб мець перад вачыма вольны далягляд, а не шведскае ўзбярэжжа; але ціхі подых мора чыста і свежа слізгаў па ўсім навокал.

І ўрэшце надышлі шэрыя штармавыя дні. Валы хваляў нахілялі галовы, як тыя быкі, што, каб нанесці ўдар, рыхтуюць рогі, і шалёна набягалі на пляж, залівалі яго, захоплівалі ладны кавалак сушы, а потым зноў адкатваліся, пакідаючы бліскучыя мокрыя водарасці, ракавінкі і прынесеныя хваляю драўляныя аскабалкі. Паміж расцягнутымі ў даўжыню градамі хваляў расціраліся пад захмараным небам даліны ў бледна-зялёнай пене; а там, дзе за хмарамі стаяла сонца, на водах ляжаў белаваты аксамітны бляск.

Тоніа Крэгер стаяў ва ўладзе ветру і пырскаў, заглыбіўшыся ў гэтае вечнае, цяжкое, аглушальнае бушаванне, якое ён вельмі любіў. Калі ён адварнуўся і пайшоў, то раптам усё вакол яго здалося спакойным і цёплым. Але за спінаю ён адчуваў мора; яно клікала, вабіла і вітала. І ён усміхаўся.

Ён пайшоў у глыбіню сушы па лугавых сцяжынах праз сваё адзіноцтва, і неўзабаве яго прыняў у сябе букавы лес, які

* Гэта не... (англ.)

вольна разлѣгся на гэтай узгорыстай мясціне. Ён сеў на мох, прыхінуўшыся да дрэва такім чынам, каб паміж стваламі можна было бачыць палоску мора. Часам вецер прыносіў да яго шум прыбою: ён гучаў, быццам недзе ўдалечыні падаюць адна на адну дошкі. Чулася крумканне варон над вершалінамі дрэваў, хрыплае, пустэльнае і згубленае... Ён трымаў на каленях кнігу, але не прачытаў у ёй аніводнага радка. Ён піў асалоду глыбокага забыцця, вольнага лунання над прастораю, і сядытады ўзнікала адчуванне, што яго сэрца запоўнена болем, кароткім вострым калаццём смутку і раскайвання, згадаць пра назву і паходжанне якога ён быў занадта лянівы і заглыблены ў сябе.

Так праходзілі дні; ён не мог бы сказаць, як шмат іх мінула, ды ў яго і не было жадання ведаць гэта. Але потым надышоў дзень, у які штосьці здарылася — здарылася, калі сонца стаяла высока ў небе, а наўкол былі людзі, прытым Тонія Крэгер нават не надта здзівіўся.

Самы пачатак дня складваўся ўрачыста і шыкоўна. Тонія Крэгер прачнуўся вельмі рана і зусім раптоўна, яго вырваў са сну нейкі вытанчаны і няпэўны жах, і ён падумаў, што ён зазірнуў у цуд, у фантастычны цуд прасвятлення. Яго пакой са шкляннымі дзвярыма і балконам, з якога адкрываўся від на Зунд, быў падзелены газаваю фіранкаю на гасцёўню і спальню; ён быў паклеены шпалерамі, а таксама абстаўлены лёгкаю мэбляю, так што заўсёды рабіў светлае і прыязнае ўражанне. Але цяпер ягоныя сонныя вочы бачылі ўсё так, нібыта ён знаходзіцца ў незямным прасвятленні і ілюмінацыі, цалкам пагружаны ў невыказна прыемны і пахкі водсвет руж, які пазалочваў сцены і мэблю і надаваў газавай фіранцы пяхчотна-чырвонае адценне... Тонія Крэгер доўга не разумеў, што адбывалася. Але стоячы перад шкляннымі дзвярыма і глядзячы скрозь іх, ён убачыў, што гэта ўсё ўтваралася ад сонца, якое ўзыходзіла.

Некалькі дзён перад тым было змрочна і дажджліва; але цяпер неба выглядала як пругка нацягнуты, светла-блакітны шоўк: яно паблісквала чысцінёю над морам і сушаю; яно было пасечанае ды аточанае воблакамі, якія прасвечваліся чырвоным і залацістым святлом, а сонечны дыск урачыста ўздымаўся

над пералівістай рабізною мора, якое, здавалася, калацілася ад жаху і палала... Так пачаўся дзень, і Тонія Крэгер, разгублены і шчаслівы, хуценька апрануўся, паснедаў унізе на верандзе раней за ўсіх, потым праплыў алегласць ад маленькай драўлянай купальні да Зунда, а пасля нейкую гадзінку проста пашпацыраваў па пляжы. Калі ён вярнуўся, перад гатэлем стаяла некалькі машын, падобных да аўтобусаў, і са сталоўкі ён убачыў, што як у суседнім пакоі для адпачынку, там, дзе стаяла фартэпіяна, так на верандзе і на тэрасе перад ёю за круглымі сталамі сядзела шмат людзей у вопратцы простых абывацеляў, людзей сярэдняга дастатку, якія, ажыўлена размаўляючы, са смакам пілі піва і закусвалі бутэрбродамі. Тут былі цэлыя сем'і, пажылыя і маладыя людзі, нават колькі дзяцей.

Падчас другога сняданку (стол ламаўся ад халодных закусак, вянчліна, саленняў і печыва) Тонія Крэгер пацікавіўся, што адбываецца.

«Госці, — сказаў гандляр рыбаю. — Экскурсантаў і госці балю з Гельсінгёра! Пэўна ж, барані нас Божа, мы гэтую ноч не заснём! Будуць танцы, танцы і музыка, і, баюся, гэта працягнецца доўга. Гэтая супольнасць сем'яў, гулянка і адначасова святая ўз'яднаньня — карацей, складчына ці падпіска на грошы або штосьці на кшталт таго, і яны з радасцю атрымліваюць асалоду ад цудоўнага дня. Яны з'ехаліся сюды па вадзе і па сушы, а цяпер снедаюць. Пазней яны паедуць яшчэ далей, але вечарам вернуцца, і тады — танцы ў гэтай зале. Так, д'ябал іх бяры, мы не замружым вока...»

«Што ж, гэта ў нечым прыемная разнастайнасць», — сказаў Тонія Крэгер.

Досыць працяглы час яны маўчалі. Гаспадыня ўладкавала свае чырвоныя пальцы, гандляр рыбай прадзьмуў правую наздыну, каб крышку атрымаць паветра, а амерыканцы пілі кіпень і, у дадатак, мелі заклапочаныя твары.

І тут раптам: цераз залу ішлі Ганс Ганзэн і Інгеборг Гольм...

Тонія Крэгер, прыемна змораны пасля купання і хуткай хады, адкінуўся ў крэсле і еў вэнджанага ласоса на грэнцы; ён сядзеў, павярнуўшыся тварам да веранды і мора. І раптам дзверы разнасцежыліся, і зусім побач з'явіліся яны, як на шпацыры,

не спяшаючыся. Інгеборг, бялявая Інга, была апранутая ў светлае, як яна звычайна апраналася на ўрок танца ў пана Кнака. Лёгкая сукенка ў клетачку даставала ёй толькі да костачак, а на плячах была шырокая белая цюлевая накідка з востравугольным выразам, які пакідаў неакрытай яе мяккую, гнуткую шыю. Капялюш вісеў цераз руку на звязаных стужачках. Яна, магчыма, выглядала крыху больш дарослаю, чым даўней; яе цудоўная каса была ўкладзена вакол галавы; Ганс Ганзэн жа быў такі, як заўжды. Ён насіў марскі бушлат з залацістымі гузікамі, верх якога на плячах і спіне захінаў шырокі сіні каўнер; матроскую бесказырку з кароткімі стужачкамі ён трымаў у звіслай руцэ і бестурботна памахваў ёй з боку ў бок. Вузкія вочы Інгі паглядалі крыху скоса — магчыма, у нечым засаромлена пад позіркамі людзей, якія сядзелі за ядою. А Ганс Ганзэн, быццам насуперак усяму свету, павярнуў галаву проста ў бок стала са сняданкам і ўзіраўся сваімі сталёва-сінімі вачыма па чарзе на людзей, з выклікам і, у пэўнай меры, з пагардаю; ён нават выпусціў руку Інгеборг і замахаў сваёй бесказыркаю яшчэ больш энергічна сюды-туды, каб паказаць, які ён мужчына. Так яны ішлі ўдваіх на тле спакойнага сіняга мора на заднім плане; абмінуўшы позірк Тоніа Крэгера, прайшлі ўздоўж залы і зніклі ў супрацьлеглых дзвярах, што вялі ў пакой з фартэпіяна.

Гэта адбылося а палове дванаццатай дня, і пакуль курортнікі яшчэ сядзелі за сняданкам, кампанія побач на верандзе ўстала і пакінула гатэль цераз бакавыя дзверы; больш у сталоўку ніхто не заходзіў. Было чутно, як знадворку, жартуючы і смеючыся, людзі садзіліся ў экіпажы, як тыя адзін за адным са скрыгатам ехалі прасёлкам і знікалі...

«Дык яны, відаць, яшчэ вернуцца?» — спытаў Тоніа Крэгер.

«Куды ж яны падзенуцца! — адказаў гандляр рыбаю. — Вось жа, кара божая! Яны замовілі музыку, каб Вы ведалі, а мне спаць тут, акурат над залаю».

«Што ж, гэта ў нечым прыемная разнастайнасць», — паўтарыў Тоніа Крэгер. Потым ён устаў і пайшоў прэч.

Ён правёў дзень, як звычайна: на пляжы, у лесе; трымаў кніжку на каленях і міргаў у бок сонца. Яго хвалявала толькі

адна думка, а менавіта: яны вернуцца і будуць забаўляцца, танцуючы ў зале, як прадказваў гандляр рыбаю; а ён толькі радаваўся гэтаму такой баязлівай і салодкай радасцю, якой ён даўно, цягам усіх гэтых пустых гадоў, не адчуваў. Адноўчы, дзякуючы спалучэнню розных абставін, ён бегла прыгадаў аднаго далёкага знаёмца, Адальберта, навеліста, які ведаў, чаго хоча, і накіраваўся ў кавярню, каб уцячы ад вясновага паветра. Ён тады толькі паціснуў плячыма ўслед яму.

Палуднавалі раней, чым звычайна: і вчэру падалі таксама раней, чым заўсёды, у пакой з фартэпіянам, бо ў зале ўжо рыхтавалі ўсё да балю: яна была святочна приведзеная ў парадак. Потым, калі ўжо сцямнела, на прасёлку і ў доме зноў адчулася ажыўленне. Экскурсанта вярнуліся; акрамя таго, з Гельсінгёра на роварах і ў экіпажах прыехалі новыя госці, і ўжо ў доме, на ніжнім паверсе, пачулася настройванне скрыпкі і насавыя гукі практыкаванняў на кларнеце... Усё неўзабаве абяцала бліскучы баль.

І вось маленькі аркестрык пачаў з маршу: прыглушана, вытрымліваючы такт, музыка далятала наверх; танцы адкрылі паланезам. Тонія Крэгер пасядзеў яшчэ нейкі час ціха і прыслухаўся. Але потым, калі ён пачуў, як маршавы тэмп змяніўся на такт вальса, ён устаў і бяшумна выбраўся са свайго пакоя.

З калідора, да якога ён прымыкаў, можна было выйсці да бакавой лесвіцы гатэля і адтуль, не праходзячы міма пакояў, трапіць ў зашклёную веранду. Ён і выправіўся гэтым шляхам, ціха і незаўважна, як быццам ідучы па забароненых сцежках: вобмацкам асцярожна прабіваўся цераз змрок, нястрымна прываблены гэтай дурнаватаю і кранальнай для душы музыкай, гукі якой даляталі да яго ўжо зусім выразна і не прыглушана.

Веранда была пустая і неасветленая, але шклянныя дзверы ў залу, дзе ярка гарэлі дзве вялікія, абсталяваныя бліскучымі рэфлектарамі лямпы-газоўкі, былі адчыненыя. Туды ён бяшумна пракраўся, і зладзейскае задавальненне ад таго, што стаіш тут у змроку і незаўважна падглядаеш за тымі, хто танчыць на святле, выклікала сверб на ягоным целе. Паспешліва і прагна ён шукаў вачыма тых дваіх...

Вясёлае свята, здавалася, ужо ішло поўнаю хадою, хоць ад яго адкрыцця не мінула і паўгадзіны; усе прыйшлі сюды ўжо разагрэтыя і ўзбуджаныя пасля таго, як увесь дзень прабылі разам, бестурботна, у шчаслівай еднасці. У пакоі з фартэпіяна, які Тонія Крэгер мог бачыць увесь цалкам, калі наважваўся падацца крыху наперад, ужо сабралася колькі пажылых паноў, каб выпіць і пагуляць у карты; а астатнія сядзелі побач са сваімі жонкамі ў першых шэрагах на плюшавых фатэлях уздоўж сценаў залы і назіралі за танцамі. Яны трымалі рукі на расстаўленых каленнях і з выразам задавальнення надзімалі шчокі, тым часам як маладыя матулі з чэпчыкамі на галовах сядзелі, скрыжаваўшы рукі пад грудзьмі, і глядзелі, схіліўшы галаву набок, на сумятню моладзі. Сцэна была абсталяваная каля падоўжнай сцяны залы, і там музыканты выконвалі тое, што ўмелі. Тут мелася нават труба, якая грала з пэўнай марудлівай асцярожнасцю, быццам баялася ўласнага голасу, які, тым не менш, увесь час зрываўся і захлынаўся... Пары, калыхаючыся і круцячыся, рухаліся ў коле, між тым як некаторыя проста хадзілі вакол залы абняўшыся. Строі ў людзей не былі бальнымі, а проста прызначанымі для летняга святочнага дня на вольным паветры: кавалеры мелі правінцыйна скроеныя гарнітуры, па якіх было відаць, што іх бераглі ўвесь тыдзень, а маладыя дзяўчаты былі ў светлых і лёгкіх сукенках з букецікамі палявых кветак на грудзях. У зале прысутнічала таксама некалькі дзяцей, якія па-свойму танчылі, нават калі музыка змаўкала. Даўгалыгі чалавек у кароткім фраку ў форме ластаўчынага хваста, правінцыйны леў з маноклем і падпаленымі валасамі, а ўвогуле дробны паштовы чыноўнік ці штосьці гэтага кшталту, як увасоблены камічны вобраз з дацкага рамана, здаецца, быў распарадчыкам і камандаваў балем. Паспешлівы, спацелы, ён шчыраваў усёю душою і ўсюды паспяваў, блытаўся звышстаранна ў зале; па-майстэрску становячыся спачатку на дыбачкі, потым перакрываўноўваў ногі, абутыя ў вастрасносыя вайсковыя чаравікі, узмахваў у паветры рукамі, даваў распараджэнні, выклікаў музыкаў, пляскаў далонямі, і ўвесь гэты час стужачкі яго вялікага, рознакаляровага банта, што як знак яго гонару быў прымацаваны ў яго на плячы, пырхалі ў яго ззаду за спінаю.

Вядома, яны былі таксама тут — абое, якія прайшлі сёння раніцаю ў сонечным святле міма Тонія Крэгера; ён зноў убачыў іх і спужаўся ад радасці, калі заўважыў іх амаль адначасова. Вось стаяў Ганс Ганзэн, зусім блізка ад яго, каля самых дзвярэй; шырока расставіўшы ногі, крыху нахіліўшыся наперад, ён няспешна паядаў вялікі кавалак пясочнага торта, трымаючы пустую далонь пад падбароддзем, каб лавіць крошкі. А далей, каля сцяны, сядзела Інгеборг Гольм, бялявая Інга, і гэты распарадчык якраз падтанцоўваў у напрамку да яе, каб вытанчаным паклонам запрасіць яе на танец, прычым ён паклаў адну руку на спіну, а другую грацыёзна паднёс да грудзей; але яна адмоўна пахітала галавою і паказала, што ў яе ўжо не хапае дыху і што ёй неабходна крышку адпачыць, пасля чаго чыноўнік прысеў каля яе.

Тонія Крэгер глядзеў на іх абаіх, з любові да якіх ён калісьці пакутаваў, — на Ганса і Інгеборг. Яны не столькі вылучаліся адмысловымі прыкметамі ці падабенствам адзення, як аднолькаваасцю расы і тыпу, гэтай светласцю, сталёвай блакітнавакасцю і бялявасцю, якая выклікала ўяўленне пра чысціню, незамутнёнасць, весялосць і адначасова гордую і сціпую недакранальную халоднасць... Ён глядзеў на іх, бачыў, як Ганс Ганзэн, такі дзёрзкі, як і некалі, добра скроены, шырокі ў плячах і вузкі ў сцёгнах, стаяў у сваёй бесказырцы; бачыў, як Інгеборг, паблагліва смеючыся, адкідвала набок галаву, як адмыслова адводзіла сваю не вельмі вузкую, зусім не вытанчаную руку маленькай дзяўчынкі да патыліцы, прычым лёгкі рукаў саслізгваў з яе локця, — і раптам смутак па доме скалануў яго душу такім болям, што ён міжволі адступіў глыбей у змрок, каб ніхто не бачыў, як уздрыгваў яго твар.

«Няўжо здарылася так, што я іх забыў? — спытаўся ён. — Не, анізвання! Ані цябе, Ганс, ані цябе, бялявая Інга! Вы ж былі тымі, дзеля каго я працаваў, і калі я чуў воплескі, то незаўважна азіраўся, ці пляскаеце вы таксама... Дык ці прачытаў ты, Ганс Ганзэн, “Дон Карласа”, як ты мне абяцаў каля вашае брамы? Не трэба! Я больш не патрабую гэтага ад цябе. Што табе да таго караля, які плача, бо ён самотны? Не варта табе замутняць свае

ясныя вочы і тлуміць іх, утаропіўшыся ў вершы і меланхолію... Хачу быць, як ты! Яшчэ раз пачаць, вырасці, якім вырас ты — праведным, вясёлым і сціплым, справядлівым, прыстойным, у паразуменні з Богам і светам, каб мяне любілі бяскрыўдныя і шчаслівыя; ажаніцца з табою, Інгеборг Гольм, і сына мець такога, як ты, Ганс Ганзэн; жыць, любіць і славіць вольна ад закліяцця пазнання і творчых пакут у святой звычайнасці!.. Яшчэ раз пачаць спачатку? Але гэта не дапамагло б. Усё было б так, як ёсць, усё адбылося б так, як адбылося, бо сёй-той трапляе ў аблуду па неабходнасці, бо для яго не бывае праведнага шляху».

І вось музыка заціхла; настаў перапынак, паднеслі асвяжальныя напоі. Распарадчык асабіста заспяшаўся з падносам, застаўленым салатаю з селядцом, абслугоўваючы дам: перад Інгаю Гольм ён нават стаў на адно калена, падаючы ёй сподачак, і яна ад радасці зачырванелася.

Але цяпер у зале пачалі звяртаць увагу на чалавека каля шклянных дзвярэй, і з сімпатычных разгарачаных твараў на яго скіроўваліся незнаёмыя запытальныя позіркі; але ён, нягледзячы на гэта, заставаўся на сваім месцы. Інгеборг і Ганс таксама амаль адначасова закрунулі яго позіркамі з той абсалютнай абыякавасцю, у якой бачыцца амаль што пагарда. Але раптам ён усвядоміў, што аднекуль на яго быў накіраваны позірк, які ўважліва спыніўся на ім... Ён павярнуў галаву, і адразу яго вочы сустрэліся з тымі, уздзеянне якіх ён адчуў. Недалёка ад яго стаяла дзяўчына з бледным, вузкім і вытанчаным тварам, якую ён заўважаў яшчэ раней. Яна танчыла мала, кавалеры не надта завіхаліся каля яе, і ён бачыў, як яна з брутальна сціснутымі вуснамі самотна сядзела каля сцяны. І цяпер яна стаяла адна. На ёй, як і на іншых, была светлая лёгкая сукенка, але пад празрыстаю тканінаю паблісквалі голяыя плечы, вострыя і хударлявыя, а тонкая шыя тырчала так нізка паміж гэтымі вартымі жалю плечыкамі, што бедная дзяўчынка здавалася крыху гарбатаю. Свае рукі ў тонкіх паўпальчатках яна трымала перад плоскімі грудзьмі такім чынам, што кончыкі пальцаў мякка судакраналася. З нахіленаю галавою яна знізу ўверх пазірала на Тоніа Крэгера чорнымі вільготнымі вачыма. Ён адварнуўся...

Тут, зусім блізка ад яго, сядзелі Ганс і Інгеборг. Той падсеў да яе, як быццам яна была яго сястра, і ў атачэнні іншых сабратаў і сясцёр яны елі і пілі, нязмушана размаўлялі і забаўляліся, выкрыквалі звонкімі галасамі адно аднаму жартаўлівыя кпіны і гучна смяяліся. Ці не варта і яму крышку наблізіцца да іх? Ці не варта звярнуцца да яго ці да яе з жартаўлівым словам, якое прыйдзе яму ў галаву, на што яны мусілі б адказаць хоць бы ўсмяшкаю? Гэта б ашчаслівіла яго, ён вельмі жадаў гэтага; ён бы вярнуўся ў свой пакой больш задаволеным, з усведамленнем, што ўзнавіў з імі крышку чагосьці агульнага. Ён прыдумаў, што мог бы ім сказаць. Гэта было б як заўсёды: яны б яго не зразумелі, слухалі б адчужана тое, што ён хацеў бы ім выказаць. Бо іх мова была не ягоная мова.

Танцы, здавалася, павінны былі ўзнавіцца. Распарадчык разгарнуў актыўную дзейнасць. Ён бегаў па зале і запрашаў усіх на свяце ўзяць удзел у забавах; забіраў пры дапамозе кельнера крэслы і посуд, каб не перашкаджалі, даваў музыкам загады, а некаторых неабчасаных, якія не знаходзілі сабе месца, штурхаў у плечы перад сабою. Што планавалася? Па чатыры на чатыры пары ўтваралі карэ. Жудасны ўспамін прымусіў Тоніа Крэгера зачырванецца. Падрыхтаваліся танчыць кадрылю.

Зайграла музыка, і пары пачалі крочыць, нахіляючыся і змешваючыся. Распарадчык кіраваў; ён даваў каманды — а як жа? — па-французску і прамаўляў насавыя гукі непараўнальна вытанчана. Інгеборг Гольм танчыла перад самым Тоніа Крэгерам у карэ, якое знаходзілася непасрэдна каля шклянных дзвярэй. Яна рухалася сюды-туды перад ім, наперад і назад, крокамі і з перакруткаю; водар, які ішоў ад яе валасоў ці далікатнай тканіны сукенкі, час ад часу дасягаў яго, і ён заплюшчваў вочы з пачуццём, добра знаёмым яму з мінулых часоў; гэтыя водар і даўкая спакуслівасць зноў цалкам запаўнялі яго сваім салодкім смуткам. Што ж гэта такое было? Туга? Пяшчота? Зайздрасць? Самапагарда?.. *Moulinet des dames!* Ты смяялася, бялявая Інга, ты смяялася з мяне, калі я танчыў *moulinet* і так жудасна зганьбіўся? А сёння ты таксама смяялася б, цяпер, калі я стаў нечым накшталт славутага чалавека? То праўда, ты б

смялася і рабіла б гэта тройчы справядліва! А калі б я адзін выканаў дзевяць сімфоній, «Свет як воля і ўяўленне» і «Страшны суд» — то ты мела б вечнае права смяцца... Ён глядзеў на яе, і яму прыйшоў на памяць радок з верша, які ён доўгі час не згадваў, але які быў яму такім знаёмым і блізкім: «Я спаць хачу, а ты ўсё танчыш». Ён ведаў яе так дакладна, гэтую меланхалічна-скандынаўскую цяжкаважкасць адчування, якая гучала з верша. Спаць... Імкнуцца да таго, каб атрымаць магчымасць жыць проста і цалкам адпаведна пачуццю, якое без абавязку ператварацца ў дзеянне ці танец з асалодаю і па інерцыі спакойна існуе само ў сабе, — і ўсё-такі танчыць, быць абавязаным спрытна і не губляючы прысутнасць духу выконваць складаны і небяспечны «танец з кінжаламі» мастацтва, ніколі не забываючыся пра прыніжальную бессэнсоўнасць, якая палягала ў тым, што трэба танчыць, у той час як ты кахаеш.

Раптам усё шалёна і бязладна замітусілася. Карэ распаліся, і, скачучы і адначасова слізгаючы, усё перамяшалася; кадрыля закончылася галопам. Пары праляталі пад віхурны хуткі такт музыкі міма Тонія Крэгера, выконваючы шасэ*, імкліва, пераганяючы адна адну, з кароткім смехам, стрымліваючы дых. З'явілася яшчэ адна пара, захопленая ўсеагульнай пагоняй, круцячыся ды ўтароплена імкнучыся наперад. У дзяўчыны быў бледны вытанчаны твар і худзенькія, аж занадта ўзнятыя ўгору плечы. І раптам, перад самым ім, штосьці загамавалася, паехала ўніз, упала... Бледная дзяўчына павалілася. Яна ўпала так брутальна і моцна, што гэта выглядала небяспечным. У такое самае становішча трапіў і кавалер. Ён, відаць, так балюча ўдарыўся, што зусім забыўся пра сваю партнёрку, бо, не паспеўшы ўстаць, пачаў, моршчачыся, рукамі церці свае калені; а дзяўчына, відавочна, зусім аглушаная падзеннем, усё яшчэ ляжала на падлозе. Тут выйшаў Тонія Крэгер, мякка ўзяў яе пад пахі і падняў. З загнаным выглядам, разгубленая і няшчасная, яна пазірала на яго знізу ўверх, і раптам яе пяшчотны твар слаба пачырванеў.

* Адмысловая фігура ў танцах.

«Так! О, mange Tak!»* — сказала яна і паглядзела на яго знізу ўверх сваімі чорнымі вільготнымі вачыма.

«Вам не варта болей танчыць, фройляйн», — лагодна прамовіў ён. Потым Тонія яшчэ раз позіркам вакол сябе пашукаў іх, Ганса і Ингеборг, і пайшоў, выйшаў з веранды, пакінуў баль і падняўся ў свой пакой.

Ён быў агаломшаны гэтым святам, у якім ён не ўдзельнічаў, і знясілены ад рэўнасці. Усё было, як калісьці, зусім як калісьці! З разгарачаным тварам ён і тады стаяў у цёмным месцы, з болем за вас, вы, бялявыя, ажыўленыя, шчаслівыя, і потым, самотны, пайшоў. Хтосьці ж мусіў прыйсці! Ингеборг павінна была б прыйсці, павінна была б заўважыць, што яго няма, павінна была б патаемна пайсці за ім, пакласці руку яму на плячо і сказаць: «Хадзі да нас! Не засмучайся! Я кахаю цябе!..» Але яна — не! — не прыйшла. Нічога падобнага не здарылася. Дык вось і цяпер было гэтаксама, як тады; і ён быў шчаслівы, як і тады. Бо яго сэрца жыло. Але што адбылося за той час, за які ён зрабіўся тым, чым ёсць? Здранцвенне, пустэля, лёд і — дух! І — мастацтва!..

Ён распрануўся, лёг у пасцель, патушыў святло. Ён прашаптаў у падушку два імені, гэтую пару цнатлівых нардычных складоў, якія для яго азначалі свайго кштальту каханне, пакуты і шчасце, жыццё, простае і шчырае пачуццё, радзіму. Ён азірнуўся назад на гады, якія мінулі з таго часу да сённяшняга дня. Ён узгадаў дзікія прыгоды пачуццяў, нерваў і думак, якія выпалі на яго долю, бачыў сябе раз'едзеным іроніяй і інтэлектам, спустошаным і спаралізаваным пазнаннем, амаль загубленым ліхаманкамі і халоднасцю творчасці; нястрымным і цалкам у пакутах сумлення паміж вострымі крайнасцямі, кіданым сюды-туды паміж святасцю і юрам, вытанчаным, збяднелым, знямоглым ад халодных і штучна вытанчаных хваляванняў, аблудным, спустошаным, катаваным, хворым... і заплакаў ад пакаяння ды туті па радзіме.

Навокал было ціха і змрочна. Але знізу прыглушана і ў калыханні да яго наверх далятаў салодкі і трывіяльны трохтактны матыў жыцця.

* Дзякуй! О, вялікі дзякуй! (дац.)

Тоніа Крэгер з поўначы пісаў ліст Лізавета Іванаўне, сваёй сяброўцы, як ёй і паабяцаў некалі.

«Шаноўная Лізавета, там, на поўдні, у Аркадыі, куды і я неўзабаве вярнуся. І гэта штосьці накшталт ліста, але ён, напэўна, расчаруе Вас, бо я мяркую падаць яго змест у агульных рысах. Не, у мяне няма намеру ўтойваць штосьці ад Вас пра тое, што было са мною. Дома, у маім родным горадзе, мяне нават хацелі арыштаваць... але пра гэта Вам варта паслухаць вусна. У мяне цяпер здараюцца дні, калі я лічу за лепшае прыстойна выказаць штосьці агульнае замест таго, каб расплыцца на доўгія расповеды.

Вы, Лізавета, мусіць, памятаеце, што аднаго разу назвалі мяне абывацелем, аблудным абывацелем? Вы назвалі мяне так у хвіліну, калі я, спакушаны рабіць шчырыя прызнанні, аднойчы прызнаўся Вам у любові да таго, што я называю “жыццём”; і я пытаюся ў сябе, а ці ведалі Вы, наколькі Вы тады слухна казалі, наколькі маё абывацельства і мая любоў да “жыцця” — адно і тое. Гэтая вандроўка дала мне нагоду падумаць над гэтым...

Мой бацька, калі ведаеце, быў паўночнага тэмпераменту: назіральны, грунтоўны, карэктны з прычыны пурытанства і схільны да тугі; мая маці невядомай экзатычнай крыві, прыгожая, пачуццёвая, наіўная, адначасова нядбайная і жарсная, са сваёю імпульсіўнай разбэшчанасцю. Без аніякага сумневу, гэта была сумесь, якая несла ў сабе надзвычайныя мажлівасці... і надзвычайную небяспеку. А атрымалася наступнае: абывацель, які прыблукаў у мастацтва, багемны бадззяга з тугою па добрым выхаванні, мастак з нячыстым сумленнем. Бо маё абывацельскае сумленне — гэта тое, што дазваляе мне ва ўсёй мастацкасці, усёй незвычайнасці і ўсёй геніяльнасці ўбачыць штосьці глыбока двухсэнсоўнае, глыбока нядобрае, глыбока сумнеўнае, што напаўняе мяне гэтай улюбёнаю слабасцю да простага, вернага і прыемна-нармальнага, да негеніяльнага і прыстойнага.

Я трапіў паміж двума светамі — ні ў адным з іх я не дома, і з прычыны гэтага мне даводзіцца ў жыцці цяжка. Вы, мастакі, называеце мяне абывацелем, а абывацелі спрабуюць заняволіць мяне... Я не ведаю, што больш крыўдзіць мяне. Абывацелі неразумныя, але ж вы, прыхільнікі прыгажосці, вы, якія называеце мяне флегматыкам і няздольным да тугі, павінны падумаць пра тое, што бывае мастацкасць такая глыбокая, такая — ад самага пачатку і лёсу, — што для чалавека нічога не бывае саладзейшага і больш адчувальнага, чым нясцерпнае жаданне асалоды звычайнасці.

Я ў захапленні ад ганарыстых і халодных асоб, якія шукаюць прыгод на шляхах вялікай дэманічнай прыгажосці і пагарджаюць “чалавекам”, — ды я ім не зайздросчу. Бо калі штосьці і можа зрабіць з літаратара пісьменніка, то гэта мая абывацельская любоў да чалавечнасці, жыццёвасці і звычайнасці. Уся цеплыня, уся дабрыня, увесь гумар паходзіць ад яе, і мне здаецца, што яна і ёсць тая любоў, пра якую напісана, што нехта можа размаўляць чалавечаю ці анёльскаю моваю, але без любові ён толькі гулка медзь ці бразготка, што грывіць.

Тое, што я зрабіў, — гэта нічога, не шмат, амаль нічога. Я зраблю больш і лепш, Лізавета, — гэта маё абяцанне. Цяпер, калі я пішу, да мяне далятае шум мора, і я заплюшчваю вочы. Я зазіраю ў сярэдзіну майго свету, ненароджанага і схематычнага, які трэба ўпарадкаваць і сфармаваць; я гляджу ў мітусню ценяў ад чалавечых постацей, якія махаюць мне рукамі, каб я паланіў іх і ўратаваў, — трагічныя і смешныя, і такія, і такія — адначасова. І яны мне вельмі па душы. Але мая самая глыбокая і самая патаемная любоў належыць бялявым і блакітнавокім, светлым, жвавым, шчаслівым, добразычлівым і звычайным.

Не ганьбіце гэтую любоў, Лізавета; яна добрая і жыватворчая. Ёсць у ёй гарачае жаданне і тужлівая зайздрасць, і драбок пагарды, і ўся цнатлівая святасць».

ЦЯЖКАЯ ЧАСІНА

Ён устаў з-за пісьмовага стала, з-за свайго маленькага хісткага сэкрэтніка, устаў, быццам у адчаі, і, звесіўшы галаву, пайшоў у супрацьлеглы куток пакоя да печы, доўгай і зграбнай, як калона. Ён паклаў рукі на кафлю, але яна ўжо амаль зусім астыла, бо поўнач даўно мінулася, і тады ён прытуліўся, не адчуўшы ані трохі ўтульнасці, якую ён шукаў, спінаю да яе, кашляючы, сцягнуў разам абодва крысы халата, з адваротаў якіх вылазіла нясвежае карункавае жабо, і засоп з цяжкасцю праз нос, каб хоць крышку ўдыхнуць паветра: у яго, як заўсёды, быў катар.

Гэта быў асаблівы і непрыемны катар, які амаль ніколі канчаткова не пакідаў яго. Яго павекі былі запаленыя, а краі ноздраў вельмі балелі; у галаве і ва ўсіх органах цела гэты катар ціснуў, як балючае пахмелле. Можна, ва ўсёй яго слабасці і цяжкасці вінавата было яго пакутнае знаходжанне ў чатырох сценах, якое зноў і зноў на працягу месяцаў прапісваў яму лекар? Бог ведае, ці на карысць гэта было. Вечны катар і сутаргі ў грудзях ды ў ніжняй частцы тулава, магчыма, вымушалі гэты рабіць, бо над Енаю панавала дрэннае надвор'е, тыдзень за тыднем; гэта сапраўды было нікчэмнае і зненавіджанае надвор'е, якое адчувалася ўсімі нервамі, — спусташальнае, змрочнае і халоднае, а снежаньскі вецер скавытаў у комінах пустэльна і безнадзейна, так што гэта нагадвала буру і блуканне ды невылечны жах у душы чалавека, які трапіў у бязлюдны стэп. Але паляпшэння гэтае цеснае зняволенне не прыносіла,

не прыносіла карысці для думак і рытму крыві, адкуль нараджаліся думкі...

Шасцікутны пакой, халодны, пусты і нязручны, з пабеленаю столлю, пад якою курыўся тытунёвы дым, з косымі клеткамі шпалераў, на якіх віселі сілуэты ў авальных рамках, і з яго чатырма прадметамі мэблі на тонкіх ножках, быў пагружаны ў святло дзвюх свечак, што гарэлі каля верхняй часткі рукапісу на сэкрэтніку. Чырвоныя фіранкі віселі над верхнімі рамамі вокнаў: гэта былі толькі лапікі, сіметрычна сабраныя ў зборку кавалкі паркалю; але яны былі чырвоныя, цёплага, яркага чырвонага колеру, і ён любіў іх, і не хацеў адмаўляцца ад іх, бо яны надавалі беспачуццёва-ўстрыманай нікчэмнасці яго пакоя штосьці напышлівае і пажадлівае.

Ён стаяў каля печкі і, хутка і балюча-напружана міргаючы, глядзеў на працу, ад якой ён уцёк, — ад гэтага цяжару, гэтых пакут сумлення, гэтага мора, якое трэба было выпіць; ад гэтай жахлівай задачы, якая была яго гонарам і яго няшчасцем, яго небам і яго заклёнам. Гэтая праца цягнулася, яна спатыкалася, яна спынялася — і зноў, і зноў! Надвор'е было вінаватае, і яго катар, і яго зняможанасць. Ці твор? Ці сама праца? Можа, яна была няшчасным і асуджаным на адчай зацаццем?

Ён устаў, каб крыху аддаліцца ад гэтага, бо так часта прас-торавая адлегласць ад рукапісу дзейнічала гэтым чынам, што атрымлівалася перспектыва, больш аб'ёмны погляд на матэрыял, які даваў магчымасць прыняць рашэнні. Вось жа, здараліся выпадкі, што пачуццё палёгкі, калі адварнуцца ад месца змагання, прыносіла адчуванне натхнення. І гэта было больш нявіннае натхненне, чым ад выпітага лікёру ці чорнай моцнай кавы... Маленькі кубачак стаяў на століку. Магчыма, яна дапаможа яму пераадолець перашкоду? Не, не, ніколі больш! Не толькі лекар, але і яшчэ адзін чалавек, куды больш аўтарытэтны, таксама адгаворваў яго ад гэтага — яшчэ адзін, там, у Ваймары, якога ён любіў з тужлівай варожасцю. Той чалавек быў мудры. Ён умеў жыць, тварыць; не здэкаваўся з сябе; быў вельмі дбайны ў дачыненні да сябе...

У доме панавала цішыня. Чуўся толькі вецер, які свісцеў у Замкавым завулку, і дождж, калі яго з дробным стукам заганяла ў шыбы. Усе спалі: гаспадар дома і яго хатнія, Лота і дзеці. А ён стаяў самотна без сну каля астылай печкі і пакутліва глядзеў, міргаючы, у бок твора, што прымушаў яго верыць у сваю хваравітую недасканаласць... Яго белая шыя тырчала над гальштукам, а паміж крысамі халата былі відны яго скрыўленыя ўнутр ногі. Яго рудыя валасы былі зачасаныя ад высокага і белага лба, пакідалі навідавоку пабітыя жылкамі ўпадзіны над скронямі і звісалі над вушамі рэдкімі пасмачкамі. Каля пераноса вялікага выгнутага носа, які выразна заканчваўся белаватай дзюбкаю, амаль шчыльна сыходзіліся густыя бровы, цямнейшыя за валасы на галаве, што надавала позірку глыбока залеглых, нездаровых вачэй штосьці трагічнае. Вымушаны дыхаць толькі ротам, ён растульваў тонкія вусны, а шчокі, пабітыя рабаціннем і змарнелыя ад пакаёвага паветра, абвялі і запалі.

Не, нічога не атрымлівалася, усё — лухта! Армія! Армію трэба было паказаць! Армія была падмуркам усяго! А раз немагчыма было прадэманстраваць яе, ці магчыма было думаць пра надзвычайнае мастацтва, якое магло б зрабіць яе прадметам уяўлення? І герой не быў героем; ён быў нешляхетны і халодны! Рысы характару былі няправільныя, і мова была няправільная: гэта была проста сухая і бяскрылая лекцыя па гісторыі, аб'ёмістая, цвярозая і страчаная для шырокай публікі!

Ну, добра, канец. Параза. Няўдалы праект. Банкруцтва. Ён хацеў напісаць Кёрнэру — добраму Кёрнэру, які верыў у яго, які з дзіцячым даверам быў прыхільнікам яго геніяльнасці. Ён бы кпіў, маліў, лаяўся — сябра; ён згадаў бы яму пра Карласа, які таксама ўзнік з сумненняў, і намаганняў, і ваганняў, аж урэшце, пасля ўсіх пакут, займеў выдатны поспех, стаўся выдатным творам, слаўным учынкам. Але гэта было інакш. У той час ён быў чалавекам, якому шанцавала ў справах і які з гэтага мог каваць перамогу. Сумненні і барацьба? О, вядома. І ён быў хворы тады, нашмат цяжэй хворы, чым цяпер, — небарака, занядбаны, у поўным разладзе са светам, прыгнечаны і па-чалавечы бедны, сапраўдны жабрак. Але малады, яшчэ зусім малады! Кожны

раз, як нізка бы ён ні быў прыгнуты, яго дух выпроставаўся, як спружына, і пасля некалькіх гадзін смутку прыходзілі іншыя — веры і духоўнага трыумфу. Цяпер яны ўжо не прыходзілі, амаль не прыходзілі. Яшчэ адна ноч полымнага настрою, калі раптам у геніяльна палкім святле можна было бачыць, што магло б адбыцца, калі б заўсёды было адчуванне асалоды ў такой ступені, цяпер за гэта трэба было плаціць тыднем змоку і спаралізаванасці. Ён быў зняможаны, узрост — толькі трыццаць сем гадоў, а ўжо — канец. Ужо памерла вера. Вера ў будучыню, якая была зоркаю ў яго бедах. І так яно было — яго адчайная праўда: годы нястачы і нішчымніцы, якія ён лічыў гадамі пакут і выпрабаванняў, а ў сапраўднасці яны былі багатымі і плённымі гадамі; а цяпер, калі спусцілася з нябёс кропля шчасця, калі ён з пірацтва духу набыў законнасць і грамадскія сувязі, атрымаў дзяржаўную пасаду, меў жонку і дзяцей, — цяпер ён страціў усялякія сілы і здаўся. Бяссіле і роспач — вось што засталася.

Ён застагнаў, прыціснуў далоні да вачэй і, як загнаны, захадзіў сюды-туды ў пакоі. Тое, пра што ён толькі што думаў, было настолькі жаклівым, што ён быў не ў змозе заставацца на тым месцы, дзе ў яго зарадзілася тая думка. Ён сеў на крэсла каля сцяны, звесіў рукі паміж каленяў і змрочна ўтаропіўся на падлогу.

Сумленне... як голасна крычала яго сумленне! Ён награшыў, грашыў супраць самога сябе ўсе гады, супраць вытанчанага інструмента свайго цела. Выпадкі разбэшчанасці яго юнацкага задзёру, бяссонныя ночы, дні, праведзеныя ў пракураным паветры, бездухоўна і не думаючы пра сваё цела, наркотыкі, пры дапамозе якіх ён узбадзёрваў сябе на працу, — гэта помсціла, і помсціць яму цяпер!

І калі надыходзіла помста, то ён спрабаваў супраціўляцца багам, якія прызнавалі яго віну і потым накладвалі пакаранні. Ён жыў, як змушаны быў жыць: у яго не было часу, каб быць мудрым, не было часу, каб быць разважлівым. Тут, у гэтым месцы ў грудзях, калі ён дыхаў, кашляў, пазяхаў, заўсёды ў той самай кропцы — гэты боль, гэты маленькі, д'ябальскі, колючы, уедлівы напамін, які не сціхаў з тых пор, як пяць гадоў таму

ў Эрфурце на яго звалілася ліхаманка катару, тая гарачкавая хвароба ў грудзях — што яна хацела сказаць? Папраўдзе, ён вельмі добра ведаў, што яна мела на ўвазе; няхай лекар прыкідваецца, як хоча. У яго не было часу, каб разумна аберагаць самога сябе, каб гаспадарыць з зычліваю прыстойнасцю. Тое, што яму хацелася рабіць, ён мусіў рабіць адразу, ужо сёння, хутка... Прыстойнасць? Але як урэшце атрымалася, што якраз грэх, прыхільнасць да грэшнага і таго, што раз'ядае, падаліся яму куды больш маральнымі, чым любая мудрасць і халодная дысцыпліна? Не яны, не пагарджанае мастацтва чыстага сумлення былі прыстойнасцю, а змаганне і нястачы, жарсць і боль!

Боль... Як гэтае слова распірала яму грудзі! Ён выцягваўся, скрыжоўваў рукі; а яго позірк пад пачырванелымі, амаль зорлымі ў адно бровамі напаўняўся прыгожымі нараканнямі. Яшчэ не было беднасці, сапраўднай галечы яшчэ не было, пакуль мелася магчымасць надаць сваёй беднасці ганаровую і шляхетную назву. Аднаго не хапала — дастатковай мужнасці даць свайму жыццю велічную і прыгожую назву! Не зводзіць пакуты да паветра ў пакоі і канспірацыі! Быць дастаткова здаровым, каб магчы быць патэтычным — каб бачыць больш, чым толькі прыналежнае цэлу, адчуваць і нешта далейшае па-за ім! Толькі ў гэтым быць наўным, нават калі ўсё астатняе ты ведаеш! Верыць, быць здольным верыць у боль... Але ж ён верыў у боль так глыбока, так шчыра, што іншае, што адбывалася сярод боляў, у выніку гэтай веры не магло быць ні карысным, ні шкодным. Яго позірк перакінуўся на рукапіс, і яго рукі яшчэ мацней скрыжаваліся на грудзях. Сам талент — ці не быў ён сам болем? І калі тое так, гэты няшчасны твор прымусаў яго пакутаваць, то ці не было гэта нармальнай з'яваю і амаль ужо добрым знакам? Яшчэ ніколі ў ім не булькатала, і яго недавер пачнецца толькі тады, калі гэта станецца. Булькатала толькі ў халтуршчыкаў і дылетантаў, якія хутка задавольваюцца і нічога не ведаюць; яны не жылі пад цяжарам і дысцыплінаю таленту. Бо талент, шануюныя панове і пані, вы, там унізе, галоўным чынам у партэры, талент — нялёгкая справа, не забава, гэта не

проста ўменне. У корані — гэта патрэба, крытычнае веданне, што такое ідэал, незадаволенасць, якую не без пакут нараджае і гадуе ваша ўменне. А для самых вялікіх, самых незадаволеных талент — гэта самы балючы бізун... Не скардзіцца! Не хваліцца! Сціпла, цярпліва думаць аб тым, што ты нясеш на сабе! І калі ніводнага дня на тыдні, ніводнай гадзіны не прамінала без пакут — што тады? Не зважаць на цяжары і здабыткі, запатрабаванні, скаргі, пакуты, лічыць гэта за дробязь — вось што галоўнае, што рабіла вялікіх вялікімі!

Ён устаў, узяў бутэлечку і пачаў прагна нюхаць, потым закінуў рукі назад і так хутка пачаў хадзіць сюды-туды ў пакоі, што язычкі полымя свечак закалыхаліся ад ветру... Веліч! Надзвычайнасць! Скарэнне свету і несмяротнасць імя! Чаго варта любое шчасце ў параўнанні з гэтай мэтай? Быць вядомым, вядомым і ўлюбёным у народаў зямлі! Балбачыце сабе пра эгаізм, вы, хто нічога не ведае пра асалоду гэтай мары і прагі! Эгаістычным з'яўляецца ўсё надзвычайнае, пакуль яно пакутуе. Можаце самі паглядзець, кажа яно, вы, якія не атрымалі «паслання» зверху і каму на гэтым свеце жывецца куды лягчэй! А самалюбства кажа: няўжо пакуты былі дарэмнымі? Яны павінны зрабіць мяне вялікім!

Ноздры яго вялікага носа былі напружаныя, яго позірк пагражаў і блукаў. Ягоная правая рука была моцна і глыбока засунутая за абшлаг халата, а левая звісала, сціснутая ў кулак. Раптоўная чырвань з'явілася на яго худых шчоках, полымя, якое выбілася з жару яго мастакоўскага эгаізму, з той пакутлівасці наконт свайго «Я», якая непагасна жыла ў яго ў глыбіні. Ён ведаў яе, патаемную п'янкасць тае любові. Часам, каб напоўніцца натхняльнаю пяшчотаю да самога сябе, яму варта было адно паглядзець на сваю руку, на службу якой ён гатовы быў паставіць усё, што яму было дадзена са зброі таленту і мастацтва. Яму гэта было дазволена, у гэтым не было нічога нешляхетнага. Бо яшчэ глыбей, чым гэты эгаізм, жыло ўсведамленне: трэба, акрамя ўсяго, служачы чамусьці высокаму, не за ўзнагароду, а толькі з неабходнасці, бескарысліва спальваць сябе і ахвяраваць сабою. І гэта была яго рэўнасць: толькі каб ніхто не быў

большым за яго і каб ніхто больш балюча, чым ён, не пакутаваў дзеля гэтага високага.

Ніхто!.. Ён спыніўся, узняўшы руку над вачыма, напалову павярнуўшы тулава ўбок, ухіляючыся, пазбягаючы нечага. Але ён ужо адчуў калаццё ў сэрцы ад гэтай непазбежнай думкі, думкі пра яго, іншага, светлага, шчасліва-кранальнага, пачуццёвага, па-боску несвядомага, пра таго, там, у Ваймары, каго ён любіў з тужліваю варожасцю... І зноў, як заўсёды, у глыбокай трывозе, паспешліва-старанна, ён адчуў, што ў ім пачынаецца праца, якая з'яўлялася адразу пасля гэтай думкі: зацвердзіць і адмежаваць уласную сутнасць і мастацкасць ад сутнасці і мастацкасці таго іншага... А ці быў ён больш велічным? У чым? Чаму? Ці будзе гэта крывавым «нягледзячы на...», калі ён перамога? Ці не будзе яго параза трагічным відовішчам? Богам — магчыма, аднак героем ён не быў. А што — быць Богам лягчэй, чым героем! — лягчэй!.. Іншаму было лягчэй. Падзяляць мудраю і шчасліваю рукою пазнанне і творчасць — гэта можа прыносіць весялосць і і адсутнасць пакут, і пакутлівую плённасць. Але калі творчасць — боскі дар, то тады пазнанне — геройства, а той быў і тым, і тым, Богам і героем: ён тварыў у працэсе пазнання!

Воля ў дачыненні да цяжкага... Ці здагадваўся хтосьці, колькі дысцыпліны і самапераадолення каштавалі яму адзін сказ, адна сур'ёзная думка? Бо, урэшце, ён мала ведаў і быў неспрактыкаваны, тупы ідэаліст-летуценнік. Куды цяжэй было напісаць ліст Юлія, чым стварыць найлепшую сцэну, — і ці не таму гэта было ўжо больш высокім? Ад першага рытмічнага памкнення духоўнага мастацтва знайсці матэрыял, матэрыю, магчымасць выліцца, да думкі, да вобраза, да слова, да радка — якая барацьба! Які пакутны шлях! Яго творы былі цудам імпэту, тужлівых пошукаў формы, вобраза, абмежавання, цялеснасці, жарснага імкнення ў ясны свет іншага, хто непасрэдна і боскімі вуснамі называў асвечаныя сонцам рэчы сваімі імёнамі.

Аднак тым не менш: хто той мастак, паэт, роўны яму, яму самому? Хто ствараў, як ён, з нічога, з уласнай душы? Ці не музыкай, чыстым правобразам існасці ў яго душы нараджаў-

ся верш задоўга да таго, як ён пазычыў у свету алегарычнасць і знешні выгляд?

Гісторыя, сусветная мудрасць, жарсць — сродкі і нагоды (нічога больш) для чагосьці, што мае мала агульнага з ім, што зарадзілася ў арфічных глыбінях. Словы, паняткі — гэта толькі клавiшы, па якіх біла мастацкасць, каб прымусіць гучаць прыхаваны зван струн... Ці было гэта вядома? Яны яго вельмі ўхвалялі, добрыя людзі, за сілу перакананняў, з якімі ён націскаў на тую ці іншую клавiшу. І яго ўлюбёнае слова, яго апошні пафас, вялікі зван, пры дапамозе якога ён склікаў на самыя вялікія святы душы, ён шмат каго завабліваў на сход... Воля... Больш і менш, чым яны, сапраўды, разумеў ён пад гэтым, калі яны радаваліся. Воля — а што гэта было? Крышку грамадзянскага гонару, але ж не ў дачыненні да княжацкіх тронаў? Што ж, вы можаце толькі марыць пра адвагу таго, хто марыць пра дух! Вольная воля — наконт чаго? А ўрэшце, яшчэ наконт чаго? Магчыма, яшчэ і наконт шчасця, наконт людскога шчасця, гэтых шоўкавых путаў, гэтага мяккага і пшчотнага абавязку...

Наконт шчасця... Яго вусны задрыжалі; было ўражанне, што яго позірк заглыбіўся ў яго самога, і ён павольна затуліў свой твар далонямі... Ён апынуўся ў суседнім пакоі. Сіняватае святло лілося ад святлафора, а квяцістая фіранка мяккімі фальбонкамі захінала акно. Ён стаў каля ложка, схіліўся над салодкаю галоўкаю на падушцы... Чорная кучаравінка закручвалася над шчакою, якая свяцілася ад бледнасці пацерак, а дзіцячыя вусны былі разамкнёныя ў сне. «Мая жонка! Каханая! Ці пайшла ты за маім тужлівым памкненнем і ці наблізілася ты да мяне, каб быць маім шчасцем? Ты — маё шчасце, будзь спакойнай! І спи! Не расшчапляй цяпер гэтыя салодкія вейкі, што адкідваюць доўгія цені, каб глянуць на мяне адкрытым і змрочным позіркам, як ужо здаралася, як быццам ты пытаеш і шукаеш мяне! Беражы Бог, беражы Бог, я вельмі кахаю цябе! Я толькі часам не магу знайсці сваё пачуццё, бо вельмі часта бываю зняможаным ад пакут і ад змагання з той задачаю, якую ставіць перада мною маё ўласнае “Я”. І я не маю права быць занадта тваім дзеля таго, што з’яўляецца маёю місіяй...»

Ён пацалаваў яе, аддаліўся ад пяшчотнай цеплыні яе сну, азірнуўся вакол, павярнуўся назад. Звон напамніў яму, наколькі позняя ўжо была ноч, але адначасова стваралася ўражанне, што ён апавяшчае канчатак цяжкой гадзіны. Ён уздыхнуў, яго вусны моцна сціснуліся; ён пайшоў і ўзяўся за пяро... Каб толькі не ўдавацца ў роздум! Ён быў занадта глыбакадумны, каб марна ламаць сабе галаву! Не заглыбляцца ў хаос, ва ўсякім разе не затрымлівацца там! Наадварот: з хаосу, які ўяўляе сабою напоўненасць, падняць на святло тое, што здольнае і саспела ўжо, каб набыць форму. Не заглыбляцца ў роздум — працаваць! Абмяжоўваць, выключаць, надаваць форму, паспяхова закончыць...

І ён быў закончаны, гэты пакутны твор. Магчыма, ён быў не вельмі ўдалы, але — закончаны. І калі ён быў закончаны — зірні! — то ён быў дасканалы. І з яго душы, з музыкі і задумы, прабіваліся новыя творы, звонкія зіхатлівыя ўтварэнні, якія ў свяшчэннай форме неслі згадкі пра бясконцую радзіму, як тая ракавінка — пра мора.

СМЕРЦЬ У ВЕНЕЦЫІ

I

Густаў Ашэнбах, ці фон Ашэнбах, як афіцыйна пачало гучаць яго прозвішча пасля яго пяцідзесяцігоддзя, у адзін з веснавых надвячоркаў 19.. года, які ўжо на працягу месяцаў шчэрыўся так пагражальна нашаму кантыненту, выправіўся са свайго жылта на Прынцрэгентштрэсэ ў Мюнхене на далёкі шпацыр. Занадта раздражнёны цяжкаю і небяспечнаю працаю перадвячэрніх гадзін, якая цяпер яшчэ патрабавала і павышанай абачлівасці, асцярожнасці, праніклінасці і дакладнасці волі, пісьменнік і папаўдні не мог даць рады з творчым імпэтам у душы, які слабеў, таго *motus animi continuus*^{*}, у якім, паводле Цыцэрона, палягае сутнасць красамоўства, а пасляабедзенны сон, які б прынёс разгрузку, не прыходзіў, хоць ён пры значнай зношанасці сіл быў удзень так неабходны. З гэтай прычыны ён неўзабаве пасля гарбаты выйшаў на двор, спадзяваючыся, што паветра і рух прывядуць яго зноў у належны стан і дапамогуць яму правесці плённы вечар.

Быў пачатак траўня, і пасля вільготных і халодных тыдняў надышло падманнае спякотнае лета. Англійскі сад, хоць і апрануты яшчэ толькі першай пяшчотнаю лістотаю, быў душны,

* *motus animi continuus* (лац.) — бесперапыннага руху душы.

як бывае ў жніўні паблізу гораду, перапоўненага экіпажамі і людзьмі. У Аўмайстара, куды прывялі яго ціхія і вельмі ціхія сцяжынкі, Ашэнбах на нейкі кароткі час прыпыніўся, каб агледзець ажыўлены рэстаран на вольным паветры, каля якога стаялі дрожкі і карэты, і адтуль пры заходзе сонца ён накіраваўся дадому не цераз парк, а цераз адкрытае поле, і, адчуўшы змору, ды і на Фёрынг акурат насоўвалася навальніца, пачакаў каля Паўночных могілак трамвая, які і павінен быў прывезці яго без перасадак назад у горад.

Ён выпадкова натрапіў на прыпынак, людзей на якім не было. Ні на вымашчанай Унгерэрштрасэ, ззяючыя рэйкі з якой адзінока вялі на Швабінг, ні на Фёрынгскай шашы не відаць было ніводнага экіпажа; за агароджамі каменяломняў, дзе выстаўленыя на продаж крыжы і памятныя дошкі ды манументы ўтваралі нешта накшталт кладоў без магіл, нічога не давала знаць пра сябе, а візантыйская пабудова для адпявання насупраць ляжала маўкліва ў водблісках нізкага сонца. Яе парадны бок, упрыгожаны грэчаскімі крыжамі і іератычнымі выразнымі таблічкамі, выяўляў яшчэ, паўзверх усяго, сіметрычна размешчаныя афарызмы пазалочанымі літарамі, выбраныя цытаты з Бібліі, якія датычацца жыцця на тым свеце, як напрыклад: «Яны ўваходзяць у Боскі дом» альбо: «Няхай ім свеціць вечнае святло»; і Ашэнбах, чакаючы трамвая, на працягу некалькіх хвілін амаль забыўся пра рэальнасць, бо чытаючы гэтыя выслоўі, ён заглыбляўся не ў іх духоўны сэнс, а ў іх містыку, якая збівае з тропу; калі ж Ашэнбах, вяртаючыся са сваіх трызненняў, у порціку, над дзвюма апакаліптычнымі жывёлінамі, якія вартавалі адкрытую лесвіцу, заўважыў чалавека, то не зусім звычайны выгляд апошняга надаў яго думкам зусім іншы напрамак.

Адкуль ён з'явіўся — з сярэдзіны памяшкання цераз бронзавыя дзверы капліцы або незаўважна ўвайшоў і выйшаў знаворку, — было невядома. Ашэнбах, асабліва не засяроджваючыся на гэтым пытанні, схіліўся больш да першага меркавання. Сярэдняя росту, хударлявы, без барады й вусоў і незвычайна кірпаносы, чалавек належаў да катэгорыі рудых, і, адпаведна гэтаму, у яго была малочна-белая, абсеяная рабаціннем скура.

Паводле знешнасці ён быў, напэўна, не баварац: пагатоў саламяны капялюш з шырокімі і простымі палямі, надзеты ў яго на галаве, выдаваў у ім іншаземнага прыезджага. Што праўда, у яго за плячыма быў тыповы для гэтай мясцовасці заплечнік, выцвілы гарнітур, здавалася, з грубага сукна з поясам, а цераз левую руку, локцем якой ён упіраўся ў бок, звисала накідка ад дажджу; у правай руцэ ў яго быў кіёк з заостраным наканечнікам, які быў з нахілам уваткнуты ў зямлю і на сагнутую рукаятку якога ён, скрыжаваўшы ногі, абапіраўся сцягном. Ён стаяў з узнятаю галавою, так што на яго хударлявай шыі над каўняром спартыўнай кашулі свабоднага крою вытыркаўся вялікі голы кадык; чалавек пазіраў, зорка сочачы за наваколлем, бясколернымі, з пачырванелымі павекамі вачыма, паміж якімі, неяк дзіўна суадносячыся з яго кароткім задзёртым уверх носам, месціліся дзве вертыкальныя энергічныя зморшчыны. Такім чынам — магчыма, гэтаму ўражанню спрыяла яго месца знаходжання, што было ўзвышаным і ўзвышала яго, — ягоная поза выглядала ўладна ўсёвідущаю, адважнаю і нават дзёрзкаю; бо калі ён, аслеплены, глядзеў, крывячы твар, на сонца, якое заходзіла, або штосьці іншае правакавала ў ім працяглую скрыўленую грывасу, то яго вусны здаваліся занадта кароткімі, цалкам адцягнутымі ўверх над зубамі, так што тыя, белыя і доўгія, проста тырчалі з аголеных дзяснаў.

Магчыма, Ашэнбах падчас свайго нядбайнага, мала зацікаўленага разгляду незнаёмца быў не вельмі абачлівым; бо раптам ён заўважыў, што той таксама накіраваў свой позірк у яго бок, ды яшчэ так ваяўніча, вочы ў вочы, з такім відавочным намерам не саступіць, прымусіць іншага адвесці позірк, што Ашэнбах з непрыемным адчуваннем адварнуўся і скіраваўся ўздоўж агароджы і адначасова вырашыў не звяртаць увагі на таго мужчыну. У наступнай хвілі ён і забыўся пра яго. Але ці то вандроўная прыгода ў асобе незнаёмца зрабіла ўплыў на сілу яго ўяўлення, ці то нейкая іншая псіхалагічная або душэўная з'ява ўмяшалася, але ён абсалютна раптоўна адчуў дзіўнае абвастрэнне сваіх пачуццяў, нешта накшталт нарастання трылогі, юначай прагі падацца ў далячынь — пачуцця зусім новага ці ад якога Ашэн-

бах ужо даўно адвык; у выніку ён, захоплены, спыніўся з рукамі за спінаю і ўтаропіўшыся ў дол, каб праверыць сутнасць і мэту гэтага адчування.

Гэта была жарсць вандроўніка, нічога іншага; але яна сапраўды навалілася на яго, як прыступ хваробы, і ператварылася ў жарснае імкненне, вырастаючы да трызнення. Ён быццам імкнуўся ўбачыць усе цуды і жакі такой разнастайнай зямлі, якая раптам пажадала ўявіць сабе яго прагу. Ён бачыў, быццам наяве, незвычайны пейзаж, трапічныя балоты, пышныя і нездаровыя, пад густа зацягнутым небам, набрынялым вільгаццю; дзікасць першабытнага свету, якой пазбягаюць людзі, і ручаіны, якія выцякаюць з астравоў, балот і гразі; ён убачыў зямлю, засыпаную лістамі, таўшчынёю з далонь, вялізнымі парацямі, тлустай і сакавітаю расліннасцю, якая буяла, — там валасатыя ствалы пальмаў сягалі ў вышыню, а таксама дзіўна перакручаныя дрэвы, карані якіх выбіваліся са ствалоў і праз паветра апускаліся ў зямлю, у ваду, утвараючы забытаныя спляценні. На перарывістай плыні, у якой адбіваліся зялёныя цені, плавалі малочнага колеру кветкі велічынёю з талерку; нябачаныя ніколі птушкі, натапыраныя, з бясформеннымі дзюбамі, стаялі на высокіх нагах у плыткай вадзе і нерухома глядзелі некуды ўбок, у той час як праз вялізныя бамбукавыя палі прабіваліся бразгатлівы скрыгат і шум, быццам праз браніраванае войска; у таго, хто гэта бачыў, з'яўлялася ўражанне, што на яго дыхае нешта цеплаватае, гнілое ад гэтай юрлівай і непрыдатнай пустэльні, якая, здавалася, лунала ў жудасным стане станаўлення ці заняпаду паміж вузлаватымі трубкаватымі стваламі бамбукавага гушчару; яму здалася ў нейкі момант, што ён бачыць фасфарытны бляск агеньчыкаў-вачэй тыгра, і ён адчуў, як яго сэрца затрапятала ад жаху і загадкавага поцягу. Потым відовішча знікла; Ашэнбах, пахітаўшы галавою, працягнуў свой шпацыр уздоўж агароджаў майстэрняў, дзе вырабляліся надмагільныя камяні.

Пакуль у яго хапала сродкаў, каб пры жаданні карыстацца дзеся свайго задавальнення перавагамі сусветнага транспарту, ён разглядаў вандроўкі не інакш як гігіенічнае правіла, да

якога час ад часу трэба было звяртацца насуперак сэнсу і схільнасці. Ён, занадта заняты задачамі, якія ставілі перад ім ягонае «Я» ды еўрапейская душа, перагружаны абавязкам тварыць, не схільны расслабляцца, каб толькі захапляцца шматколерным вонкавым светам, цяпер выключна задавальняўся назіраннем, даступным сёння кожнаму з паверхні зямлі, не пакідаючы сваё атачэнне; таму ён ніколі нават не спрабаваў пакінуць Еўропу. Ва ўсякім разе, з таго часу, як яго жыццё паволі пачало схіляцца да скону, калі ён пачаў баяцца, што не завершыць сваю мастакоўскую задуму; яго заклапочанасць, што гадзіннік можа спыніцца, перш чым ён давядзе справу да канца і аддасць усё, што можа, не была пустою хімераю, усё яго вонкавае існаванне абмежавалася выключна цудоўным горадам, які стаў яму радзімай, і простым загарадным домікам, які ён збудаваў сабе ў гарах і дзе ён праводзіў дажджлівае лета.

Тое ж, што занадта позна і раптоўна звалілася на яго, было неўзабаве прыведзена ў норму довадамі розуму і прышчэпленым змоладу самавыхаваннем. Ён меркаваў працягнуць справу, якой прысвяціў жыццё, да пэўнага пункту, перш чым перасяліцца бліжэй да прыроды, а думка пра бадзянне ў свеце, якое на месяцы адарвала б яго ад працы, здавалася, была занадта вольнаю і неадпаведнаю плану; ёй не варта было тлуміць галаву. І ўсё-такі ён выдатна ведаў, адкуль так міжволі зыходзіла гэтая спакуса. Яна была жаданнем уцячы — у чым ён сам сабе прызнаваўся, — гэтая жарсная прага далечы і навізны, гэтае імкненне да волі, вызвалення ад ярма і забыцця, — цяга пакінуць справу, уцячы ад будзённасці застылай, халоднай і пакутлівай службы. Ён, што праўда, любіў яе; ён любіў нават нервовую барацьбу, якая ўзнаўлялася штодня, — барацьбу паміж яго ўпартаю і гордаю, выпрабаванаю не адзін раз воляй і гэтай зняможанасцю, якая нарасталала, пра якую ніхто не павінен быў ведаць і якая ніякім чынам, ніякім намёкам на няздольнасць і слабасць не павінна была адбівацца на выніку яго працы... Але розум падказваў, што нельга шчыраваць без меры і ўпарта душыць такое жывое імкненне. Ён думаў пра сваю працу, думаў пра месца, у якім ён сёння, як і ўчора, зноў мусіў пера-

пыніць яе і якое, здавалася, не жадала мірыцца ні з трывалым пяшчотным абыходжаннем з сабою, ні з раптоўным ударам. Ён яшчэ раз праверыў яе, паспрабаваў пераадолець ці знішчыць перашкоду і з жаклівым пачуццём агіды адмовіўся ад актыўнага наступу. Тут не было ніякай асаблівай цяжкасці, яго скоўвалі ляютныя сумненні, што перарасталі ў незадаволенасць сабою, і ад яе ўжо ніякім чынам нельга было пазбавіцца. Незадаволенасць сабою, што праўда, яшчэ ў юнацтве ўяўлялася яму сутнасцю і найглыбейшаю прыродаю таленту, і дзеля яе ён утаймоўваў і ахалоджваў пачуццё, ведаючы, што яно мае схільнасць задавальняцца радаснаю прыблізнасцю і палавіннаю дасканаласцю. Няўжо яму цяпер помсціла прыгнечанае адчуванне, пакінуўшы яго, адмаўляючыся надалей падтрымліваць і акрыляць яго мастацтва, і забрала з сабою ад яго ўсю радасць, усё захапленне формаю ды зместам? Не сказаць, што ён тварыў цяпер штосьці кепскае, перавагаю яго ўзросту было тое, што ён у любы час спакойна адчуваў упэўнененасць у сваім майстэрстве. Але ён сам, калі народ хваліў гэтае майстэрства, яму не радаваўся: яму здавалася, нібыта яго творчасці не хапае тых прыкмет дзёрзкага настрою, якія — як вынік радасці, большы за ўнутраны змест, за важкую перавагу — уяўлялі сабою радасць свету-карыстальніка яго творчасці. Ён баяўся лета на прыродзе, знаходжання ў маленькім доме сам-насам з пакаёўкаю, якая гатавала яму ежу, і баяўся слугі, які падаваў гэтую ежу; ён баяўся добра знаёмых яму краявідаў горных вяршынь і адхонаў, якія быццам бы ў сваю чаргу атачалі яго незадаволеную марудлівасць. І такім чынам, патрабавалася штосьці новае — экспромт, марныя дні, вецер далёкіх вандровак і прыліў свежай крыві, — тады лета перастане быць невыносным і зноў зробіцца прыдатным для творчасці. Значыць, зараз у дарогу, — ён быў задаволены. Не вельмі далёка, не да самых тыграў. Адна ноч у спальным вагоне — і сіеста на працягу трох-чатырох тыдняў на сусветным прыемным паўднёвым пляжы...

Такія думкі валодалі ім, пакуль мацнеў, набліжаючыся, грукат трамвая на Унгерэрштрасэ, а ўваходзячы ў яго, ён вырашыў прысвяціць гэты вечар вывучэнню карты і даведніка руху паса-

жырскага транспарту. На платформе яму захацелася яшчэ раз глянуць, дзе той чалавек у саламяным капелюшы, хаўруснік у баўленні часу на прыпынку з багатымі, як потым выявілася, вынікамі. Але куды той падзеўся, Ашэнбах не здолеў высветліць, бо яго не было ні на тым ранейшым месцы, ні на прыпынку, ні ў вагоне.

II

Аўтар даходлівай і магутнай эпапеі пра жыццё Фрыдрыха Прускага, цярплівы мастак, які ва ўпартым старанні са шматлікіх вобразаў, чалавечых лёсаў, карыстаючыся ідэяй, стварыў раман, свайго кшталту шматколёрны дыван, пад назвай «Майя»; творца такога моцнага апавядання пад назваю «Галетнік», які прадэманстраваў усяму маладому пакаленню магчымасць маральнай рашучасці нават пры адсутнасці самых глыбокіх ведаў; нарэшце, аўтар (толькі коратка называючы творы яго сталага перыяду) жарснага трактата пра «дух і мастацтва», упарадкавальная сіла і супярэчлівае красамоўства якога далі магчымасць сур'ёзным крытыкам паставіць яго непасрэдна побач з роздумам Шылера пра найўнюю і сентыментальную паэзію, — Густаў Ашэнбах нарадзіўся ў Л., акруговым горадзе ў Сілезіі ў сям'і высокага чыноўніка-юрыста. Яго продкамі былі афіцэры, суддзі, службоўцы — людзі, якія вялі сваё нескладанае, прыстойна сціплае жыццё на службе каралю і дзяржаве. Больш глыбокая духоўнасць праявілася сярод іх аднойчы ў асобе прапаведніка; больш неспакойную, пачуццёвую кроў прынесла ў сям'ю мінулага пакалення маці паэта, дачка чэшскага капельмайстара. Ад яго ён успадкаваў прыкметы чужой расы ў знешнасці. Спалучэнне службова цвярозай сумленнасці з больш змрочнымі і гарачымі імпульсамі спарадзіла мастака, гэтага незвычайнага мастака.

З той прычыны, што ўся яго сутнасць была падпарадкаваная дасягненню славы, ён калі і не рана выявіў сябе пасталелым, то дзякуючы рашучасці і асабістай дакладнасці інтанацый, гра-

мадскасць палічыла яго сталым і ўвішным. Ці не гімназістам ён ужо зрабіў сабе імя. Праз дзесяць гадоў ён навучыўся дэманстраваць сябе, не адыходзячы ад пісьмовага стала, кіраваць сваёю славаю адным толькі сказам у лісце, які мусіў быць кароткім (бо на паспяховага прыстойнага чалавека навальваецца вельмі шмат зваротаў), зычлівым і значным. Саракагадовы, змораны цяжкасцямі і разнастайнымі падзеямі ўласнай працы, ён мусіў кожны дзень разбіраць пошту з маркамі ўсяго свету.

Яго таленту былі гэтаксама чужымі банальнасці, як і эксцэнтрычнасць; яму было наканавана адначасова прыцягваць на свой бок як веру шырокай публікі, так і ўхвальную, патрабавальную зычлівасць абраных. Бо яшчэ юнаком нацэлены з усіх бакоў абавязкова мець поспех — і нават надзвычайны, — ён ніколі не ведаў вольных забаў, ніколі не выказваў юначай нядбайнасці. Калі ва ўзросце трыццаці пяці гадоў ён у Вене захварэў, то адзін вытанчаны аглядальнік выказаўся на людзях пра яго: «Бачыце, Ашэнбах ужо здавён жыве толькі так, — і прамоўца шчыльна сціснуў пальцы левай рукі ў кулак, — ніколі так», і ён вольна звесіў раскрытую далонь з падлакотніка крэсла. Гэта трапіла ў яблычак, бо яго адважная маральнасць палягала ў тым, што яго натура, якая менш за ўсё адрознівалася грубай устойлівасцю, але знаходзілася ў заўсёднай напрузе, па-сапраўднаму яшчэ не сфарміравалася.

Знаходзячыся пад лекарскім назіраннем, хлопчык быў выключаны са школьнага асяроддзя і вымушаны вучыцца дома. Ён вырас самотны, без таварышаў і, тым не менш, рана ўсвядоміў, што ён належыць да роду, у якім не талент быў рэдкасцю, а фізічная аснова, патрэбная дзеля рэалізацыі гэтага таленту, — гэта быў род, які мае звычку змолладу выяўляць свае найлепшыя якасці, але рэдка зберагае свае здольнасці да самай старасці. А яго ўлюбёным словам было «вытрымаць»: у сваім рамане, прысвечаным Фрыдрыху, ён бачыў толькі апафеоз гэтага загаднага слова, якое здавалася яму пакутна-актыўнаю рысаю цноты. Ён моцна жадаў таксама дажыць да старасці, бо здаўна лічыў, што назваць сапраўды вялікім, ўсеабдымным, нават на праўду вартым гонару, можна толькі такі занятак мастацтвам,

якому было наканавана быць у сваёй сутнасці плённым на ўсіх ступенях чалавечнасці.

Але з той прычыны, што абавязкі, якімі нагрузіў яго талент, ён мусіў несці на сабе, рухаючыся з імі наперад, яму патрэбна была суровая дысцыпліна, а яна, на шчасце, была ўзятая ім у спадчыну ад бацькі. Ва ўзросце сарака-пяцідзесяці гадоў, калі іншыя ўжо б'юць бібікі, мараць, спакойна адкладаюць на потым ажыццяўленне высокіх планаў, ён пачынаў свой дзень, абліваючы сабе халоднаю вадою грудзі і плечы, а потым, у святле некалькіх высокіх васковых свечак у срэбных падсвечніках абাপал рукапісаў, цягам дзвюх-трох ранішніх гадзін шчыра аддаваў сілы, назапашаныя ў сне, у ахвяру мастацтву. І гэта было даравальна... Ды не, гэта было, шчыра кажучы, перамогаю яго маральнасці — калі недасведчаныя лічылі свет «майя» ці эпічныя пасажы, у якіх разгортвалася гераічнае жыццё Фрыдрыха, прадуктам вымучанай энергіі і напружанай працы, у той час калі ў сапраўднасці яны складаліся штодня з соцень асобных натхнёных момантаў у адно вялікае цэлае; яны толькі такім чынам і стваралі цалкам і ў кожным пункце выдатнае ўражанне, бо іх творца, дзякуючы сіле волі і ўпартасці, падобнай да той, з якою была засвоена родная яму мясцовасць, рабіў на працягу гадоў напружаную працу над адным і тым самым творам — працу, выключна на вынік якой ён скарыстаў свае самыя моцныя і самыя каштоўныя гадзіны.

Дзеля таго каб значны мастацкі твор адразу мог зрабіць уплыў, павінна існаваць глыбокая роднаскасць, нават суладнасць паміж асабістым лёсам яго аўтара і агульным лёсам сучаснага яму пакалення. Людзі не ведаюць, чаму яны ўслаўляюць мастацкі твор. Зусім не спецыялісты, яны спадзяюцца знайсці ў ім сотні пераваг, каб такім чынам апраўдаць такую вялікую спагаду; але папраўдзе гэта падтрымка — штосьці невымяральнае, гэта сімпатыя. Ашэнбах аднойчы непасрэдна выказаў гэта ў не вельмі прыкметным месцы, адзначыўшы, што амаль усё вялікае, што існуе, існуе як «насуперак» і з'явілася насуперак бядзе і пакутам, беднасці, заняўбанасці, фізічнай слабасці, заганам, жарсцям і тысячам перашкод. І гэта было

больш, чым проста заўвага, гэта быў досвед — а менавіта, формула яго жыцця і славы, ключ да ягонай творчасці; таму няма ніякага дзіва ў тым, калі гэта было таксама маральнаю асноваю, вонкавым выяўленнем яго самых своеасаблівых вобразаў.

Пра новы тып героя, які зноў і зноў з'яўляецца ў самых разнастайных індывідуальных вобразах, якому аддаваў перавагу пісьменнік, яшчэ нашмат раней пісаў адзін разумны аналітык: ён (пісьменнік) — канцэпцыя «інтэлектуальнай і юнацкай мужчынскасці», якая «ў ганарлівым сораме сашчамляе зубы і спакойна стаіць перад вамі, у той час калі мячы і дзіды працінаюць цела». Гэта гучала прыгожа, дасціпна і дакладна, нягледзячы на нейкае занадта пасіўнае вызначэнне. Бо паводзіны ў лёсе, прываблівасць у пакутах азначаюць не толькі трыванне; гэта — актыўны вынік, пазітыўны трыумф, а вобраз Себасцьяна — гэта самы прыгожы сімвал, магчыма, калі не ўсяго мастацтва ўвогуле, то, вядома, мастацтва, пра якое ідзе гаворка. Калі зазірнуць у сярэдзіну гэтага свету, пра які распавядаецца, то можна ўбачыць элегантнае самавалоданне, якое да апошняй хвілі хавае ў сабе ад вачэй свету ўнутраную спустошанасць, біялагічны распад; жоўтую, пачуццёва занябданую гідлівасць, здольную раздзьмуць свой набрынялы жар у сапраўднае полымя, нават узняцца да панавання ў царстве прыгажосці; бледную немач, якая чэрпае сілу з полымных глыбінь духу, каб кінуць увесь задзірысты народ да падножжа крыжа, да сваіх ног; зычлівыя паводзіны ў пустой, але строгай службе на карысць формы; фальшывае, небяспечнае жыццё, хутка раздражняльнае тужлівае жаданне і мастацтва прыроджанага ашуканца — разглядаючы ўвесь гэты лёс і шмат якія падобныя, можна было ўсумніцца, а ці ёсць які інакшы гераізм, акрамя гераізму слабасці. Але якое геройства, ва ўсякім разе, больш адпавядала б часу, чым гэта? Густаў Ашэнбах быў песняром усіх тых, хто працуе ўжо амаль у поўнай знямозе; перагружаных, даведзеных ужо да адчаю, якія яшчэ трымаюцца на нагах; усіх гэтых маралістаў дзеяння, якія, невысокія ростам і абмежаваныя ў сродках, дзякуючы напружанню волі і разумнаму кіраванню, ва ўсякім выпадку, на кароткі час дамагаюцца велічы. Іх шмат, яны героі

эпохі. І яны ўсе пазналі сябе ў яго творах, яны ўбачылі пацверджанне саміх сябе: ён іх там прыўзняў і апеў; яны былі ўдзячнымі яму, яны зрабілі яму імя.

Ён быў малады і нявыхаваны, як і яго час, які даваў яму кепскія парады; ён публічна спатыкаўся, хібіў, кампраметаваў сябе, словам і справаю парушаў правілы такту і разважнасці. Але ён выхаваў у сабе пачуццё годнасці, натуральная цяга да якой і пэўны сверб, як ён сцвярджаў, уласцівыя ад нараджэння кожнаму вялікаму таленту — нават можна сказаць, што ўсё яго станаўленне было неадступным уздымам да заваявання павагі, які пераадольваў усе перашкоды сумнення і іроніі.

Жывая, духоўна нязначная даступнасць апісання выклікае захапленне бюргерскіх мас, але жарсная, не звязаная ўмоўнасцямі моладзь захапляецца толькі праблематычнасцю; Ашэнбах жа быў праблематычным, не быў звязаны ўмоўнасцямі, як любы юнак. Ён быў адданы толькі духу, займаўся драпежніцтвам, малоў зерне, пакінутае на сяўбу, выдаваў сакрэты, з падазронасцю ставіўся да таленту, здраджаў мастацтву — нават у той час, калі яго творы падтрымлівалі, узвялічвалі, ажыўлялі яго сапраўдных прыхільнікаў, ён, малады мастак, сваімі цынічнымі выказваннямі пра сумнеўную сутнасць мастацтва, самога занятку мастацтвам агаломшваў так, што дваццацігадовым займала дых.

Але, здаецца, шляхетны і рупны дух ні аб што не затупляецца хутчэй і грунтоўней, як аб вострую і горкую прывабнасць пазнання; і, безумоўна, цяжкадумна-сумленняя грунтоўнасць юнака выяўляе сваю павярхоўнасць у параўнанні з глыбокім рашэннем сталага мужчыны-майстра адмаўляць веды, не прызнаваць іх, глядзець паўзверх іх з узнятаю галавою, калі гэтыя веды хоць бы ў самай малой ступені здольныя паралізаваць волю, дзеянне, пачуццё, расслабляць, пазбаўляць гонару. Як жа іначай можна было інтэрпрэтаваць славітае апавяданне пра «Галетнік», як не выбух агіды ў дачыненні да непрыстойнага псіхалагізму часу, увасобленага ў вобразе таго лагоднага і дурнаватага нягодніка, які хітрасцю фарміруе сабе лёс, загаваючы сваю жонку з бяссілля, заганнасці, этычнай няпэўнасці

Ў абдымкі бязвусага маладзёна і верыць, што праз гэтую ганебнасць мае права на непрыстойнасці? Важкасць слова, з якой адкідаецца адкінутае, абвясціла пра адмову ад любога маральна сумнеўнага сэнсу, ад усялякай сімпатыі да бездані, нязгода з беспрынцыповасцю прынцыпу спачування, што азначала б усё разумець і ўсё дараваць, а тое, што тут рыхтавалася, нават ужо адбылося, — той «цуд адроджанай нязмушанасці», пра які крыху пазней выразна і не без таёмнага націску зайшла размова ў адным з дзялогаў аўтара. Дзіўныя ўзаемасувязі! Ці то быў духоўны вынік гэтага «адраджэння», гэтага новага гонару і суровасці, што ў той самы час можна было назіраць надзвычайнае ўзмацненне пачуцця прыгожага, тую шляхетную чысціню, прастату і раўнамернасць формабудовы, якая потым пачала надаваць яго творам выразную, нават жаданую прыкмету ўмеласці і класічнасці? Але маральная рашучасць па той бок ведаў, па той бок пазнання, якое ратуе і перашкаджае — ці не азначала яна зноў-такі спрашчэння, маральнай абмежаванасці свету і душы, а такім чынам, умацавання зла, недазволенага, маральна недапушчальнага? А ў формы ці не дваякае аблічча? Ці не з'яўляецца яна маральнаю і немаральнаю адначасова: маральнай як вынік і выява дысцыпліны, а немаральнай, і нават амаральнай — калі яна ад прыроды нясе ў сабе маральную абьякавасць, ды яшчэ імкнецца падбіць маральнае пад свой горды і неабмежаваны скіпетр?

Як бы там ні было! Развіццё — гэта лёс; і як яно магло б адбывацца інакш, калі яно суправаджаецца спагадаю, усеагульным даверам шырокай грамадскасці, у адрозненне ад таго, якое ажыццяўляецца без бляску і непазбежнасці славы? Толькі непахісная багема лічыць гэта сумным і выяўляе схільнасць пакпіць, калі вялікі талент вырастае з неўтаймоўнага стану кокана, прызвычайваецца выразна спасцігаць годнасць духу і прымае шляхетныя норавы адзіноцтва і барацьбы, напоўненыя жорстка самотнымі пакутамі, без мажлівасці параіцца, што прывяло ўрэшце да ўладнай годнасці ў вачах людзей. Колькі гульні, упартасці, задавальнення месціцца, між іншым, у самастанаўленні таленту! Штосьці афіцыйна выхаваўчае з'явілася

з часам у выступах Густава Ашэнбаха; яго стыль у наступныя гады мог ужо абыходзіцца без непасрэдных грубасцей, субтыльных і новых адценняў, ён перайшоў да ўзорна-стабільнага, адшліфавана-традыцыйнага, захаванага, фармальнага, нават формулападобнага, і як сцвярджае паданне пра Людовіка XIV: з набліжэннем старасці гэты чалавек выдаляў са свайго лексікону любое пошлае слова. І вось ведамства народнай асветы ўключыла выбраныя старонкі з твораў Ашэнбаха ў афіцыйныя чытанкі для школьнікаў. Для яго гэта было адпаведным ягонаму ўнутранаму адчуванню, і ён не пратэставаў, калі адзін нямецкі герцаг, толькі ўзышоўшы на трон, надаў аўтару «Фрыдрых» да яго пяцідзесяцігоддзя асабістае дваранства.

Пасля некалькіх неспакойных гадоў, некалькіх спроб спыніцца то тут, то там ён рана выбраў Мюнхен для сталага месца жыхарства і жыў там як ганаровы грамадзянін, што на долю інтэлектуала выпадае толькі ў асобных выпадках. Шлюб, які ён узяў зусім маладым з дзяўчынаю з адукаванай сям'і, пасля нядоўгага шчасця страціў сілу з прычыны жончынай смерці. У яго засталася дачка, якая цяпер ужо замужам. Сына ў яго не было.

Густаў фон Ашэнбах меў рост ніжэйшы за сярэдні, ён быў брунет, галіўся. Ягоная галава здавалася крыху завялікай адносна квалаватай постаці. Зачасаныя назад валасы, з прапленынай на віхры, вельмі моцна пасівельныя на скронях, аблямоўвалі высокі, спаласаваны зморшчынамі і адначасова рубцаваты лоб. Дужка залатых акулераў без аправы ўразалася ў пераноссе; сам жа нос быў тоўсты і шляхетна выгнуты. Рот быў вялікі, то нейкі вялы, то раптам выцягнуты ў даўжыню і напружаны; шчокі — хударлявыя, у зморшчынах; добра скроенае падбароддзе было мякка раздвоена. Здавалася, што гэтая звычайна пакутна схіленая набок галава нямала зведала зменлівасці лёсу, і ўсё-такі мастацтва адыграла галоўную ролю ў яго фізіягнамічным фарміраванні, што звычайна адбываецца пад уплывам цяжкага, неспакойнага жыцця. За гэтым ілбом нарадзіліся бліскучыя рэплікі размовы паміж Вальтэрам і каралём пра вайну; гэтыя вочы, якія зморана і з глыбокім пачуццём пазіраюць праз шкельцы, пабачылі крываваыя жахі лазарэтаў Сямігадовай вайны. І нават у асабістым

плане мастацтва — гэта ўзвышанае жыццё. Яно ашчасліўлівае глыбей і раз'ядае душу хутчэй. Яно пакідае на твары свайго слягі сляды ўяўных і духоўных прыгод, і яно надоўга стварае, нават у кляштарнай цішыні знешняга існавання, распешчанасць, залішняю вытанчанасць, змору і цікаўнасць нерваў, чаго не можа спарадзіць нават жыццё, напоўненае распустаю, жарсцямі і задавальненнямі.

III

Яшчэ ці не на два тыдні пасля таго шпацыру розныя справы свецкага і літаратурнага характару затрымалі аматара вандровак у Мюнхене. Нарэшце ён даў даручэнне на працягу чатырох тыдняў прывесці ў парадак пад ключ свой загарадны дом і аднойчы, у сярэдзіне ці ў канцы траўня, начным цягніком накіраваўся ў Трыест, дзе ён прабыў толькі дваццаць чатыры гадзіны і наступнай раніцаю сеў на карабель, які адпраўляўся ў Полу.

Ён выправіўся на пошукі чагосьці незвычайнага і невызначальнага, але каб мець магчымасць туды хутка дабірацца, і спыніўся на адным востраве ў Адрыятыцы, які нядаўна стаў славытым, — востраве, размешчаным непадалёк ад істрыйскага ўзбярэжжа, з насельніцтвам, якое носіць рознакаляровыя лахманы і размаўляе на абсалютна незразумелай мове, дзе, аднак, ёсць прыгожая, рваная лінія групы стромых скал каля адкрытага мора. Але дождж і цяжкое паветра, дробнабуржуазная, чыста аўстрыйская бальшыня гасцей гатэля і немагчымасць спакойных шчырых адносін з морам, якое дазваляе толькі мяккі пясчаны пляж, псавалі яму гумор, не нараджалі ў ім упэўненасці, што ён слухна выбраў тое, чаго менавіта хацеў; цяга ў душы — куды, яшчэ самому дакладна невядома — трывожыла яго; ён вывучаў расклад караблёў, ён разглядаўся вакол сябе, нечага шукаючы, і аднойчы, адначасова і нечакана, і ўпэўнена, яскрава ўбачыў сваю мэту. Калі вы пажадалі за адну ноч дасягнуць нечага непараўнальнага, казачна незвычайнага, дык тады — куды? Гэта ж было зразумела. Што ён тут згубіў? Ён зрабіў

памылку. Ён жа адразу хацеў паехаць туды. І ён не затрымаўся на гэтым месцы. Праз паўтара тыдня пасля яго з'яўлення на востраве задушлівым ранкам хуткая маторная лодка даставіла яго разам з багажом назад у ваенны порт, і ён ступіў там на зямлю толькі дзеля таго, каб адразу ж па дашчаным трапе падняцца на мокрую палубу карабля, які стаяў ужо гатовы адплыць у Венецыю.

Гэта была даволі старая пасудзіна італьянскай вытворчасці, зношаная, пабітая ржою і змрочная. У каюце, падобнай да нары са штучным асвятленнем, куды адразу ж пасля з'яўлення на караблі яго зацягнуў гарбаты і брудны матрос з кривою ўсмішкаю ветлівасці, за столікам сядзеў, насунуўшы капялюш на вочы, з цыгарэтным недапалкам у куточку рота казлінабароды чалавек з фізіяноміяй старамоднага дырэктара цырка, які, лёгка грымаснічаючы, спраўна браў дакументы вандроўнікаў і выпісваў ім білеты. «Да Венецыі... — паўтарыў ён словы Ашэнбах, выцягнуўшы руку і тыркаючы пяром ў рэшткі нечага, падобнага да кашы, у схіленай набок чарніліцы. — Да Венецыі, першы клас. Гатова, пане!» І ён надрапаў вялікія крамзолі, пасыпаў напісанае блакітным пяском з маленькай бляшанкі, абтрос яго ў гліняны кубачак, склаў жоўтымі і кашчавымі пальцамі паперчыну ў дзве столкі і пачаў зноў пісаць. «Удала выбраная мэта вандроўкі! — між тым балбатаў ён. — Ах, Венецыя! Цудоўны горад! Горад непераадольнай сілы прыцягнення для адукаваных асоб з прычыны ягонай гісторыі і сучаснай прывабнасці!» Неймаверная хуткасць яго рухаў і пустая балбатня, якой ён суправаджаў усё гэта, змяшчалі ў сабе нешта, што атупляла, што адцягвала ўвагу, нібыта ён быў заклапочаны, каб вандроўнік не завагаўся ў сваім рашэнні адправіцца ў Венецыю. Ён паспешліва браў грошы і з хуткасцю круп'е кідаў рэшту на заплямлены абрус стала. «Шчасліва адпачыць, пане! — прамовіў ён з артыстычным паклонам. — Для мяне гонар абслугоўваць Вас... панове!» — усклікнуў ён адразу ж з узнятаю рукою, зрабіўшы выгляд, што продаж білетаў ідзе поўнаю хатою, хоць больш нікога з тых, каго неабходна было б абслугоўваць, не было. Ашэнбах вярнуўся на палубу.

Абапёршыся рукою на парэнчу, ён разглядаў разявак, якія, чакаючы адыходу карабля, тырчалі на набярэжнай, а таксама пасажыраў на палубе. Пасажыры другога класа, мужчыны і жанчыны, туліліся на пярэдняй палубе, седзячы на падушках і вандзэлках. Частка падарожнікаў — відаць, маладыя гандлёвыя прыказчыкі з Полы — утварыла на верхняй палубе групку; яны, пэўна, радасна хваляваліся перад супольнаю вандроўкаю ў Італію. Гэтыя людзі досыць шумна звярталі ўвагу на сябе і свой намер, голасна размаўлялі, смяліся, былі вельмі задаволеныя самі сабою, сваімі грывасамі і выкрыквалі кпліва-дасціпныя фразы, перагнуўшыся цераз парэнчы, услед сябрукам, якія з тэчкамі пад пахамі ішлі на службу, пагражаючы гулякам сваімі кійкамі. Адзін з іх, у светла-жоўтым, самага моднага крою летнім гарнітуры, з чырвоным гальштукам і ў зухавата загнутай панаме, сваёю ўзбуджанасцю і голасам, які каркаў, вылучаўся сярод усіх астатніх. Але як толькі Ашэнбах добра прыгледзеўся да яго, то з нейкім жахам зразумеў, што гэта быў зусім не юнак, а, без ніякага сумнення, пажылы чалавек. Вакол яго вачэй і рота залеглі зморшчыны. Бледны кармазін на шчоках быў грывам, рудыя валасы пад каляровым капелюшом вакол галавы — парыком; яго шыя была запалая і жылістая, яго прыклееныя вусікі і бародка — фарбаваныя; яго поўная жоўтых зубоў сківіца, якую ён выстаўляў напаказ, смеючыся, была адно танным пратэзам, а рукі, з пячаткамі на абодвух указальных пальцах, належалі зусім немаладому чалавеку. З пачуццём жаху Ашэнбах пазіраў на яго і грамаду ягоных сяброў. Няўжо яны не ведалі, не заўважалі, што ён быў стары, што ён фальшыва насіў гэтае франтаватае і стракатае адзенне, фальшыва іграў ролю аднаго з іх? Яны, здавалася, трывалі яго ў сваім асяродзі нібыта нешта, што разумеецца само сабою і з'яўляецца звыклым; абыходзіўся з ім як з роўным, успрымалі без агіды яго задзірлівыя штурханні пад бок. Як гэта магло быць? Ашэнбах паклаў руку сабе на лоб і заплюшчыў вочы, якія ладна запаліліся, бо ён мала спаў. У яго з'явілася адчуванне, што ўсё ідзе не звыклым ладам: быццам бы адбываецца летуценнае адчужэнне; свет пачынае перараджацца ў штосьці дзіўнае, чаму, маг-

чыма, можна было б паставіць заслону, калі б ён крыху прыплюшчыў вочы і інакшым чынам паглядзеў вакол сябе. Але ў гэты час яму здалося, што ён плыве, і з ірацыянальным жахам узняўшы вочы, ён заўважыў, што цяжкі і змрочны корпус карабля павольна адыходзіў ад бетоннага берага. Сантыметрамі, пры рухах машыны наперад-назад, пашыралася паласа брудна-блішчатай вады паміж набярэжнаю і караблём, і пасля няўключных манёўраў параход павярнуў бушпрыт у напрамку да адкрытага мора. Ашэнбах перайшоў на борт, з боку якога знаходзіўся штурвал, туды, дзе гарбун падрыхтаваў яму ляжак, а сцюард ў заплямленым фраку спытаў пра ягоныя пажаданні.

Неба было шэрае, вецер — вільготны; порт і астравы засталіся ззаду, і з поля зроку хутка знікла ўся суша. Шматкі вугальнага пылу падалі, набрынялыя вільгаццю, на вымытую палубу, якая не паспявала высохнуць. Ужо праз гадзіну нацягнулі дах з парусіны, бо пайшоў дождж.

Захутаўшыся ў паліто, з кніжкай на каленях, вандроўнік адпачываў, і гадзіны міналі для яго незаўважна. Дождж сціх, часовы дах прыбралі. Далягляд быў чысты. Пад шырокім скляпеннем неба распасціралася вялізная гладзь пустэльнага мора; але ў пустой, непадзеленай прасторы нашым пачуццям не хапае меры часу, і мы цалкам забываемся ў невымерным. Фігуры, падобныя да ценяў, стары блазен, казліная барада з сярэдзіны карабля затуманілі няпэўнымі грывасамі, забытанымі, летуценнымі словамі свядомасць Ашэнбаха на лежаку, і ён заснуў.

Апоўдні яго запрасілі ўніз спажыць замоўленую ежу ў сталойцы, доўгай, як калідор, у якую выходзілі дзверы спальных кают; ён трапіў у галаву доўгага стала, на другім канцы, якога пачынаючы з дзесяці гадзін, балявалі прыказчыкі разам з бадзёрым капітанам, і ў тым ліку, вядома, стары блазен. Ежа была сціплаю, і ён з ёй неўзабаве справіўся. Яго пацягнула на свежае паветра, ён хацеў зірнуць на неба: ці не пасвятлела яно над Венецыяй.

Ашэнбах быў упэўнены, што так і будзе, бо раней заўсёды горад сустракаў яго сваім ззяннем. Але неба і мора заставаліся змрочнымі, алавянага колеру; час ад часу імжыў дождж, змяшаны з імглою, і ён змірыўся з тым, што водны шлях прывядзе

яго ў іншую Венецыю, чым тая, якую ён калісьці бачыў, набліжаючыся да яе па сушы. Ён стаяў каля фок-мачты, узіраючыся ўдалеч у чаканні зямлі. Ён прыгадаў тужліва-натхнёнага паэта, перад якім калісьці з гэтых водаў узышлі вежы і званіцы яго мрояў; Ашэнбах паўтарыў сам сабе тое-сёе з таго, што — пачцівасць, шчасце і жалоба — у той час ператваралася ў прыязны спеў, і пад нязмушаным уздзеяннем адчування, якое набыло ўжо дакладную форму, ён учыніў праверку свайму сур'ёзнаму і зморанаму сэрцу наконт таго, ці ёсць яшчэ магчымасць у неспакойнага вандроўніка спадзявацца на новае захапленне і пачынальнікі, на познія прыгоды пачуцця.

І тут з правага боку паказалася роўнае ўзбярэжжа; лодкі рыбакоў ажывілі мора; з'явіўся востраў-курорт; параход пакінуў яго з левага боку, заповолю хаду і паплыў цераз цесны порт, які атрымаў назву паводле вострава; у лагуне на тле страката беднага жытла ён спыніўся зусім; тут трэба было чакаць шлюпку санітарнай службы.

Прайшла гадзіна, пакуль яна з'явілася. Як быццам прыехалі і як быццам — не; хоць спяшацца не было куды, але ўсё ж муляла нецярпенне. Маладыя пасажыры з Полы, мажліва, патрыятычна натхнёныя вайсковымі сігналамі ражкоў, што даляталі па вадзе з мясцовасці публічных садоў адпачынку, выйшлі на палубу і пад уздзеяннем віна «Асці» абвясцілі славу берсальерам* на пляцы для практыкаванняў. Але пры гэтым агідна было бачыць, у які стан прывяла напышлівага старога яго штучны хаўрус з моладдзю. Ягонья старыя мазгі пасля выпітага віна не змаглі ўтрымацца ў тым належным стане, як у моладзі: ён быў зусім п'яны. З асалавелым позіркам, цыгарэтаю паміж дрыготкіх пальцаў ён, з цяжкасцю ўтрымліваючы раўнавагу на месцы, толькі хмельна хістаўся сюды-туды. Пры першым жа кроку ён паваліўся бы, таму ён не наважваўся скрануцца з месца; пры гэтым стары выяўляў жудасную непрыстойнасць, хапаў кожнага, хто набліжаўся, за гузік, мармытаў, падміргваў, хіхікаў, узды-

* Высокамабільныя стралкі пяхотных падраздзяленняў даўніх італьянскіх войскаў.

маў свой зморшчаны ўказальны палец з пярсцёнкам, неразумна дражніў і агідным двухсэнсоўным чынам аблізваў сабе канцом языка куточкі рота. Ашэнбах глядзеў на яго, нахмарыўшы бровы, і зноў яго апанавала пачуццё разгубленасці, быццам свет выяўляе лёгкую, нястрымную схільнасць вырадзіцца ў штосьці дзіўнае і карыкатурнае; што праўда, задумацца над гэтым яму перашкодзілі абставіны: зноў пачалася напружаная праца машыны, і карабель узнавіў цераз канал Сан-Марка свой рух, што быў перапынены зусім недалёка ад мэты.

І вось ён убачыў яго зноў, самы дзіўны прычал, асляпляльную кампазіцыю фантастычнай пабудовы, якую рэспубліка дэманстравала пачцівым позіткам марскіх пасажыраў, калі тыя набліжаліся: ажурную прыгажосць палаца і Мост Уздыхаў, калоны са львом і Святым Маркам на беразе, пыхлівы выступ крыла казанка храма, від на арку ды вялізны гадзіннік; і гледзячы на ўсё гэта, Ашэнбах разважаў, што прыязджаць у Венецыю сухапутным шляхам праз вакзал, азначала б тое самае, што ўваходзіць у палац цераз заднія дзверы, і што ў гэты самы неверагодны горад нельга прыбываць іначай, як на караблі, як праз адкрытае мора.

Машына заглухла, з'явілася процьма гандол, на бераг быў спушчаны трап, на борт падняліся мытнікі і заняліся сваёю справаю. Можна было пакідаць карабель. Ашэнбах даў зразумець, што яму патрэбна гандола, каб з багажом дабрацца да станцыі маленькіх параходаў-вапарэта, якія курсіруюць паміж горадам і Ліда; ён планаваў знайсці жытло каля мора. Яго намер ухвальваюць, яго жаданне выкрыкваюць уніз, каб чутно было на вадзе, дзе гандальеры спрачаюцца між сабою на дыялекце. Ён яшчэ не можа сысці ўніз, яго затрымлівае валіза, якую з цяжкасцю цягнуць па вяровачнай лесвіцы. Так на некалькі хвілін ён робіцца няздольным унікнуць напору жудаснага старога, якога змрочны хмель штурхае пачціва развітацца з незнаёмцам. «Мы жадаем шчасліва правесці час, — мармыча стары, шоргаючы нагамі. — Приятных воспоминаний! *Au revoir, excusez et bon jour**, Ваша міласць!»

* Да пабачэння, прабачце і добрага вам дня (фр.).

Яго вусны робяцца вільготнымі, ён заводзіць вочы, ён аблізвае куточкі рота, і падфарбаваныя вусікі на старэчай губе падскокваюць угару. «Было вельмі прыемна! — мармыча ён, падносячы два пальцы да вуснаў, — нашы кампліменты ўлюбёнцу, самаму ўлюбёнаму, прыгажунчыку...» І раптам яго ўстаўленыя верхнія зубы выпадаюць на ніжнюю губу. Ашэнбах змог прайсці міма. «Улюбёнцу, цудоўнаму ўлюбёнцу», — чуў ён за спінаю буркатлівыя, гартанныя і заіклівыя гукі, пакуль, трымаючыся за вярвачныя парэнчы, спускаўся ўніз па нетрывалым трапе.

Каму не даводзілася перамагаць імгненны жаж, патаемны сполах і разгубленасць, калі трэба было ўпершыню або даўно адвыкшы садзіцца ў венецыянскую гандолу? Дзіўны транспартны сродак, які застаўся да нашых дзён нязменным з часоў старажытнасці, і такі незвычайна чорны, якімі не бываюць іншыя рэчы — хіба што труны. Такая паездка нагадвае пра бясшумныя злачынныя прыгоды бурлівай ноччу, і яшчэ больш яна нагадвае пра самую смерць, пра магільныя насілки і змрочнае пахаванне ды пра апошнюю маўклівую паездку. І ці заўважылі вы, што сядзенне такой шлюпкі — гэтае лакаванае, чорнае, як труна, у матава-чорнай абіўцы крэсла з падлакотнікамі — самае мяккае, самае пышнае, самае ўтульнае сядзенне ва ўсім свеце? Ашэнбаху гэта кінулася ў вочы, калі ён усеўся каля ног гандальера насупраць свайго багажу, які ляжаў, ахайна складзены, каля носа гандолы. Весляры ўсё яшчэ сварыліся, рэзка, незразумела, з пагрозлівымі мінамі на тварах. Але адмысловая цішыня горада на вадзе, здавалася, мякка паглынала іх галасы, пазбаўляла іх цялеснасці, распыляла іх над вадою. Тут, у порце, было цёпла. Пад лагодным подыхам сірока, усеўшыся паміж утульных падушак, падарожнік заплюшчыў вочы, адчуваючы задавальненне ад такога незвычайнага і салодкага расслаблення. «Паездка будзе кароткаю, — падумаў ён сабе, — няхай бы яна цягнулася бясконца!» Ад лёгкага пагойдвання ён адчуў, што паволі аддаляецца ад гармідару, бязладдзя галасоў.

Вакол яго рабілася ўсё цішэй! Не было чуваць нічога, акрамя плёскату вёслаў, ледзь чутных удараў хваль аб нос шлюпкі, які вытыркаўся над вадою, — прамы, чорны і на кончыку заверша-

ны нечым накшталт алебарды; і яшчэ было трэцяе — размова, нягучнае бурчанне, шэпт гандальера, які праз зубы, адрывіста, гукамі, утворанымі з уздзеяннем працы рук, размаўляў сам з сабою. Ашэнбах узняў вочы і з лёгкім здзіўленнем заўважыў, што лагуна вакол яго пашырылася і што ён плыве ў адкрытае мора. Гэта, мусіць, азначала, што яму нельга занадта доўга адпачываць, а належыць сачыць за выкананнем сваёй волі.

«Мне трэба на прыстань!» — сказаў ён, злёгка павярнуўшы галаву назад. Шэпт замоўк. Адказу не было.

«Прашу на прыстань!» — паўтарыў ён, павярнуўшыся ўсім целам, і зірнуў у твар гандальеру, які стаяў у яго за спінаю на ўзвышэнні і постаць якога вылучалася на тле бяглага неба. Гэта быў чалавек з непрыемным, нават брутальным, тварам, апрануты ў сінюю марскую вопратку, падперазаную жоўтаю стужкаю, у бясформенным саламяным капелюшы, які, дзёрзка ссунуты набок, трымаўся на галаве, а пляценне якога ўжо пачало распускацца. Форма яго твару, яго бялявыя распушаныя вусы пад кароткім задзёртым носам наводзілі на думку, што ніякі ён не італьянец. Хоць паводле знешняга выгляду ён здаваўся даволі слабым, каб быць прыдатным выконваць такую працу, ён карыстаўся вяслом, высільваючыся пры кожным узмаху ўсім целам, вельмі спрытна. Некалькі разоў ад напругі ён аж ашчэрваў рот, агаляючы белыя зубы. Насупіўшы парыжэльы бровы, ён пазіраў паўз пасажыра, як раптам прамовіў у адказ з упэўненаю, амаль грубаю інтанацыяй:

«Вам трэба ў Ліда?»

Ашэнбах адказаў:

«У Ліда. Але ж я ўзяў гандолу, каб трапіць толькі да плошчы Святога Марка. Я хачу скарыстацца маленькім параходзікам-вапарэта».

«Вы не зможаце скарыстацца вапарэта, пане».

«А чаму?»

«Бо вапарэта не перавозіць багажу».

І гэта было так, Ашэнбах прыпомніў. Ён замоўк. Але рэзкая, фанабэрыстая, такая нязвыклая для гэтай краіны манера мужчыны ў дачыненні да іншаземца падалася яму невыноснаю. Ён сказаў:

«Гэта мая справа. Магчыма, я хачу аддаць свой багаж на захоўванне. Паварочвайце».

Ні слова ў адказ. Толькі вясло плёскала, вада глуха білася аб нос гандолы. І зноў пачалася размова і шэпт: гандальер скрозь зубы размаўляў сам з сабою.

Што было рабіць? Адзін на вадзе з дзіўна ўпартым, непрыемна рашучым чалавекам... Падарожнік не бачыў аніякага сродку дамагчыся свайго. А як жа добра і ўтульна ён мог бы сябе адчуваць, калі б не выказаў абурэння. Ці ж не хацелася яму раней, каб гэта падарожжа цягнулася доўга, каб яму не было канца? Самае разумнае было пакінуць усё, як яно ёсць, і гэта было сапраўды надзвычай прыемна. Здавалася, што нейкая чароўная сіла зыходзіла ад гэтага сядзення, ад гэтага нізкага, абабітага чорным крэсла са спінкай, якое так пяшчотна гайдалася пад узмахамі вясла самаўладнага гандальера за яго спінаю. Уяўленне, што ён трапіў у лапы злачынца, мройна закранула свядомасць Ашэнбаха, не здольнага наладзіць свае думкі на актыўны супраціў. Куды больш непрыемнай здавалася магчымасць, што ўсё было накіравана на вымаганне грошай. Штосьці накшталт пачуцця абавязку ці гонару і адначасова згадка, што гэта патрэбна прадухіліць, здолелі ўзбадзёрыць яго. Ён спытаў:

«Колькі Вы хочаце за паездку?»

І, гледзячы паверх яго, гандальер адказаў:

«Вы ж заплаціце».

Было зразумела, што на гэта трэба адказаць. Ашэнбах механічна сказаў:

«Я нічога не заплачу, абсалютна нічога, калі Вы завезяце мяне туды, куды я не хачу».

«Вы хочаце ў Ліда».

«Але не з Вамі».

«Я вязу Вас добра».

«І гэта праўда, — падумаў Ашэнбах і расслабіўся. — Гэта праўда, ты вязеш мяне добра. Нават калі ты нацэліўся на мае грошы і ззаду ўдарыш мяне вяслom ды выправіш на той свет, то ўсё роўна, ты вез мяне добра».

Але нічога падобнага не здарылася. Нават з'явілася забава: лодка з вандроўнымі музыкамі, падобнымі да піратаў, мужчынамі і жанчынамі, якія спявалі пад гітару і мандаліну, дзёрзка падплылі да борта гандолы і напоўнілі цішыню над вадою сваёю камерцыйнай паэзіяй для турыстаў. Ашэнбах кінуў грошы ў падстаўлены капялюш. Яны адразу замоўклі і адплылі. І зноў пачуўся шэпт гандальера, які ўрыўкамі і запінаючыся размаўляў сам з сабою.

Такім чынам яны і дабраліся да мэты, гайдаючыся ў хвалях, узнятых кілем парахода, які плыве да горада. Два муніцыпальныя чыноўнікі, заклаўшы рукі за спіну, тварам да лагуны, хадзілі сюды-туды на беразе. Ашэнбах трапам пакінуў гандолу з падтрымкаю аднаго з тых старых, якія нязменна паяўляюцца на кожным прычале з бусаком у руках; выявілася, што ў яго няма дробных грошай, таму Ашэнбах накіраваўся ў гатэль побач з прычалам, каб памяняць там грошы і заплаціць гандальеру столькі, колькі ён меркаваў. Яго абслугоўваюць у фае, ён вяртаецца, знаходзіць свой багаж на тачцы на ўзбярэжжы, а гандола разам з гандальерам знікла.

«Ён даў цягу адсюль, — сказаў стары з бусаком. — Дрэжны чалавек, без канцэсіі, шаноўны пане. Гэта адзіны гандальер, у якога няма канцэсіі. Нехта патэлефанаваў сюды. Ён убачыў, што яго чакаюць. Вось ён і даў цягу».

Ашэнбах паціснуў плячыма.

«Вы прыехалі задарма», — сказаў стары і падставіў капялюш. Ашэнбах кінуў у яго некалькі манет. Ён даў распараджэнне аднесці багаж у гатэль, а сам пайшоў услед за тачкаю прысадамі, прысадамі ў белай квецені, што цягнуліся цераз востраў упоперак да пляжа і ўздоўж якіх з абодвух бакоў месціліся таверны, гандлёвыя рады, пансіянаты.

Ён увайшоў у прасторны гатэль цераз заднія дзверы з садовай тэрасы і накіраваўся цераз вялізнае фае і прыёмную ў кантору. Заяўка ўжо была, і яго прынялі са службовай пачцівасцю. Адміністратар, невысокі, ціхі, лісліва-ветлівы мужчына з чорнымі вусамі і ў фраку французскага крою, праводзіў яго ў ліфце на трэці паверх і паказаў яму пакой — прыёмнае памяшкан-

не з мэбляю пад вішнёвае дрэва, упрыгожанае кветкамі з моцнымі пахамі; высокія вокны нумара адкрывалі перад ім марскі краявід. Пасля таго як службовец пакінуў пакой, ён падышоў да аднаго акна і ўвесь час, пакуль падносілі багаж і размяшчалі ў нумары, глядзеў скрозь шыбу на перадвячэрні, амаль бязлюдны пляж і неасветленае сонцам мора, на якім панавалі прыліў і якое спакойна і раўнамерна шпурляла на бераг нізкія, расцягнутыя ў даўжыню хвалі.

Назіранні і прыгоды ў самотна-маўклівага чалавека бываюць адначасова і больш размытымі, і больш пранізлівымі, чым у кампанейскага, а яго думкі — больш цяжкімі, больш дзіўнымі; яны ніколі не бываюць без налёту засмучэння. Вобразы і выявы, на якія можна было б звярнуць увагу адным толькі позіткам, усмешкаю, абменам меркаваннямі, яго займаюць залішне: яны набываюць маўклівую глыбіню, робяцца значнымі, становяцца важнаю падзеяй, прыгодаю, пачуццём. Адзіноцтва тоіць у сабе занадта смелую — якая ажно адпуджвае, — нязвыкла дзіўную прыгажосць — паэзію. Але адзіноцтва тоіць у сабе таксама штосьці скажонае, несувымернае, абсурднае і недазволенае... Такімі з'явамі, якія дагэтуль псавалі настрой вадроўніку, па дарозе сюды былі непрыемны стары фарсун са сваёй балбатнёю пра ўлюбёнца ды заганны, неаплочаны ім гандальер. Не абцяжарваючы розуму, не даючы канкрэтнай пажывы для сур'ёзнага роздуму, яны ўсё-такі мелі, як яму здавалася, абсалютна адмысловую прыроду і, дзякуючы гэтай супрацьлегласці, супакойвалі. Адначасова ён позіткам павітаў мора і адчуў радасць, што Венецыя цяпер так блізка. Урэшце ён адварнуўся ад акна, памыў твар, даў пакаёўцы некалькі распадраджэнняў наконт удасканалення ўтульнасці жылля і папрасіў швейцара-ліфцёра, апранутага ў зялёную ўніформу, адвезці яго на першы паверх.

Ён выпіў гарбату на баку тэрасы, звернутым да мора, потым спусціўся і прайшоў ладны адрэзак узбярэжжа, месца для шпацыру, у напрамку да гатэля «Эксцэльсіёр». Калі ён вярнуўся, яму падалося, што ўжо час пераапрацацца, каб ісці на вячэру. Ён рабіў гэта павольна і дакладна, па-свойму, бо меў звычку

працаваць апранаючыся, і ўсё-такі з'явіўся ў сталоўцы крыху зарана; там ён убачыў значную частку гасцей гатэля, якія, незнаёмыя міжсобку, быццам абьякава, у міжвольнай еднасці, чакалі вячэры. Ён узяў са стала газету, уладкаваўся ў скураным фатэлі і пачаў разглядаць людзей, якія прыемна адрозніваліся ад тых, якіх ён бачыў, калі быў тут першы раз.

Перад ім адкрыўся шчодры, амаль усёахопны гарызонт. Прыглушана гучалі ўперамешку словы з розных моў. Традыцыйны ва ўсім свеце вячэрні гарнітур, уніформа цывілізаванасці, аб'ядноўваў разнастайнасць людзей у прыстойную супольнасць. Можна было ўбачыць сухую і выцягнутую фізіяномію амерыканца, шматлюдную расійскую сям'ю, англійскіх лэдзі, нямецкіх дзяцей з бонамі-францужанкамі. Здавалася, што пераважае славянская раса. Зусім побач размаўлялі па-польску.

Гэта была група падлеткаў і моладзі на чале з выхавацелькай ці грамадскай кіраўніцаю, якія сабраліся вакол бамбукавага століка: тры юныя дзяўчынкі, на выгляд пятнаццацішаснаццацігадовыя, і доўгавалосы падлетак ва ўзросце гадоў чатырнаццаці. Ашэнбах са здзіўленнем адзначыў ягоную дасканалую прыгажосць. Яго твар — бледны і прывабліва замкнёны, аблямаваны валасамі колеру мёду, з роўным профілем носа, пяшчотнымі вуснамі, выразам сур'ёзнай прыязнасці і пабожнасці — нагадваў скульптуры з Грэцыі ў эпосе яе росквіту, і пры цудоўнай дасканаласці формы ён меў такую непаўторна асабістую прывабнасць, што глядач быў упэўнены, што не сустракаў нічога роўнага ані ў прыродзе, ані ў выяўленчым мастацтве. А яшчэ прыцягваў увагу відавочна прынцыповы кантраст паміж выхаваўчымі намерамі, паводле якіх, здавалася, былі апранутыя, і ўвогуле трымаліся, брат і сёстры. Убор трох дзяўчынак, самую старэйшую з якіх ужо можна было лічыць дарослаю, быў да выродлівасці строгі і цнатлівы. Аднастайнае, як кляштарнае, адзенне сланцавага колеру, даўгаватае, без фантазіі і наўмысна нядбайна скроенае, з белымі адкіднымі каўнярамі ў якасці адзінай светлай плямы, прыгнятала і перашкаджала ўбачыць хоць нейкую прываблівасць фігуры. Гладка і моцна прылеглыя да галавы валасы рабілі твары пустымі, як

у манашак, бязмоўнымі. Вядома, тут распараджалася мама, і яна нават не думала пра тое, каб выкарыстаць педагагічную строгасць і ў дачыненні да хлопчыка, такую самую, якая, здавалася, была наканавана дзяўчатам. Яго існаванне вызначалі відавочная лагоднасць і пяшчота. Ніхто не адважваўся дакранацца да яго прыгожых валасоў нажніцамі; як і ў «Хлопчыка, які дастае стрэмку»*, яны кучаравіліся на лбе, за вушамі і далей на патыліцы. Англіійскі касцюм матроса, пухляныя рукавы якога звужаліся ўніз і шчыльна ахоплівалі тонкія суставы яго яшчэ дзіцячых вузкаватых рук, надаваў пяшчотнай фігуры, дзякуючы шнуркам, пяцелькам і гафту, штосьці багатае і спешчанае. Ён сядзеў у паўпрофіль да назіральніка, выставіўшы адну нагу ў чорным лакавым абутку перад другою, упёршыся адным локцем у бакавіну плеценага крэсла, прыціснуўшы шчаку да далоні, у позе бестурботнай прыстойнасці і зусім без вымушанай здранцвеласці, з якой, здавалася, звыкліся яго сёстры. Няўжо ён хворы? Скура ж на яго твары, бледная, як слановая косць, так кантраставала з залаціста-цёмнымі кудзеркамі вакол яго. Ці ён проста быў спешчаны шчасліўчык, на якім засяродзілася любоў усіх, стыхійная і капрызная? Ашэнбах быў схільны верыць у апошняе. Амаль кожнай артыстычнай натуры з роду ўласцівая залішня і здрадлівая здольнасць прызнаваць несправядлівасць, калі ў ёй ёсць прыгажосць, а арыстакратычнасці выказваць спачуванне і ўхваленне.

Цераз залу прайшоў афіцыянт і на англійскай мове аб'явіў, што вячэра гатовая. Паступова людзі прайшлі цераз шклянныя дзверы ў сталоўку. З фая з боку ліфтаў падыходзілі і накіроўваліся туды ж тыя, хто прыпазніўся. У сталоўцы пачыналі падаваць на сталы, але маладыя палякі яшчэ затрымліваліся каля бамбукавага століка, і Ашэнбах, утульна ўладкаваўшыся ў глыбокім крэсле і цешачыся прыгажосцю за акном, вырашыў пачакаць, як і яны.

Гувернантка, кабета невысокая, у целе, з чырвоным тварам, нарэшце падала знак, што трэба ўставаць. З высока пад-

* Бронзавая статуя аўтарства невядомага грэчаскага скульптара V ст. да н. э.

нятымі бровамі яна адсунула сваё крэсла і пакланілася, калі ў памяшканне ўвайшла высакарослая дама, апранутая ў шэра-светлае і багата ўпрыгожаная пацеркамі. Паводзіны гэтай дамы былі халоднымі і стрыманымі, укладка яе лёгка прыпудранай фрызуры, а таксама крой сукенкі вылучаліся прастатою, якая вызначае той густ, дзе пабожнасць належыць да складнікаў шляхетнасці. Яна магла б быць жонкай высокага нямецкага чыноўніка. Здагадацца пра тое, што гэта — фантастычна багатая жанчына, можна было толькі па адным: па яе ўпрыгожаннях, якія, мусіць, сапраўды не мелі цаны і якія складаліся з завушніц ды вельмі доўгага ланцужка з трох нітак, з нанізанымі на іх вялікімі, з вішню, лагодна мігатлівымі пацеркамі.

Дзеці хуценька ўсталі. Яны нахіліліся, каб пацалаваць руку маці, якая са стрыманай усмешкаю на крыху змораным востраносым твары зірнула паўзверх іх галоў і прамовіла некалькі слоў на французскай мове ў адрас выхавацелькі. Потым яна пайшла да шкляных дзвярэй. Дзеці пайшлі ўслед за ёю: дзяўчаткі ва ўзраставай паслядоўнасці, за імі — гувэрнантка, нарэшце — хлопчык. Перш чым пераступіць парог, ён, невядома чаму, азірнуўся, і яго незвычайна цёмна-шэрыя вочы сустрэліся з позіркам Ашэнбаха — а болей у памяшканні нікога не было, — які з газэтаю на каленях задумліва глядзеў услед радзіне, што аддалялася.

Тое, што ён бачыў, не звяртала на сябе ўвагі нейкаю асаблівасцю. Дзеці не сядалі за стол раней за маці: яны чакалі, потым пачціва віталі яе і, заходзячы ў залу, трымаліся звыклых фармальнасцей. Толькі ўсё гэта рабілася так выразна, з такою падкрэсленай дысцыплінаю, абавязкам і самапавагаю, што Ашэнбах адчуў надзвычайнае захапленне. Ён яшчэ нейкую хвілю пачакаў, потым таксама пайшоў у сталоўку, і яму вызначылі столік, які, як ён з жалем канстатаваў, знаходзіўся вельмі далёка ад століка польскай сям'і.

Змораны, аднак жыва ўзрушаны, ён падчас працяглай вчэры размаўляў з абстрактнымі, нават трансцэндэнтнымі, рэчамі, раздумваў пра таемную сувязь, якую заканамернае павінна падтрымліваць з індывідуальным дзеля нараджэння чалавечай прыгажосці; зыходзячы з гэтага, ён перайшоў да ўсеагульных

праблем формы і мастацтва, аж нарэшце прыйшоў да высновы, што яго думкі і знаходкі былі падобныя да пэўных быццам шчаслівых нашэптванняў трызнення, якія пры цвярозым розуме выяўляюцца абсалютна пустымі і нягоднымі. Пасля вячэры ён пасядзеў, пакурыў, потым пахадзіў, пашпацыраваў па парку, напоўненым вечаровымі пахамі; рана пайшоў спаць і правёў ноч у стабільна глыбокім, але ажыўленым рознымі трызненнямі сне.

Надвор'е назаўтра не палепшылася. Дзьмуў берагавы вецер. Пад бляклым, зацягнутым хмарамі небам мора ляжала нерухама, быццам скурчыўшыся, з сумна блізкім даляглядам; яно так далёка адступіла ад берага, што пясчаныя водмелі агаліліся. Калі Ашэнбах адчыніў акно, яму падалося, што ён адчуў застаючы пах лагуны.

Настрой сапсаваўся. Ён адразу ж падумаў пра ад'езд. Адноўчы, шмат гадоў таму, пасля двух сонечных веснавых тыдняў яго заспела тут такое самае надвор'е і так сапсавала самаадчуванне, што ён мусіў падацца з Венецыі наўцёкі. Ці не апаноўвала яго зноў, як тады, ліхаманкавае раздражненне, ціск у скронях, цяжар у павеках? Мяняць яшчэ раз месца — ці не занадта? Але калі вецер не зменіцца, то заставацца тут будзе няможна. На ўсялякі выпадак, ён да канца не распакоўваўся. А дзвянтай гадзіне ён паснедаў у буфеце паміж вестыбюлем і сталоўкаю.

У памяшканні панавала ўрачыстая цішыня — амбіцыйны складнік любога вялікага гатэля. Абслуга хадзіла ціха, амаль нячутна. Лёгкае бразганне прыбора для гарбаты; слова, вымаўленае паўшэптам, — гэта ўсё, што можна было пачуць. У адным кутку, наўскасяк ад дзвярэй і праз два сталы ад ягонага, Ашэнбах заўважыў юных полек з выхавацелькаю. З абсалютна выпрастанымі спінамі, з нанавы прычасанымі русымі валасамі, у моцна накрухмаленых сініх ільняных сукенках з маленькімі белымі адкіднымі каўнерыкамі і манжэтамі, яны сядзелі і перадавалі адна адной слоік з варэннем. Яны ўжо амаль далі рады са сняданкам. Хлопчыка з імі не было.

Ашэнбах усміхнуўся. «Ну, малы сібарыт! — падумаў ён. — У цябе, здаецца, ёсць перавага перад імі: ты можаш спаць, колькі захочаш». І, раптам павесялелы, ён сам сабе працытаваў радок:

«Змена ўпрыгожанняў, цёплая ванна і ціша...»

Ён снедаў без спеху; парцье, які ўвайшоў у залу ў фуражцы з галунамі, перадаў яму пошту, і ён, палячы цыгарэту, распячатаў некалькі лістоў. Так і атрымалася, што ён быў тут, калі з'явіўся юны аматар паспаць, якога яшчэ чакалі.

Ён зайшоў цераз шклянныя дзверы і накіраваўся, перасякаючы памяшканне ўпоперак, проста да стала сясцёр. Яго хада, як праз паставу цела, так і праз згінанне ног у каленках, до-тык падэшваў белага абутку да зямлі, была надзвычай прываб-наю, вельмі лёгкаю, але адначасова пяшчотна-ганарліваю ды яшчэ ўпрыгожанай дзіцячаю сарамлівасцю, з выразам якой ён, ідучы, двойчы павярнуў галаву да залы, шырока расплюшчыў вочы і апусціў іх долу. З усмешкаю ён паўшэптаў штосьці пра-мовіў са сваім лагодна-распльвістым вымаўленнем і заняў сваё месца за сталом; і толькі цяпер, калі ён павярнуўся да гледача сваім дасканалым профілем, Ашэнбах яшчэ раз здзівіўся, нават спалохаўся, сапраўды боскай прыгажосці дзіцяці чалавечага. Хлопчык меў сёння на сабе лёгкую блузу ў сінюю і белую па-лоскі з чырвоным шоўкавым бантам на грудзях, а шыю захінаў просты белы стаячы каўнер. Але над гэтым каўняром, які не вельмі пасаваў паводле элегантнасці да касцюма, узвышаўся бутон галавы непараўнальнай чароўнасці — галава Эраса, жаў-тавата ззяючая, як парнаскі мармур, з тонкімі і сур'ёзнымі бро-вамі; яго скроні і вуха былі лёгка акрытыя кудзерамі, што вер-тыкальна спадалі.

«Добра, добра», — падумаў Ашэнбах з тым прафесійна ха-лодным ухваленнем, якім мастакі часам выказваюць сваё за-хапленне, сваю зачараванасць адносна нейчага майстэрства. А яшчэ ён падумаў: сапраўды, калі б яго не чакалі мора і пляж, ён бы застаўся тут, колькі можна прабыць! А цяпер ён пайшоў, пайшоў цераз залу пад уважлівымі позіркамі прыслугі, уніз на тэрасу і па дашчаным трапе на агароджаны пляж курортнікаў. Басаногі стары, які з'явіўся ў ільняных нагавіцах, матроскай блузе і саламяным капелюшы, — дзяжурны на пляжы — па-казаў яму ягоную кабіну, вынес стол і крэсла на мошчаную пляцоўку, дзе Ашэнбах утульна ўладкаваўся ў шэзлонгу, які

ён прымайстраваў як мага далей ад мора, умацаваўшы стаякі ў васкова-жоўтым пяску.

Выгляд пляжа, гэты абразок культуры, што бестурботна паводзіць сябе на краі стыхіі, забаўляў і цешыў яго, як ніколі раней. Шэрае і роўнае мора ўжо ажывілася дзецьмі, якія плёскаліся на мелізне, а яшчэ плыўцамі, рознакаляровымі фігурамі, якія, скрыжаваўшы рукі пад галавою, ляжалі на пясчаных дзюнах. Нехта катаўся на маленькіх бяскілевых чоўнах, пафарбаваных у чырвоны і сіні колер, і са смехам перакульваўся. Перад доўгім шэрагам кабінак, на пляцоўках перад якімі можна было сядзець, як на маленькіх верандах, праходзілі гульні побач з суцэльным спакоем, сустрэчамі і балбатнёю, рупны ранішні бляск спакойна існаваў раўналежна з аголенасцю, якая з дзёрзкай утульнасцю радасна карысталася вольнасцямі гэтага месца. Бліжэй да мора на вільготным і мулкім пяску адпачывальнікі з асалодаю хадзілі сюды-туды ў белых купальных халатах, у шырокіх яркіх кашулях. Праваруч мудрагелістая цвярдэня з пяску, збудававаная дзецьмі, была паабтыканая маленькімі сцяжкамі ў колерах розных краін. Прадаўцы ракавінак, печыва і садавіны раскладалі свае тавары ўкленчыўшы. Леваруч, перад адною з кабінак, што стаялі наўскасяк да шэрагу астатніх і да мора, а на гэтым баку ўтваралі край пляжа, атайбавалася расійская сям'я: мужчыны з бародамі і вялікімі зубамі; пульхныя і вялыя жанчыны; прыбалтыйская дзяўчына, якая, седзячы каля мальберта і выдаючы гукі адчаю, малявала мора; двое дабрадушна-агідных дзяцей, старая служанка ў хустцы і з ветліва ліслівымі рабскімі манерамі. Яны жылі там, удзячна задаволеныя; увесь час выкрыквалі імёны непаслухмяных дзяцей, што падоўгу жартавалі, ужываючы вобмаль італьянскіх слоў, са старым-гумарыстам, у якога яны куплялі салодкія ласункі, цалаваліся ў шчокі і не зважалі на тых, хто назіраў за іх чалавечай супольнасцю.

«Усё-такі я застаюся, — падумаў Ашэнбах. — А дзе можа быць лепей?» І склаўшы рукі на каленях, ён зазірнуў у далячыні мора, і яго позірк слізгануў прэч, расплыўся, пачаў ламацца ў аднастайнай імжы прасторавай пустэльні. Ён любіў мора

ўсёю глыбінёю душы: гэтая любоў вынікала з жадання спакою, уласцівага працавітаму мастаку, які прагна імкнецца схвацца ад патрабавальнага шматаблічча з'яў на заспакаяльным улонні простага, стыхійнага; яна вынікала з забароненай, менавіта супрацьлеглай у дачыненні да ягонай, задачы і праз гэта — са спакушальнай цягі да непадзельнага, да бязмернага, вечнага, іншымі словамі, да няіснага. Спачыць на дасканалым — тужлівае жаданне таго, хто намагаецца дасягнуць выдатнага; а ці не ёсць няіснасць формай дасканалага? Але якраз калі ён у сваіх марах заглыбіўся ў пустэльнію, гарызантальную лінію берага раптам перасекла чалавечая постаць, і як толькі ён вярнуў свой позірк з бязмежжа і сканцэнтраваўся, то выявілася, што гэта прыгожы хлопчык, які, з'явіўшыся з левага боку, ішоў па пяску паўз яго. Ён быў босы, гатовы ісці па вадзе, агаліўшы стройныя ногі аж вышэй за каленкі, і крочыў так лёгка і з гонарам, быццам для яго ісці басанож — звыклая справа; ён павярнуў галаву і ўважліва паглядзеў на кабінкi, якія стаялі наўскасяк. Але як толькі ён заўважыў расійскую сям'ю, якая там у радасным настроі жыла сваім жыццём, яго твар азмрочыўся злоснаю пагардаю. Лоб хлопца спахмурнеў, вусны выцягнуліся ўверх, а ўбок ад іх працягнулася, нібы ўрэзаўшыся ў шчаку, балючая зморшчына; пры гэтым бровы насупіліся так моцна, што здавалася, пад іх ціскам вочы глыбока запалі ўсярэдзіну і выяўлялі адтуль са змрочнай злосцю нянавісць. Ён апусціў вочы долу, яшчэ раз пагрозліва азірнуўся, потым зрабіў рэзкі рух плечуком і аддаліўся ад сваіх ворагаў.

Няпэўнае пачуццё пяшчоты або спалоханасці, штосьці падобнае да павагі і сорама, вымусіла Ашэнбаха адварнуцца, быццам ён нічога не заўважыў; бо сур'ёзнаму выпадковаму сведку моцных эмоцый бывае непрыемна паказваць сваё веданне нават перад самім сабою. А ён быў адначасова і падбадзёраны і ўзрушаны, гэта значыць — ашчасліўлены. Гэты дзіцячы фанатызм, скіраваны на самы міралюбны кавалак жыцця, уносіў боска-невymoўнае ў чалавечыя стасункі; ён бачыў у тварэнні прыроды, якое было прыдатнае толькі для захаплення, вартаць больш глыбокага спачування; і ён надаў вобразу падлет-

ка, які і так вылучаўся сваёю прыгажосцю, палітычна-гістарычную афарбоўку, што дазваляла, нягледзячы на ўзрост хлопчыка, успрымаць яго сур'ёзна.

Не паварочваючыся, Ашэнбах прыслухаўся да голасу хлопчыка, да яго звонкага, але слабаватага голасу, якім ён імкнуўся здалёк падаць вітальны знак пра сябе дзецям, якія завіхаліся вакол пясчанай крэпасці. Яму адказалі, некалькі разоў выкрыкнуўшы яму яго поўнае ці змяншальнае імя, а Ашэнбах слухаў з пэўнай цікаўнасцю, добра ўсяго не разабраўшы, акрамя двух меладычных складоў у словах «Адзя» або — часцей — «Адзю» з расцягнутым гукам «ю-у» на канцы. Яго радавала мілагучнасць воклічаў, якая здавалася яму адпаведнай аб'екту, ён паўтарыў гэтае імя сам сабе і, задаволены, зноў вярнуўся да сваіх лістоў і дакументаў.

Прыладзіўшы маленькі дарожны бювар на каленях, ён пачаў з дапамогаю аўтаручкі разбірацца з часткаю сваёй карэспандэнцыі. Але праз чвэрць гадзіны яму стала шкада, што ён толькі ў памяці пакінуў тую сітуацыю, якая варта найбольшай асалоды, вядомай яму, і замяніў яе марнаю абьякавай дзейнасцю. Ён адкінуў ад сябе ўсё, што было звязана з пісаннем, вярнуўся да мора, і не прайшло шмат часу, як ён, прываблены галасамі дзяцей, занятых будоўляй з пяску, павярнуў галаву, абапёртую на спінку крэсла, управа, каб зноў палюбавацца заняткам цудоўнага Адзі.

Першым жа позіркам ён знайшоў хлопца: чырвоны бант на грудзях няможна было не заўважыць. Разам з іншымі ён быў заняты тым, што прыладжваў дошчачку ў якасці моста над запоўненым вадою ровам пясчанай цвярдзіні, а таксама воклічамі і рухамі галавы даваў распараджэнні наконт будоўлі. З ім было прыкладна дзесяць іншых дзяцей, хлопчыкаў і дзяўчынак, аднагодкаў і малодшых, якія бязладна балбалілі на розных мовах: па-польску, па-французску і на балканскіх гаворках. Але яго імя гучала найчасцей. Відавочна, яго хацелі мець за сябра, дамагаліся гэтага, захапляліся ім. А адзін хлопчык, як і ён — паляк, прысадзісты малец, якога клікалі неяк накштальт «Яшу»*, з чорнымі

* Відавочна, маецца на ўвазе польскае «Jasiu» — клічны склон ад імя Ясь.

напамджанымі валасамі, у льяным касцюме з поясам, здавалася, быў яго самым адданым васалам і сябрам. Калі праца на будоўлі была закончана, яны прагульваліся абняўшыся ўздоўж пляжа, і той, якога клікалі «Яшу», цалаваў прыгажунчыка.

Ашэнбах паспрабаваў паківаць яму пальцам. «Табе ж, Крытабул, я параю, — падумаў ён з усмешкай, — годзік павандруй! Бо табе трэба гэтулькі часу, каб паправіцца»*. А потым ён паснедаў буйнымі, спелымі трускалкамі, якія ён купіў у аднаго гандляра. Зрабілася вельмі цёпла, хоць сонца ніяк не магло прабіцца цераз заслону смугі на небе. Вяласць затуманіла розум, у той час як пачуцці зазнавалі радасць і асалоду ад незвычайнай і ашаламляльнай цішыні мора. Здагадацца, выведаць, што ж гэта за імя, якое гучала прыкладна як «Адзя», падалося сур'ёзнаму мужчыну прыдатнай, цалкам выканальнай задачай і адпаведным заняткам. І, звярнуўшыся да пэўных польскіх успамінаў, ён падумаў, што, мусіць, маецца на ўвазе «Тадзя», што ў воклічы гучала як «Тадзю».

Тадзя купаўся. Ашэнбах, які страціў яго з поля зроку, заўважыў далёка ў моры ягоныя галаву і рукі, якімі ён узмахваў, грабучы; а мора, здаецца, было спакойна-роўнае, наколькі сягала вока. Але вось ужо наконт яго выявілася трывога: жаночыя галасы ад кабінак пачалі выкрываць яго імя, якое распаўсюдзілася па пляжы, нібы нейкі лозунг, і, дзякуючы лагодным гукам у ім, падоўжанаму «ю-у» ў канцы, утрымлівала ў сабе штосьці салодкае і дзікаватае адначасова: «Тадзю-у, Тадзю-у!» Ён падпарадкаваўся воклічам — і вось ужо бег па непадатлівай вадзе, узбіваючы нагамі пену, з адкінутаю назад галавою; бачыць, як жывая істота, па-юначы прывабная і няўключная, з мокрымі кудзерамі, прыгожая, як пяшчотны бог, які вынырае з глыбінь неба і мора, вызваліўшыся ад стыхіі, — назіранне за ўсім гэтым стварала міфічнае ўражанне, нібыта хлопец быў вестуном паэзіі ад старажытных часоў, ад першапачатку

* Цытата з «Успамінаў пра Сакрата» грэчаскага аўтара Ксенафонта. Крытабул — сын Крытона, Сакратавага сябра, які моцна ганарыўся сваёй вонкавай прыгажосцю.

формы і нараджэння багоў. З заплюшчанымі вачыма Ашэнбах прыслухаўся да спеву, які загучаў у яго душы, і яшчэ раз падумаў, што тут яму добра і што ён застанеца.

Потым Тадзя, адпачываючы пасля купання, ляжаў на пяску, захутаўшыся ў сваю белую прасціну, працягнутую пад праваю пахаю, паклаўшы галаву на голую руку; і нават тады, калі Ашэнбах не назіраў за ім, зачытаўшыся старонкамі кнігі, ён амаль ніколі не забываўся, што хлопец ляжыць там, непадалёк, і што варта яму толькі крышку павярнуць галаву направа, каб убачыць штосьці вартае захаплення. Яму нават здавалася, нібыта ён сядзіць побач, каб сцерагчы таго, які спачывае, займацца сваімі справамі й адначасова быць у заўсёднай насцярожанасці наконт шляхетнага вобраза чалавека справа, недалёка ад яго. І бацькоўская пяшчота, кранальная прыхільнасць таго, хто, ахвяруючы сабою, стварае духоўную прыгажосць, да таго, хто валодае прыгажосцю, запоўніла і ўсхвалявала яго сэрца.

Пасля дванаццаці ён пакінуў пляж, вярнуўся ў гатэль і паехаў на ліфце на паверх, дзе быў яго нумар. Ён прабавіў там, у нумары, нямала часу перад люстэркам, разглядаючы свае сівыя валасы, свой стомлены і схуднелы твар. У гэтай хвілі ён думаў пра сваю славу і пра тое, што шмат хто з мінакоў на вуліцы ведаў яго і пазіраў на яго з пашанаю за трапнае ды прыгожа-прывабнае слова, і ён згадваў усе вонкавыя поспехі свайго таленту, якія толькі прыходзілі яму на памяць, і нават прыпомніў пра сваё дваранства. Потым ён накіраваўся ў сталоўку на другі сьняданак і пад'еў за сваім столікам. Калі ён пасля сьняданку ўвайшоў у ліфт, моладзь, таксама пасля сьняданку, увалілася ўслед за ім у кабінку, якая закалыхалася; з'явіўся і Тадзя. Ён стаяў вельмі блізка ад Ашэнбаха, упершыню так блізка, што цяпер яго можна было ўспрымаць і разглядаць не на адлегласці, якая малявала толькі агульныя абрысы, а дакладна, з падрабязнасцямі чалавечага аблічча. З хлопчыкам хтосьці загаварыў, і той, адказваючы з неапісальнаю прыязнаю ўсмешкаю, зноў выйшаў на другім паверсе, задам наперад, з позіркамі, скіраваным долу. «Прыгажосць саромееца сябе», — падумаў Ашэнбах і вельмі глыбока задумаўся, чаму. Ён, аднак, яшчэ раней заўважыў, што

зубы ў Тадзі не былі добрымі: няроўныя і бясколерныя, без здаровага бляску і з надзіва крохкаю празрыстасцю, як гэта часам бывае ў малакроўных. «Ён вельмі кволы, ён нездаровы, — падумаў Ашэнбах. — Ён, хутчэй за ўсё, не дажыве да старасці». І ён не заняўся ўдакладненнем свайго пачуцця наконт задавальнення ці супакаення, якое мільгнула пры гэтай думцы.

Ён правёў у сваім пакоі дзве гадзіны, а апоўдні цераз лагуну з пахам гнілля паехаў на вапарэта ў Венецыю. Ён выйшаў на плошчы Святога Марка, там жа выпіў гарбаты і потым, у адпаведнасці са сваім планам на дзень, пачаў шпацыр па вуліцах. Але гэты шпацыр прывёў да поўнай змены настрою, першапачатковых рашэнняў.

Непрыемная задушлівасць панавала ў завулках, паветра было такое густое, што пахі, якія зыходзілі з жытла, крамаў, невялічкіх шынкоў, смурод ад бензіну, воблакі парфумы і шмат якіх іншых рэчываў, якія клубамі віселі ў ім, не рассейваліся. Дым ад цыгарэт не кранаўся са свайго месца і распываўся вельмі павольна. Людская штурханіна назаляла, замест таго каб прыносіць забаву. Чым даўжэйшым быў яго шпацыр, тым больш пакутліва ім авалодваў агідны стан, які можа стварацца марскім паветрам уяярэмешку з сірока, адначасова спалучаючы раздражненне і вяласць. Ён жудасна спацеў. Вочы адмовіліся служыць, грудзі сціснуліся, пачалася ліхаманка, кроў загрузала ў скроні. Ён пусціўся наўцёкі з запоўненых натоўпамі гандлёвых вулачак цераз масты туды, дзе ходзяць бедныя. А там чапляліся жабракі і смярдзючыя выпарэнні з каналаў перашкаджалі дыхаць. На спакойнай плошчы, у адной з тых забытых і закінутых мясцін, якія бываюць у сярэдзіне Венецыі, запыніўшыся каля фантана, ён выцер пот з ілба і зразумеў, што трэба выпраўляцца адсюль.

Ужо другі раз, а цяпер канчаткова, ён упэўніўся, што гэты горад пры такім надвор'і надзвычай шкодны для яго. Упартае цярпенне падалося неразумным, спадзявацца на перамену ветру не выпадала. Трэба было прымаць неадкладнае рашэнне. Вяртацца дадому адразу ж цяпер было нельга. Для яго прыёму не былі падрыхтаваныя ані летняе, ані зімовае жытло. Але ж

мора і пляж меліся не толькі тут: недзе ж яны ёсць без гэтага дамешку кшталту лагуны і яе выпарэнняў, якія выклікаюць ліхаманку. Ён прыгадаў невялічкі курорт непадалёк ад Трыеста, які яму вельмі хвалілі. Чаму не падацца туды? Прытым не марудзячы, не губляючы часу, каб яшчэ наталіцца нечым прыемным ад змены месца. Ён упэўніў сябе, што рашэнне канчатковае, і ўстаў. На наступнай прыстані гандол ён наняў пасудзіну, і яго павезлі цераз змрочны лабірынт каналаў, пад вытанчанымі мармуровымі балконамі, паабапал якіх сядзелі львы; агінаючы слізкія вуглы сцен; міма жалобных фасадаў палацаў, вялікія шылды фірмаў якіх адлюстроўваліся ў брудных калыханнях вады, у бок Святога Марка. Яму цяжка было трапіць туды, бо гандальер, які падтрымліваў цесную сувязь з фабрыкамі карункаў і гутамі, увесь час спрабаваў навязаць яму іх агляд і пакупку вырабаў, і калі бліскучая прагулка праз Венецыю пачала выйляць сваю зачараванасць, то зладзейскі прадпрымальніцкі дух заняпалай княгіні рабіў сваё ў непрыемным працверажэнні розуму.

Вярнуўшыся ў гатэль, ён яшчэ да паўдня заявіў у адміністрацыі, што непрадбачаныя акалічнасці змушаюць яго выехаць заўтра раніцай. Там выказалі сваё шкадаванне і выпісалі рахунак. Ён пад'еў і правёў бяздзейны вечар, чытаючы часопісы, седзячы ў крэсле-качалцы на задняй тэрасе. Перад сном ён канчаткова ўпакаваў багаж для ад'езду.

Ён спаў не найлепшым чынам, яго непакоіў будучы ад'езд. Калі ён уранку адчыніў акно, неба, як і надоечы, было зацягнута, але паветра, здаецца, пасвяжэла... і зноў яго апанавала раскаянне. Ці не была гэтая выпіска з гатэля неабдуманая і памылковаю, дзеяннем хворага і неўраўнаважанага стану? Ці не варта яму было неяк устрымацца з гэтым, ці не варта было, не ўпадаючы ў адчай, паспрабаваць спачатку прызвычаіцца да тутэйшага надвор'я ці пачакаць яго паляпшэння? Тады б замест мітусні і прыгнечанага стану, яго б цяпер чакала раніца на пляжы, такая самая, як учора. Запозна. Цяпер трэба было ад'язджаць, хацець таго, чаго хацеў учора. Ён апрануўся і а восьмай гадзіне з'ехаў уніз на сняданак.

У памяшканні буфета, калі ён увайшоў, наведвальнікаў яшчэ не было. Падыходзілі асобныя госці, калі ён ужо сядзеў і чакаў замоўленага. З кубачкам гарбаты каля вуснаў ён заўважыў польскіх дзяўчат і іх кіраўніцу; строгія і па-ранішняму свежыя, з пачырванелымі вачыма, яны пайшлі да свайго стала ў кутку каля акна. Адразу пасля гэтага да яго наблізіўся парцье са знятаю шапкаю, які аб'явіў, што ўсё гатова да ад'езду. Аўтамабіль ужо стаіць, каб адвезці яго ды іншых вандроўнікаў да гатэля «Эксцэльсіёр», адкуль маторная лодка перавязе іх цераз прыватны канал таварыства на вакзал. Паводле яго слоў, час падціскае... Ашэнбах палічыў, што спеху няма. Да адпраўлення цягніка заставалася больш за гадзіну. Яго выводзіла з сябе звычка гатэльных працаўнікоў загадзя выпраўляць тых, хто ад'язджае, з будынку, і ён заявіў парцье, што хацеў бы спакойна паснедаць. Мужчына павольна адышоў, каб з'явіцца праз пяць хвілін зноў. Маўляў, машына не можа больш чакаць. Тады няхай ён едзе і возьме яго валізу, раздражнёна адказаў Ашэнбах. Ён сам у належны час сядзе на грамадскі катэр, а цяпер просіць даць яму магчымасць вырашыць самому праблемы з ад'ездам. Парцье пакланіўся. Ашэнбах, узрадаваны, што адбіўся ад абрыдлых напамінаў, няспешна закончыў сваё сьнеданне; ён нават папрасіў афіцыянта даць яму газету з дзённымі навінамі. Часу сапраўды заставалася мала, і ён устаў. Так супала, што ў той самы момант цераз шклянныя дзверы ўваходзіў Тадзя.

Ідучы да сваіх за сталом, ён перасек шлях да выйсця таму, хто адыходзіў, сціпла апусціў вочы долу перад сівавалосым лысаватым чалавекам, а потым звыкла прызна зноў узяў лагодны адкрыты позірк на яго і прайшоў міма. «Адзьё, Тадзя! — падумаў Ашэнбах. — Я ненадоўга пабачыў цябе». І насуперак сваёй звычцы, ён сапраўды артыкуляваў вуснамі і вымавіў тое, што думаў, ды яшчэ і дадаў: «Будзь бласлаўлены!» Потым ён ад'язджаў: раздаў дробныя грошы за абслугу, выслушаў развітальныя словы маленькага непрыкметнага менеджара ў французскім пінжаку і пехатою пакінуў гатэль, як і прыйшоў, у суправаджэнні работніка, які нёс яго ручны багаж, каб цераз прысады ў белай квецені ўпоперак вострава дабрацца да трапа на катэр. Ён

паспявае на яго, займае месца, а пасля... з'яўляецца тужлівае пачуццё, горкае, якое прабіваецца праз самыя патаемныя глыбіні раскайвання.

Была знаёмая паездка цераз лагуну, паўз Святога Марка, уверх па цячэнні вялікага канала. Ашэнбах сядзеў на лаўцы каля насавай часткі, упёршыся рукамі ў парэнчы, затульваючы вочы ад сонца далонню. Гарадскія сады засталіся ззаду, П'яцэта яшчэ раз прадэманстравала сваю княжацкую прывабнасць і знікла; з'явіўся вялікі шэраг палацаў, і калі водны шлях звярнуў убок, паказалася шыкоўна выгнутая мармуровая арка Рыальта. Ён, хто цяпер развітваўся з усім гэтым, глядзеў, і яго душа разрывалася. Атмасфера горада з гэтым застаялым пахам мора і балота, ад якой яму так карцела ўцячы, — цяпер ён дыхаў гэтым паветрам на ўсе грудзі, адчуваючы пшчотны боль. Няўжо ён не ведаў, няўжо не думаў пра тое, як дорага было ўсё гэта ягонаму сэрцу? Тое, што сёння раніцою ўспрымалася як часовае шкадаванне, ледзь адчувальныя сумневы ў слушнасці свайго ўчынку, цяпер ператварылася ў смутак, у сапраўдны боль, у сардэчнае перажыванне — гэткае горкае, што яно не аднойчы даводзіла яго да слёз, пра якое ён гаварыў сабе, што ніяк не мог дабраць розумам, што яно так будзе. Думка, што ён ніколі больш не ўбачыць Венецыю, што гэтае развітанне назаўсёды, цяжка перажывалася ім, часам здавалася проста невыноснаю... І зноў зразумеўшы, што горад прыносіць яму хваробу, што ён зноў вымушаны пакінуць яго, ён мусіў і надалей ставіцца да яго як да месца, дзе яму немагчыма, нават забаронена бавіцца: ён, здаецца, не заслугоўвае яго, і вяртацца сюды больш не мела б ніякага сэнсу. І праўда, ён адчуваў, што цяперашні ад'езд стане для яго сорамам і перашкодаю, каб убачыцца яшчэ раз з улюбёным горадам, у зносінах з якім ён два разы выявіў сваю фізічную слабасць; і гэты канфлікт паміж душэўнаю схільнасцю і фізічнаю здольнасцю здаўся яму, які старэе, раптам такім цяжкім і важным, фізічная параза — такою ганебнаю і ніякім чынам не апраўданаю, што ён ніяк не мог зразумець легкадумную слабасць, праз якую ён учора, без сур'ёзнай барацьбы, выршыў прызнаць і трываць яе.

Між тым, катэр ужо набліжаецца да вакзала, і тут ягоныя боль і бездапаможнасць пераходзяць амаль што ў збянтэжанасць. Ад'езд здаецца пакутніку немагчымым, тым больш — вяртанне. Так, у поўнай нерашучасці, ён заходзіць на станцыю. Ужо застаецца мала часу, ён не мае права траціць ні хвіліны, калі хоча паспець на цягнік. Ён хоча гэтага і не хоча. А час падціскае, падганяе яго наперад; ён спяшаецца набыць білет і ў мітусні залы позіркам шукае прадстаўніка гатэльнага агенцтва, які завіхаецца тут. Чалавек падыходзіць і дакладвае, што вялікая валіза ўжо здадзена ў багаж. Ужо здадзена? Але, усё ў парадку... Да Кома. Да Кома? І з паспешлівага дыялогу, са злосных роспытаў і сарамлівых адказаў выяўляецца, што валіза яшчэ ў бюро апрацоўкі багажу гатэля «Эксцэльсіёр» разам з рэчамі іншых пасажыраў адпраўлена ў абсалютна памылковым напрамку.

Ашэнбаху каштавала высылкаў, каб стрымаць той выраз твару, які быў адзіна зразумелым у гэтых варунках. Радасць прыгод, неверагодная весялосць амаль сутаргава скаланула глыбіню яго грудзей. Службовец кінуўся прэч, каб, магчыма, яшчэ затрымаць валізу, і вярнуўся, як і варта было чакаць, безвынікова. Вось тут Ашэнбах заявіў, што без багажу ён нікуды не паедзе, а вернецца і, поўны рашучасці, будзе чакаць яго ў гатэлі для курортнікаў. Ці ёсць пры вакзале катэр? Чалавек запэўніў, што ён тут, вельмі блізка. Сваёй італьянскаю скорогаворкаю ён даў распараджэнне работніку ў касе забраць назад пагашаны ўжо білет на цягнік, ён пакляўся, што яны для паведамлення выкарыстаюць тэлеграф, што зробіць усё магчымае, каб неўзабаве атрымаць валізу, і — што дзіўна: вандроўнік праз дваццаць хвілін пасля свайго прыезду на вакзал зноў вяртаўся па Вялікім канале ў Ліда.

Дзіўна неверагодная, вартая сораму, смешная, як у трызненні, прыгода: мясціны, з якімі ты толькі што ў самым глыбокім смутку назаўсёды развітаўся, па волі лёсу зноў апынуліся на тваім шляху, каб менш чым праз гадзіну пабачыцца яшчэ раз! Уздымаючы пену перад носам, жвава лавіруючы паміж гандоламі і катэрамі, маленькая, шпаркая пасудзінка імчала насустрач сваёй мэце, а пасажыр у гэты час пад маскаю неза-

даволенасці і расчаравання хаваў палахліва-дзёрзкае хваляванне хлопчыка-ўцекача. Час ад часу яго грудзі ўсё яшчэ пачыналі ўздрыгваць ад смеху з гэтага непаразумення, лепшага за якое, як ён гаварыў сам сабе, не мог пажадаць сабе самы ўдалы шчасліўчык. Яшчэ яму давядзецца тлумачыць здарэнне, вытрываць здзіўлення твары, а потым, так запэўніваў ён самога сябе, зноў усё наладзіцца, небяспека знікне, памылка будзе выпраўлена, і ўсё, з чым, як яму здавалася, ён развітаўся, зноў адкрыецца перад ім, надыдзе ў любы час... Ці, між іншым, яму здавалася, што яны пывуць вельмі хутка, ці сапраўды з мора падзьмуў надзвычай моцны вецер?

Хвалі біліся аб бетонныя сценкі вузкага канала, пракладзенага цераз востраў да гатэля «Эксцэльсіёр». Блуднага вандроўніка там чакаў аўтобус, які неўзабаве павёз яго міма пакрытай баранчыкамі паверхні мора напрасткі ў курортны гатэль. Маленькі вусаты менеджар ў пінжаку з доўгімі крысамі спусціўся адкрытымі сходамі, каб павітацца.

З лёгкаю ліслівасцю ён выказаў шкадаванне з нагоды інцыдэнту, запэўніў, што гэта для яго і ягонай установы вельмі непрыемна, але з упэўненасцю ўхваліў рашэнне Ашэнбаха дачакацца свайго багажу тут. Хоць яго нумар ужо і заселены, аднак іншы, зусім не горшы за той, ён адразу атрымае ў сваё распараджэнне. «*Pas de chance, monsieur*»*, — сказаў з усмешкаю швейцар-ліфцёр, падымаючы яго на паверх. І ўцякач зноў атрымаў прытулак, у пакоі, які, паводле месцазнаходжання і абстаноўкі, быў амаль такі ж самы, як і ранейшы.

Змораны, агаломшаны мітуснёю гэтай дзіўнай паловы дня, распакаваўшы змесціва сумкі і расклаўшы ўсё на свае месцы, ён усеўся ў фатэль каля самага акна. Мора афарбавалася ў светла-зялёны колер, паветра здавалася цяпер больш празрыстым і чыстым, пляж з яго кабінкамі і лодкамі — больш маляўнічым, хоць неба ўсё яшчэ было шэрым. Ашэнбах зірнуў праз акно, склаўшы рукі на каленях, задаволены, што ён зноў тут, незадаволена пахітаўшы галавою з прычыны сваёй нерашучасці,

* Недарэчнасць, месьё (фр.).

няведання сваіх уласных жаданняў. Так ён пасядзеў, магчыма, з гадзіну, адпачываючы і ў бяздумных марах. У полудзень ён заўважыў Тадзю, які ў ільняным касцюме ў палоску з чырвоным бантам вяртаўся з мора ў гатэль цераз пляжную загародку і па дашчаным мастку. Ашэнбах пазнаў яго са свайго паверха адразу, перш чым той заўважыў яго, і ў яго мільгнула думка кшталту: «Эй, Тадзя, і ты таксама зноў тут!» Але ў той самай хвілі ён адчуў, наколькі ягонае абьякавае вітанне было б далёка ад праўды сэрца, і ён прамаўчаў — толькі адчуў хваляванне ў крыві, радасць, боль душы і зразумеў, што развітанне сталася яму такім цяжкім праз Тадзю.

Ён сядзеў зусім сцішана, амаль нябачны на ягоным высокім месцы, заглябіўшыся ўнутраным позіркам у самога сябе. Яго рысы ажывіліся, бровы ўзняліся, на вуснах блукала ўважлівая, зацікаўлена-дасціпная ўсмешка. Потым ён узняў галаву і вяла звешанымі цераз бакавую спінку крэсла рукамі павольна зрабіў рух, выяўляючы кола і пад'ём, павярнуўшы далоні наперад, быццам паказваючы, як ён шырока раскрывае абдымкі. Гэта быў шчыра запрашальны рух, які дэманстраваў, як спакойна ён усё ўспрымае.

IV

І вось дзень пры дні Бог з полымнымі шчокамі, аголены, кіраваў сваёю калясніцаю, якая дыхала жарам, гонячы яе па нябесных далях, і яго жоўтыя кучаравыя валасы матляліся пад раптоўнымі парывамі ўсходняга ветру. Белавата-шаўкавістае ззянне накрывала прасторы мора, па якім павольна каціліся хвалі. Пясок распаліўся. Пад серабрыста мігатлівай сінню эфіру перад пляжнымі кабінкамі ржавага колеру была разасланая парусіна, а на дакладна абмежаванай пляме ценю, які яны адкідвалі, людзі праводзілі свае перадабедзенныя гадзіны. Але шыкоўным бываў таксама і вечар, калі расліны ў парку пахлі бальзамам, зоры ўверсе ўтваралі свой карагод, а мармытанне начнога мора, амаль нячутна далятаючы на бераг, кранала

душу. Такі вечар прыносіў з сабою радаснае абяцанне новага сонечнага дня, злёгка ўпарадкаванай бестурботнасці і ўпрыгожанага шматлікімі, блізкімі, амаль неабмежаванымі магчымасцямі шчаслівага выпадку.

Госць, якога тут затрымала шчаслівае непаразуменне, быў далёка ад таго, каб атрыманне сваёй маёмасці палічыць прычынаю новага ад'езду. На працягу двух дзён ён мусіў трываць пэўныя нязручнасці і з'яўляцца ў вялікай сталоўцы ў паходным адзенні. Потым, калі нарэшце бадзяжны багаж зноў прызямліўся ў яго пакоі, ён грунтоўна распакаваў яго і напоўніў шафу ды шуфляды сваім скарбам, прыняўшы цвёрдае рашэнне застацца тут на няпэўны час, задаволены, што можа праводзіць гадзіны, адведзеныя для пляжа, у шоўкавым касцюме, а каб пад'есці за сваім столікам, зноў паказвацца пераапрапанутым у шыкоўнае вечаровае адзенне.

Прыемная размеранасць такога існавання ўжо ўзяла яго ў свой палон; лагодная і бліскучая прыемнасць такога жыцця хутка зачаравала яго. Сапраўды, як жа цудоўна можна прабавіць той час, што спалучае ў сабе прывабнасці цудоўна арганізаванага куротнага жыцця на паўднёвым узбярэжжы з прыемнаю блізкасцю чароўна-дзіўнага горада! Ашэнбах не любіў уцех. Калі б і дзе б яму ні даводзілася святкаваць, адпачываць, праводзіць дні ў прыемнасці, неўзабаве ён адчуваў патрэбу — і менавіта ў маладыя гады гэта мела месца — з трывогаю і незадавальненнем вярнуцца назад у цяжкія намаганні, да свяшчэнна-цвярозай працы на карысць штодзённасці. Але гэтае месца зачаравала яго, палагодзіла памкненні, ашчаслівіла. Часам зранку, заглыбіўшыся пад брызентавым дахам сваёй кабіні ў мары пра блакіт паўднёвага мора, ці нават у цёмную ноч, абапёршыся на падушкі гандолы, якая везла яго дадому з плошчы Святога Марка, дзе ён звычайна бавіць шмат часу, а шматколерныя ліхтары, расплывістыя гукі серэнады засталіся недзе здаду, — ён часта згадваў пра свой дамок у гарах, месца яго летніх змаганняў, дзе воблакі праплывалі нізка над самым садам, вечарамі жудасныя навальніцы зацьмявалі святло дома, а вароны, якіх ён карміў, пакалыхваліся ў вершалінах хвой. Тады яму

выразна ўяўлялася, быццам ён трапіў у райскі куток, на край зямлі, дзе людзям наканавана салодкае жыццё, дзе няма ні снегу, ні вады, ні навальніцы, ні залеў, а ёсць толькі лагодны свежы подых акіяна, пры гэтым дні праходзяць у мірна-бестурботным спакоі, без намаганняў, барацьбы, прысвечанья толькі сонцу і яго святкаванням.

Часта, амаль заўсёды, Ашэнбах бачыў падлетка Тадзю; абмежаваная прастора, зададзены для ўсіх агульны распарадак дня абумовілі, што хлопчык-прыгажун увесь дзень, з кароткімі перапынкамі, бавіўся паблізу каля яго. Ён бачыў, ён сустракаў яго ўсюды: у памяшканнях ніжняга паверха гатэля, падчас асвяжальных водных прагулак у горад і назад, на багата аздобленай п'яцэце; акрамя таго, просты выпадак часцяком зводзіў іх разам. Але галоўным чынам і са шчасліваю рэгулярнасцю адпачынак на пляжы да полудня даваў яму магчымасць працяглы час прысвяціць пяшчотнаму ды ўважліваму назіранню і больш блізкаму знаёмству з хлопчыкам. Напраўду, гэтая непазбежнасць шчасця, гэтае спрыянне абставін, якое штодзённа-раўнамерна прыходзіла нанова, былі якраз тым, што напаўняла яго задавальненнем і радасцю ад жыцця, што рабіла яго час знаходжання тут дарагім сэрцу і гэтак прыемна, горым шэрагам выстройвала адзін за адным сонечныя дні.

Ён уставаў з пасцелі рана — як звычайна, з няўтомнаю прагаю штосьці рабіць; першым за іншых з'яўляўся на пляжы — пакуль сонца яшчэ не пякло, а мора, асляпляльна белае, ляжала спакойна, заглыбіўшыся ў ранішнія мары. Ён прыязна здароўкаўся з вартаўніком загародкі, таксама даверліва вітаў босага старога з белаю барадою, які рыхтаваў яму месца для адпачынку, нацягнуўшы карычневы тэнт, і які выносіў з кабінкі мэблю на пляцоўку. Ашэнбах сядаў у крэсла. Праходзілі трычатыры гадзіны, за якія сонца падымалася высока і набывала жудасную сілу; тым часам мора таксама сінела ўсё больш і больш, і цяпер ён мог пабачыць Тадзю.

Ён бачыў, як той падыходзіць злева, па краёчку мора, бачыў, як ён з'яўляўся з-за кабінак, ці, пужаючыся, што ён прапусціў яго прыход, раптам радасна выяўляў, што той ужо тут, у пляж-

ным уборы ў сіне-белую палоску, які цяпер быў ягонаю адзінаю апраткаю; бачыў, што ён паводзіць сябе, як звычайна, пад сонцам і на пяску: прыязна нікчэмны, бяздзейны і нясталы занятак, гульня і адпачынак, шпацыр, плясканне па вадзе, корпане ў пяску, бег, ляжанне і плаванне, — пад наглядам і воклічамі жанчын на пляцоўцы, якія фальцэтам выкрыквалі яго імя: «Тадзю! Тадзю!» і да якіх ён падб'ягаў, старанна грываснічаючы, каб распавесці, што з ім было, што ён бачыў; каб паказаць ім, што ён знайшоў, злавіў: ракавінкі, марскіх конікаў, медуз і ракаў, якія ходзяць задам наперад. Ашэнбах ні слова не разумеў з таго, што той казаў, — нават калі гэта было штосьці самае будзённае, у яго вушах яно чулася расцягненаю мілагучнасцю, Гэткім чынам чужаземная мова хлопчыка набывала палёт музыкі, шчодрое сонца залішне абсыпала яго ззяннем, а велічна празрыстая глыбіня мора заўсёды была фонам для яго вобраза.

Неўзабаве назіральнік ведаў кожную лінію і паставу гэтага цела — такога ўзвышанага, якое так вольна дэманстравала сябе; ён штотраз нанова захапляўся ўжо знаёмаю яму прыгажосцю, і яго захапленню, пшчотнай пачуццёвасці не было канца. Хлопчыка клікалі, каб ён павітаў якога-небудзь госця, які заявіўся да жанчын каля кабінкі; ён прыб'ягаў туды, магчыма, яшчэ мокры пасля купання; ён закідваў свае кудзеры назад, падаваў руку, стоячы на адной назе і ледзь дакранаючыся да яе пальцамі другой, прывабна варочаў і круціў целам, у прыгожай усхваляванасці, сарамлівы з неабходнасці выказваць прыязнасць, фарсісты з абавязку выяўляць сваю шляхетнасць. Ён ляжаў выпрастаўшыся, абкруціўшы ручніком грудзі, уткнуўшы ў пясок вытанчана сфармаваную руку, абхапіўшы падбароддзе далонню; той, каго клікалі «Яшу», сядзеў каля яго прыгорбіўшыся і ўсяляк дагаджаў яму, і нічога не магло быць больш цудоўным за ўсмешку ў вачах і на вуснах, з якой больш слаўтая асоба пазірала на ніжэйшую, прыслужлівую. Ён стаяў каля самага ўскрайку мора — адзін, убаку ад сваіх, зусім блізка ад Ашэнбаха — стройны, закінуўшы рукі за патыліцу, павольна гайдаючыся на пятках, і летуценна ўзіраўся ў блакіт, а дробныя хвалі, якія накочваліся, аблізвалі яго пальцы на нагах. Ягонья

мядовага колеру валасы кучаравіліся на скронях і патыліцы, сонца асвятляла пушок верхняга пазванка; тонкі малюнак скобаў, правільнасць будовы грудзей вызначалі смутныя абрысы цела; яго падпахі былі яшчэ голыя, як у статуі; яго падкаленныя ямкі блішчэлі, а сіняватыя пражылкі стваралі ягонаму целу ўражанне, быццам яно ўтворана з больш празрыстага матэрыялу. Якая парода, якая дакладнасць ідэі былі закладзеныя ў гэтым выпрастаным і па-юнацку дасканалым целе! Але ж суровая і чыстая воля, невідавочнае дзеянне якой змагло паказаць усяму свету гэты боскі мастацкі твор, — ці ж не знаёмая і ўласцівая яна яму самому, мастаку? Ці не дзейнічала яна і ў ім, калі ён, поўны раздумліва-тужлівай жарсці, з мармуровай моўнай глыбы вызваляў вытанчаную форму, якую ён, натхнёны, уявіў сабе і якую ён вынес напаказ людзям як узор і люстэрка духоўнай прыгажосці?

Узор і люстэрка! Ягоны позірк ахапіў шляхетную фігуру там, на ўскрайку блакіту, і ў летуценнай замілаванасці яму падалося, што гэтым позіркам ён зразумеў самую сутнасць прыгажосці, форму як боскую задуму, адзіную і чыстую дасканаласць, якая жыве ў духу і зыходзячы з якой тут, лёгка і пяшчотна для пакланення, было створана чалавечае аблічча з яго дакладным падабенствам. Гэта было ап'яненне; і без сумневу, нават з прагнасцю мастак, які ўжо старэў, вітаў яго. Яго розум закруціўся, яго веды захісталіся, ягоная памяць выкінула на паверхню застарэлыя, юнацкія, якія яшчэ ніколі не ажывалі ад уласнага агню, думкі. Ці ж не было напісана, што сонца пераключае нашу ўвагу ад разумовых на пачуццёвыя справы? Яно ашаламяла і зачароўвала, як сказана там, розум і памяць такім чынам, што душа, задаволеная ўласным станам, зусім забываецца і з дзіўным захапленнем спыняецца на самым прыгожым з асветленых сонцам прадмеце: нават толькі пры дапамозе якога-небудзь цела яна здольная потым яшчэ ўзняцца дзеля больш высокага сузірання. Сапраўды, Амур дзейнічаў гэтакім самым чынам — як матэматыкі, якія няздольным дзецям паказваюць рэальныя карцінкі чыстых форм, таксама і Бог, каб зрабіць нам духоўнае відавочным, любіў карыстацца вобразами і коле-

рамі чалавечай маладосці, якую ён, каб зрабіць інструментам успамінаў, аздабляў усім бляскам прыгажосці, пры поглядзе на якую мы потым успыхвалі ў балючай надзеі.

Так ён раздумваў, натхнёны; так ён быў здольны адчуваць. І пад уздзеяннем марскога шуму і сонечнага бляску перад ім з'яўляўся вобраз, які яго хваляваў. Гэта было старое платанавае дрэва непадалёк ад муроў Афінаў, тое свяшчэнна-цяністае, усё ў квецені каштанаў месца, якое ўпрыгожвалі свяшчэнныя выйвы і дары ў гонар німфаў ды Ахілеса. Ручай празрыста імкнуў да падножжа шырока разгалінаванага дрэва над гладка адшліфаваным жвірам; усюды стракаталі конікі. А на лугавіне, якая лагодна спускалася долу, так што лежачы можна было трымаць галаву высока, уладкаваліся двое, прыхаваныя тут ад спякоты дня: стараваты і юнак, брыдкі і прыгожы. Мудры побач з прыязным. Прытрымліваючыся прыстойнасці і дасціпна ўхвальных жартаў, Сакрат павучаў Федра* наконт жарсных памкненняў і дабрачыннасці. Ён казаў яму пра гарачыя хвалі жудасці, на якія пакутуе здольны да пачуццяў чалавек, калі яго позірк сустрэне штосьці падобнае да вечнай прыгажосці; казаў яму пра пажадлівасці неасвечанага і дрэннага, які не можа ўявіць сабе прыгажосць, калі глядзіць у яе адлюстраванне і не здольны на пачцівасць; казаў пра свяшчэнны страх, які апаноўвае шляхетную асобу, калі перад ёю з'яўляецца боскае аблічча, дакладнае цела; ён тады ўвесь калоціцца і выходзіць з сябе ды не наважаецца глянуць туды, і пакланяецца перад тым, хто валодае прыгажосцю, нават гатовы ахвяраваць яму, як выяве святых, — калі б ён толькі не баяўся, што людзі палічаць яго за вар'ята. Бо прыгажосць, шаноўны Федр, толькі яна, адначасова і пачцівая, і адкрытая: яна, — заўваж! — адзіная форма духоўнасці, якую мы ўспрымаем пачуццёва і пачуццёва можам трываць. Ці што з нас сталася б, калі б і боскае, калі б розум і добрапрыстойнасць ды праўда выяўляліся пачуццёва? Ці не загінулі б мы ды не згарэлі ад любові, як некалі Семела ад Зеўса? Такім чынам, прыгажосць — гэта шлях пачуццёвага да духу, — толькі шлях, толькі

* Федр — сын Пітаклеса, малады афінец, вучань Сакрата.

сродак, мой юны Федр... А потым ён выказаў самае далікатнае, хітрамудры кавалер: пра тое, што закаханы больш боскі, чым той, каго кахаюць, бо ў тым ёсць бог, а не ў іншым; ён выказаў самую пяшчотную, самую, магчыма, з'едлівую думку, якая калі-небудзь нараджалася і з якой вынікае ўся дзёрзкасць і самая патаемная пажадлівасць жарсных памкненняў.

Шчасце пісьменніка палягае ў думцы, якая цалкам можа зрабіцца пачуццём, і ў пачуцці, якое цалкам можа ператварыцца ў думку. Такая неспакойная думка, такое дакладнае пачуццё належала і падпарадкоўвалася самотнаму чалавеку тады: менавіта — што прырода скаланаецца ад асалоды, калі дух у замілаванні схіляецца перад прыгажосцю. Яму раптам захацелася пісаць. Хоць, як кажуць, эрас любіць бяздзейне і створаны толькі для гультаёў. Але ў гэты момант крызісу ўзбуджэнне апантанага было накіравана на дзейнасць. Нагода амаль не мела значэння. Пытанне, штуршок шчыра выказацца наконце пэўнай вялікай і пякучай праблемы культуры і густу перайшло ў духоўны свет і закрнула душу таго, хто ўцякаў. Аб'ект, яму добра вядомы, падзея з яго досведу, яго жарснае жаданне паказаць ягоны бляск у святле свайго слова раптам выявіліся неадольнымі. Менавіта яго жаданне выявілася ў тым, каб працаваць у прысутнасці Тадзі, пішучы, браць рост хлопчыка за ўзор, кіравацца ў сваім стылі лініямі хлапечага цела, якое здавалася яму боскім, а яго прыгажосць узнесці да духоўнага, як калісьці арол узнёс пастуха з Троі ў эфір. Ён яшчэ ніколі так моцна не адчуваў асалоды слова, ніколі яшчэ так добра не ведаў, што Эрас заключаецца ў слове, як падчас небяспечна прыемных гадзін, калі ён, седзячы за сваім грубым сталом пад шатамі, назіраючы за сваім ідалам і з гукамі музыкі ягонага голасу ў вушах, складаў свой маленькі твор паводле прыгажосці Тадзі — тыя паўтары старонкі выдатнай прозы, шчырасць, высакароднасць і дрыготкае пачуццёвае напружанне якой неўзабаве меліся выклікаць захапленне шматлікіх чытачоў. Напэўна ж добра, што свет ведае толькі цудоўны твор, а не працэс яго паўстання, не ўмовы яго з'яўлення на свет; бо веды пра крыніцы, з якіх да мастака прылятала нечаканае духоўнае натхненне, адразу б

прынеслі разгубленасць, страх і адразу знішчылі б уздзеянне незвычайнасці. Дзіўныя гадзіны! Дзіўная нервовая праца! Надзіва плённыя зносіны духу з целам! Калі Ашэнбах скончыў сваю працу і пайшоў з пляжа, ён адчуў сябе знясіленым, нават разбітым, і ў яго было адчуванне, быццам яго сумленне скардзіцца на распусны ўчынак.

Назаўтра ўранні здарылася так, што ён, ужо збіраючыся пакінуць гатэль, з вонкавай лесвіцы заўважыў, як Тадзя, накіроўваючыся да мора, — адзін — якраз набліжаўся да пляжнай загароды. Жаданне, простая думка скарыстацца выпадкам, каб лёгка і весела пазнаёміцца з тым, хто міжволі прыносіць яму так шмат узнёсласці і хвалявання, загаварыць з ім, парадавацца з яго адказу, яго позірку, усё больш настойліва выяўляла сябе. Прыгажун ішоў без спеху, як на шпацыры, яго лёгка было дагнаць, і Ашэнбах пайшоў шпарчэйшымі крокамі. І вось ён даганяе хлопца на дашчанай кладцы за хацінамі, ён хоча пакласці яму руку на галаву, на плечы, і ў яго на языку ўжо фарміруецца слова, прыязная французская фраза — ды тут ён раптам адчувае, што ягонае сэрца, магчыма, і ад шпаркай хады, грукае, як молат, што ён, задыхаючыся, зможа прамаўляць толькі праз зубы, дрыготкім голасам; ён марудзіць, спрабуе авалодаць сабою, ён раптам баіцца, што ўжо занадта доўга ідзе за прыгажунам, баіцца, што той зверне ўвагу, што запытальна азірнецца; ён яшчэ раз адважваецца, але не можа, адмаўляецца і з панураю галавою праходзіць міма.

«Запозна! — думае ён у гэты момант. — Запозна!» Але... няўжо было запозна? Гэты крок, які ён не зрабіў, магчыма, прывёў бы да нечага добрага, лёгкага і радаснага, да гаючага працверажэння. Але рэч, мусіць, палягала ў тым, што чалавек, які старэў, не хацеў працверажэння, што ап'яненне было яму занадта дарагім. Хто разгадае сутнасць і ўласціваасці мастакоўскасці? Хто разумее глыбокую інстынктыўную злітнасць выхаванасці і неўтаймаванасці, на чым яна грунтуецца! Бо заставацца не здольным хацець гаючага працверажэння — гэта неўтаймаванасць. Ашэнбах больш не гатовы быў да самакрытычнасці; густ, духоўная канстытуцыя яго гадоў, самапавага, даросласць

і позняя прастадушнасць рабілі яго не схільным раскладаць на палічкі стымулы і вырашаць, чаму ён не здзейсніў сваіх намераў: кіруючыся сумленнем або з нікчэмнасці і слабасці. Ён заблытаўся, ён баяўся, што нехта, няхай сабе нават толькі вартаўнік пляжа, магчыма, назіраў, як ён ішоў, і зразумеў ягоную паразу; ён вельмі моцна баяўся, што выглядаў смешна. А ўвогуле, ён сам сабе жартаваў адносна свайго камічна-свяшчэннага страху. «Разгублены, — думаў ён, — разгублены, як той певень, які ў бойцы баязліва звесіў крылы. Сапраўды, Бог, гледзячы на штосьці вартае любові, такім чынам пазбаўляе нас мужнасці і моцна прыгнятае да зямлі розум...» Ён гуляў, марыў і быў надта ганарлівым, каб баяцца пачуцця.

Ён больш не кантраляваў хаду свайго адпачынку, які сам сабе дазволіў; думка пра вяртанне дадому больш не хвалявала яго. Ён перавёў сабе дастаткова грошай. Яго трывожыла толькі магчымасць ад'езду польскай сям'і; аднак нейкім чынам ад гатэльнага дырульніка ён даведаўся, што гэтае панства з'явілася тут незадоўга да яго прыезду. Ад сонца яго твар і рукі парудзелі, узбуджальны салёны вецер узмацніў пачуцці, і гэтаксама, як ён раней быў звыклы любую асалоду ад сну, яды ці прыроды адразу ж ахвяраваць на карысць працы, так і цяпер усё, што кожны дзень яму даравалі сонца, вольны час і марское паветра, ён велікадушна і безгаспадарча ператвараў у ап'яненне і пачуццёвасць.

Яго сон быў нетрывалы; цудоўна аднастайныя дні размяжоўваліся кароткімі начамі шчаслівай трывогі. Што праўда, ён вяртаўся ў свой пакой рана, бо а дзявятай гадзіне, калі Тадзя ўжо знікаў з ягонага поля зроку, дзень для яго здаваўся закончаным. Але ўжо на раннім досвітку яго будзіў пяшчотна пранізлівы страх, яго сэрца ўзгадвала прыгоду, яму ўжо не ляжалася на пярынах, ён уставаў і, захутаўшыся ў што-небудзь лёгкае, ратуючыся ад ранішніх дрыжкаў, сядзеў да акна, чакаючы ўсходу сонца. Чароўная падзея напаўняла яго сонную душу свяшчэнным спакоем. Неба, зямля і мора яшчэ адпачывалі ў прывідным глянцава-бледным паўзмроку; яшчэ ў бяздонні плавала зорка, якая павольна згасала. Але з'яўляўся подых, акрыленая вестка з непрыступнага жытла пра тое, што Эас устае з абдымкаў му-

жа, і адбылося тое першае, салодкае пачырваненне самых аддаленых краёў неба і мора, праз якое выяўляецца пачатковая пачуццёвасць тварэння. Багіня набліжалася, спакусніца нявінных юнакоў, якая ўкрала Кліта, Кефала* і, насуперак зайздрасці ўсіх алімпійцаў, мела ўцеху ад кахання маладога Арыёна. Там, на краі свету, пачалося рассыпанне руж, невыказнае свячэнне і цвіценне; дзіцячыя воблакі, праясненыя, прасвечаныя наскрозь, луналі, падобныя да Амураў-прыслужнікаў, у ружовых, у блакітных духмяных павевах; пурпур ніспадаў на мора, якое, здавалася, хвалюючыся, несла яго наперад; залатыя пікі імкнуліся знізу ў неба; бляск ператвараўся ў пажар; бязгучна, з боскаю звышсілаю жар, агонь і гарачыя языкі полымя хвалямі ўздымаліся ўгору, і братавы коні каванымі падковамі ўзнялі свяшчэнных коннікаў над зямлёю. У святле боскай раскошы ён, самотны, сядзеў без сну; заплюшчыўшы вочы, ён падстаўляў свае павекі славе для пацалункаў. Колішнія пачуцці, раннія, салодкія пакуты сэрца, якія былі загінупі ўжо ў суровай службе яго жыцця і цяпер, дзіўна змененыя, зноў вярталіся, — ён пазнаваў іх з разгубленаю, здзіўленаю ўсмешкаю. Ён быў у глыбокім роздуме, ён мроіў, яго вусны паволі складваліся для вымаўлення імя; усё яшчэ з усмешкаю, з паднятым угару тварам, счапіўшы рукі на каленях, ён яшчэ раз задрамаў у сваім крэсле.

Але дзень, які пачаўся так палымяна-ўрачыста, увесь быў дзіўна прыўзнятым і міфічным чынам пераўтвораным. Адкуль з'явіўся і што нарадзіла гэты подых, які раптам так пяшчотна і значна, падобна да нашэптвання зверху, гулліва ахінаў яго скроні і вушы? Белыя пёрыстыя воблачкі раскіданымі купкамі замёрлі на небе, быццам статкі багоў на пашы. Вецер узмацніўся, і коні Пасейдона** пабеглі, становячыся на дыбкі, а магчыма, і быкі, якія, падпарадкоўваючыся блакітнавалосаму і равучы, беглі з апушчанымі для бою рагамі. Паміж накатаў падводных камянёў аддаленага ўзбярэжжа хвалі падскоквалі, як бадзёрыя

* Кефал — цар Факіды, выдатны паляўнічы, украдзены Эас, багіняю ранішняй зары.

** Хвалі.

козачкі. Свет, зменены свяшчэннаю рукою, напоўнены паніч-ным жыццём, узяў заварожанага ў свой палон, і яго сэрцу тры-зніліся пяхчотныя байкі. Часам, калі за Венецыяй заходзіла сонца, ён сядзеў на лаўцы ў парку, каб назіраць за Тадзем, які, у белым адзенні з каляровым паяском, бавіўся гульнёю з мячы-кам на галечнай пляцоўцы, і Ашэнбаху здавалася, што ён бачы-ць Гіяцынта, а той павінен быў памерці, бо яго любілі два багі. Напраўду, ён адчуваў балючую зайздрасць Зефіра да суперніка, які забыўся пра аракула, пра лук і пра цытру, каб гуляць толь-кі з прыгажунцом; ён бачыў дыск, кінуты з жудаснаю рэўнасцю і накіраваны ва ўлюбёную галаву; ён адчуваў, а сам палатнеў, цела, якое падала; а кветка, што прарасла з салодкай крыві, несла на сабе надпіс з ягонымі бясконцымі нараканнямі...

Няма нічога больш дзіўнага, далікатнага, чым стасункі лю-дзеяў, якія знаёмыя толькі позіркамі, — якія штодня, нават што-гадзіны, сустракаюцца, назіраюць адзін за адным і пры гэтым, не вітаючыся і не прамаўляючы аніводнага слова, робяць вы-гляд абьякавай адчужанасці, бо гэтага патрабуюць маральныя правілы ці ўласныя «замарокі». Паміж імі ўсталёўваецца трыво-га і назойлівая цікаўнасць, істэрыя незадаволенай, ненатураль-на прыгнечанай патрэбы пазнавання і кантакту, і яшчэ — што важна — сваеасаблівая напружаная павага. Бо чалавек любіць і паважае чалавека датуль, пакуль не здольны даць яму ацэнку, а тужлівае пачуццё — прадукт недастатковага пазнання.

Нейкія стасункі і знаёмства абавязкова павінны былі ўста-лявацца паміж Ашэнбахам і юным Тадзем, і з пранізліваю ра-дасцю старэйшы здолеў выявіць, што прыязнасць і ўвага не за-сталіся цалкам без узаемнасці. Што, напрыклад, падштурхнула прыгажунца больш ніколі не карыстацца, з'яўляючыся раніцою на пляжы, дашчанаю кладкаю за хацінамі, а паволі праходзіць толькі франтальнаю сцэжкаю, па пяску, паўз жытло Ашэнбаха і часам без патрэбы вельмі блізка ад яго, каля яго стала, амаль кранаючы яго крэсла, каб накіравацца да жытла сваіх сямейні-каў? Няўжо гэтак на яго пяхчотны і бяздумны аб'ект уздзейні-чала прыцягненне, прывабнасць пераважнага пачуцця? Ашэн-бах кожны дзень чакаў з'яўлення Тадзі, часам ён рабіў выгляд,

што заняты, калі гэта здзяйснялася, і, быццам не заўважаючы, спакойна даваў яму прайсці міма. Але часам ён ускідваў вочы на Тадзю, і іх позіркі сустракаліся. У такіх выпадках абодва былі вельмі сур'ёзнымі. У дасведчаным і пачцівым выразе твару старэйшага нічога не выдавала ўнутранага хвалявання; у вачах жа Тадзі выяўлялася цікаўнасць, задумлівае пытанне; яго хада запавольвалася; ён апускаў вочы долу, потым пяхчотна зноў пазіраў угару; а калі ён ужо мінаў Ашэнбаха, то, здавалася, што яго пастава нешта гаворыць, што толькі выхаванне перашкаджае яму азірнуцца.

Але ж аднаго вечара ўсё пайшло не так. Польскіх дзяцей разам з іх гувернанткаю падчас абеду ў вялікай зале не было відаць — Ашэнбах заўважыў гэта з трывогаю. Папалуднаваўшы, ён, вельмі занепакоены іх адсутнасцю, у вячэрнім касцюме і саламяным капелюшы накіраваўся да тэрасы гатэля і раптам убачыў з'яўленне сясцёр, падобных да манахак, і іх выхавальніцу, а на адлегласці чатырох крокаў за імі — Тадзю ў святле дугавых ліхтароў. Відавочна, яны ішлі ад трапа з парахода, пад'еўшы з невядомай прычыны ў горадзе. На вадзе, мусіць, было даволі холадна; Тадзя меў на сабе цёмна-сіні марскі бушлат з залацістымі гузікамі, а на галаве была адпаведная фуражка. Сонца і марское паветра не пакінулі на ім загару, колер яго скуры застаўся мармурова-жаўтаватым, як і спачатку; але сёння ён здаваўся больш бледным, чым звычайна, ці то ад прахалоды, ці то ад бледна-месячнага святла ліхтароў. Яго дакладна аднолькавыя бровы вылучаліся больш рэзка, вочы глядзелі з глыбокай цемры. Ён выглядаў невыказна прыгожым, і Ашэнбах адчуў, як ужо не адзін раз, з болей, што словам пачуццёвую прыгажосць можна толькі ўславіць, але не перадаць.

Ён не быў падрыхтаваны да дарагога яму відовішча: яно з'явілася нечакана, у яго не ставала часу надаць свайму твару спакойны і годны выраз. Нечаканая радасць, захапленне, пэўна, адбіліся ў яго позірку, якім ён сустрэў зніклага, — і ў гэтай хвілі Тадзя раптоўна заўсміхаўся: заўсміхаўся яму, размаўляючы, даверліва, прыязна і адкрыта, фарміруючы словы вуснамі, якія спачатку павольна разыходзіліся ва ўсмешцы. Гэта была

ўсмешка Нарцыса, які схіляецца да воднага люстэрка, — тая глыбокая, зачараваная, працяглая ўсмешка, з якой ён цягнеца рукамі да ўласнай прыгажосці, — крыху скажоная ўсмешка, скажоная бесперспектыўнасцю яго намеру пацалаваць прывабныя вусны свайго ценю, гуллівая, цікаўная і ціха пакутная, падманутая і падманная.

Той, хто атрымаў гэтую ўсмешку, уцякаў з ёю, як з наканаваным падарункам. Ён быў так моцна агаломшаны ёю, што мусіў уцякаць ад святла тэрасы, палісадніка і подбегам накіравацца ў змрок парку ў адваротным кірунку. Прадчуванні абурэння і пяшчоты вырываліся з яго: «Ты не павінен так усміхацца! Слухай, так нельга нікому усміхацца!» Ён з размаху сеў на лаўку і, не валодаючы сабою, удыхаў начныя пахі раслін. І адкінуўшыся, з павіслымі рукамі, зняможаны і шматкратна скалануўшыся ад жаху, ён шаптаў устойлівую формулу неадольнага пачуцця — немагчымую тут, абсурдную, адрынутую, смешную, і ўсё ж свяшчэнную, годную гонару нават тут: «Я кахаю цябе!»

V

На чацвёртым тыдні свайго адпачынку на Ліда да Густава фон Ашэнбаха дайшло некалькі непрыемных меркаванняў на конт знешняга свету. Па-першае, яму здавалася, быццам з надыходам найлепшай пары года для адпачынку колькасць жыхароў гатэля хутчэй змяншаецца, чым павялічваецца, і, у прыватнасці, быццам нямецкая мова вакол яго ўсё радзее і замаўкае, так што за сталом і на пляжы яго вуха нарэшце ўлоўлівала толькі чужыя гукі. Адноўчы ён заўважыў падчас размовы ў цырульніка, якога ён цяпер наведваў часта, слова, якое прывяло яго да неўразумення. Гэты чалавек згадаў нямецкую сям'ю, якая таксама з'ехала, нядоўга пабыўшы тут, і ён, нязмушана балбочучы, лісліва дадаў: «Вы застаяцеся, шаноўны; у Вас няма страху, што будзе бяда». Ашэнбах зірнуў на яго. «Бяда?» — паўтарыў ён. Аматыр пабалбатаць прымоўк, зрабіў выгляд, што заняты, прапусціў пытанне міма вушэй, і калі яно прагучала яшчэ раз,

больш настойліва, ён заявіў, што нічога не ведае, і паспрабаваў сарамліва скіраваць размову на іншую тэму.

Гэта было ў сярэдзіне дня. Папаўдні Ашэнбах пры бязветраным надвор'і і пякельным сонцапёку накіраваўся ў Венецыю; яго гнала манія паспяшацца за польскімі дзецьмі, якіх ён бачыў, калі яны рухаліся разам са сваёй суправаджальніцаю па дарозе да прыстані. Ён не ўбачыў улюбёнца на плошчы Святога Марка. Але калі піў гарбату за металічным круглым столікам на цэневым баку, ён раптам адчуў у паветры своеасаблівы пах, і яму цяпер здалося, што гэты пах ужо цягам некалькіх дзён, не прабіраючыся ў яго свядомасць, трывожыў яго нюх — саладжава-аптэчны пах, які нагадваў пра беднасць і раны ды падазроную ахайнасць. Ён прынюхаўся і ў задуменні пазнаў яго, закончыў свой перакус і пайшоў з плошчы зваротным бокам ад храма. У цеснаце вуліц гэты пах узмацніўся. Рагі вуліц былі заклееныя друкаванымі аб'явамі, пры дапамозе якіх насельніцтва ад імя кіраўніцтва горада папярэджвалася з прычыны пэўных захворванняў гастрычнай сістэмы, якія пры гэтым надвор'і абвастрыліся, пазбягаць спажывання вустрыц і ракавін, а таксама піцця вады з каналаў. Прыхарошаны стыль указа кідаўся ў вочы. Людзі, збіўшыся ў групы, стаялі моўчкі на мастах і плошчах; а сярод іх, прынюхваючыся і ў роздуме, стаяў і ён, чужынец.

Уласніка крамы, які, прыхінуўшыся да дзвярэй, стаяў паміж ланцужкоў караляў і штучных аметыставых упрыгожанняў, ён папрасіў сказаць, што гэта за такі пах. Мужчына змераў яго цяжкім позіркам і хутка ўзбудзёрыўся: «Прафілактычнае мерапрыемства, шаноўны! — адказаў ён з пераменным выразам твару. — Прадпісанне паліцыі, якое трэба выконваць. Гэта надвор'е прыгнятае, сірока не спрыяе здароўю. Карацей кажучы, Вы разумееце: магчыма, перабольшаная асцярожнасць...» Ашэнбах падзякаваў яму і пайшоў. І на караблі, які вяртаў яго ў Ліда, ён усё яшчэ адчуваў пах сродка для дэзынфекцыі.

Вярнуўшыся ў гатэль, ён адразу накіраваўся ў залу да стала з газетамі і пацікавіўся аглядамі, змешчанымі ў іх. У замежнамоўных ён не знайшоў нічога. Нямецкія, аднак, змяшчалі чуткі,

прыводзілі няпэўныя лічбы, перадавалі афіцыйныя абвяржэнні і сумняваліся ў іх праўдзівасці. Вось чым тлумачыўся ад'езд нямецкіх і аўстрыйскіх курортнікаў. Прадстаўнікі іншых народаў, мусіць, нічога не ведалі, ні аб чым не здагадваліся; яшчэ не былі занепакоеныя. «Трэба маўчаць! — усхвалявана думаў Ашэнбах, зноў кідаючы на стол прэсу. — Не варта пра гэта гаварыць!» Але адначасова яго сэрца напаўнялася задавальненнем з прычыны авантуры, у якую імкнуўся трапіць знешні свет. Бо жарсці — як і злачынству — стабільны парадак і дабрачыннасць штодзённасці не пасуюць, і кожнае паслабленне абывацельскай структуры, кожная забытанасць і неўпарадкаванасць свету вітаюцца ёю, бо там ёй часткова можна спадзявацца на атрыманне сваёй карысці. Такім чынам, Ашэнбах адчуваў прыхаванае задавальненне наконт працэсаў у брудных завулках Венецыі, якія ідуць пад начальніцкаю пратэкцыяй, — гэтай нядобрай таямніцы горада, якая злівалася з яго самаю заповітнаю ўласнаю таямніцаю і ў зберажэнні якой так быў зацікаўлены ён. Закаханага нічога больш так не трывожыла, як думка, што Тадзя можа з'ехаць, і ён не без жаху ўсведамляў, што не ведае, як ён будзе жыць, калі такое здарыцца.

Апошнім часам ён ужо не задавальняўся суседствам і назіраннем за прыгажунюм дзякуючы распарадку дня ці шчасліваму выпадку; ён яго пераследаваў, ён падпільноўваў яго. У нядзелю, напрыклад, палякі на пляжы звычайна ніколі не з'яўляліся; ён здагадаўся, што яны наведвалі абедню ў саборы Святога Марка; ён спяшаўся туды і, заходзячы з пякельнай спёкі плошчы ў залацісты паўзмрок святога месца, знаходзіў таго, каго шукаў, — схіленага падчас набажэнства над лаўкаю з пюпітрам. А сам ён заставаўся стаяць на заднім плане, на патрэсканай мазаічнай падлозе, сярод тых, што ўкленчылі, мармыталі, хрысціліся, і шыкоўная раскоша ўсходніх дываноў вялізным цяжарам заціскала яго пачуцці. Наперадзе сюды-туды хадзіў, маніпуляваў і спяваў убраны ў цяжкую сутану святар, ладан курыўся, ахутваючы слабыя язычкі полымя свечак на алтары, і да яго задушлівай саладжавасці, здавалася, слаба дамешвалася яшчэ штосьці: пах хворага горада. Але скрозь смугу і мігценне

Ашэнбах бачыў, як прыгажун наперадзе паварочваў галаву, шукаў і заўважаў яго.

Калі ж натоўп паплыў цераз адчыненыя дзверы на залітую сонцам плошчу, запоўненую рухавымі купкамі галубоў, Ашэнбах, захмелены сваім пачуццём, схаваўся ў прыдзвернай прасторы сабора; ён прыхаваўся, сеў у засаду. Ён бачыў, як палякі выходзяць з храма, бачыў, як дзеці з адпаведным цырыманням развітваліся з маці і як яна, вяртаючыся дадому, павярнула на плошчу; ён пераканаўся, што прыгажун, манашкі-сёстры і гувернантка пайшлі направа, цераз браму вежы з гадзіннікам, у краму «Галантарэя», і, пачакаўшы крыху, ён рушыў следам за імі, прытоена пайшоў, суправаджаючы іх у шпацыры па Венецыі. Ён мусіў прыпыняцца, калі яны бавіліся дзе-небудзь, мусіў забягаць у шынкi і двары, каб незаўважна прапусціць іх, калі яны паварочвалі назад; ён губляў іх, разгарачаны і зняможаны, шукаў іх на мастах і ў брудных завулках ды перажываў хвіліны смяротнага жаху, калі раптам заўважаў, што яны ідуць яму насустрэч цераз вузкі пасаж, дзе схавацца не было як. Аднак нельга сказаць, што ён пакутаваў. Розум і душа ў яго захмялелі, а хада кіравалася ўказаннямі дэмана, які адчувае задавальненне, калі яму ўдаецца растаптаць кінутыя яму пад ногі розум і годнасць чалавека.

Потым у нейкім месцы Тадзя і ўсе астатнія ўзялі гандолу, а Ашэнбах, пакуль яны ўладкоўваліся, хаваўся за нейкаю прыбудоваю, фантанам, а як толькі яны адплылі ад берага, накіраваўся такім самым чынам за імі. Ён размаўляў паспешліва-прыцішана, калі, паабяцаўшы добрую плату, загадваў весляру кіравацца незаўважна на пэўнай адлегласці за тою гандолаю, якая толькі што павярнула; і яго кінула ў пот, калі вяслар з жульніцкай пакораю звадыяша такім самым тонам запэўніў, што ён абслужыць яго, абслужыць як мае быць.

Гэтак ён плыў і гайдаўся, адкінуўшыся на чорныя падушкі, кіруючыся за іншаю чорнаю вастраносаю баркай, да следу якой яго прывязвала жарснае захапленне. Часам ён губляў той след, тады ён адчуваў трывогу і занепакоенасць. Але яго спакуснік, быццам спрактыкаваны ў такіх справах, заўсёды ўмеў роз-

нымі хітрыкамі, рэзкімі паваротамі і збліжэннямі з'явіцца перад яго вачыма. Паветра было ціхае, пахла прыемна, сонца пякло скрозь смугу, якая надавала небу сланцава-бліскучы колер. Вада з усхліпамі білася аб дрэва і цэглу. Вокліч гандальера — ці то папярэджанне, ці то прывітанне — вяртаўся дзіўным такім самым адказам далёку, з цішыні лабірынта. З маленькіх палісаднікаў наверх, з замшэлых муроў звісалі суквецці, беляя і пурпуровыя, з пахамі міндаля. У паўзмроку рамы вокнаў, здавалася, былі ўпрыгожаныя арабскаю вяззю. Мармуровыя прыступкі царкоўных сходаў збягалі ў ваду; жабрак, які прысеў на іх, дэманструючы сваю беднасць, трымаў напачатове капялюш і паказваў бялкі вачэй, прыкідваючыся сляпым; гандляр старызнаю, уладкаваўшыся перад сваёю будкаю, запрашаў мінака падлізніцкімі грымасамі затрымацца, спадзеючыся падмануць яго. Гэта была Венецыя, ліслівая і падазроная прыгажуня; гэты горад, напалову казка, напалову пастка для старонніх, у пратухлым паветры якога калісьці буяла мастацтва і які натхняў музыкаў на гукі, што спакусліва закалыхвалі. Аматару прыгод здавалася, што яго зрок усмоктвае гэтую раскошу, што яго слых ахутваюць гэтыя мелодыі; ён узгадаў таксама, што горад хворы і што ён утойвае гэта з прагі нажывы, і Ашэнбах пачаў усё больш уважліва сачыць за гандолаю, якая нібы лунала, імкнучыся наперад.

Так ён, забытаны ў сваіх пачуццях, не ведаў больш нічога і нічога не хацеў, як толькі неадольна імкнуцца за тым, хто яго распаліў; марыць пра яго, калі таго не было; і як гэта і бывае з закаханымі, прысвячаць ягонаму ўяўнаму вобразу пяшчотныя словы. Адзіноцтва, чужына і шчасце позняга і глыбокага пачуццёвага хмелю падбадзёрвалі яго і намаўлялі яго адважыцца без страху і сораму на самае незвычайнае; што і здарылася, калі ён аднаго разу позна вечарам, вяртаючыся дадому з Венецыі, спыніўся на другім паверсе каля пакоя прыгажуня, у абсалютным ап'яненні прыхіліўся лбом да дзвярэй і доўга не мог адысці, паддаючы сябе небяспецы быць заспетым у такім вар'яцкім становішчы.

Аднак не было недахопу і ў момантах стрыманасці і амаль што разважлівасці. «Якімі шляхамі! — думаў ён у такіх выпад-

ках з абурэннем. — Якімі шляхамі!» Як любы мужчына, якому атрыманая ў спадчыну заслугі ўнушаюць арыстакратычную цікавасць да свайго паходжання, ён быў звыклы пры сваіх жыццёвых дасягненнях і поспехах узгадваць аб прашчурах, быць упэўненым ў іх ухваленні, іх задаволенасці ім, іх абавязковай душэўнай павазе да яго. Ён узгадаў пра іх і ў гэтай хвілі тут, заблытаўшыся ў такой непрыстойнай авантуры, знаходзячыся ў такой экзатычнай разбэрсанасці пачуццяў; ён падумаў пра трывалую строгаць, прыстойную мужчынскасць яе сутнасці і з сумам усмінуўся. Што б яны казалі? Але ж, што б яны казалі пра ўсё ягонае жыццё, якое адрознівалася ад іхняга аж да выродства; што б казалі наконт гэтага жыцця ў палоне мастацтва, пра якое ён сам аднойчы выказаўся ў абывацельскім духу бацькоў так па-юнацку з'едліва і якое ў прынцыпе было такім падобным да іхняга! Ён гэтаксама служыў, гэтаксама трываў дысцыпліну; ён быў таксама салдатам і ваяром, гэтаксама, як і яны, бо мастацтва — гэта вайна, якая знясільвае; вайна, якую сёння доўга вытрываць было немагчыма. Жыццё ў самапераадоленні і насуперак варункам, грубае, упірыстае і поўнае ўстрымання жыццё, якое ён зрабіў для сябе ўзорам лагоднага і адпаведнага часу гераізму, — магчыма, ён назваў бы яго мужчынскім, назваў бы адважным, і яму здавалася, што толькі Эрас можа стаць такім, толькі ён нейкім чынам адпавядае такому жыццю і схільны да яго. Ці не найперш яго паважалі самыя адважныя народы, ці не гаварылася нават, што ён квітнеў у іх гарадах дзякуючы сваёй адвазе? Шматлікія героі-ваяры старажытнасці добраахвотна насілі на сабе ягонае ярмо, бо ніводнае прыніжэнне ад бога не мела сілы, а дзеянні, пра якія вымаўляліся нядобрыя словы як пра прыкметы баязлівасці, калі яны здараліся дзеля іншых мэт: зямныя паклоны, клятвы, палкія просьбы і рабская існасць — усё гэта не лічылася ганьбаю для закаханага; наадварот, за гэта яго яшчэ і ўсхвалялі.

Такім чынам думаў Ашэнбах, заблытаны ў пачуццях, такім чынам ён спрабаваў знайсці апірышча дзеля захавання свайго гонару. Але адначасова ён звяртаў пільную і своеасаблівую ўвагу на нячыстыя працэсы ўнутры Венецыі, на тую авантуру

знешняга свету, якая незаўважна спляталася з прыгодамі яго сэрца і сілкавала яго жарснае пачуццё няпэўнымі, неналежнымі надзеямі. Апантаны ідэяй даведацца штосьці новае і дакладнае пра стан ці ўзрастанне бяды, ён, седзячы ў кавярнях горада, корпаўся ў мясцовых газетах, бо яны ўжо некалькі дзён як зніклі са стала з прэсаю ў фае гатэля. У іх паведамленні чаргаваліся з абвяржэннямі. Пісалася, што выпадкаў захворванняў і смерцяў было ўжо дваццаць, сорак, нават сто і больш, і адразу ж пасля гэтага кожнае сцверджанне пра з'яўленне эпідэміі калі і некатэгарычна абвяргалася, то, аднак, зводзілася толькі да асобных, занесеных аднекуль выпадкаў. Сям-там з'яўляліся папераджальныя заявы, пратэсты супраць небяспечнай гульні замежных службаў. Дамагчыся пэўнасці не было як.

Аднак ён, самотны, усведамляў сваё асаблівае права быць сузахавальнікам таямніцы і адначасова лічыў немагчымым адчуваць своеасаблівае задавальненне ад таго, каб задаваць знаўцам забытаныя пытанні, а тых, хто абавязаны быў маўчаць, вымушаць наўпрост хлусіць. Адноўчы за снаданнем у вялікай сталоўцы ён гэтакім чынам змусіў адказаць адміністратара, таго невялічкага, ціхмянага чалавека ў французскім сурдуце, які, вітаючыся і прыглядаючы за парадкам, рухаўся паміж сталамі і спыніўся на некалькі нязмушаных слоў каля стала Ашэнбаха.

«Чаму, што здарылася, — спытаў спакойна, быццам між іншым, госць, — чаму з нейкага часу ні з таго ні з сяго дэзынфікуюць Венецыю?»

«Справа палягае, — адказаў прыглядчык, — у мерапрыемстве паліцыі, несумненна, нейкія несумяшчальнасці ці парушэнні грамадскага здароўя, магчыма, выкліканыя задушлівым і выключна цёплым надвор'ем, на што паліцыя павінна рэагаваць паводле сваіх абавязкаў своечасова».

«Паліцыя заслугоўвае добрых слоў», — адказаў Ашэнбах, і пасля абмену параю метэаралагічных заўваг адміністратар развітаўся.

У той самы дзень пасля падвячорка здарылася так, што з гатэльнага палісадніка пачуліся галасы невялічкай групы вулічных спевакоў, якія завіталі з горада. Яны стаялі, два мужчыны

і дзве жанчыны, каля жалезнага слупа дугаваго ліхтара, звярнуўшы свае белыя ад асвятлення твары ўверх да вялікай тэрасы, дзе курортнікі, бавячыся за каваю і ахаладжальнымі напоямі, прыязна слухалі народны канцэрт. Гатэльны персанал, ліфцёры, афіцыянты і службоўцы канторы сталі, каб паслухаць, абাপал дзвярэй залы. Расійская сям'я, актыўна і відавочна выказваючы захапленне, выкаціла крэслы на колцах у сад, каб быць бліжэй да выканаўцаў, і ўселася там паўколам. За гасподамі, у хустцы падобнай да турбана, стаяла іхняя старая служанка.

Мандаліна, гітара, гармонік і спеўная скрыпка добра падпарадкоўваліся спрытным рукам бадзят-віртуозаў. Інструментальныя нумары змяняліся песнямі, калі маладзейшая жанчына рэзкім і падобным да крахтання голасам далучалася, утвараючы любоўны дуэт, да саладжава фальцэтнага тэнара. Але сапраўдным талентам і кіраўніком гэтай суполкі несумненна выявіў сябе мужчына, гітарыст, а паводле характару выканання — свайго кшалту барытон-буф, амаль безгалосы, але здольны мім і надзелены адмысловаю энергіяй комік. Не аднойчы ён адрываўся, са сваім вялікім інструментам у руках, ад астатняй групы і артыстычна выскокваў перад рампаю, дзе ягоняя выбрыкі ўзнагароджваліся смехам, які падбадзёрваў. Асабліва рускія са сваіх месцаў унізе захапляліся яго рухавасцю і падбадзёрвалі яго воплескамі ды ўхвальнымі воклічамі штукарыць яшчэ больш задзірыста і ўпэўнена.

Ашэнбах сядзеў каля балюстрады і часам асвятляў сабе вусны мяшаным гранатава-яблычным сокам з содаю, які рубінава-чырвоным колерам іскрыўся перад ім у шклянцы. Яго нервы прагна ўбіралі ў сябе адрывістыя гукі, вульгарныя і млявыя мелодыі, бо палкае жаданне паралізуе здольнасць выбіраць пачуццё і з усёю сур'ёзнасцю прымае раздражняльнікі, якія адносяцца да цвярозасці з гумарам ці незадаволена адкідаюць яе. Яго рысы ад скокаў блазна скамянелі і ўжо скрывіліся ў пакутнай усмешцы. Ён сядзеў бяздзейна, у той час як у ягонай душы панавала напружаная насцярожанасць, бо на адлегласці шасці крокаў ад яго, абапёршыся на каменны парапет, стаяў Тадзя.

Ён стаяў там у белым касцюме з паяском, які ён часам апра-наў на абед, у неад’емнай і з маленства набытай грацыёзнай паставе — паклаўшы правую руку на парапет, скрыжаваўшы ногі, правую руку ўпёршы ў сцягну — і пазіраў зверху ўніз на вулічных спевакоў з ледзь прыкметнаю ўсмешкай, больш — з аддаленаю цікаўнасцю, каб паказаць, што ён проста звярнуў на іх увагу. Час ад часу ён выпроставаўся і, напружыўшы грудзі, прыгожым рухам абедзвюх рук падцягваў уніз пад скураным паяском белы пінжак. Але часам і Ашэнбах, чалавек, які няўхільна старэў, з радасцю, з завіхрэннем у мазгах і нават з жахам заўважаў гэта — ён нерашуча і асцярожліва або хутка і нечакана, як ад нападу, паварочваў галаву цераз левае плячо туды, дзе сядзеў яго кумір. Ён не сустракаўся з яго вачыма, бо ганебная асцярожнасць прымушала яго, забытанага, баязліва ўціхамірваць свае позіркі. У глыбіні тэрасы сядзелі жанчыны, якія прыглядвалі за Тадзем, і так атрымалася, што закаханы павінны быў асцерагацца прыцягнуць да сябе іх увагу і быць западозраным у нядобрым. Гэтак, ён, амаль змярцвелы, не аднойчы ўжо заўважаў на пляжы, у гатэльнай зале і на плошчы, што Тадзю адклікалі з намерам трымаць таго на аддаленні ад яго, калі ён трапляў занадта блізка; гэта нараджала ў ім жудасную крыўду, а яго гонар перацякаў у неведомыя раней пакуты, дэманстраваць якія яму не дазваляла сумленне.

Тым часам гітарыст пад уласны акампанемент пачаў спаваць нейкія папулярныя ва ўсёй Італіі бясконцыя прыпеўкі; да іх канцовак падключалася ўся кампанія, падпяваючы ды падыгрываючы на ўсіх наяўных інструментах, а ён вельмі пластычна і драматычна дырыжыраваў імі. Сам ён, даволі хударлявы і з такім жа ўсохлым тварам, стаяў на жвіры, адасоблены ад астатніх, з пакаменчаным капелюшом на патыліцы, з-пад краёў якога выбівалася пасма рудых валасоў; у паставе нахабнай адвагі і пад гукі струн пранізлівым рэчытатывам прамаўляў свае куплеты ў бок тэрасы; ад напругі пры выкананні ў яго на лбе набухалі жылы. Ён не быў падобны да венецыянца, а больш выглядаў на неапалітанскага коміка кшталту сутэнёра ці блазна, грубага і распуснага, небяспечнага і пацяшальнага. Яго спе-

вы, проста пошлыя паводле зместу, у яго выкананні, дзякуючы міміцы твару, рухам цела, манеры падміргваць з намёкам і непрыстойна гуляць языком у роце, набывалі штосьці двухсэнсоўнае, заўважна разбэшчанае. Па-над мяккім каўняром спартыўнай кашулі, якая была на ім у спалучэнні са звычайнаю будзённаю вопраткай, вытыркалася хударлявая шыя з заўважна вялікім, быццам аголеным, кадыком. Яго бледны кірпаносы твар, па якім — безраслінным — цяжка было вызначыць яго ўзрост, здавалася, увесь час набываў звыродлівыя рысы ад грымас і заганных схільнасцей, а да звыродлівасці рухавых вуснаў вельмі пасавалі дзве зморшчыны, якія ўпарта, уладна, амаль дзіка ўладкаваліся паміж яго рудаватымі бровамі. Але што прыцягнула самую пільную ўвагу самотнага Ашэнбаха да гэтага чалавека, дык гэта тое, што гэты падазроны тыпус, здавалася, усюды цягаў за сабою і сваю ўласную падазроную атмасферу. Кожны раз, калі зноў пачынаў гучаць рэфрэн, спявак, строячы грымасы і прывітальна памахваючы рукою, рабіў гратэскую кругавую праходку, якая набліжала яго непасрэдна да Ашэнбаха, і кожны раз, калі гэта адбывалася, ад яго адзення, ад яго цела зыходзіў, дасягаючы тэрасы, жажлівы смурод карболкі.

Скончыўшы спяваць свае прыпеўкі, ён узяўся збіраць грошы. Ён пачаў з рускіх, якія, як было відаць, ахвотна ўзнагародзілі яго, а потым падняўся па прыступках. Наколькі нахабна ён паводзіў сябе пры выкананні свайго нумара, настолькі пакорліва ён паводзіў сябе тут, наверху. Лісліва, як шкадлівы кот, расшаркваючыся, ён паволі рухаўся паміж сталамі, і крывая ўсмешка падступнай пакоры агаляла яго моцныя зубы, у той час як паміж рудымі бровамі анізвання не знікалі тыя дзве пагрозлівыя зморшчыны. Публіка ўзіралася ў гэтую чужародную істоту, якая збірала грошы сабе на ўтрыманне, з цікаўнасцю і прыхаванаю агідаю: манеты бралі, каб кінуць у ягоны капялюш, двума пальчыкамі ды асцерагаліся, каб не дакрануцца да яго. Парушэнне фізічнай дыстанцыі паміж камедыянтам і прыстойнымі людзьмі выклікае, якое б вялікае задавальненне яны ні атрымалі, заўсёды пэўную засаромленасць. Ён яе адчуваў і імкнуўся выбачыцца сваёй ліслівацю. Ён наблізіўся да

Ашэнбаха, а з ім — і яго смурод, якім, здавалася, ніхто вакол асабліва не ўразіўся.

«Паслухай! — прыглушана і амаль механічна сказаў самотнік. — У Венецыі праводзіцца дэзынфекцыя. Чаму?» Блазен хрыплым голасам адказаў: «Праз паліцыю! Гэта прадпісанне, шаноўны, пры такой спэцы ды сірока. Сірока гняце. Для здароўя — невыносна...» Ён гаварыў, нібы дзівячыся з таго, што могуць з'яўляцца такія пытанні, і адкрытаю далонню дэманстраваў, як моцна яго прыгнятаў сірока. «Ды што — у Венецыі няма ніякай бяды?» — вельмі ціха спытаў Ашэнбах, прамаўляючы скрозь зубы. Мускулістыя рысы твару куплетыста ператварыліся ў смешную грымасу бездапаможнасці. «Бяды? Ды што за бяда такая? Няўжо сірока — бяда? А можа, наша паліцыя — бяда? Ну, вы — жартаўнік! Бяда! Адкуль! Прафілактычнае мерапрыемства, зразумейце ж Вы! Паліцэйскае прадпісанне супраць прыгнятальнага дзеяння надвор'я...» Ён падцвердзіў свае словы жэстыкуляцыяй. «Ну, добра» — зноў коратка і ціха прамовіў Ашэнбах і апусціў занадта дарагую дзеля такога выпадку манету ў капялюш. Потым ён вачыма падаў чалавеку знак, каб той ішоў. Куплетыст з крывою ўсмешкаю і кланяючыся падпарадкаваўся; але ён яшчэ не паспеў нават дайсці да сходаў, як два супрацоўнікі гатэля накінуліся на яго і, наблізіўшы да яго свае твары, шэптам учынілі яму допыт; ён паціскаў плячыма, ён запэўніваў, пераконваў, што нічога не выдаў, — гэта было відаць. Калі яго адпусцілі, ён вярнуўся ў сад і, коратка перамовіўшыся пад дугавою лямпай са сваімі, зноў выйшаў наперад, каб яшчэ раз праспяваць сваю песню ўдзячнасці і развітання.

Гэта была песня, пра якую самотны Ашэнбах не мог прыпомніць, каб чуў яе раней; грубы шлягер на незразумелым дыялекце з прыладжаным смехавым рэфрэнам, які ўся каманда рэгулярна падхоплівала на ўсё горла. Тут не былі чутны ні словы, ні інструментальнае суправаджэнне, не заставалася нічога, акрамя рытмічна сяк-так упарадкаванага, але вельмі натуральна выкананага смеху, вельмі таленавіта ператворанага салістам у самую падманную рэальнасць. У нанова ўсталяванай мастацкай дыстанцыі паміж сабою і публікай ён зноў вярнуў усю сваю

нахабнасць, а яго штучны смех, бессаромна скіраваны ўверх да тэрасы, быў цяпер здзелівым рогатам. Пад ужо самы канец артыкуляванай часткі страфы здалося, што ён змагаецца з непераадольным казытаннем. Ён усхліпваў, яго голас дрыжаў, ён прыціскаў далонь да рота, ён курчыўся, і ў пэўны момант з яго вырываўся, галасіў і лопаўся нястрымны смех — гэтак праўдзіва, што ён дзейнічаў заразна і перакідваўся на слухачоў, што нават на тэрасе запанавала беспрычинная, спантанная веселасць. Але гэта, здавалася, яшчэ больш спрыяла разбэшчанасці спевака. Ён прыгнуў калені, заляпаў сябе па сцёгнах, схапіўся за бакі; ён хацеў вытрасці сябе ўсяго, ён ужо не смяўся, ён крычаў; ён паказваў пальцам угору, быццам нічога не было больш смешнага, чым публіка, якая смяялася там наверху; і нарэшце зарагаталі ўсе ў садзе і на верандзе, у тым ліку афіцыянты, ліфцёры і ўсё дапаможны персанал, што стаяў каля дзвярэй.

Ашэнбаха ўжо не цікавіў адпачынак у крэсле: ён выпрастаўся, быццам падрыхтаваўся да ўцёкаў ці да абароны. Але рогат, прынесены ветрам пах лякарні і суседства прыгажун спляліся ў адзінае п'яное пачуццё, якое неразрыўна і неадольна запаланіла яго розум ды пачуцці. Ва ўсеагульнай узбуджанасці і разгубленасці ён наважыўся скіраваць свой позірк на Тадзю і акурат у гэты час, мусіць, заўважыў, што прыгажун, адказваючы на яго ўвагу, таксама меў сур'ёзны выгляд — абсалютна такі, быццам ён арыентуецца на паводзіны і выраз твару іншага і быццам агульны настрой на яго, як і на Ашэнбаха, ніяк не ўздзейнічае. Гэтае дзіцячае і ўзаемнае перайманне мела штосьці такое, што абязбройвала, штосьці такое магутнае, што чалавек, у якога ўжо галава пасівела, з цяжкасцю ўстрымліваўся, каб не затуліць свой твар далонямі. Яму таксама падалося, што, устаючы, Тадзя глыбока ўздыхаў, што яму ціснула ў грудзях. «Ён выглядае хваравітым — мусіць, не дажыве да старасці», — зноў падумаў ён з той дзелавітасцю, у якую да гэтага часу дзіўным чынам выліваліся затлумленасць і палкае пачуццё, а яго душу напаўняў шчыры клопат разам з разбэшчаным задавальненнем.

Тым часам венецыянцы скончылі свой выступ і пайшлі. Іх праводзілі воплескамі, а іхні кіраўнік не забыўся аздобіць ады-

ход жартамі. Людзі смяяліся з яго паклонаў ды з паветраных пацалункаў, і з гэтай прычыны ён падвоіў іх колькасць. Калі гэтая кампанія ўжо выйшла з саду, ён яшчэ зрабіў выгляд, быццам, бегучы задам наперад, балюча наляцеў на ліхтарны слуп і, скурчыўшыся ад болю, паплёўся да брамы. Там ён нарэшце скінуў з сябе маску смешнага блазна, выпрастаўся, эластычна падскокнуў, нахабна высунуў у бок публікі на тэрасе язык і знік у змроку. Група купальшыкаў рассыпалася; Тадзя ўжо даўно не стаяў каля балюстрады. Але самотны Ашэнбах яшчэ доўга сядзеў за столікам, выклікаючы незадавальненне афіцыянтаў, і пацягваў рэшткі гранатава-яблычнага соку. Ноч набліжалася, адчуванне часу знікла. У бацькоўскім доме, шмат гадоў таму, меўся пясочны гадзіннік — ён раптам зноў убачыў перад сабою гэтую кволую, але значную прыладу. Бясшумна, тоненькім струменьчыкам пясок іржавага колеру сцякаў праз шкляную адтулінку і ў варонцы, крышку скрыўленай уверсе, утвараў невялічкі, але бурлівы вір.

Ужо назаўтра папаўдні ўпарты Ашэнбах зрабіў новы крок да пазнавання знешняга свету, і гэтым разам надзвычай паспяхова. Ён зайшоў з плошчы Святога Марка ў англійскае турыстычнае бюро, якое месцілася там, і, памяняўшы на касе такія-сякія грошы і нацягнуўшы на твар міну недаверлівага турыста, задаў сваё фатальнае пытанне клерку, які абслугоўваў яго. Гэта быў англічанін, апрануты ў шарсцяны касцюм, яшчэ малады, з прамым праборам, з блізка пасаджанымі вачыма і тою саліднаю прыстойнасцю, якая на свавольным поўдні выклікае нязвыклае, дзіўнае ўражанне. Ён пачаў: «Няма прычыны быць заклапочаным, сэр. Нязначнае мерапрыемства. Такія прадпісанні часта выдаюцца, каб папярэдзіць шкодныя для здароўя ўздзеянні спякоты і сірока...» Але, уздымаючы позірк сваіх блакітных вачэй, ён сустрэўся са змораным, з налётам смутку, паглядам, які быў скіраваны на яго вусны з лёгкаю пагардаю. Англічанін зачырванеўся. «Гэта, — нападўголаса працягваў ён, крышку захваляваўшыся, — афіцыйнае тлумачэнне, пацвярджаць якое тут лічыцца правільным. Я ж Вам скажу, што за гэтым хаваецца і штосьці іншае». І потым ён прамовіў, у сваёй правільнай і зручнай манеры, праўду.

Ужо прамінула некалькі гадоў, як выявілася, што распаўсуджваецца і перамяшчаецца з усё большай сілаю індыйская халера. Беручы свой пачатак з цёпрых балот дэльты Ганга, узняўшыся разам з задушлівымі павевамі дапатопнай і астраўной дзікасці, якая буе без патрэбы і якой чалавек пазбягае, у бамбукавым зарасніку якой прытаіўся тыгр, — эпідэмія доўгі час і надзвычай злосна лютавала ва ўсім Індастане, перакінула ся на ўсходзе на Кітай, на захадзе — на Афганістан і Персію і, прытрымліваючыся галоўных караваных шляхоў, данесла свае жахі да Астрахані, нават да самой Масквы. Але пакуль Еўропа дрыжала са страху, што гэта зараза адтуль і па сушы працягне свой паход, здарылася, што яна, занесеная сірыйскімі марскімі гандлярамі, амаль адначасова з’явілася ў некалькіх міжземнаморскіх партах, узяла сваю галаву ў Тулоне і Малазе, не аднойчы прадэманстравала сваю маску ў Палерма і Неапалі і, здавалася, нават не думала адыходзіць з Калабрыі і Апуліі. Поўнач паўвострава засталася, здаецца, некранутаю. Аднак у сярэдзіне траўня гэтага года ў Венецыі ў адзін і той самы дзень выявілі жудасныя вібрыёны ў схуднелых, пачарнелых трупах партовага работніка і гандляркі зелянінаю. Тыя выпадкі не разгалошвалі. Але ўжо праз тыдзень іх было дзесяць, потым дваццаць, трыццаць, і прытым у розных месцах. Мужчына з аўстрыйскай правінцыі, які дзеля сваіх забаў на некалькі дзён затрымаўся ў Венецыі, памёр пасля вяртання ў родны гарадок з недвухсэнсоўнымі прыкметамі, і так здарылася, што першыя чуткі пра бяду горада на лагунах трапілі ў нямецкія газеты. Гарадское кіраўніцтва Венецыі адрэагавала адказам, што здароўе ў горадзе наогул ніколі лепшым не было, і прыняло неабходныя меры для барацьбы. Але, магчыма, прадукты харчавання былі ўжо інфіцыраваныя. Напрыклад, гародніна, мяса ці малако, і калі гэта адкідалася ці затушоўвалася, паморак выкошваў у цесных завулках усё без разбору: датэрміновая спякота, якая падагравала ваду ў каналах, асабліва спрыяла распаўсюду заразы. Вось жа, здавалася, быццам пошасць набыла свежыя сілы, быццам устойлівасць і плоднасць яе ўзбуджальнікаў падвоіліся. Выпадкі выздараўлення былі вельмі рэдкімі: 80 адсоткаў захварэлых

паміралі, ды яшчэ самым жудасным чынам. Бо хвароба працякала надзвычай люта і часта выяўляла тую небяспечную форму, якая называецца «сухою». У такіх выпадках цела не магло выдаляць ваду, якая ў вельмі вялікай колькасці выдзялялася з крывяносных сасудаў. За некалькі гадзін хворы засыхаў і гінуў, курчачыся ў сутаргах і хрыпенні, праз сваю кроў, што рабілася цягучай, як смала. Дзякаваць Богу, калі — што часам здаралася — выдаленне пасля лёгкага ванітавання адбывалася ў форме страты свядомасці, з якой ён ніколі ці амаль ніколі не прыходзіў у сябе. У пачатку чэрвеня бяшумна запоўніліся каранцінныя баракі шпітала, у двух дамах для сірот пачаў адчувацца недахоп месцаў, а паміж абноўленым узбярэжжам і Сан-Мікеле, выспаю могілак, панаваў ажыўлены рух. Але страх усеагульнага заражэння, абачлівасць наведваць нядаўна адкрытую мастацкую выставу ў грамадскіх садах, боязь вялізных страт, якія пагражалі ў выпадку панікі і дрэнных чутак пра гатэль усёй разнастайнай турыстычнай галіне, у горадзе праяўляліся мацней, чым любоў да праўды і павага да міжнародных пагадненняў; гэтыя страх і асцярожнасць дапамагалі ўладам упарта трымацца сваёй палітыкі замоўчвання і адмаўлення. Галоўны медыцынскі чыноўнік Венецыі, чалавек заслужаны, у разгубленасці адмовіўся ад сваёй пасады і ціхенька быў заменены на больш пакладзістую асобу. Народ ведаў гэта, і карупцыя кіраўніцтва, у сукупнасці з усеагульнай няўпэўненасцю, надзвычайным становішчам, у якое горад быў загнаны імклівымі выпадкамі смерці, выклікала пэўную амаральнасць ніжніх слаёў, актывізацыю цёмных і асацыяльных інстынктаў, якія неўзабаве пачалі выяўляць сябе ў няўстрыманасці, бессаромнасці і павышанай крымінальнасці. На вуліцах можна было бачыць нязвыкла шмат п'яных; злосны збой, як казалі, рабіў начныя вуліцы небяспечнымі; бандыцкія напады і нават забойствы не былі адзінкавымі, і ўжо два разы выявілася, што людзі, якія нібыта сталі ахвярамі эпідэміі, у сапраўднасці былі пазбаўленыя жыцця іхнімі блізкімі пры дапамозе атруты; прафесійная ж нядбайнасць набывала ўсё больш агрэсіўныя і разбэшчаныя формы, якіх раней тут не ведалі: яны панавалі толькі на Поўдні і на Усходзе.

І гаворачы пра ўсё гэта, англічанін выказаў самае галоўнае. «А Вам лепш за ўсё, — сказаў у заключэнне ён, — сёння-заўтра адсюль з'ехаць. Праз нейкія колькі дзён тут будзе ўсталяваны каранцін».

«Дзякую Вам», — сказаў Ашэнбах і пайшоў з установы.

На плошчы панавала задуха, а сонца не свяціла. Неінфармаваныя турысты сядзелі перад кавярнямі або стаялі на плошчы, запоўненай усюдысіснымі галубамі, перад храмам і назіралі, як птушкі мітусіліся, б'ючы крыламі, выціскаючы адна адну, каб ухапіць з падстаўленых далоняў колькі кукурузных зярнятак. У ліхаманкавым хваляванні, цешачыся, што здабыў праўду, пры гэтым з прысмакам агіды на языку і фантастычным жахам у сэрцы, самотны Ашэнбах хадзіў сюды-туды па плітках шыкоўнага двара. Ён абдумваў прыстойны ўчынак, які павінен ачысціць яго. Ён мог сёння вечарам падысці да дамы, аздобленай каштоўнымі камянямі, і сказаць ёй прадуманыя ўжо словы: «Дазвольце мне, незнаёмцу, паслужыць Вам, мадам, парадаю, папярэджаннем, насуперак Вашаму эгаізму. Ад'язджайце, калі ласка, неадкладна, разам з Тадзем і Вашымі дочкамі! Венецыя заражаная!» Ён мог тады на развітанне пакласці руку на галаву прыладзе здзеклівага божышча, павярнуцца і ўцячы з гэтага балота. Але адначасова ён таксама адчуў, што зайшоў занадта далёка, каб сур'ёзна пажадаць зрабіць такі крок — крок, які пацягнуў бы яго назад, зрабіў бы зноў яго самім сабою; але той, хто ўжо выйшаў са сваёй сутнасці, нічога не баіцца мацней, чым вярнуцца ў сябе. Ён узгадаў белы будынак, па-вечароваму ўпрыгожаны бліскучымі надпісамі, у празрыстай містыцы якіх згубілася бачанне духоўнага; а пасля і сэнс дзіўнай фігуры вандроўніка, якая прабудзіла ў Ашэнбаху падчас яго старэння няўстойлівае імкненне ў далачынь і нязведанасць; і думка пра вяртанне дадому, пра разважлівасць і цвярозасць, нягоды і майстэрства выклікала ў яго такую агіду, што яго твар скрывіўся, як перад ванітаваннем. «Трэба маўчаць!» — энергічна зашаптаў ён. І яшчэ: «Я буду маўчаць!» Усведамленне сваёй дасведчанасці, сваёй вінаватасці ап'яніла яго гэтак, як невялікая колькасць віна ап'яняе стомлены мозг. Вобраз апанаванага бядою і асірацелага горада, спус-

тошана стоячы перад яго ўнутраным зрокам, распаліў у яго душы надзеі, невыказныя, недасягальныя для розуму і незвычайнай асалоды. Што яму было тое пяшчотнае шчасце, аб якім ён толькі хвіліну назад марыў, у параўнанні з гэтымі чаканнямі? Што яму было да таго мастацтва і дабрадзеянасці ў параўнанні з перавагамі хаосу? Ён маўчаў і не кранаўся з месца.

Гэтай ноччу яму прысніўся страшэнны сон — калі можна назваць сном гэтую цялесна-духоўную падзею, якая хоць і адбылася з ім у глыбокім сне і ў самай поўнай самастойнасці і пачуцёвай рэальнасці, але побач з гэтымі падзеямі, ён у гэтым памяшканні не бачыў ні самога сябе, ні сваёй прысутнасці, ні дзеянняў; затое месцам дзеянняў была ягоная душа, а яны ўварваліся звонку, гвалтам стлуміўшы супраціў — упарты супраціў розуму, — увайшлі, а яго існаванне зрабілі нікчэмным, пакінулі спустошанаю культуру яго жыцця.

Страх — гэта быў пачатак, страх і жаданне ды страшэнная цікаўнасць наконт таго, што будзе. Панавала ноч, і яго пачуцці былі нападготове; бо потым набліжалася штурханіна, суцэльны гул і мешаніна з шума: шоргат, неўпарадкаваны спеў, глухі грукат, рэзкі віскат і лямант кштальту «у-у-у» і ўсё гэта пранізліва-жудасна і саладжава заглушалася груба вуркатліваю, гнюсна назойлівай музыкаю флейты, якая бессаромна, нахабным чынам зачароўвала ўсё ў сярэдзіне. Але ён ведаў адно словазлучэнне, вельмі змрочнае, якое, аднак, мела назву таго, што надыходзіла: «Чужы Бог!» Распаліўся чадны жар, тут яму ўявілася горная даліна, падобная да той, якая была вакол ягонага летняга дома. І ў разрывах святла з вяршыні, парослай лесам, паміж ствалоў ды імшыстых скал пакаціўся ўніз, куляючыся, ком: людзі, звяры, статак, шалёная зграя; ён запаланіў адхон цэламі, полымем, вэрхалам і п'яным карагодам. Жанчыны, наступаючы на сваё доўгае адзенне са скур, якое звівала ў іх ад пояса, матлялі бубнамі над галовамі, са стогнам закінутымі назад; размахвалі паходнямі, з якіх разляталіся іскры, ды аголенымі кінжаламі; трымалі змей з высунутым джалам, ухапіўшы іх пасярэдзіне, або з крыкамі неслі свае грудзі ў абедзвюх руках. Мужчыны з рагамі над ілбамі, ахінуўшы ніз звярынымі

шкурамі, валасатыя, нагіналі галовы і высока ўздымалі рукі і ногі, грукаталі ў мядніцы, білі ў літаўры, а сыценькія хлопчыкі вострымі жэзламі, аздобленымі зялёнымі галінкамі, падганялі казлоў; яны чапляліся за іх рогі і гэткім чынам з віскатам ехалі на іх. І ўсе, радасныя, з ровам выкрыквалі вокліч — з мяккіх зычных і працяглым «у-у-у» на канцы, саладжавы і адначасова дзікі, ніколі не чуты: тут ён пачынаўся, ляцеў у прастору, як гук трубы, быццам трубілі алені, а потым вяртаўся рэхам — шматгалосы, у шалёнай радасці, падганяючы людзей да танцаў і калатнечы ўсяго цела, і, здавалася, што яму ніколі не будзе канца. Але ўсё пранізвалася і апаноўвалася нізкім, спакуслівым гукам флейты. Ці не спакушаў гэты гук бессаромна настойліва і яго, сведку, які супраціўляўся, узяць удзел у гэтым свяце і празмернасці надзвычайнай ахвяры? Вялізнаю была яго агіда, вяліжным быў страх, шчыраю была воля да апошняга абараняць сваё ад чужога, ворага, які ваяваў супраць натхнёнага і прыстойнага розуму. Але шум, лямант, змяшаны з водгуллем ад горных сцен, рос, апаноўваў, набрыньваў, ператвараючыся ў захапляльную шалёнасць. Выпарэнні выцяснiali розум, ядавіты смурод ад казлоў, нездаровае дыханне людзей, якім не хапае паветра, і павевы, быццам ад застаялай вады, ды і яшчэ штосьці, знаёмае: смурод ад ран ды хваробы, якая распаўсюджваецца. Яго сэрца грымела, як удары ў бубен, мазгі ліхаманкава круціліся; яго апанавалі злосць, асляпленне, аглушальная пажадлівасць, а душа жадала ўключыцца ў карагод Бога. Непрыстойны сімвал, вялізны, драўляны, агаліўся і быў узняты: тут яны яшчэ больш нястрымана зараўлі свой вокліч. З пенаю на вуснах яны шалелі, заражалі адзін аднаго пажадлівымі грымасамі і юрлівымі рукамі, са смехам і стогнамі калолі адзін аднаго вострымі жэзламі ў голае цела і злізвалі кроў з ран. Ён жа, хто сніў усё гэта, быў разам з імі, быў усярэдзіне іх, і ён быў паслухмяны чужому богу. Так, яны — гэта быў ён, калі яны агрэсіўна і забіваючы кідаліся на жывёл і глыталі кавалкі мяса, ад якіх яшчэ ішла пара, калі на разбэрсаным імху балотнай зямлі пачалося бязмежнае маркітаванне як ахвяра Богу. І яго душа паспытала распусцы і шаленства гібелі.

Ён, вытрываўшы гэта ўсё, прачнуўся, нервова змардаваны, разбіты, зняможана апанаваны дэманам. Ён больш не баяўся позіркаў людзей, якія назіралі за ім; іх падазрэнні больш яго не турбавалі. Ды яны ўжо масава ўцякалі, ад'язджалі; шматлікія пляжныя збудаванні апусцелі, з ліку работнікаў сталоўкі шмат каго ўжо бракавала, а ў самім горадзе рэдка калі можна было ўбачыць турыста. Відаць, праўда прасачылася, паніку, нягле-дзячы на ўпартую трываласць зацікаўленых, стрымаць ужо было немагчыма. Але жанчына ў каштоўных упрыгожаннях заста-валася са сваімі блізкімі, магчыма таму, што чуткі не дайшлі да яе, ці таму, што яна мела дастаткова гонару і смеласці, каб не паддацца: Тадзя застаўся; і Ашэнбаху, у яго разгубленасці, ча-сам здавалася, што ўцёкі і смерць знішчаць усё навокал, што перашкаджае яго жыццю, а яны застануцца на востраве толькі ўдваіх з прыгажунюм — і раніцай ля мора яго позірк цяжка, без адказу, упарта запыняўся на постаці жаданай асобы, а на схіле дня ён ішоў цераз завулки, у якіх патаемна блукала смерць; не-прыстойна ішоў за ім, і непрыстойна жудаснае, здавалася яму, неўзабаве будзе законам маралі.

Як і кожны, хто кахае, ён жадаў быць каханым і адчуваў горкі страх, што гэта, мусіць, немагчыма. Ён дадаў да свайго касцюма дэталі, якія надавалі яму моладзевую бадзёрасць, ён аздабляў сябе каштоўнымі камянямі і ўжываў парфуму; яму ўдзень патрабавалася шмат часу на туалет, і ён выходзіў да ста-ла ўпрыгожаны, узбуджаны і напружаны. На фоне прывабнага юнацтва, якое вельмі імпанавала яму, яго цела, якое старэла, выклікала ў яго агіду; наяўнасць сівых валасоў, непрыгляднасць вострых рыс твару выклікала ў яго пачуццё сораму і безнадзей-насці. У яго з'яўлялася імкненне цялесна асвяжыцца і зноў узна-віцца; ён пачаў часта наведваць цырульніка гатэля.

У цырульні, ахінуты халатам, адкінуўшыся ў крэсле і адчу-ваючы пяшчотныя дотыкі рук балбатлівага майстра, ён пакут-ліва разглядаў свой адбітак у люстэрку.

«Сівы», — прамовіў ён са скажоным тварам.

«Крышку, — адказаў цырульнік. — І гэта праз невялічкую за-нядбанасць, абьякаваць да знешніх рэчаў, зразумелую ў знач-

ных людзей, якая, аднак, не вартая пахвалы, тым больш не вартая таму, што забабоны ў натуральных і штучных справах такім асобам не вельмі да твару. Калі б, адпаведна гэтай логіцы, строгаць нораваў пэўных людзей адносна мастацтва касметыкі распаўсюдзілася і на іх зубы, то яны з'явіліся б неблагім аб'ектам для здэкаў. Урэшце, наш узрост вызначаецца нашым духам, тым, што ў нас на сэрцы, а сівыя валасы часам больш скажаюць існасьць, чым гэта зробіць нязначная “карэкцыя”. Што да Вас, шанюўны пане, то Вы маеце права на натуральны колер валасоў. Вы дазволіце мне проста вярнуць мне Ваш?»

«Якім гэта чынам?» — спытаў Ашэнбах.

Тады суразмоўнік памыў валасы кліента дзвюма водамі, светлай і цёмнаю, і яны набылі чорны колер, як у маладыя гады. Ён уклаў іх пры дапамозе шчыпцоў для завіўкі валасоў, адышоўся і праверыў сваю працу з гэтай галавою.

«Нядрэнна было б зрабіць яшчэ нешта, — сказаў ён, — крышку асвяжыць скуру на твары».

І як чалавек, якому не хочацца заканчваць працу, якому здаецца, што яшчэ не ўсё гатова, ён усё больш актыўна браўся то за адну аперацыю, то за іншую. Ашэнбах, седзячы ўтульна і спакойна, не здольны быў супраціўляцца, а ўсхвалявана чакаў: што ж яшчэ будзе; ён у люстэрку ўбачыў, што яго бровы выгнуліся больш рашуча і роўна, што разрэз яго вачэй падоўжыўся, што іх бляск, дзякуючы лёгкаму падмалёўванню па векаў, паярчэў, а ніжэй, дзе скура раней мела рудаваты нежывы колер, яна ад мяккай мазі ажыла, набыўшы колер пяшчотнага карміну; вусны, толькі яшчэ нядаўна малакроўныя, зрабіліся падобнымі да спелых малін; зморшчыны на шчоках, вакол рота, пад вачыма зніклі пад уздзеяннем крэму і адчування маладосці — вось жа, ён з сардэчным хваляваннем убачыў юнака, які цвіце. Нарэшце цырульнік быў задаволены і, адпаведна манерам такіх людзей, з ліслівай ветлівасцю падзякаваў таму, каго ён абслужыў. «Зусім нязначная паслуга, — сказаў ён, даючы апошні штрышок знешнасці Ашэнбаха. — Цяпер Вы, не задумваючыся, можаце закахацца». А той, як заварожаны, пайшоў і адчуў сябе казачна шчаслівым, разгубленым і пакор-

лівым. На ім быў чырвоны гальштук, яго капялюш з шырокімі палямі апярэзвала стракатая стужка.

Падзьмуў цёплы, як сырадой, штармавы вецер; дождж ішоў рэдка і не надта спорна, але паветра было вільготнае, густое і напоўненае застаялымі выпарэннямі. Шоргат, ляскат і посвіст забівалі слых, а Ашэнбаху, якога ажно пачало ліхаманіць пад грымам, здалося, што злыя паветраныя духі робяць у прасторы сваю ганебную справу, а выродлівыя птушкі мора знішчаюць, раз'ядаюць і брудзяць усякім паскудствам ежу асуджанага. Бо спякота адбівала ахвоту есці, і ўсё больш настойліва з'яўлялася думка, што страва атручана заразнымі рэчывамі.

Ідучы за прыгажуном, Ашэнбах аднойчы надвячоркам заглыбіўся ў самую блытаніну хворага горада. Страціўшы здольнасць арыентавацца на мясцовасці — бо ўсе завулачкі, вадаёмы, масты і невялічкія плошчы лабірынта нічым паміж сабою не адрозніваліся, — не ўпэўнены ўжо ў напрамках свету, ён цяпер думаў толькі пра тое, як не страціць з поля зроку таго, за кім ён так пажадліва памкнуўся; вымушаны быць ганебна асцярожным, тулячыся да сцен, хаваючыся за тымі, хто ішоў наперадзе, ён працяглы час не ўсведамляў сваёй стомы і зняможанасці, якія ад перажыванняў і бясконцага напружання апанавалі яго цела і душу. Тадзя ішоў за астатнімі сямейнікамі; у вузкіх праходах ён звычайна прапускаў наперад гувернантку і сяцёрманашак і, няспешна ідучы асобна, час ад часу паварочваў галаву, каб, зірнуўшы сваімі своеасабліва цёмна-шэрымі вачыма цераз плячо, упэўніцца, што закаханы не адстаў. Ён бачыў і не выдаваў яго. Заварожаны гэтым веданнем, спакушаны гэтымі вачамі ісці наперад, ганебна трапіўшы на павадок свайго жарснага захаплення, закаханы краўся следам за сваёй непрыстойнаю надзеяй — і ўсё-такі высветліў нарэшце, што яна падманула яго сваім позірам. Палякі мінулі крышку выгнуты мост, вяршыня дугі схавала іх ад пераследніка, а калі ён сам апынуўся на тым баку, то іх ужо не ўбачыў. Ён шукаў іх у трох напрамках, наперадзе і з двух бакоў вузкага і бруднага ўзбярэжжа, але — марна. Нервовае радражненне, няўпэўненасць вымусілі яго нарэшце адмовіцца ад пошукаў.

Яго галава палала, яго цела аблівалася клейкім потам, ён адчуваў дрыжкі ў патыліцы, ён пакутаваў ад невыноснай смагі, ён пачаў шукаць месца паблізу, дзе можна было б пад’есці. Перад маленькаю крамаю агародніны ён купіў крышку ягад, клубніц, пераспелых і мяккіх, і з’еў іх на хаду. Перад яго вачыма паўстала невялічкая плошча, якая здавалася закінутаю, зачараванаю; ён пазнаў гэтае месца, дзе некалькі тыдняў таму прыняў неажыццёўлены пасля план наконт уцёкаў. На прыступках вадзборніка, пасярэдзіне плошчы, ён прысеў і прыхінуўся галавою да цаглянай акругласці. Было ціха; на вуліцы проста з бруку расла трава. Вакол ляжала смецце. Сярод старых дамоў рознай вышыні навокал вылучаўся адзін, падобны да палаца, са спічастымі вокнамі, за якімі адчувалася пустэча; дом быў упрыгожаны невялічкімі балконамі з ільвамі. На першым паверсе суседняга дома месцілася аптэка. Цёплыя павевы прыносілі час ад часу пахі карболкі.

І вось ён сядзеў там, майстар, ганаровы мастак, аўтар «Галетніка», які ў такой узорна чыстай форме адкінуў бадзяжнае жыццё і змрочную глыбіню, не прыняў прадоння і зганіў заганае; той, хто так высока ўзняўся, хто пераадолеў свае веды і перарос усялякую іронію, прызвычаіўся да заўсёднасці масавага даверу; той, чья слава была прызнаная афіцыйна, чыё прозвішча набыло дваранскую прыстаўку і чый стыль прыводзіўся як прыклад для маладых, — вось ён сядзеў там; яго павекі былі апушчаны; толькі час ад часу яго з’едлівы і збянтэжаны позірк ажываў, зноў хаваючыся, а яго звялыя вусны, касметычна прыпаднятыя, артыкулявалі асобныя словы з таго, што фармуляваў яго паўсонны мозг, карыстаючыся дзіўнаю логікай трызнення.

«Але ж прыгажосць, Федр, — запомні! — толькі прыгажосць ёсць боскаю і адначасова відочнаю, і яна, такім чынам, уяўляе сабою шлях пачуццёвага і, мой юнача Федр, шлях мастака ў духоўнасць. Але няўжо ты думаеш, мой любы, што мудрасцю і сапраўднай мужчынскаю годнасцю можа калі-небудзь авалодаць той, для каго шлях у духоўнасць вядзе праз пачуццёвасць? Ці, магчыма, ты думаеш (я даю табе свабоду выбару), што гэта — небяспечна-прыемны шлях, сапраўды шлях памылак і грэху,

які абавязкова вядзе ў аблуду? Табе неабходна ведаць, што мы, творцы, не можам ісці па шляху прыгажосці без таго, каб да нас не прымкнуў Эрас і не аб’явіў сябе правадыром; мы нават можам быць свайго кшталту героямі і дысцыплінаванымі ваярамі, але ўсё роўна, мы — як жанчыны, бо жарснае пачуццё — гэта тое, што ўзвышае нас, а нашым палкім пачуццём павінна застацца каханне, — гэта і наш трыумф, і нашая ганьба. Ты ж, пэўна, бачыш, што мы, творцы, не можам быць ні мудрымі, ні годнымі? Што мы абавязкова трапляем у аблуду, што мы абавязкова застаёмся распуснымі асобамі ды аматарамі пачуццёвых прыгод? Захоўванне майстэрства ў стылі — гэта падман і дурасць, нашы слава і ганаровы стан — гэта толькі фарс, давер да нас з боку натоўпу — надзвычай смешны; выхаванне народу і моладзі праз мастацтва — гэта рызыкаўная справа, якую варта забараніць. Бо як можа быць выхавацелем той, каму ад нараджэння ўласцівая непапраўная і натуральная цяга да прадоння? Мы, верагодна, можам вырачыся гэтай цягі і дамагчыся паважнасці, але як бы мы ні круціліся, яно нас вабіць. І мы адкідаем вызвольнае пазнанне, бо пазнанне, Федр, не валодае паважнасцю і строгасцю: яно валодае ведамі, разуменнем, здольнасцю прабачыць, без непасрэднасці і формы; яно сімпатызуе прадонню, яно і ёсць прадоннем. Такім чынам, мы яго рашуча не прымаем, і ў будучыні застаецца адзінае, да чаго мы імкнёмся, — прыгажосць, гэта значыць — прастата, велічнасць і новая строгасць, ды яшчэ: непасрэднасць і форма. Але форма і непасрэднасць, Федр, прыводзяць да ап’янення і пажадлівасці, прыводзяць, магчыма, шляхетнага чалавека да брутальнай распушчанасці, якая адмаўляецца яго ўласнай прыгожаю строгасцю як штосьці агіднае, яны таксама прыводзяць да бездані. Нас, творцаў, кажу табе, яны даводзяць да пагібелі, бо мы не здольныя ўзвышацца ў сабе, мы можам толькі распуснічаць. Ну, я пайду, Федр, а ты заставайся тут, і толькі калі я знікну з твайго поля зроку, тады ідзі й ты».

Праз некалькі дзён Густаў фон Ашэнбах, адчуваючы сябе нядобра, уранні выйшаў з курортнага гатэля крыху пазней, чым звычайна. Яму трэба было пераадолець пэўныя прыпадкі галавакружэння, якія закранулі і цела, пры несупынным нарастанні страху і бездапаможнасці, з адчуваннем безвыходнасці і бесперспектыўнасці, ды яшчэ не ведаючы, з чым гэта было звязана — з навакольным светам ці ўласным жыццём. У фае ён убачыў вельмі шмат багажу, падрыхтаванага для ад'езду, спытаў у швейцара, хто ад'язджае, і ў адказ пачуў польскае шляхецкае прозвішча, якога ён ужо патаемна і чакаў. Ён успрыняў яго спакойна, ніводная рыска яго апалага твару не здрыганулася, толькі галава прыўзнялася крышку, быццам паказваючы, што міжволі чалавек атрымаў інфармацыю, якая яму і непатрэбная, і спытаў яшчэ: «Калі?» Адказ быў: «Пасля ланчу». Ён кіўнуў і пайшоў на мора.

Там было няўтульна. Па шырокай роўнай вадзе, якая адзяляла ўзбярэжжа ад пясчанай водмелі, бесперапынна беглі кучаравыя баранчыкі. Восеньскі настрой, адчуванне нежыццёвасці павісла над амаль што апусцелымі курортамі — калісьці такія стракатымі, — пляжны пясок у якіх не падтрымліваўся ўжо ў былой чысціні. Фотаапарат, відаць, безгаспадарны, замацаваны на трыножным штатыве, стаяў каля самага мора, накінутая на яго чорная хусціна з лопатам развявалася на халодным ветры.

Тадзя з двума-трыма сябрукамі, якія яшчэ засталіся, з правага боку ад кабіны рухаўся да сваіх, і Ашэнбах, адпачываючы ў сваім шэзлонгу, з пакрывалам на каленях, прыкладна на аднолькавай адлегласці ад мора і кабінак, яшчэ раз паглядзеў у яго бок. Гульня без сведкаў, бо жанчыны, відаць, заняліся падрыхтоўкай да ад'езду, здавалася, пайшла не па правілах, а потым і зусім сапсавалася. Гэты каржакаваты і ў касцюме з поясам, з чорнымі, напамаджанымі валасамі, якога клікалі «Яшу», раззлаваны і аслеплены кінутым яму ў твар пяском, распачаў барацьбу з Тадзем, якая хутка закончылася падзеннем слабей-

шага прыгажуна. Як быццам у апошнюю гадзіну прыслужніцкі дух больш нікчэмнага ператварыўся ў жорсткую грубасць і вырашыў адпомсціць за працяглае рабства; пераможца адразу не адпусціў пераможанага, а, трымаючы яго каленам на зямлі, настойліва ўціскаў ягоны твар у пясок, так што Тадзя і без барацьбы ўжо ледзьве не задыхаўся. Ягонья спробы скінуць з сябе цяжкое цела былі сутаргавымі, у нейкія моманты ён ужо нават адмаўляўся ад іх, а калі потым і паўтараў, то гэта былі толькі паторгванні. Агорнуты жахам, Ашэнбах хацеў ужо кінуцца на выратаванне, калі гвалтаўнік нарэшце адпусціў сваю ахвяру. Тадзя, вельмі бледны, прыўстаў і застаўся сядзець некалькі хвілін нерухома, абапёршыся на руку, з ускудлачанымі валасамі і пачамнелым позіркам. Потым ён усё ж такі ўстаў як след на ногі і паволі пайшоў адтуль. Яго паклікалі, спачатку бадзёра, потым баязліва, просячы; ён не чуў. Чорнавалосы, якога, відаць, адразу апанавала пачуццё раскаяння з прычыны сваёй выхадкі, дагнаў яго і спрабаваў прымірыцца. Яму адмовілі адным рухам пляча. Тадзя ішоў напрасткі да вады. Ён быў босы і апрануты ў ільняны касцюм у палоску з чырвоным бантам...

Ён пастаяў са схіленаю долу галавою каля самай вады, малюючы кончыкамі пальцаў нагі фігуры на мокрым пяску, а потым сышоў з берага ў плыткае прыбярэжжа, дзе ў самым глыбокім месцы вада не даходзіла да каленяў; ён пайшоў далей, павольна пасоўваючыся наперад, і дайшоў да пясчанай водмелі. Там ён нейкую хвілю пастаяў, павярнуўшы твар, каб глядзець у далячынь, а потым паволі пачаў адступаць усё далей налева ад доўгай і вузкай паласы голага дна. Адзелены ад сушы шырокім пасам вады, ганарліва адлучыўшыся ад сябрукоў, ён, надвычай самотны, дэзарыентаваны, ішоў з ускудлачанымі ад ветру валасамі ўжо далёка ў моры, пад парывамі ветру, насустрач туманнаму бязмежку. Ён яшчэ раз спыніўся, каб паглядзець вакол сябе. І раптам, быццам штосьці ўзгадаўшы, як ад штуршка, ён павярнуў тулава, упёршы руку ў сцягно, прыгожа крутнуўся, змяніў сваю асноўную позу і цераз плячо зірнуў на бераг. А той, хто назіраў за ўсім, сядзеў, як і сядзеў заўсёды раней, быццам толькі што вярнуўшыся з уцёкаў, і гэты змрочны позірк, зда-

валася, зноў сустрэўся з ягоным. Яго галава на спінцы крэсла паволі паварочвалася ўслед за рухамі таго, хто крочыў удалечыні: вось яна паднялася, быццам насустрач позірку, і ўпала на грудзі, так што вочы глядзелі цяпер знізу ўверх, а ягоны твар выяўляў цяпер расслабленасць, накіраванасць у самога сябе, выраз глыбокага сну. А ў яго стварылася ўражанне, быццам бледны і любы псіхагог* усміхаецца яму адтуль, здалёку, і махае яму, быццам, адняўшы руку ад сцягна, паказвае кірунак, плыве ў заповітна-незвычайнае. І як часта ўжо бывала раней, ён устаў, каб пайсці за ім услед.

Прайшло некалькі хвілін, перш чым людзі заспяшаліся на дапамогу чалавеку, які заваліўся ў крэсле набок. Яго занеслі ў пакой. І ўжо таго самага дня свет абляцела вестка пра яго смерць, якая прымусіла ўсіх з пашанай здрыгануцца.

* Псіхагог — у старажытнагрэчаскай міфалогіі праваднік душ на той свет; чалавек, які выклікае душы з царства мёртвых; духоўны настаўнік.

ПРАМОВА

Томаса Мана на банкете ў Гранд Гатэлі,
прысвечаным уганараванню Нобелеўскай прэміяй
(Стакгольм, 10 снежня 1929 года)

Вось і для мяне надышоў момант выказаць падзяку, вельмі жаданы момант, пра гэта няма патрэбы лішне гаварыць. Так, ён настаў, калі ўжо баішся, што не знойдзецца слова, адпаведнае пачуццю, як гэта часта здараецца з прыроджанымі не-прамоўцамі. Да прыроджаных не-прамоўцаў я залічваю пісьменнікаў увогуле: ёсць глыбокія адрозненні, нават супрацьлегласці, паміж метадамі творчасці і ўздзеяння прамоўцы і пісьменніка, бо менавіта імправізацыя, літаратурная прыблізнасць усяго прамоўленага, прынцып мастацкай недагаворанасці, які шмат у чым, нават у вырашальным, разлічвае на дадатковую дапамогу асабістага ўздзеяння, для інстынктаў прынцыповай пісьменніцкай асобы будзе непрымальным. У маім жа выпадку дадаюцца яшчэ неспрыяльнасці часу, якія пакідаюць мала надзеі на поспех майго вымушанага выступу: абставіны, у якія праз Вас, шаноўнае спадарства са Шведскай акадэміі, я трапіў, бурлівыя абставіны, якія цудоўна бянтэжаць і пераварочваюць усё дагары нагамі, абставіны, якія ствараюць апірышча і ладзяць свята жыцця. Сапраўды, у мяне не было нікага ўяўлення пра грымотную сілу ўганаравання, якое Вы цяпер трымаеце ў руках з правам уручыць яго. Я — натура эпічная, а не драматыч-

ная. Спакойнае прадзенне сваёй ніткі, раўнамернасць у жыцці і мастацтве — гэта тое, што адпавядае маім пажаданням і намерам. Не дзіўна, што драматычны выбуховы эфект, які з Поўначы ўварваўся ў гэтую размеранасць, яшчэ больш абмяжоўвае мае звычайныя размоўныя здольнасці. З таго часу як рашэнне, прынятае ў асяродку Шведскай акадэміі, стала вядома ў свеце — я жыву ў безупынай святочнай мітусні, чароўным вэрхале, душэўныя і духоўныя вынікі якога я найлепшым чынам ахарактарызую, калі згадаю дзіўна цудоўны верш Гётэ. Ён звернуты да самога Купідона, я маю на ўвазе радкі: «Ты ўсё пераставіў і зрушыў». Так, Нобелеўская прэмія драматычна пераставіла і зрушыла ўсё эпічнае ў маім побыце, — і праўда ж? — я не буду занадта фамільярным у дачыненні да майго ўганаравання, калі параўнаю яго ўздзеянне з уплывам любоўнай жарсці на хаду ўладкаванага жыцця.

І ўсё-такі, як цяжка для мастака вытрываць з добрай мінаю такія ўшанаванні, якія шумна абрынаюцца цяпер на мяне! Ці ёсць хоць адзін прыстойны, самакрытычны занятак мастацтвам з чыстым сумленнем? Тут можа дапамагчы толькі над-асабісты, над-індывідуальны пункт погляду. Вызваліцца ад індывідуальнага — заўсёды дабрачыннасць, асабліва ў такім выпадку. Гётэ належыць ганаровае слова: «Толькі нягоднікі — сціплыя». Гэта слова вяльможнага пана, які такім чынам хацеў адвесці ад сябе мараль крывадушніка і двурушнай асобы. Але, шаноўнае спадарства, гэта слова не безумоўна адназначнае.

Сціпласць мае штосьці агульнае з розумам, інтэлігентнасцю; і, на маю думку, апошнім дурнем можна лічыць таго, хто такія ўшанаванні, якія выпалі на маю долю, захоча ператварыць у крыніцу ганарлівасці і пыхі. Я лічу, што гэта будзе добрым учынкам, калі я сусветную прэмію, якая больш-менш выпадкова звязана з маім імем, пакладу да ног маёй краіны і майго народа — гэтай краіны і гэтага народа, з якімі такі чалавек, як я, сёння адчувае сябе злучаным яшчэ мацней, чым у часы, калі ўлада набірала сілу пад металёвы звон. Для нямецкага духу, у прыватнасці для нямецкай прозы, пасля доўгіх гадоў гэты год зноў адзначаны сусветнаю прэміяй, і Вам цяжка ўявіць

пачуццёвую ўспрымальнасць гэтага параненага і шматкроць незразуметага народа адносна такіх знакаў сусветнай сімпатыі.

Я адважуся папрасіць Вашага дазволу крышку падрабязней патлумачыць сэнс гэтай сімпатыі: тое, чаго дасягнулі ў Германіі ў апошнія паўтара года ў сферы духу, мастацтва, не здзяйснялася ні пад аховаю спрыяльных варункаў, ні ў бяспечных душэўных і матэрыяльных умовах; ніводная справа не магла завяршыцца і даспець у бяспецы і спрыяльным спакоі — не, умовы для мастацтва і духу былі ў палоне самай вострай агульнай праблематыкі, гэта былі ўмовы нястач, непаладкаў і пакут, амаль усходняга, амаль рускага хваравітага разгулу, сярод якога нямецкі дух захоўваў заходні, еўрапейскі прыныцп, гонар формы. Бо, пагадзіцеся, форма ў Еўропе — гэта справа гонару!.. Я не католік, шаноўнае спадарства, мая традыцыя, як, магчыма, і ўва ўсіх Вас, — гэта пратэстанцкая непасрэднасць Бога. Тым не менш у мяне ёсць улюбёны святы. Я назаву вам яго: гэта святы Себасцьян — вядомы вам юнак каля слупа, якога з усіх бакоў пранізваюць пікі і стрэлы і які, пакутуючы, усміхаецца. Прывабнасць у пакутах — гэта геройства, якое сімвалізуе святы Себасцьян. Вобраз, магчыма, смелы, але я маю спакусу залічыць гэтае геройства да нямецкага духу, натхніць ім мастацтва ды меркаваць, што сусветнае ўшанаванне, якое выпала на долю літаратурным дасягненням Германіі, абавязана гэтаму вытанчанаму геройству. Германія сваёй творчасцю выявіла прывабнасць у пакутах. Яна захавала гонар: у сферы палітыкі, не разваліўшыся ў анархіі болю, захаваўшы дзяржаву; а ў духоўнай сферы — тым, што сумела аб'яднаць усходні прыныцп пакут з заходнім прыныцпам формы, выявіўшы прыгажосць у пакутах.

А цяпер дазвольце мне на заканчэнне яшчэ раз закрануць асабістае. Ужо самым першым суразмоўцам, якія наведалі мяне пасля прынятага рашэння, я выказаўся пра тое, як моцна мяне закранае, якое задавальненне мне прыносіць тое, што гэтая ўзнагарода прыйшла да мяне менавіта з Поўначы, з гэтага скандынаўскага рэгіёна, з якім мяне, дзіця Любека, змалку звязвае так шмат супадзенняў у форме побыту, як для пісьменніка там

шмат літаратурнай сімпатыі і захаплення духам ды інтанацыямі Поўначы. Яшчэ маладым чалавекам я напісаў апавяданне, якое ўсё яшчэ падабаецца маладым людзям, апавяданне «Тонія Крэгер». У ім гаворка ідзе пра Поўдзень і пра Поўнач і пра змешванне абедзвюх адметнасцей у адной асобе — канфліктным і прадуктыўным змешванні. Поўдзень у гэтай гісторыі — сімвал усялякага духоўна-пачуццёвага прыгодніцтва, халоднай пажадлівасці артыстызму; Поўнач, наадварот, — гэта сімвал усялякай сардэчнасці і грамадзянскай Радзімы, усялякага глыбока захаванага пачуцця, усялякай шчырай чалавечнасці. І вось яна атуляе і сустракае мяне як прамяністае свята, гэтая сардэчная радзіма Поўначы. Гэта цудоўны, змястоўны дзень у маім жыцці, сапраўднае Свята жыцця, *högtidsdag*, як выразна шведская мова называе свята ўвогуле. З гэтым словам, няёмка запазычаным са шведскай мовы, дазвольце мне звязаць просьбу, якую я выказваю на заканчэнне. Давайце ж аб'яднаемся, шаноўнае спадарства, у падзяцы і пажаданнях шчасця бласлаўлёнаму і сусветна вядомаму фонду, якому мы абавязаны гэтым цудоўным вечарам. Паводле добрага шведскага звычая, давайце адзінагалосна разам са мной выгукнем у гонар Нобелеўскага фонду чатырохразовае: «Слава! Слава! Слава! Слава!»

ЗМЕСТ

Летапісец эпохі: Штрыхі да творчасці Томаса Мана (<i>Е. Лявонава</i>)	5
Маленькі пан Фрыдэман	21
Распусная	48
Расчараванне	79
Паяц	86
Тобіяс Міндэрнікель	118
Луізхен	128
Адзежная шафа	146
Дарога на могілкі	156
Gladus Dei	165
Трыстан	183
Тыя, хто галадае	228
Тоніа Крэгер	236
Цяжкая часіна	299
Смерць у Венецыі	308
Прамова Томаса Мана на банкете ў Гранд Гатэлі, прысвечаным уганараванню Нобелеўскай прэміяй	386

Літаратурна-мастацкае выданне

Серыя «Noblesse Oblige»

Ман Томас

СМЕРЦЬ У ВЕНЕЦЫІ

Выбраныя навелы і апавяданні

Адказны за выпуск *Сяргей Макарэвіч*
Рэдактар *Лявон Баршчэўскі*
Карэктар *Наста Анцімонік*
Камп'ютарная вёрстка *Андрэй Янушкевіч*
Дызайн вокладкі *Аўгіння Багдановіч*

Падпісана да друку 25.10.2018. Фармат 60x90/16.
Папера Lux Cream. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 22,8. Ул.-выд. арк. 19,7.
Наклад 700 экз. Заказ PRO025633.

Індывідуальны прадпрымальнік
Янушкевіч Андрэй Мікалаевіч.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.
Вул. Шафарнянская, 3/135, 220125 г. Мінск.
<https://januskevic.by>

Акцыянернае таварыства «Спаўда».
Пр-т Лайсвес, 60, LT-05120 г. Вільнюс, Літоўская рэспубліка.
<https://www.spauda.com>

У 2018 годзе
ў выдавецтве «ЯНУШКЕВІЧ»
выйшлі кнігі:

Ірына Данеўская
Багуслаў Радзівіл. Нямецкі прынц

Людміла Рублеўская
Пантофля Мнемазіны

Анка Упала
На заснежаны востраў

Бліжэйшым часам выйдуць:

Сяргій Жадан
Інтэрнат

Рамэн Гары
Абяцанне на досвітку

Казуа Ішыгура
Не адпускай мяне

Шукайце нашы кнігі
ў выдавецкай інтэрнэт-кнігарні

JANUSKEVIC.BY

Томас Ман (1875–1955) — нямецкі пісьменнік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі 1929 года. Стваральнік «інтэлектуальнага рамана», бясспрэчны майстар у навелістычным жанры.

Стыль пісьма ён пераняў ад пісьменнікаў XIX стагоддзя, аднак тэмы яго твораў, безумоўна, прывязаныя да стагоддзя дваццатага. Яны смелыя, вядуць да глыбокіх філасофскіх абагульненняў.

«Я свята веру, што мне дастаткова распавесці пра сябе, каб загарыла эпоха, загарыла чалавецтва, і без гэтай веры я б наогул адмовіўся пісаць», — так пра сваю творчасць выказваўся пісьменнік.

Самыя вядомыя творы Томаса Мана — «Будэнброкі» (1901), «Смерць у Венецыі» (1912), «Чароўная гара» (1924), «Іосіф і яго браты» (1933–1943), «Доктар Фаўстус» (1947).

ВЯРТАННЕ

ЯНУШКЕВІЧ
ВМДАВЕЦТВА

9 789857 165872

JANUSKEVIC.BY

Томас Мах

СМЕРЦЬ У ВЕНЕЦІЇ